

Sosyal Bilimleri Düşünmemek

19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları

İmmanuel Wallerstein

avesta

AVESTA YAYINLARI: 50
Düşünce Dizisi: 1
Kitabın Orijinal Adı:
Unthinking Social Science
The Limits of Nineteenth-Century Paradigms
Polity Press, 1991
Sosyal Bilimleri Düşünmemek
Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları
Immanuel Wallerstein
İngilizceden Çeviren: Taylan Doğan

Editör: Abdullah Keskin
Kapak Tasarımı: Ahmet Naci Fırat
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 1999, İstanbul
Baskı: Gülen Ofset

© Avesta Yayınları, 1997

AVESTA BASIN YAYIN REKLAM TANITIM
MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Asmalı Mescit Sokak
Şahin Han 35 / 403
Beyoğlu / İstanbul
Tel-Fax: (0212) 251 71 39

ISBN: 975-7112-42-9

Immanuel Wallerstein

SOSYAL BİLİMLERİ DÜŞÜNMEMEK

Ondokuzuncu Yüzyıl Paradigmasının Sınırları

İngilizceden Çeviren:
Taylan Doğan

avesta

IMMANUEL WALLERSTEIN–1930'da New York'ta doğdu. Columbia Üniversitesinden lisans (1951) ve doktora diploması (1959) aldı, aynı üniversitede ve McGill Universitesinde sosyoloji dersleri verdi. 1976'dan beri Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesinde sosyoloji profesörlüğü ve Fernand Braudel Ekonomi, Tarihsel Sistemler ve Uygarlık Araştırmaları Merkezi'nin müdürlüğünü yapmaktadır. 1978–84 yılları arasında Uluslararası Afrika Enstitüsü'nün yönetim kurulu üyeliğini yapan Wallerstein 1975'te Sorokin ödülünü aldı. 1977 yılından bu yana Review dergisinin editörlüğünü de yapan yazarın eserleri şunlardır:

- Africa, the politics of independence (1961)
- The road to independence: Ghana and the Ivory Coast (1964)
- Africa: The politics of unity (1969)
- University in turmoil: The politics of change (1969)
- The modern world-system (1-1974, 2-1980, 3-1989)
- The capitalist world-economy (1979)
- Historical capitalism (1983)
- The politics of the world-economy (1984)
- Africa and the modern world (1986)
- Unthinking social science: The limits of mineteenth-century paradigms (1991)
- After liberalism (1995)
- Age of transition (T. K. Hopkins ile birlikte)
- Utopistics, or historical choices of the twenty-first century (1998)

Wallerstein'ın son iki kitabı da *"Age of Transition"* (Geçiş Çağı) ve *"Utopistics, or historical choices of the twenty-first century"* (Ütopistik ya da Yirmibirinci Yüzyılın Tarihsel Seçimleri) Avesta'nın yayın programında yer alıyor.

İÇİNDEKİLER

Giriş: Neden Düşünmemek? / **7**

I. SOSYAL BİLİMLER: DOĞUŞTAN ÇATALLAŞMAYA / **13**
1. Bir Dünya-Tarihsel.Olay Olarak Fransız Devrimi / **15**
2. Krizler: Dünya-Ekonomisi, Hareketler ve İdeolojiler / **37**

II. GELİŞME KAVRAMI / **59**
3. Sanayi Devrimi: *Kimin Yararına*? / **61**
4. Ekonomik Teoriler ve Gelişmenin Tarihsel Farklılıkları / **74**
5. Toplumsal Gelişme mi, Yoksa Dünya-Sisteminin Gelişmesi mi? / **92**
6. Myrdal'ın Mirası: İkilemler Olarak Irkçılık ve Azgelişmişlik / **114**
7. Gelişme: İzlenecek Örnek mi, Yanılmasa mı? / **149**

III. ZAMAN VE UZAY KAVRAMLARI / **179**
8. Epistemoloji Üzerine Bir Yorum: Afrika Nedir? / **181**
9. Hindistan Var mı? / **185**
10. Zaman-Uzay Gerçekliklerinin İcad Edilmesi: Tarihsel Sistemlerimizin Bir Kavrayışına Doğru / **193**

IV. MARX'A YENİDEN DÖNMEK / 213
11. Marx ve Azgelişmişlik / 215
12. Ütopyalar olarak Marksizmler: Evrim Geçiren İdeolojiler / **241**

V. BRAUDEL'E YENİDEN DÖNMEK / **263**
13. Fernand Braudel, Tarihçi, *"Konjonktür İnsanı"* / **265**
14. Kapitalizm: Pazarın Düşmanı mı? / **285**
15. Kapitalizm Üzerine Braudel ya da Herşey Tepetaklak / **292**
16. *Annales*'in Ötesine? / **306**

VI. DÜŞÜNMEMEK OLARAK DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİ / **317**
17. Karmaşık Sistemler Olarak Tarihsel Sistemler / **319**
18. Paradigma Hakkında bir Mücadele için Çağrı / **330**
19. Ekonomi Tarihi Yerine Bir Ekonomik Tarih Teorisi mi? / **357**
20. Dünya-Sistemleri Analizi: İkinci Evre / **369**

Kaynakça / **379**

Bu kitapta yer alan makaleler, kitaptaki sıralarına göre daha önce aşağıda belirtilen dergiler ve kitaplarda yayımlanmıştır:

1 Social Research, LVI, 1, Bahar 1989.
2 A. Bergesen (editör) 1983: *Crises in the World-System.* Beverly Hills: Sage.
3 *Thesis Eleven,* 13, 1986
4 J. Kocka ve G. Ránki (editörler) 1985: *Economic Theory and History.* Budapette: Akadémiai Kiadó.
5 *International Sociology,* I, 1, Mart 1986
6 *Cooperation and Conflict,* XXIV, 1, 1989
7 *Economic and Political Weekly,* XXIII, 39, Eylül 1988
8 *Canadian Journal of African Studies,* XXII, 2, 1988
9 *Kongre bildirisi*: 'Historical Sociology of India,' XI. Dünya Sosyoloji Kongresi, Yeni Delhi, Ağustos 18-23, 1986.
10 *Geography,* LXXIII, 4, Ekim 1988
11 S. Resnick ve R. Wolff (editörler) 1985: *Rethinking Marxism.* Brooklyn, New York: Autonomedia.
12 *American Journal of Sociology,* XCI, 6, 1986
13 *Radical History Review,* 26, 1982
14 *Monthly Review,* XXXVII, 9, Şubat 1986
15 *Journal of Modern History,* LXIII, 2, Haziran 1991.
16 *Radical History Review,* 49, Kış 1991.
17 *European Journal of Operational Research,* XXX, 2, Haziran 1987
18 A. Giddens ve J. Turner (editörler) 1987: *Social Theory Today.* Cambridge: Polity Press. Denemenin orijinal başlığı, 'World-Systems Analysis.'
19 H. van der Wee (editör) 1990: *Studies in Social and Economic History,* 15: Erik Aerts, Thomas Kuczynski ve Vladimir Vinogradov (editörler) *Methodological Problems.* Leuven: Leuven University Press.
20 *Review* XII, 2, Bahar 1990 (Fernand Braudel Center).

GİRİŞ: NEDEN DÜŞÜNMEMEK?

Bu kitabı "sosyal bilimi yeniden düşünmek" olarak değil, "sosyal bilimi düşünmemek" olarak adlandırdım. Akademisyenlerin ve bilim adamlarının konuları yeniden düşünmeleri normaldir. Yeni kanıtlar eski kuramların geçerliliğini sarstıkça ve öngörüler gerçekleşmedikçe, öncüllerimizi yeniden düşünmek zorunda kalırız. Bu anlamda, spesifik hipotezler biçimi altında, 19. yüzyıl sosyal biliminin pek çoğu sürekli olarak yeniden düşünülmektedir. Ancak, oldukça normal olan yeniden düşünmeye ek olarak, 19. yüzyıl sosyal bilimini "düşünmemeye" ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Çünkü, bizi yanlış bir biçimde yönlendirdiğine ve daralttığına inandığım ön-varsayımlarından birçoğu düşünme biçimlerimiz üzerinde hâlâ çok güçlü bir etkiye sahiptirler. Bir zamanlar zihni özgürleştirdiği düşünülen bu ön-varsayımlar, bugün toplumsal dünyanın yararlı ve uygun bir analizinin önünde merkezi entellektüel engeller olarak işlev görmektedirler.

Daha başından çok açık olmama izin verin. Burada, tarihsel sosyal bilimler olarak adlandırmayı tercih ettiğim

kollektif çabamız için yeni bir paradigma *önermiyorum*. Bunun yerine, egemen bakış açılarındaki büyük ölçüde kuşkulu ve dargörüşlü olduğuna inandığım ön-varsayımları ortaya koymaya çalışıyorum. Bunu yaparken, kurulması oldukça uzun bir zamana ve çabaya ihtiyaç gösterecek yeni bir paradigma için arayışı teşvik etmeyi umuyorum. Bu kitabı, görüşümüzü engelleyen çok yoğun ve örgütsel bakımdan oldukça iyi tanımlanmış bir ormanın çalılıklarını temizleme çabasının bir parçası olarak değerlendiriyorum.

Kuşkusuz, birçokları benim 19. yüzyıl sosyal biliminin epistemolojisini tanımlama ve bu epistemolojinin toplumsal tarihini analiz etme biçimime karşı çıkacaktır. Varolan egemen epistemolojiyi savunanların kendi görüşlerini ifade ederlerken ne özgüvensiz, ne de çekingen davrandıklarını düşünüyorum. Varolan egemen epistemolojiyi eleştirenlerin de, eleştirileri ciddi ve doğrudan sorunlara yönelik olduğunda bile, yine de reddettikleri dünya görüşünden *(Weltanschauung)* tam olarak özgürleşemedikleri kanısındayım. Benim de bu geriye düşme olgusundan muaf olmadığımı düşünüyorum. Bu yalnızca benim, sözünü ettiğim metodolojik varsayımların bizim üzerimizde ne kadar güçlü bir etkiye sahip oldukları, dolayısıyla bu varsayımları "düşünmemenin" ne kadar önemli olduğu yolundaki görüşlerimi doğrulamaktadır.

Bu denemeleri altı temaya ayırdım. Birincisi, sözkonusu epistemolojinin toplumsal tarihini ele almaktadır. Bir entellektüel kategori olarak tarihsel sosyal bilimlerin icadını modern dünya-sisteminin tarihsel gelişmesinin içinde konumlandırmaya çalışıyorum. Bunu yaparken, tarihsel sosyal bilimlerin bir bilgi biçimi olarak neden yalnız ve yalnız 19. yüzyılda kurumsallaştıklarını ortaya koymaya çalışmakla kendimi sınırlamıyorum; aynı zamanda, neden benim yanlış nomotetik-idiyografik karşıtlık olarak nitelendirdiğim bir karşıtlık etrafında odaklanan özel bir epistemolojiyi geliştirdiklerini yanıtlamayı da amaçlıyorum. Bundan sonra, neden bu epistemolojinin, bizi günümüzün en-

tellektüel ikilemleriyle yüz yüze getirerek, son 20 yılda ve gerçekten de ancak son 20 yıla gelindiğinde, sorgulanmaya başlandığını açıklamayı hedefliyorum.

Bir kez tarihsel bağlam ortaya konulduktan sonra, benim açımdan 19. yüzyıl sosyal bilimlerinin anahtar niteliğinde ve en çok sorgulanmaya açık görünen kavramına, "gelişme" kavramına dikkatimi çeviriyorum. "Gelişme" sözcüğü elbette ancak 1945'ten sonra, ilk olarak da "Üçüncü Dünya" ya da kapitalist dünya-ekonomisinin çevre bölgelerindeki gelişmeleri açıklamaya yönelik görünen marjinal alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, gelişme düşüncesinin sadece "Sanayi Devrimi" kavramının vücut bulmuş bir hali olduğunu ve bu düşüncenin de yalnızca tarih yazımının büyük bir bölümünün eksenini oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda nomotetik analizin bütün versiyonlarının ekseni haline geldiğini düşünüyorum. Burada, olağanüstü derecede etkileyici, (tam da, kısmi doğruluğu içinde, o kadar ikna edici şekilde apaçık göründüğü için) büyük ölçüde yanıltıcı ve sonuç olarak (hem entellektüel, hem de politik bakımdan) yanlış beklentiler doğuran bir düşünceden söz edilmektedir. Yine de bu merkezi kavramı düşünmemeye gerçek anlamda hazır çok az insan vardır.

Daha sonra, bir kavram olarak bizi yanıltıcı bir niteliği olsa da, en azından geniş ölçüde tartışılmış olan gelişme düşüncesinden, zaman ve mekana ya da benim adlandırdığım haliyle Zaman-Uzaya doğru bir geçiş yapıyorum. Sosyal bilime egemen olagelmiş epistemolojinin yerine getirdiği en dikkat çekici şeylerden birisi, Zaman-Uzayı analizin dışında bırakmak olmuştur. Burada kastettiğim, coğrafya ve kronolojiden hiç söz edilmemiş olması değildir. Elbette bunlardan, üstelik de geniş olarak bahsedilmişti. Ancak zaman ve uzay büyük ölçüde akışkan toplumsal yaratımlar, bu nedenle yalnızca toplumsal sistemin içinde ortaya çıkan değişkenler olarak değil, fakat toplumsal yapının ve tarihsel dönüşümün anlaşılması için temel değişkenler olarak

ele alınmak yerine, fiziksel sabitler, dolayısıyla toplumsal sistemin dışındaki değişkenler olarak düşünülmüştü. Bugün bile karşı karşıya bulunduğumuz Zaman-Uzayların çokluğunu ender olarak gözönüne alırız; dolayısıyla toplumsal gerçekliklerimizin ortaya çıkartılmasında hangilerini kullandığımız ya da kullanmak zorunda olduğumuzla oldukça ender olarak ilgileniriz.

19. yüzyıl paradigmasının (ya da paradigmalarının) merkezi kavramı olan gelişme kavramının sınırlarını ve merkezi olması gereken bir kavramın, Zaman-Uzayın –her ikisi de birbirleriyle mantıksal olarak ve yakından ilişkilidir– bu paradigmadaki yokluğunu gösterdikten sonra, dikkatimi 19. yüzyıl sosyal biliminin sınırlamalarından kurtulmamıza katkıda bulunabilecek iki önemli düşünüre yöneltiyorum: Marx ve Braudel.

Elbette Karl Marx'ın kendisi 19. yüzyıl sosyal biliminin önde gelen isimlerinden birisiydi. Marx –bana göre belirli bir haklılık payıyla– klasik iktisatçıların sonuncusu olarak adlandırılmıştı. Kendi döneminin Avrupa entellektüel dünyasının epistemolojik öncüllerinin çok geniş bir bölümünü paylaşmıştı. Engels, Marx'ın düşüncesinin köklerinde Hegel artı Saint-Simon artı İngiliz klasik iktisatçılarının bulunduğunu söylediğinde, gerçeğin büyük bir bölümünü itiraf ediyordu. Bununla birlikte, Marx "politik iktisadın eleştirisine" giriştiğini iddia etmişti; belirli bir ciddi temelden yoksun olmayan bir iddia.

Marx, kendi döneminin sınırlamalarının üzerine çıkmayı amaçlayan, kendi döneminin bir düşünürüydü. Burada Marx'ın bu amacını ne ölçüde gerçekleştirip gerçekleştiremediğiyle ilgilenmiyorum. Bunun yerine, Marx'ın düşüncelerinin ortak söylemimize, geniş ölçüde partilerin Marksizminin biraraya getirdiği versiyonuyla girdiği ve bu versiyonun, politik iktisadın eleştirisini izlemek yerine, tam olarak egemen epistemolojiye katıldığı gözleminde bulunuyorum. Bu kitapta, diğer Marx'ı, 19. yüzyıl sosyal biliminin egemen perspektiflerine direnen Marx'ı gündeme getirmekle ilgileniyorum.

Fernand Braudel'i de gündeme getirmenin yerinde olduğunu düşünüyorum. Braudel, Marx'tan çok farklı bir isimdi. Braudel kendisini açık bir biçimde bir "kuramcı" ya da bir "metodolojist" olarak algılamıyordu. O arşiv araştırmalarına girişen ve bunlardan *düşünülmüş bir tarih* (histoire pensée) inşa etmeyi hedefleyen bir tarihçiydi. Braudel özgül anlamıyla epistemolojik konuların ender olarak üzerinde durmuştur. Bununla birlikte, tarih yazımına ilişkin hakikatleri sorgulamasına ve böylelikle (bazen açık, bazense yalnızca örtük biçimde) eski ikilemlerden yeni çıkış yollarını göstermesine yol açan kesin sezgilere sahipti. Braudel'i, 19. yüzyıl sosyal bilimini düşünmemekte ve özellikle kapitalizmin, gelişme öncülüne ve Zaman-Uzayın yokluğuna dayanmayan *uzun süre* (longue durée) içinde bir kavrayışına ulaşmakta bize ne ölçüde yardımcı olacağını görmek için yeniden gündeme getirdim.

Son olarak, toplumsal dünya hakkında çağdaş bir perspektif olarak, uzun dönem ve geniş ölçekli toplumsal değişimin araştırılmasına merkezi bir nitelik kazandıran dünya-sistemleri analizine dönüyorum. Dünya-sistemleri analizi, 19. yüzyıl sosyal biliminin bir eleştirisi olmayı hedeflemektedir. Ancak bu tamamlanmamış, bitmemiş bir eleştiridir. Bu eleştiri, 19. yüzyıl sosyal biliminin en kalıcı (ve yanıltıcı) mirasının –toplumsal analizin ekonomik, politik ve sosyo-kültürel olmak üzere üç alana, üç mantığa, üç "düzeye" bölünmesinin– üstesinden gelebilecek bir yol henüz bulamamıştır. Yukarıdaki üçleme entellektüel ilerlememizi engelleyen, büyük bir kaya gibi yolun ortasında durmaktadır. Birçokları bu üçlemeyi doyurucu bulmuyor; ancak bana göre hiç kimse, bu üçlemenin dilinden ve –bazıları doğru ama çoğunluğu muhtemelen yanlış olan– sonuçlarından vazgeçmenin yolunu henüz bulamadı.

Belki de akademisyenlerin dünyayı daha yararlı bir biçimde kuramlaştırmayı başarmalarından önce dünyanın biraz daha değişmesi gerekiyordur. Ancak şuna inanıyorum ki, başka herhangi birisinden önce, bizi meşgul etmesi ge-

reken bu bilmecedir ve eğer tarihsel sosyal bilimleri yeniden kurmayı amaçlıyorsak, bu zihin karışıklığının üstesinden gelmek, bu gizi ortaya çıkarmak, bu metaforu düşünmemek asli bir öneme sahiptir.

BÖLÜM I

SOSYAL BİLİMLER: DOĞUŞTAN ÇATALLAŞMAYA

1. BİR DÜNYA-TARİHSEL OLAY OLARAK FRANSIZ DEVRİMİ

Fransız Devriminin önemi genellikle şu iki biçimden birisinde analiz edilmiştir: Fransız tarihinde, kendi sürecine ve sonuçlarına sahip olan bir "olay" olarak; ya da diğer ülkelerin tarihi üzerinde spesifik bir etkiye sahip olan bir olgu olarak. Buna karşın, ben bu denemede Fransız Devrimini, bir dünya sistemi olarak modern dünya-sisteminin tarihinde sahip olduğu önemin çok özgül anlamı içinde, bir dünya-tarihsel olay olarak ele almayı tercih ediyorum.

Bildiğimiz gibi, Fransız Devrimi üzerine son 30 yılda yazılanlar, iki ana düşünce okulu arasında geçen dev bir entellektüel savaşı yansıtmıştır. Bir tarafta Georges Soboul'un temsil ettiği, köklerini Lefebvre, Mathiez ve Jaurès'de bulan ve sosyal yorumlama olarak adlandırılan düşünce okulu yer almaktaydı. Bu bakış açısı, analizini, Fransız Devriminin esas olarak feodal *eski rejimi* (ancien régime) deviren burjuvazinin politik bir devrimi olduğu teması etrafında geliştirmişti.

İkinci bir kamp, Fransız Devriminin sosyal yorumunun

"revizyonist" bir eleştirisi içinde doğdu. Bu ikinci kamp herhangi bir ortak ismi kabul etmedi. Bu görüşün önde gelen iki savunucusu, önce Alfred Cobban, daha sonra ise François Furet idi. Bu kamp, 18. yüzyıl Fransa'sının anlamlı bir biçimde artık "feodal" olarak tanımlanamayacağı düşüncesinden hareket ederek, bir "burjuva" devrimi olarak Fransız Devrimi kavramını reddeder. Bunun yerine, eski rejimin "despotik" olarak tanımlanmasının ve Fransız Devriminin de anti-despotik özgürlükçü taleplerin politik bir patlaması olarak görülmesinin daha doğru olacağını önermektedir.[1]

Burada gerçek olayların analizinde kendini gösteren anahtar niteliğindeki farklılık, 10 Ağustos 1792 ayaklanmasının politik anlamının yorumlanması etrafında oluşmaktadır. Soboul'a göre, bu ayaklanma demokratik ve halkçı bir cumhuriyette ortaya çıkan "ikinci bir devrim"di. Furet'ye göre ise, bunun tam tersi doğruydu. Bu ayaklanma özgür topluma doğru giden yolun kapanmasıydı. Kuşkusuz bu ikinci bir devrimdi, ancak birincisinin tamamlanması için değil, *yoldan çıkmasına* (dérapage) karşı yapılmıştı. Böylelikle, Soboul'a göre Robespierre ve Montagnar'lar* Fransız burjuvazisinin en radikal kanadını temsil ediyorlardı, dolayısıyla özgürleştirici bir güçtüler. Furet için ise, Robespierre ve Montagnar'lar yeni (ve daha kötü) bir despotizmin temsilcisiydiler.

Yukarıda sözettiğimiz entellektüel tartışmada, çizgiler açık ve belirgin olarak çekilmişti ve 20. yüzyıl Avrupa politikası açısından bakıldığında, kesinlikle aşina olduğumuz çizgilerdi. Gerçekte, sıkça belirtildiği gibi, bu tartışma

1 Atlantik tezi olarak adlandırılan tez, ilk olarak revizyonist çalışmadan önce sunulmuş olmasına karşın, bu iki perspektifin bir karışımıdır. Atlantik tezi, Fransız Devriminin hem burjuva, hem de anti-despotik bir devrim olduğunu ileri sürer. Ayrıca, Fransız Devriminin ve diğer az ya da çok eş-zamanlı "Atlantik" devrimlerinin kökenlerinin, Aydınlanma düşüncesinin ortak kaynağında olduğunu dile getirmesi itibarıyla dünya-sistemiktir. Bu tez, diğer iki tezin ya en iyi ya da en kötü evliliği olarak görülebilir.

* Fransız Devriminde Robespierre'in meclisteki taraftarları. *(–ç.n.)*

Fransız Devrimine ilişkin olduğu kadar, Rus Devrimiyle de ilgili bir argümandır. Bununla birlikte, iki kampın retorik mücadelesinde *paylaştığı* ortak öncüllerin neler olduğunu görmek önemlidir. Her iki taraf da gelişmeci ve gelişen birimlerin devletler olduğunu varsayan bir tarih modelini paylaşmaktadır. (Atlantik tezi de bu modeli paylaşmaktadır.) Sosyal-yorumlama okuluna göre, bütün devletler birbirini izleyen tarihsel aşamalardan geçerler ve bu durumda en önemli geçiş, feodalizmden kapitalizme, aristokrasinin egemenliği altındaki bir devletten burjuvazinin egemenliği altındaki bir devlete geçiştir. Sonuç olarak, Fransız Devrimi yalnızca keskin ya da kesin bir geçiş anıdır; ancak sözkonusu an hem gerekli hem de kaçınılmazdır. "Liberal" okula göre ise, Fransız Devrimi bu (kaçınılmaz olmayan) geçişi gerçekleştirme yolunda bir girişimdi; ancak bu girişim vaktinden önce meydana gelmişti. Özgürlük projesi, Fransız devlet biçiminde potansiyel bir proje olarak kalmıştı ve gerçekleşebilmesi için ilerde yeniden başlanması gerekiyordu. Soboul'a göre, devrim, bir burjuva devrimi olduğu için Fransa'da liberal demokrasinin hareket noktasıydı. Furet'ye göre ise, *yoldan çıkıştan* sonra, devrimin kendisi liberal demokrasi için bir engele dönüşmüştü.

Bu durumda her bir tarafın, 1792'de başlayıp (kesintilerle) 1815'e kadar süren İngiltere'yle yapılan uzun savaşı, yani Jakoben dönemin uzun geçmişini nasıl ele aldıklarını görmek ilginç olacaktır. Soboul'a göre savaş esas olarak, iç savaşı kaybeden ve çatışmayı uluslararasılaştırarak eski konumunu yeniden kazanmayı uman Fransız aristokrasisi tarafından başlatılmıştı. Furet'ye göre ise savaş, devrimi sürdürmenin ve onu güçlendirmenin bir yolu olarak devrimci güçler (ya da en azından çoğunluğu) tarafından arzu ediliyordu.

Kuşkusuz savaşın dolaysız nedenlerine ilişkin bu açıklamaların her biri için makul kanıtlar öne sürülebilir. Şaşırtıcı olan, yukarıdaki analizlerde, Fransa içinde devrime benzer birşeyin sözkonusu olmadığı bir tarihte, Fransa-

İngiltere arasında bir savaşın gerçekleşip gerçekleşmeyebileceği ihtimalinin dikkate alınmamış olmasıdır. Herşeyden önce, İngiltere ve Fransa arasında bir yüzyıllık bir dönem boyunca birbirini izleyen başlıca üç savaş olmuştu ve 1792-1815 şavaşlarını bugünün perspektifinden bakarak basitçe kapitalist dünya-ekonomisinde hegemonya için verilen dördüncü ve son savaş olarak düşünebiliriz.

Burada *Modern Dünya-Sistemi*'nin (1989) 3. cildi, 1. ve 2. bölümlerinde uzun bir biçimde ortaya koyduğum bir analizi, kitapta bulunan destekleyici verileri sunmadan, kısaca özetleyeceğim. Bunu yalnızca, bir dünya-tarihsel olay olarak Fransız Devriminin, dünya-sistemini bir dünya-sistemi olarak hangi yollarla dönüşüme uğrattığına ilişkin ileri sürmek istediğim argümana bir arka plan oluşturması bakımından yapıyorum. Kapitalist dünya-ekonomisinin, başlangıçtan itibaren İngiltere ve Fransa'yı içine alan sınırlarla, "uzun" 16. yüzyıldan beri bir tarihsel sistem olarak varolduğu, dolayısıyla bütün bu tarihsel dönem boyunca her iki ülkenin kapitalist üretim tarzının sınırlamaları içinde hareket ettikleri ve kapitalist dünya-ekonomisinin politik çerçevesi olarak doğan devletlerarası sistemin üyeleri oldukları varsayımıyla başlıyorum.

Böyle bir "dünya-sistemleri perspektifi", Fransız Devrimiyle ilgili iki ana düşünce okulunun en temel varsayımlarına fazla bir alan bırakmaz. Fransız Devrimi bir "burjuva devrimi" olmayabilirdi. Çünkü Fransa'nın içinde yer aldığı kapitalist dünya-ekonomisi, egemen sınıf kesimlerinin ekonomik davranış bakımından zaten "kapitalist" olduğu bir dünya-ekonomisiydi. Bu anlamda "kapitalistlerin" *hemşehrilik hakkı* (droit de cité) kazanmak ya da temel çıkarlarını yerine getirebilmek için tikel devletlerde politik bir devrime ihtiyaçları yoktu. Bu düşünce elbette, belirli kapitalist grupların kendi devletlerinin kamusal politikalarından hoşnut olmayabilecekleri ve belirli koşullar altında, bir anlamda "ayaklanma" haliyle sonuçlanan, böylelikle verili devlet kurumlarının yapılarını değiştiren politik eylemi he-

saba katmaya istekli olabilecekleri olgusunu dışlamaz.

Diğer yandan, dünya-sistemleri perspektifi, her devlette politik despotizmin ve politik liberalizmin ilkeleri arasındaki varsayımsal bir makro-mücadeleyi merkezi kabul eden revizyonist okulun (ya da okulların) temel varsayımına da fazla bir yer tanımaz ve liberalizm için gösterilen çabada bir tür modernite vektörü görür. Dünya-sistemleri perspektifi içinde "Liberalizm" daha çok, egemen sınıfların, öncelikle dünya-ekonomisinin merkez alanlarında kullanılabilir özel bir stratejisi olarak görülür ve diğer şeylerin yanısıra, çalışan sınıfların çevre alanlara göre toplam nüfusun çok daha küçük bir yüzdesini oluşturduğu dengesiz bir devlet-içi sınıf yapısını yansıtır. 18. yüzyılın sonunda, ne İngiltere, ne de Fransa henüz etkin "liberal" kurumsal yapılara sahip değillerdi ve her ikisi de başka bir yüzyılda böyle yapılara sahip olmayacaklardı. Yukarıdaki adlandırmayla kastedilmek istenen buysa, 1792 *yoldan çıkışının*, İngiltere'deki paraleli olarak düşünülebilecek 1649'daki *yoldan çıkıştan* daha önemli uzun dönemli bir etkisi olmamıştır. 20. yüzyıl perspektifinden bakıldığında, İngiltere ve Fransa, bu iki ülkede ne ölçüde "liberal" politik kurumların varoldukları bakımından önemli bir farklılık göstermezler. Bu ülkeler, örneğin, İngiliz ve Fransız devrimleriyle karşılaştırılabilir büyük olaylara sahne olmayan İsveç'ten de ciddi bir farklılık sergilemezler.

İngiltere ve Fransa hakkında söylenebilecek olan, kapitalist-dünya ekonomisinde Hollanda'nın hegemonyası 17. yüzyılın ortalarında azalmaya başladığında, bu iki devletin Hollanda'nın yerini almak için rekabete girdikleridir. Bu rekabet başlıca iki alanda görülüyordu: Dünya-ekonomisi pazarlarındaki işlemlerinin nisbi "verimliliği" ve devletlerarası sistemdeki nisbi askeri-politik güçleri.

Bu uzun rekabette, 1763 "son perdenin" başlangıcını temsil ediyordu. Paris Barışı, İngiltere'nin denizlerde, Amerika'da ve Hindistan'da Fransa üzerindeki kesin üstünlüğünü tescil etti. Bununla birlikte, aynı zamanda,

İngiltere'nin (aynı şekilde İspanya ve Portekiz'in) Amerika'daki göçmen nüfuslarıyla yaşayacağı, İngiliz Kuzey Amerikası'nda başlayıp her yere yayılan, göçmenlerin dekolonizasyon hareketine yol açan ciddi güçlüklerin de temellerini attı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşının, sonunda, 1780'lerde Fransız devletindeki mali krizi büyük ölçüde derinleştirecek şekilde, Fransa'nın göçmenlerin yanında soruna dahil olmasına yol açtığını biliyoruz. Öte yandan, İngiliz devletinin de büyük bütçe sorunlarıyla karşılaştığını belirtmek gerekir. Ancak 1763 zaferi, İngiltere'nin bu güçlükleri, Fransız devletine göre kısa vadede çözmesini kolaylaştırmıştı. İngiliz devletinin Hollanda'ya olan borçlarının ortadan kalkmasında "Plassey yağması"nın rolü bu bakımdan bir örnek oluşturur.

Fransız devleti yeni vergilendirme yollarıyla mali sorununu çözmesinin politik bakımdan olanaksız olduğunu farketmişti ve Plassey Yağmasına benzer imkanlara da sahip değildi. Bu durum Fransız devletinin, kralın devlete yeni gelir kaynakları yaratacağını düşünerek tereddütsüz kabul ettiği, 1786 İngiltere-Fransa Ticaret Anlaşmasını (Eden) imzalamaktaki arzusunu açıklar. Bu anlaşmanın dolaysız sonucu ise gerçekte, politik bakımdan cesaret kırıcı olmasının yanısıra, ekonomik olarak bir felaketti. Şikayet defterleri anlaşma hakkında şikayetlerle dolmuştu.

Eğer 18. yüzyılda Fransız ve İngiliz tarım ve sanayi üretimlerinin performansı karşılaştırmalı olarak incelenirse, İngiltere'nin belirgin olarak önde olduğunu gösteren bir kanıt bulmak oldukça güçtür. Mutlaka bir sıralama yapmak gerekirse, 1763 itibarıyla önde olan Fransa'ydı. Bununla birlikte, en azından İngiltere'nin belki biraz öne geçtiği 1780'lere kadar ekonomik gerçekliklerin çok benzer olmasına karşın, 1763'ten sonra Fransa'da, İngiltere'nin gerisinde kaldıkları biçiminde (yanlış) bir algılama olduğu bir gerçektir. Bu olgu muhtemelen 1763 askeri yenilgisinin rasyonalize edilmesine yol açan bir yanılsamaydı. 1763'ten

önce İngilizlerde de, Fransa'nın gerisinde oldukları şeklinde, 1763'ten sonra belirgin olarak ortadan kalkan, benzer bir yanılsamanın olduğu görülmektedir. Herhalükarda, Fransız eğitimli kesimleri arasında varolan bu duygu, Eden Anlaşmasının haklı gösterilmesine yardımcı olmuştur.

Kral Genel Meclisi topladığında, genel atmosfer (1763 yenilgisi, devletin içinde bulunduğu mali kriz, Eden Anlaşmasının kabul edilmesindeki yanlışlık ve bütün bunlara ek olarak arka arkaya gelen iki kötü hasat mevsimi) Fransız Devrimi olarak adlandırdığımız "kontrol-dışı" durum için politik ortamı hazırlamıştı. Bu "kontrol-dışı" durum esas olarak 1815'e kadar sona ermedi.

Fransa'da 1763-89 döneminin, Fransız elitlerinin, monarşinin bu durum karşısında birşeyler yapmak için isteksiz ya da yeteneksiz olduğunu düşünmeleriyle giderek şiddetlenen, İngiltere'yle hegemonya mücadelesinde yenilgiye uğramayı kabullenmekteki bir isteksizlikle karakterize olduğu söylenebilir. O halde, 1792-1815 savaşları, nihayet İngiliz hasmının üstesinden gelebilecek şekilde devleti yeniden yapılandırmayı hedefleyen Fransız devrimcilerinin temel mantığının bir parçasıydı.

Devletlerarası sistemdeki Fransız-İngiliz mücadalesini odak alan bir perspektiften bakıldığında, Fransız Devrimi bir felakete dönüşmüştür. 1763 yenilgisini nihai olarak telafi etmeyi bir yana bırakalım, Fransa 1815'te hiçbir zaman olmadığı kadar, askeri açıdan daha kesin bir biçimde yenilgiye uğramıştır. Çünkü bu kez yenilgi, Fransız askeri gücünün kendini gösterdiği karada meydana gelmiştir. Ve bu savaşlar, Fransa'nın daha önceden İngiltere'yle arasındaki büyük ölçüde hayali ekonomik farkı kapatmasını sağlamak şöyle dursun, sözkonusu farkın ilk kez gerçekten oluşmasına yol açmıştır. 1789'da olduğunun aksine, 1815'te İngiltere'nin dünya pazarları için mal üretiminde Fransa karşısında belirgin bir performans üstünlüğüne sahip olduğunu söylemek artık doğruyu dile getirmekti.

Buna karşın, devrimin bir sonucu olarak, Fransa'da en

azından önemli iç ekonomik dönüşümler olmamış mıydı? Ortadaki toz duman dağıldığında, sözkonusu dönüşümlerin, sıkça öne sürüldüğü kadar gözalıcı olmadığı ortaya çıktı. Kuşkusuz mülk sahiplerinin adlarında bazı değişiklikler olsa da, geniş tarımsal alanlar büyük ölçüde el değmemiş olarak kalmıştı. "Feodalizmin ortadan kaldırıldığı" varsayımına karşın, (Marc Bloch'un terimiyle) "tarımsal bireycilik" üzerindeki *serbest* otlak (vaine pâture) ve *geçiş hakkı* (droit de parcours) gibi sınırlamalar geç 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüler. (*Çiftçiler* gibi) küçük toprak sahipleri sınıfı bu süreçten daha güçlenerek çıktı; ancak bu büyük ölçüde, (*tarımsal el işçileri* gibi) daha küçük üreticilerin zararına gerçekleşti. Tarımsal reformlar bazen oldukça gürültülü biçimde gerçekleştiler. Ancak bu reformlar, Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde birkaç yüzyıl boyunca meydana gelen yavaş ve istikrarlı bir paralel değişim eğrisiyle uyum içindeydiler.

Endüstriye gelince, loncaların kaldırıldığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte, iç gümrük vergileri de kaldırılmıştı ve böylece daha geniş serbest bir iç pazar yaratılmıştı. Ancak, 1789'dan önce de Paris'i içine alan ve yüzölçümü İngiltere'ninkine yaklaşan, iç gümrük engellerinin olmadığı bir alanın, Beş Büyük Bölge'nin varolduğunu unutmamak gerekir. Devrim doğal olarak Eden Anlaşmasını iptal etmişti ve Fransa bir kez daha, oldukça belirgin biçimde korumacılığa geri dönmüştü. Devlet, hiç kuşkusuz, Fransa'nın 19. yüzyıldaki ekonomik performansına büyük ölçüde katkıda bulunan yeni bir idari etkinlik kazanmıştı (dil birliği, yeni medeni kanun, *grand écoles*'lerin oluşturulması).

Ancak, dar anlamda Fransız bakış açısından değerlendirildiğinde, Fransız Devriminin bilançosu nisbi olarak yetersizdir. Eğer Fransız Devrimi örnek bir burjuva devrimiyse, bu değerlendirme, böyle devrimlerin değeri ya da gücü hakkında çok fazla birşey ifade etmez. Despotizme karşı bir mücadele olarak bakıldığında, bunu savunan kuramcıların,

Fransız Devriminin çok parlak bir performansa dönüşmediğini kabul ettiklerini biliyoruz. Tabii ki Fransız Devrimini Tocqueville'in perspektifine dayanarak kutlayabiliriz: Fransız Devrimi, Richelieu ve Colbert'in hedefledikleri ama hiçbir zaman tam olarak gerçekleştiremedikleri, Fransa'nın devlet oluşumunun tamamlanması, bürokratik merkezileşmenin başarıyla yerine getirilmesidir. Eğer böyleyse, bu olayın Fransızlar tarafından Fransız ulusçuluğunun cisimleşmesi olarak kutlanması anlaşılabilir. Bununla birlikte, biz geriye kalanlar neyi kutlayabiliriz?

Biz geriye kalanlar için belirtilmesi ve belki de, biraz müphem bir biçimde olsa da, kutlanması gereken birşey olduğuna inanıyorum.

Fransız Devriminin ve Napoléon iktidarı altındaki devamının, *bir dünya-sistemi* olarak kapitalist dünya-ekonomisinin ideolojik dönüşümünü hızlandırdığını ve böylelikle günümüze kadar dünya-sisteminin merkezi bir parçasını oluşturan, tamamen yeni üç alan ya da kültürel kurumlar kümesi yarattığını düşünüyorum.

Fransız Devriminin çağdaşları tarafından algılanan anlamıyla başlamalıyız. Bu olay, kuşkusuz, dramatik, tutkulu, zora dayalı bir ayaklanmaydı. İlk ifadesi olarak tanımlayabileceğimiz dönem içinde, 1789'dan (Bastille'in düşmesi) 1794'e kadar (Thermidor) Büyük Korku oluştu, "feodalizm" ortadan kaldırıldı, kilise toprakları ulusallaştırıldı, bir kral idam edildi ve bir İnsan Hakları Beyannamesi ilan edildi. Bu olaylar dizisi bir Terör Rejimiyle doruğuna ulaştı ve sonuçta, Thermidor karşı-tepkisiyle sona erdi. Bununla birlikte, dramatik olaylar tabii ki burada bitmedi. Napoléon iktidara geldi ve Fransız orduları bütün kıta Avrupası'na yayıldılar. Önce birçok yerde devrimci mesajın taşıyıcıları olarak selamlandılar ve daha sonra birçok yerde emperyalist bir Fransız planının aktörleri olarak kovuldular.

Avrupa'nın her yerinde yerleşik otoriteler arasındaki tepki, Fransız devrimci virüsü tarafından temsil edilen,

(gerçek ve potansiyel olarak) düzenin altının oyulmasına karşı duyulan korkuydu. Muhtemel sempatizanların gücünü çok abartan bir görüşün etkin bir baskıya yol açtığı İngiltere başta olmak üzere, bu fikirlerin ve değerlerin yayılmasını önlemek için her yerde büyük çabalar gösterildi.

(Napoléon dönemi de dahil) Fransız Devriminin özellikle dünya-sisteminin "çevresinin" üç kritik alanındaki etkisini belirtmemiz gerekir: Haiti, İrlanda ve Mısır. Fransız Devriminin Santo Domingo üzerindeki etkisi dolaysız ve ani oldu. İlk olarak beyaz göçmenlerin daha geniş bir özerklik kazanmak için devrimi kendi yararlarına kullanma çabaları, hızla dünya-sistemindeki ilk Siyah Devrime yol açtı; izleyen on yıllar boyunca bütün diğer oyuncuların (Napoléon, İngilizler, Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika'daki Beyaz göçmen devrimcilerin) şu ya da bu yolla ezmeyi ya da en azından denetim altına almayı hedefledikleri Siyah Devrim.

Fransız Devriminin İrlanda üzerindeki etkisi, Protestan göçmenlerin özerklik kazanmak için gösterdikleri çabayı, (İngiliz Kuzey Amerikası'nda olduğu gibi) bir dönem hem Katolikleri, hem de Presbiteryen muhalifleri ortak bir sömürgecilik karşıtı mücadeleye çeken toplumsal bir devrime dönüştürmek oldu. Britanya devletini tam kalbinden vuran bu girişim safdışı bırakıldı, altı oyuldu, bastırıldı ve İrlanda 1800 Birleşme Anlaşmasıyla Büyük Britanya'ya daha fazla bağımlı hale getirildi. Buna karşın sonuç, Büyük Britanya için 19. yüzyıl boyunca süregiden, ABD'deki Siyah hakları politik sorununa (farklılıkları bir yana koyarsak) eşdeğer, politik bir iç sorun yaratmak oldu.

Mısır'da Napoléon'un işgali, endüstrileşme ve askeri yayılma programıyla Osmanlı İmparatorluğunu ciddi biçimde sarsan ve Ortadoğu'da, devletlerarası sistemde önde gelen bir rol oynamaya muktedir, neredeyse güçlü bir devlet kuran Mısır'ın ilk büyük "modernleşmeci"sinin, Muhammed Ali'nin ortaya çıkmasına yol açtı. Neredeyse, ancak tam olarak değil –Muhammed Ali'nin çabaları, periferide bir

yüzyıl boyunca benzeri bütün çabalar için geçerli olduğu gibi, başarıyla engellendi.

Bütün bunlara tabii ki, Amerika göçmenlerinin dekolonizasyon hareketini eklemek gerekir. Bu olay, hiç kuşkusuz (tek başına) Fransız Devriminin yol açtığı birşey değildi. Amerika Bağımsızlık Savaşı devrimden önce gerçekleşti. Bununla birlikte, kökenleri, dünya-sisteminin jeopolitiğinin 1763-sonrasındaki aynı yeniden yapılanma döneminde yatar ve Fransız Devriminde olduğu gibi, kendisini meşrulaştırmak için aynı Aydınlanma doktrinlerine başvurur. Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketleri de, Amerikan/Fransız devrimlerinin başarılı modelleriyle, artı Napoléon'un 1808'de İspanya'yı işgalinin karşı konulmaz politik sonuçlarıyla ve İspanyol kralının tahttan çekilmesiyle güç kazanan aynı jeopolitik yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak gerçekleştiler.

Bir bütün olarak, Fransız Devrimi modern dünyada daha önce hiç bilinmeyen türden politik bir kasırgaya yol açtı. Doğal olarak daha önce de karışıklık dönemleri olmuştu; ancak bunların etkileri farklıydı. İngiliz Devrimi, hiç kuşkusuz –İngiltere'de– Fransız Devrimiyle birçok ortak özelliği paylaşmıştı. Ancak İngiltere dışındaki etkileri oldukça sınırlıydı. Çünkü büyük ölçüde devrime eşlik eden "Napoléon tarzında" bir fetih sözkonusu olmamıştı. Öte yandan Reformasyon/Karşı-Reformasyon kargaşası da, hiç de aşağı kalmayan biçimde, Fransız devrimci kargaşası kadar tahripkardı. Bununla birlikte, politik düzen sorunları etrafında odaklanmamıştı ve nihai sonucu, bir yandan gerçek bir politik yeniden yapılanmayı içerse de, kendi başına yöneticilerin politik meşruluğu ve yapıları hakkında sorgulayıcı bir niteliğe bürünmemişti.

Bana göre burjuvazi, ya da isterseniz kapitalist tabaka ya da yönetici sınıflar diyelim, "Fransız devrimci kargaşasından" iki sonuç çıkardı. Birincisi büyük bir tehdit duygusuydu. Ancak bu dünyanın Robespierre'lerinin yapabileceklerinden değil, ilk olarak ciddi biçimde devlet iktidarını

ele geçirmeyi düşündüğü görünen imtiyazsız kitlelerin yapabileceklerinden kaynaklanan bir tehdit duygusuydu. Fransız Devrimi birçok kez neredeyse "kontrolden çıkmıştı"; ancak bu, bazı "burjuvaların" politik değişimler hedeflemelerinden değil, bazı "köylülerin" ya da bazı "baldırıçıplakların" veya bazı "kadınların" silahlanıp yürümeye ya da gösteri yapmaya başlamalarından kaynaklanmıştı. Santo Domingo Siyah köleleri gösteri yapmanın ötesine geçtiler; gerçekten devlet iktidarını ele geçirdiler. Bu, Fransa'daki ayaklanmalara göre denetim altına alınması ve geri döndürülmesi daha güç bir politik gelişmeydi.

Bu "başkaldırılar" analitik olarak önceki yüzyıllarda tekrar tekrar patlak veren ekmek ayaklanmaları ve köylü isyanları olarak kavranabilir. Ben, dünya burjuvazisinin farklı birşeyin meydana gelmekte olduğunu, bu "başkaldırıları" modern dünyanın ilk gerçek sistem-karşıtı (yani, kapitalist sistem-karşıtı) başkaldırıları olarak kavramanın daha doğru olacağını farkettiğini düşünüyorum. Bu, sözkonusu sistem-karşıtı başkaldırıların çok başarılı oldukları anlamına gelmemektedir. Benim söylemek istediğim, yalnızca bunların meydana gelmiş olduklarıdır ve dolayısıyla kapitalist dünya-sisteminin yapısında esaslı bir niteliksel değişimin, bu sistemin politikalarında bir dönüm noktasının habercileri olmalarıdır.

Dünya burjuvazisinin buradan ikinci ve çok mantıklı bir sonuç çıkardığına inanıyorum. Sürekli, kısa dönemli politik değişim kaçınılmazdı; daha önceki dünya-sistemleri ve gerçekte o ana kadar kapitalist dünya-ekonomisi tarafından bile kullanılan, politik değişimin istisnai, genellikle kısa ömürlü ve normal olarak istenmeyen birşey olduğu yolundaki tarihsel miti korumak artık umutsuz bir çabaydı. Dünya burjuvazisi ancak değişimin normalliğini kabul ederek, bu değişimi denetim altına alabilir ve yavaşlatabilirdi.

Değişimin normalliğinin bu yaygın kabulü kapitalist dünya-ekonomisinin temel bir kültürel dönüşümünü temsil ediyordu. Bu durum gerçekte, zaten birkaç yüzyıldır ge-

çerli olan yapısal gerçekliklerin aleni olarak, yani açık bir biçimde kabul edilmesi anlamına geliyordu: Dünya-sistemi kapitalist bir sistemdi, dünya-ekonomisinin iş bölümü, varsayımsal olarak egemen devletlerden oluşan bir devletlerarası sistem tarafından sınırlandırılmış ve şekillendirilmişti. Bir kez bu olgunun tanınması yaygın hale geldiğinde (bana göre bu aşağı yukarı 1789-1815 döneminde gerçekleşti) ve bir kez bu söylem egemenlik kazandığında, değişimin normalliğinin ifadeleri biçiminde ve buna yanıt olarak üç yeni kurum ortaya çıktı. Bu üç kurum ideolojiler, sosyal bilimler ve hareketlerdi. Bu üç kurum, kurumsal temelleri bazen uygun olmayan biçimde "modernite" olarak adlandırılan, uzun 19. yüzyılın büyük entellektüel/kültürel sentezini kapsamaktadır.

Genellikle ideolojileri kurumlar olarak düşünmeyiz. Ancak gerçekte bu bir hatadır. Bir ideoloji *bir dünya görüşü*'nden (Weltanschauung) daha fazla birşeydir. Elbette, her yerde ve her zaman, insanların dünyalarını nasıl yorumladıklarını belirleyen bir ya da birçok *dünya görüşü* (Weltanschauungen) varolmuştur. Elbette, insanlar her zaman gerçekliği tarihsel olarak üretilen ortak gözlüklerle kurmuşlardır. Bir ideoloji böyle *bir dünya görüşü* olmakla birlikte, çok özel türde bir *dünya görüşü*'dür. İdeoloji, bilinçli politik amaçlarla, bilinçli ve kollektif olarak formüle edilen bir *dünya görüşü*'dür. İdeolojinin bu tanımı kullanıldığında, sözkonusu özel türdeki *dünya görüşü*'nün, ancak popüler söylemin değişimin normalliğini kabul ettiği bir durumda kurulabileceği sonucuna ulaşırız. Bir ideolojinin bilinçli olarak formüle edilmesine, ancak değişimin normal olduğuna inanıldığında, dolayısıyla bilinçli orta vadeli politik amaçlar formüle etmenin gerekli olduğu düşünüldüğünde gereksinme duyulur.

19. yüzyılda bu türde üç ideoloji geliştirildi –muhafazakarlık, liberalizm ve Marksizm. Üçü de dünya-sistemik ideolojilerdi. Kurumsal olarak ortaya çıkan ilk ideolojinin muhafazakarlık olması tesadüf değildir. Değişimin normalliği-

nin bu yeni kabulünün, muhafazakar bir eğilime sahip olanlar açısından acil ikilemleri gündeme getirdiği açıktır. Edmund Burke ve Joseph de Maistre bunu açıkça ve hemen gördüler. Mümkün olan en yavaş değişim temposunu sağlamak için entellektüel bir argüman oluşturmaya ihtiyaçları olduğunu farkettiler. Ancak daha önemlisi, bazı değişimlerin diğerlerine göre daha ciddi olduğunu kavradılar. Bu durumda önceliği, bütün aceleci reformcular ve devrimciler için bir fren işlevi görebilecek yapıların muhafaza edilmesine verdiler. Bunlar, kuşkusuz, faziletleri muhafazakarlar tarafından göklere çıkarılan yapılardı: Aile, "cemaat", kilise ve tabii ki monarşi. Muhafazakar ideolojinin merkezi motifi her zaman "gelenek" olmuştur. Geleneklerin mevcut oldukları ve bilinemeyecek kadar uzun bir zamandan beri varoldukları varsayılır. Geleneksel değerlerin korunmasının "doğal" olduğu, çünkü bu değerlerde bilgeliğin cisimleştiği öne sürülür. Muhafazakar ideoloji geleneklerde yapılacak her değişikliğin mutlaka sağlam bir gerekçeye dayanması gerektiğini iddia eder. Aksi takdirde, çözülme ve çürüme meydana gelecektir. Dolayısıyla muhafazakar ideoloji doğası gereği savunmacı olan, bir tür Kassandra benzeri kültürel pesimizmin cisimleşmesidir. Muhafazakarlar, şimdi normal olduğu düşünülen değişimin tehlikelerine karşı uyarıda bulunurlar. Kısa vadeli politik içerimleri büyük ölçüde değişiklik gösterebilir; ancak orta vadede muhafazakarlığın politik programı açıktır.

Liberalizm normal değişimin doğal ideolojisidir. Bununla birlikte, ancak muhafazakarlık doğduktan sonra bir ideoloji haline gelmek ihtiyacı duymuştur. Karşıtlarını ilk kez "liberal" olarak tanımlayanlar, erken 19. yüzyılda İngiliz Tory'leriydiler. Gerçekte, devletin sınırlamaları karşısında bireyin özgür olma hakkına sahip olduğu düşüncesinin, sözünü ettiğimiz dönemi önceleyen uzun bir tarihi vardır. Mutlakiyetçi devletin doğuşu, kendi oluşum süreci içinde meşruti yönetim biçiminin savunucularını da ortaya çıkarmıştı. John Locke genellikle bu düşünce çizgisinin sembo-

lik temsilcisi olarak görülür. Bununla birlikte, 19. yüzyılda ortaya çıkan şey, bilinçli olarak devlet tarafından reform yapılmasını öngören bir ideoloji olarak liberalizmdi ve böyle bir ideoloji gerçek anlamda 17. ve 18. yüzyıllarda mevcut değildi. Bu nedenle, erken 19. yüzyıl "minimal devlet" liberalizmiyle, geç 19. yüzyıl "sosyal devlet" liberalizmi arasında genellikle öne sürülen farkın esas noktayı gözden kaçırdığını düşünüyorum. Her iki devlet biçiminin savunucuları aynı bilinçli politik programa sahiptiler: "Normal değişime" yardımcı olacak, onu kanalize edecek ve kolaylaştıracak yasal reform.

Marksizm oldukça geç bir tarihte, 19. yüzyıl dünyasının üçüncü ideolojisi olarak doğdu. Belki de bazıları sosyalizmi üçüncü ideoloji olarak düşünmeyi tercih edeceklerdir. Ancak uzun dönemde, sosyalist düşüncenin bir ideoloji olarak liberalizmden gerçek anlamda ayırdedilebilir hale gelen tek versiyonu gerçekte Marksizmdi. Marksizmin bir ideoloji olarak gerçekleştirdiği şey, liberal ideolojinin temel öncülünü kabul etmek (ilerleme teorisi) ve bu öncüle iki temel tanımlama eklemek oldu. İlerleme sürekli bir biçimde gerçekleşen birşey olarak değil, kesintili olarak, yani devrimle gerçekleşen birşey olarak görüldü. Öte yandan, iyi ya da mükemmel topluma doğru yükselişinde, dünya nihai aşamaya değil, ondan bir önceki aşamaya ulaşmıştı. Bu iki değişiklik tamamen farklı bir politik program oluşturmak için yeterliydi.

Bu farklı ideolojilerin toplumsal temellerini tartışmamış olduğumun belirtilmesi gerekir. Genellikle yapılan açıklamalar bana çok basit görünüyorlar. Ayrıca bunu söylemek, toplumsal konumla ideolojik tercih arasında tarihsel bir karşılıklı ilişki olmadığı anlamına gelmese de, bu üç ideolojinin ortaya çıkışlarının özgül toplumsal temellere dayandığı hiçbir şekilde açık değildir. Önemli olan, bu üç ideolojinin birden "normal değişimle" politik olarak nasıl baş edilmesi gerektiği hakkında önermeler olmalarıdır. Ve bu ideolojiler, muhtemelen, 19. yüzyıl kapitalist dünya-ekonomisinde ku-

rumsallaşabilir, akla yakın ideolojiler için varolan olasılıklar yelpazesini tüketmişlerdir.

Politik programlar, "normal değişime" karşı bir tutum geliştirebilmek için ihtiyaç duyulan şeyin yalnızca bir parçasını oluştururlar. Bu programlar somut öneriler temsil ettikleri için, güncel gerçekliklerin somut bilgisini gerektiriyorlardı. Kısacası, ihtiyaç duydukları şey, sosyal bilimdi. Eğer dünyanın nasıl işlediği bilinmiyorsa, dünyanın daha iyi işlemesini sağlamak için ne yapılması gerektiğini önermek de güç olacaktır. Bu bilgi liberaller ve Marksistler açısından daha önemliydi; çünkü onlar "ilerleme" taraflısıydılar ve böylelikle, muhafazakarlara göre sosyal bilimi teşvik etmek ve sosyal bilimle ilişki kurmaya daha yatkındılar. Bununla birlikte, muhafazakarlar bile, yalnızca statükoyu korumak (ve restore etmek) için olsa da, gerçekliği anlamanın yararlı olabileceğinin farkındaydılar.

İdeolojiler kendi başına *dünya görüşleri*'nden daha fazla birşeydir; sosyal bilim de yalnızca sosyal düşünceden ya da sosyal felsefeden daha fazla birşeydir. Daha önceki dünya-sistemlerinin sosyal düşünürleri oldu ve biz hâlâ bugün onları, en azından bazılarını, okuyarak yararlanıyoruz. Modern dünya-sistemi tabii ki (özellikle) Yunan düşüncesinin sözümona bir "Rönesansı"nın mirasçısıydı ve çeşitli biçimlerde bu yapının üzerinde inşa edildi. Devlet yapılarının, özellikle mutlakiyetçi devletlerin doğuşu, Machiavelli'den Bodin ve Spinoza'ya, More'dan Hobbes ve Locke'a, Montesquieu'den Rousseau'ya kadar politik felsefenin özel bir gelişimine yol açtı. Gerçekte bu dönem, bu tür düşüncelerin üretilmesi bakımından altın bir çağdı ve 1789-sonrasında, bu dönemle karşılaştırılabilir nitelikte birşey üretilmedi. Ayrıca, orta ve geç 18. yüzyıl, politik felsefede olduğu kadar, zengin bir ekonomi felsefesi çalışmasının doğuşuna da tanık oldu: Hume, Adam Smith, Fizyokratlar, Malthus. İnsanın bunlara Ricardo, John Stuart Mill ve Karl Marx'ı da ekleyesi geliyor.

Ancak bunlardan hiçbirisi sosyal bilimin kurumsallaş-

masını temsil etmediler. 19. yüzyılda tanımlandığı biçimiyle sosyal bilim, "normal değişimin" anlaşılması niyetiyle ve bu yoldan "normal değişimi" etkileyebilmek için sosyal dünyanın ampirik incelemesiydi. Sosyal bilim yalnız başlarına çalışan sosyal düşünürlerin ürünü değildi; aksine özgül amaçları gerçekleştirmek için, özgül yapılar içinde kollektif bir kişiler topluluğunun yaratılmasıydı. Bu yeni kurumsallaşma, daha önce sosyal düşüncenin üretilmesinde hiçbir zaman sözkonusu olmayan esaslı bir sosyal yatırımı gündeme getirdi.

Sosyal bilimin başlıca kurumsallaşma biçimi, 1789'dan beri nerdeyse tıkanmış durumda bulunan Avrupa geleneksel üniversite yapısında meydana gelen farklılaşmaydı. Bu dönemde pek de yaşamsal entellektüel merkezleri temsil etmeyen üniversiteler, hâlâ büyük ölçüde teoloji, felsefe, hukuk ve tıp olmak üzere dört fakülteden oluşan geleneksel örgütlenmelere sahiptiler. Ayrıca, nispeten daha az sayıda üniversite vardı. 19. yüzyıl boyunca, esas olarak felsefe, daha küçük ölçüde de hukuk fakültesinde, önemli sayıda yeni kürsülerin oluşturulması gerçekleşti. Bu kürsüler yeni isimler aldılar ve bazıları, bugün "bölümler" olarak adlandırdığımız örgütlenmelerin öncülerine dönüştüler.

İlk önce, hangi isimlerin varsayılan "disiplinler"in isimleri olarak kabul göreceği açık değildi. Bununla birlikte sonucu biliyoruz. 19. yüzyılın sonundan itibaren, başlıca altı isim geçerliliğini korudu ve bunların çoğu "disiplinler" halinde istikrar kazandılar. Bunlar, yalnızca günümüzde yenilenen ve tekrar genişlemeye başlayan üniversite sistemi içinde kurumsallaşmakla kalmadılar, aynı zamanda ulusal bilimsel kurumlar ve 20. yüzyılda da uluslararası bilimsel kurumlar haline geldiler.

Disiplinlerin "adlandırılması" –yani, entellektüel emeğin kabul gören işbölümünün yapısı– büyük ölçüde liberal ideolojinin zaferini yansıttı. Bunun nedeni, elbette, liberal ideolojinin kapitalist dünya-ekonomisinin egemen ideolojisi olmasıydı (ve olmasıdır). Bu durum, aynı zamanda Marsist-

lerin yeni sosyal bilime neden kuşkucu yaklaştıklarını ve muhafazakarların neden daha da fazla kuşkucu bir tutum aldıklarını ve yeni sosyal bilime karşı çıktıklarını açıklar.

Liberal ideoloji, toplumsal sürecin esas sorununun, faaliyetin üç alanının sınırlarının dikkatli bir biçimde belirlenmesi olduğunu öne süren argümanı içermekteydi: Piyasaya ilişkin olan, devlete ilişkin olan ve "kişisel" olana ilişkin olan alanlar. Son kategori öncelikle geriye kalanı, yani doğrudan devlete ya da piyasaya bağlı olmayan bütün faaliyetleri temsil ediyordu. Pozitif olarak tanımlandığı ölçüde, bu kategori "gündelik yaşam" faaliyetleriyle ilgili olmalıydı –aile, "cemaat", "sapma gösteren" faaliyetlerin sıradışı-dünyası vb. Bu ayrı alanların incelenmesi politika bilimi, ekonomi ve sosyoloji olarak adlandırıldı. Politika biliminin en son kabul gören isim olması, devletin işleyişinin incelenmeye daha az değer görülmesinden değil, öncelikle felsefe ve hukuk fakülteleri arasındaki arkaik bir yetki alanı tartışması yüzündendi. Bu "disiplinler"in her üçü de ampirik araştırmaya dayanan evrenselleştirici bilimler olarak ve kendilerine balı güçlü bir "uygulamalı bilim" bileşkesiyle birlikte geliştiler.

Bu gelişmeyle paralellik içinde, tarih "ismi" belirgin biçimde yeniden tanımlandı. Bu, Ranke'nin eserinin temsil ettiği büyük dönüşümdü. Ranke'nin, daha önce tarih "ismi" altında üretilenlere dönük büyük eleştirisi, bunların çok fazla "felsefi" ve yeterli ölçüde "tarihsel" olmadıkları ydı. Tarih yazmanın anlamı *gerçekten ne olduğu* (wie es eigentlich gewesen ist) idi. Tarih gerçekten meydana gelmişti. Meydana gelmiş olan, "kaynaklara" dönerek ve bunları eleştirel biçimde okuyarak bilinebilirdi. Şimdi kurumsallaşmış olan tarih güçlü bir biçimde idiografikti.*

19. yüzyılda geliştikleri biçimiyle, bu dört "disiplinin" ortaya çıkan kurumsallaşmasına ilişkin üç noktanın belirtilmesi gerekmektedir. Birincisi, bu "disiplinler" ampirik olarak öncelikle, hatta yalnızca, kapitalist dünya-ekonomisi-

* Her olayın kendi tekilliği içinde betimlenmesi. *(– ç.n.)*

nin merkez ülkeleriyle –gerçekte öncelik sıralaması bakımından da bunların yalnızca birkaçıyla– ilgilenmekteydiler. İkincisi, nerdeyse bütün akademisyenler kendi ülkelerini ilgilendiren ampirik malzeme üzerinde çalıştılar. Üçüncü olarak ise, üç nomotetik* disiplinin (ekonomi, sosyoloji ve politika bilimi) nesnesinin, insan davranışını açıklayan "yasaların" keşfedilmesi olduğunun ileri sürülmesine karşın, egemen çalışma biçimi ampirik ve somuttu. Yeni "disiplinlerin" ulusal bir temele dayanan ampirisist güveni, toplumsal değişimin incelenmesini, devlet politikaları için son derece yararlı ve bu politikaları destekleyici, yeni hakikatleri ise en küçük ölçüde tahrip edici kılacak bir şekilde, bu değişimin incelenmesinin sınırlandırılmasının bir yoluna dönüştü. Ancak bununla birlikte sözkonusu olan "gerçek" dünyanın bir incelemesiydi ve böyle bir bilginin değişmeyen bir dünyanın metafizik kavrayışlarından tümdengelim yoluyla çıkarsanamayacağı varsayımına dayanıyordu.

Değişimin normalliğinin 19. yüzyıldaki kabulü, değişimin yalnızca uygarlaşmış uluslar için normal olduğu, dolayısıyla değişmemekte ısrar eden öteki dünyaya bu değişimi empoze etmenin, uygarlaşmış ulusların üzerine düştüğü düşüncesini içeriyordu. Sosyal bilim, değişmeyen geleneklerin betimlenmesi, böylelikle bu öteki dünyanın nasıl "uygarlaştırılabileceğinin" anlaşılmasının sağlanması tarzı olarak, burada bir rol oynayabilirdi. Yazılı kültüre sahip olmayan "ilkel" toplumların incelenmesi antropolojinin alanı haline geldi. Yazılı kültürü olan "donmuş-hareketsizleşmiş" halkların (Çin, Hindistan, Arap dünyası) incelenmesi ise Oryantalizmin alanına dönüştü. Akademik inceleme her bir alan için değişmeyen ögeleri vurguladı; bununla birlikte, akademik incelemeye uygulamalı, büyük ölçüde üniversite-dışı bir sosyal mühendislik alanı eşlik ediyordu.

Sosyal bilimlerin giderek değişimin normal olduğu bir dünyanın akılcı yönetiminin ve bu nedenle sözkonusu değişimin kapsamının sınırlandırılmasının bir aracına dönüş-

* Yasalar koyan, yasalar oluşturan, *(– ç.n.)*

tüğü koşullarda, dünya burjuvazisi tarafından yapılandırılan sınırların ötesine geçmeyi hedefleyenler üçüncü bir kuruma, hareketlere yöneldiler. Bir kez daha başkaldırılar ve muhalefet hareketleri yeni şeyler değillerdi. Uzun süreden beri, dünya görüşü ve sosyal düşünce gibi, tarihsel sahnenin bir parçasını oluşturuyorlardı. Ancak nasıl şimdi dünya görüşü ideolojilere, sosyal düşünce ise sosyal bilime dönüştüyse, başkaldırılar ve muhalefet hareketleri de sistem-karşıtı hareketlere dönüştüler. Bu hareketler, 1789-sonrası dünya-sisteminin üçüncü ve son kurumsal yenilikleriydi; gerçek anlamda ancak 1848 dünya devriminden sonra ortaya çıkan bir yenilik.

Daha önce meydana gelen çok sayıdaki başkaldırı ve muhalefet hareketleriyle yeni sistem-karşıtı hareketler arasındaki temel fark, birincilerin kendiliğinden, kısa ömürlü ve lokal düzeyin ötesinde koordine edilmeyen hareketler olmasıydı. Yeni hareketler örgütlenmelerdi; nihayetinde toplumsal dönüşümün politikalarını planlayan bürokrasilere sahip örgütlenmeler. Bu örgütlenmeler kısa vadenin ötesine geçen bir zaman çerçevesi içinde etkinlik gösterdiler.

Dünya-sisteminin her yerinde yaşandığı haliyle "Fransız devrimci kargaşasının" başlıca temalarının her birisine karşılık gelen, iki büyük sistem-karşıtı hareket biçiminin varlığını belirtmek gerekir. 19. yüzyılda ilk önce toplumsal hareket, daha sonra da sosyalist hareket olarak adlandırılan ve çalışan sınıf ya da sınıflar olarak "halk" etrafında, yani sınıf çatışması etrafında örgütlenen hareketler vardı. Diğer yandan da, ulusal hareketler olarak adlandırılmaya başlanan ve *Volk*, ulus, ortak bir dili konuşanlar olarak "halk" etrafında örgütlenen hareketler sözkonusuydu.

Burada, içinde bulundukları devletlerde iktidarı ele geçirmeyi ya da devlet iktidarı kurmayı hedefleyen devlet düzeyindeki örgütlenmeler olarak sosyalist ve ulusal hareketlerin uzun soluklu ancak etkin kurumsallaşmasını yeniden anlatmayı düşünmüyoruz. Ancak, yine de, "evrensel" yasa-

lardan sözetmelerine karşın, olguları fiilen devlet düzeyinde inceleyen sosyal bilimler gibi, "evrensel" değerlere çağrıda bulunmakla birlikte, bütün hareketlerin kuruldukları biçimiye aslında devlet düzeyinde yapılar olduklarını belirtmek yerinde olacaktır. Gerçekte, üç yeni "kurumdan", kendisini dünya ölçeğinde kurumsallaştırmayı başaran yalnızca ideolojilerdi.

O halde Fransız devrimci kargaşasının gerçek mirasının ne olduğu hakkında ne söyleyebiliriz? Bu miras açıkça dünya-sisteminin "kültürel aygıtını" dönüştürdü. Ancak bu dönüşümü son derece müphem bir biçimde gerçekleştirdi. Çünkü, bir yandan Fransız devrimci kargaşasının, bizim modern dünyayla ilişkilendirdiğimiz herşeyin olgunlaşmasını sağladığı söylenebilir: Değişim, gelişme "ilerleme" için tutku. Sanki Fransız devrimci kargaşası dünya-sisteminin kültürel ses hızını aşarak gelişmesini sağlamış ve dünya çapında gerçekleştiğini bildiğimiz "değişim" güçlerinin ivme kazanmasına imkan tanımıştı.

Fakat diğer yandan, üç yeni büyük kurum yaratarak –ideolojiler, sosyal bilimler, hareketler– Fransız devrimci kargaşası bu değişimin gelişmesini engelleyen ve çarpıtan bir süreç yaratmış ve eşzamanlı olarak, dünyanın son yirmi yılda kesin biçimde bilincine vardığı engeller oluşturmuştur. 1789-sonrası değişimin normalliği üzerinde varılan uzlaşma ve bunun yarattığı kurumlar, belki günümüzde sona erdiler: Bununla birlikte, bu 1917'de değil, aslında 1968'de gerçekleşti.

Eğer 1968-sonrası dünya-sisteminde tercihlerimizi ve ütopyalarımızı açık hale getirmek istiyorsak, Fransız Devriminin üçlü sloganını yeniden okumak belki yararlı olacaktır: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik. Eşitliğin karşısına özgürlüğü koymak, bir anlamda Fransız Devriminin iki büyük yorumunun yaptığı gibi, çok kolay olmuştu ve her bir yorum, eğer istiyorsanız, karşıtlığın bir yarısını destekliyordu. Fransız Devriminin ne özgürlüğü ne de eşitliği üretmemesinin nedeni, belki de, başlıca iktidar sahiplerinin ve

onların seleflerinin özgürlüğün ve eşitliğin farklı hedefler oldukları düşüncesini başarıyla ayakta tutmuş olmalarıdır. Plebyen kitlelerin görüşü, inanıyorum ki, bu değildi.

Bu arada, kardeşlik, 1968'e kadar, bütün uzun 1789-sonrası kültürel arenada, hiç kimse tarafından ciddiye alınmayan, her zaman bir saygı ve kutsallık eklemesi olarak kaldı. "Değişmin normalliği" her kesim tarafından, dünyanın giderek homojenleşmesi ve gerçek farkın ortadan kalktığı bu dünyada uyumun ortaya çıkması biçiminde yorumlandı. Doğal olarak biz, kapitalist dünya-ekonomisinin gelişmesinin belirgin biçimde ekonomik ve toplumsal farklılıkları, dolayısıyla farklılıkların bilincini arttırdığı biçimindeki vahşi olguyu keşfettik. Kardeşlik, ya da 1968-sonrası tarzda yeniden adlandırırsak yoldaşlık büyük güçlüklerle biraraya getirilebilen bir yapıdır; bununla birlikte, bu hassas ihtimal, gerçekte özgürlük/eşitliğin gerçekleşmesinin temelini oluşturmaktadır.

Fransız Devrimi Fransa'da büyük bir değişikliğe yol açmadı. Fransız Devrimi dünya-sistemini büyük ölçüde değiştirdi. Fransız Devriminin dünya ölçeğindeki kurumsal mirası sonuçları bakımından belirsizlikler içeriyordu. Bu mirasın 1968-sonrası dönemde sorgulanması, Fransız devrimci kargaşası olarak kristalleşen halkçı umutların anlamının yeniden okunmasını gerekli kılmaktadır.

2. KRİZLER: DÜNYA EKONOMİSİ, HAREKETLER VE İDEOLOJİLER

Bir tarihsel sistemdeki krizden, bir sistem içindeki konjonktürel güçlükleri değil, o kadar büyük bir yapısal bozulmayı kastediyorum ki, burada tek olası sonuç, ya (öngörülemez yönlere yol açarak) tedrici bir çözülme süreciyle, ya da (öngörülen bir yönü, dolayısıyla bir ya da birkaç başka sistemle yer değiştirmesini amaçlayarak) göreli olarak denetimli bir dönüşüm süreci yoluyla, sistemin ortadan kalkmasıdır. Bu anlamda, bir kriz tanımı gereği bir "geçiştir" ve büyük ölçekli sistemlerde "geçişler" (muhtemelen zorunlu olarak), genellikle 100-150 yıl süren orta-uzun vadeli olma eğilimi gösterirler (Wallerstein, 1982). Biz şu anda böyle bir geçişte yaşıyoruz, kapitalist bir dünya-ekonomisinden başka birşeye bir geçiş. Bu başka birşey muhtemelen sosyalist bir dünya düzenidir; ancak krizlerin doğası gereği, yönelimin olasılıklarını önermekten daha fazla birşey yapmak olanaklı değildir.

Samir Amin (1980; 1982), feodalizmden kapitalizme geçişin göreli olarak denetimli, kendi dilinde bir "devrim" ol-

masına karşın, Batı Antik Çağından feodalizme geçişin daha çok bir çözülme süreci ya da kendi dilinde, bir "dekadans" olduğunu gözlemlemenin verimli olabileceğini önermiştir. Amin, içinde bulunduğumuz krizin her iki formun ögelerini taşıyor göründüğünü, ancak gerçekte denetimli bir geçiş yerine daha çok bir dekadans ya da çözülme formu kazanacağını ileri sürmektedir. Eğer bu doğruysa, ilk bakışta görünebileceğinin aksine, bu negatif birşey olmaktan çok, aslında pozitif birşey olabilir. Çünkü feodalizmden kapitalizme geçişin gerçekte denetlendiğinin hatırlanması gerekir -tam da başlamakta olan bir çözülmeyle tehdit edildiği için, egemenliklerini yeni ve gelişmiş bir formda korumak üzere eski üst tabakalar tarafından denetlenen bir geçiş. Geçen bir ya da iki yüzyıl tam tersini düşünmüş olsak bile (ve bu ideolojik varsayımın köklerinin ne olduğunu sorabiliriz) çözülme, denetimli bir geçişe göre, daha az hiyerarşik bir tarihsel sistem yaratmak için daha elverişli bir geçiş tarzı olabilir.

O halde, geçişin bugünkü biçimlerini ve kapitalist dünya-ekonomisinin "gerçekten varolan" yapısında, geçişin denetimli bir dönüşüm yerine çözülme formu kazanması ihtimalini güçlendiren şeyin ne olduğunu araştırmayı öneriyorum. Aslında, başlıca çağdaş politik mücadelenin gerçekten geçiş biçimi üzerine bir mücadele olduğunu öne süreceğim. Bu bana, sistem-karşıtı hareketler dünya ailesindeki iç mücadelelere ve halihazırda bu hareketlerin karşı karşıya bulundukları keskin ikilemlere yönelme olanağı tanıyacaktır. Son olarak, hareketlerin bu ikilemlerinin gerçekte (paralel ve giderek artan iç çatışmalarla, her yönden saldırıya uğrayan) bilimsel söylemde, epistemolojilerimizde ve ideolojilerimizde yansıtılabileceğini önereceğim.

Tarihsel sistemimizin krizinin yapısal kaynakları nelerdir? Özet bir dille, *ekonomik sıkışma, politik sıkışma ve ideolojik sıkışma* olarak adlandırabileceğimiz üç-ayaklı bir süreç görüyorum. Ekonomik sıkışma bir üretim biçimi olarak kapitalizmin iki temel çelişkisine geri gider. Birisi, bir yan-

dan, maliyetleri (ve özellikle emeğin gerçek maliyetini) düşürerek, her bir girişimcinin rekabeti ve dolayısıyla karı en üst noktaya çıkarma güveniyle, diğer yandan eğer yetersiz bir efektif dünya talebi varsa, genişleyen ve rekabetçi bir dünya-ekonomisinde kar elde etmenin olanaksızlığı arasındaki çelişkidir. İkinci çelişki ise üretim anarşisinden kaynaklanır ve sonucu, bir rekabetçi olarak herhangi bir verili girişimcinin çıkarlarının, bir sınıfın üyesi olarak çıkarlarından aksi yönde işlemeye eğilim göstermesidir. Bu iki çelişki, tabii ki, birbirleriyle yakından bağlantılıdır.

Sonuç iyi bilinmektedir: Dünya-ekonomisinde çevrimsel bir genişleme ve durgunluk aşamaları kalıbı; öyle ki bu sistemin içinde yenilenmiş genişleme dönemlerinin gerçekleşmesini temin eden mekanizma, her zaman dünya-ekonomisinin daha fazla metalaşmasına yol açar. Bununla birlikte, kapitalizm, kar etmenin ve artı-değere el koymanın temelinin önemli derecede, fakat yine de her zaman kısmi metalaşmaya bağlı olduğu bir sistemdir. Toprağın, emeğin ve sermayenin metalaşması arttıkça, kapitalist sistem önlenemez bir biçimde yüzde 100'lük bir asimtota doğru ilerlemektedir. Bir kez bu eğrinin üst aralıklarında bulunduğumuzda, daha sonraki her bir adım global kara bir sınırlama getirmeye başlar ve bu nedenle sermaye birikimcileri arasındaki iç rekabeti çok keskin bir hale getirir.[1]

Böyle bir noktada, dünya üretiminin daha fazla genişlemesinin, biriktirilmiş sermaye stoğu pastasını gerçekten arttırıp arttırmayacağı artık açık değildir. Bu sürecin meydana gelmeye başladığının bir işareti, bir grup birikimci tarafından ortaya konan ve ikinci bir grubun şiddetle direndiği bir doktrin olan "büyümenin sınırları" üzerinde gerçekleşen tartışmadır.

1 Anlayabildiğim kadarıyla, bu süreç, çok genel ve yakın dönemde keşfedilmiş matematiksel geri-besleme devreleri modeliyle paralellik göstermektedir. Bu modelde, geri-besleme mekanizması, belirli bir düzeye yaklaşana kadar, düzeni korumaktadır; bu düzeyden sonra ise, ilerde meydana gelebilecek çok küçük bir değişim "kaotik bir kalıba" yol açmaktadır (Hofstadter 1981).

Herşeyin metalaşması yoluyla küresel birikim sürecinin zaman içinde tabii ki açık politik sonuçları olmuştur. Herşeyden önce, benim uygun bir niceliksel analizin göreli olduğu kadar mutlak olduğunu da açığa çıkartacağını düşündüğüm, dağılımın dünya ölçeği temelinde kutuplaşmaya doğru gösterdiği eğilimin nedenini bu oluşturmaktadır. Bununla birlikte kutuplaşma, kendi başına, zorunlu olarak destabilizasyona yol açmaz. Politik kargaşayı doğuran şey, uzun zamandır gözlemlendiği gibi, muhalefet ögelerini fiziksel olarak yoğunlaştıran ve sonunda kısmi metalaşma evresindeki piyasanın örtüsünü kaldıran, bu sürece karşılık gelen metalaşmadır.

Sonuç, 19. yüzyılın ortalarından itibaren dünya-ekonomisinin politikalarının örgütsel bir merkezi ögesi olarak sistem-karşıtı hareketlerin tedrici, ancak gözle görülür yükselişi olmuştur. Tekil hareketlerin sistemik yeniden toparlanma kalıbına karşın, bu hareketler ailesi zaman içinde kollektif olarak güçlenerek büyüdüler (Wallerstein 1980b).

Sistem-karşıtı hareketlerin büyüyen gücü, beklenebileceği gibi, (devletlerarası sistemin formel yapılarının güçlenmesi dahil olmak üzere) yalnızca baskı aygıtının rasyonalize edilmesine yol açmakla kalmadı, aynı zamanda bu hareketleri tavizler ve kafalamalar (cooptation) yoluyla zararsız hale getirmek için sistematik bir çabayı harekete geçirdi. Tavizler ve kafalamalar dünya emek gücünü oluşturan kitlelere yönelmedi; bunun yerine, devletler ve bir bütün olarak dünya-sistemi içinde kadrolardan oluşan önemli büyüklükteki orta tabakayı hedefledi. Dünya emek güçlerinin devrimci çabaları, dünya orta tabakalarına tahsis edilen dünya artı-değerinin oranını arttırarak, dünya yeniden-dağılım sisteminde önemli reformlara yol açtı.

Politik rüşvet bugüne kadar oldukça başarılı oldu, ancak en büyük sermaye birikimcileri açısından ekonomik bedeli önemli ölçüde yüksekti. Dünya artı-değerinin mutlak seviyesi gerçekten arttığı sürece, payların dünya burjuva kat-

manları *arasında* nisbi yeniden-dağılımı çok büyük bir sıkışmaya neden olmadı. Fakat metalaşma asimtotuna yaklaşma yoluyla ortaya çıkma sürecinde olduğunu öne sürdüğümüz ekonomik sıkışma, hemen arkasından hem ülkeler arasında, hem de ülkelerin içinde, yüksek tabakalar arasında keskin iç çatışmalara yol açacak bir politik sıkışmayla sonuçlanmak zorundadır. "Üstteki" paylaşım arttıkça, şu ya da bu yolla dünya artı-değerinden pay alan dünya nüfusunun (belki de bütünün onda biri düzeyindeki)[2] bu kesimine kabul edilmeyi talep eden, giderek daha fazla sayıda ısrarlı talipkarların varolmaya başlaması, bu durumu daha da kötüleştirmektedir.

Böylece, yağmalardan pay olmak üzere birbirleriyle aktif biçimde çatışan üç gruptan sözedebiliriz: Süper-birikimciler olarak adlandırılabilecek çok küçük bir grup, kadrolar kitlesi ve kadro statüsü ve ödülü için talepte bulunanlar. İkinci grup gözle görülür şekilde üçüncüsü tarafından tehdit edilmektedir (örneğin, Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen etrafında gelişen mücadeleler ya da ABD bütçesi üzerindeki 1982 tartışması) ve ikinci grubun mücadeleleri, büyük ölçüde, modern dünyanın normal, açık politikası olarak adlandırılabilecek şeyin nedenini açıklamaktadır. Ancak ilk grubun (süper-birikimciler) ikinci grupla (kadrolar kitlesi) olan mücadelesi, daha az açık olsa da, daha az önemsiz değildir. Çünkü süper-birikimciler ekonomik güç kaynaklarını (öncelikle ulusötesi şirketler) önemli ölçüde kontrol ederlerken, kadrolar kitlesi büyük ölçüde politik güç kaynaklarını (öncelikle devlet aygıtlarını) kontrol eder hale gelmişlerdir ve büyüyen gerilimler, (kur oranları, faiz oranları ve benzerleriyle ilgili olarak) dünya finansal manipülasyonları üzerindeki çekişmelerde sözkonusu olduğu gibi, genellikle kapalı kapılar ardında sürmektedir.

2 Nahan Keyfitz (1976) "dünya orta-sınıfının" bugünkü büyüklüğünün, bütün nüfusun yedide biri olduğunu tahmin etmektedir. Keyfitz kriter olarak, ABD yoksulluk sınırının üstünde gelir sahibi olan kişilerin oranını kullanmıştır. Artık-değerden pay alarak yaşayanların biraz daha sınırlayıcı tanımını kullanarak, ben kendi kaba tahminin olan onda bire ulaştım.

Ortaya koymaya çalıştığım esas nokta şudur: Ekonomik süreç yüzde 100 metalaşma asimtotuta, dolayısıyla kar oranı üzerindeki sınırlara doğru ilerledikçe, artış oranı halihazırda düşen, hatta (kişi başına) mutlak değeri de yakında düşmeye başlayabilecek olan artı-değerin bölüşümü için, politik süreçler *üst tabaklar arasında* üç-yollu keskin bir yapısal bölünmeye doğru baskı yapmaktadır.

Böylece bu çekişmenin dünya-sisteminin sistem-karşıtı hareketleri için harika bir fırsat sunduğu düşünülebilir. Düzenin savunucuları birbirleriyle giderek artan bir savaşa girişecekler, dolayısıyla dünya devriminin güçlerine karşı mücadelelerinde nesnel olarak zayıf düşeceklerdir. Kuşkusuz bu büyük bir fırsat oluşturmuştur ve dünya sistem-karşıtı hareketleri bu durumdan avantaj elde etmektedirler – ancak öngörülebileceğinden çok daha küçük bir ölçüde. (Metalaşma ve şehirleşme gibi) kapitalist dünya-ekonomisini karakterize eden bu kadar çok olgunun verili olduğu bir durumda, sistem-karşıtı hareketler ailesinin gücüne ilişkin belirtilmesi gereken şey, bir kez asırlık eğrinin yükselmekte olduğu ilk gözlemi yapıldıktan sonra, büyüme oranının bu denli hızlı değil, fakat bu kadar yavaş olduğudur.

Evet, 20. yüzyılın bütünü için sistem-karşıtı hareketlerin başkaldırı üzerine başkaldırıları, hareketlenmeleri üzerine hareketlenmeleri, zaferleri üzerine zaferleri olmuştur. Ancak neden daha fazlası değil? Neden Eriha'nın duvarları boruların üst üste üflemeleri karşısında çökmemiştir? Bu soruya verilebilecek yalnızca iki yanıt vardır. Birisi sabır tavsiyesidir. Üflemeler çok erken yapılmıştı; objektif koşullar henüz yerine gelmemişti; duvarlar gerçekte çöküyordu, ama yavaşça. Çeşitli şekillerde, bu hem İkinci, hem de Üçüncü Enternasyonal'in tarihsel yanıtı olmuştur. Belirlenen stratejide ısrar edin, demişlerdir, ve yeni temeller üzerinde bir dünya doğacaktır.

Bununla birlikte, içerimleri en azından araştırılmaya değer ikinci bir olası yanıt vardır. Sistem-karşıtı hareketlerin

kendileri, kapitalist dünya-ekonomisinin kurumsal ürünleridir: Bu hareketler, kapitalist dünya-ekonomisinin çelişkilerinin potasında oluşmuşlar, metafizik varsayımları tarafı ndan nüfuz edilmişler ve diğer kurumlarının işleyişiyle sınırlandırılmışlardır. Sistem-karşıtı hareketler Yehova tarafından gönderilmiş, serbestçe dolaşan intikam melekleri değillerdir. Gerçek dünyanın dünyevi ürünleridirler. Hiç kuşkusuz hemen "tabii ki, ama bunu söylemek çok sıradan birşey" diye düşüneceksiniz. Ancak bu o kadar sıradan bir ifade değildir, çünkü genellikle sistem-karşıtı hareketlerin sınırlılıklarını tartıştığımız dilin bizzatihi kendisi –örneğin, "revizyonizm terimi"– yalnızca intikam meleklerine özgü olan, gerçeklikten kopuk saf bir dildir.

O halde, dünya-ekonomisindeki diğer kurumların işleyişlerinin hangi yollarla, sistematik olarak, sistem-karşıtı hareketlerin hızını yavaşlattıklarını ve etkisini çarpıttıklarını inceleyelim. İlk ve belki de esas çarpıtma dünya-sisteminin hiçbir yerinde, lider kadrosunda ve hatta önemli ölçüde tabanında, üst tabakalar arasındaki üçüncü kesime –talipkar kadrolara– ait ögeler içermeyen kalıcı ve göreli olarak "başarılı" bir sistem-karşıtı hareketin kurulmamış olması olgusundan kaynaklanmaktadır. (Hareketler, elbette, diğer iki sektörden de ögeler içermişlerdir, ancak bu kesimler sayısal ya da örgütsel olarak önemli olmadılar).

Sistem-karşıtı hareketler içinde talipkar kadroların esaslı bir rol oynamış oldukları olgusu, ampirik bir önermedir. Aynı şekilde, büyük bir olasılıkla teorik olarak da çıkarsanabilecek bir olgudur. Öncelikle, sistem-karşıtı hareketler geniş bürokratik örgütlenmelerdi ve bu halleriyle, dünya nüfusu içinde eşitsiz biçimde dağılmış bulunan yeteneklere gereksinim duydular. Talipkar kadrolar bu yeteneklere sahiptiler. Dolayısıyla, genellikle memnuniyetle kabul edilebilecek neferler olarak göründüler. İkincisi, hareketlenme evresinde, sistem-karşıtı hareketler genellikle sınıflararası ittifaklara girmeyi kısa vadede taktik olarak gerekli gördüler ve bu türden ittifakların, daha sonra, sistem-karşıtı ha-

reketlerin uzun vadeli yapılanmalarıyla ilgili sonuçları oldu. Üçüncü olarak, hareketlenme aktiviteleri belirli bir şekilde devlet iktidarına etkin katılım olarak tanımlanan, pek yakında gerçekleşecek başarılara yol açtığında, hareketler, tam da bu olgu dolayısıyla, yığınsal ve durdurulması güç oportünist bir akışın çekim merkezi haline geldiler. Üstelik, az sayıda hareket bu akışı durdurmaya çalışmanın taktik olarak doğru olduğunu düşündü, çünkü bu akışın kendisi "başarıyı" garanti altına almıştı. Bu, başarı ya da popülarite etkisi denen durumdur.

Bütün bunlar yeterli olmadığında, verili bir devlet aygıtında (kısmi ya da hatta bütünüyle) bir pozisyonun ele geçirilmesi, gerçek güçte ancak kısmi bir artışı temsil ediyordu. Bu durum aynı zamanda, gerçek politik güçte bazı bakımlardan bir azalmayı da beraberinde getirdi. Çünkü iktidarda olan hareketler kısa sürede, devletlerarası sistemin işleyişine içkin olan, devlet aygıtlarındaki sınırlamalara tabi hale geldiler. Bu türden *devletin yararı gereğinin* (raison d'état) aldığı biçimlerden birisi, sistem-karşıtı hareketlerin içinde talipkar kadroların göreli etkisinin artması, hatta yenilerinin devşirilmesi oldu. Bu, hareket için, devlet aygıtında bir pozisyonu elde tutmanın bedelinin bir parçası haline geldi.

Son olarak, süper-birikimciler açısından en tehlikeli olan şeyin, kitle mobilizasyonunun kendisinin çözücü etkisi olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir – bu etki hem uzun vadede sistem açısından politik bir tehdit oluşturur, hem de kısa vadede dünya üretici süreçlerinin hassas işleyişinde kargaşaya, dolayısıyla bunların engellenmesine yol açar. Hareketlenmenin erken evrelerinde hareketlerin önemsenmemesine karşın, ilk hareketlenmenin, gerçek ve uzun süreli politik bir patlamayı ateşleyebilecek yeterli bir momentum oluşturduğu bir noktaya gelinir. Bu olası patlama kolaylıkla, spesifik sistem-karşıtı hareketin kendisinin de kontrol edemeyeceği bir nitelik kazanabilir. Bu koşullar altında, tam olarak hareketlenme sürecini durdurmayı amaç-

layan bir anlaşmaya gitmek, genellikle hem süper-birikimciler, hem de (kendileri de, en azından kısmen talipkar kadrolardan oluşan) hareketin liderleri açısından avantajlı görünür. Sistem-karşıtı hareketin bu koşullar altında devlet içinde bir pozisyonu ele geçirmesi, hareketin içinde talipkar kadroların rolünü, etkisini ve hatta sayısını büyük ölçüde arttıran bir biçimde sonuçlanacaktır. Süper-birikimcilerin gerçekleştirmeyi umduğu şey, talipkar kadroların bizzat kendi kitle temellerinin başlıca kontrol mekanizması haline getirilmesidir.

Sözkonusu bütün bu yapısal faktörler verili olduğunda, açıklanması gereken şasırtıcı olgu artık sistem-karşıtı hareketlerin ilerlemesindeki yavaşlık değildir. Bunun yerine, şimdi bu hareketlerin nasıl olup da ilerleyebildiklerine bakmamız gerekir.

Eğer kapitalist dünya-ekonomisinin yönetici ideolojisinin öne sürdüğü gibi, bölüşüm uçurumunun kapanmakta olduğu gerçekten doğru olsaydı, sistem-karşıtı hareketlerin nereden bir kitle temeli bulabileceklerini öngörmek oldukça güç olurdu. Bununla birlikte, gerçek olan bir bütün olarak dünya-sisteminde uçurumun kapanmadığı, aksine açıldığıdır. Süregiden politik hareketlenmenin maddi temelini sağlayan bu nesnel gerçekliktir –kendisi de sonsuz sermaye birikiminin harekete geçirici motoru tarafından beslenen metalaşma sürecinin beslediği dünya sınıf yapısının kutuplaşması. Kutuplaşma dünya emek güçlerinin politize olmasına yol açtı ve sistem-karşıtı hareketlerin örgütlenmesini, talipkar kadroların kendi oldukça farklı çıkarlarını gerçekleştirmeleri için mükemmel bir araç haline getirdi. Dolayısıyla, ortadan kalkmak şöyle dursun, çeşitli hareketlenmeler sayı, süre ve nitelik olarak ivme kazandılar. Yakın gelecekte de bu eğilime karşı etkide bulunacak herhangi birşey görmek güçtür.

Talipkar kadroların bu müphem rolü, kendi doğal tarihleri içinde seyreden sistem-karşıtı hareketlerin birçok örneğinin tekrarlanmasıyla daha da açık hale geldi. Belirli bir

ölçüde, bu örnekler yanılsamaların kırılmasına yol açtı. Ancak aynı zamanda, daha fazla deneyim kazanılmasına da neden oldu ve bilinen tuzaklardan kaçınmayı gözeten yeni taktiklerle yeni deneylere girişilmesini cesaretlendirdi. Sistem-karşıtı hareketlerin militanları arasında naiflik katsayısında giderek bir düşme gerçekleşti.

Bu durumda, bizzat dünya sistem-karşıtı hareketler ailesininin içinde, karşıt yönlerde hareket eden iki eğilimden sözedilebilir. Bir yandan talipkar kadroların hareketler içindeki rolleri giderek arttı; öyle ki bu kadroların etkinlikleri gerçekte (yine de bir şekilde artan dünya-sistemik ekonomik sıkışmayla dengelenen ve sözkonusu kadroların yukarıya doğru hareketliliklerini daha da güçleştiren) dünya-sisteminin işleyişini zayıflatmak yerine güçlendiriyordu. Diğer yandan, sistem-karşıtı hareketler için giderek genişleyen bir taban vardı ve tarihsel sürecin kendisi militanların daha sofistike hale gelmelerine, dolayısıyla daha fazla politik direnç kazanmalarına yol açıyordu.

Bu iki çelişen eğilim dünya sistem-karşıtı hareketler ailesi içinde keskin bir iç sürtüşmeye neden oldu. Kapitalist dünya-sisteminin şu anda geçirmekte olduğu sistemsel krizin iki politik ifadesi olduğunu işte bu anlamda söyleyebiliriz. Herşeyden önce, üst tabakaların üç kesimi arasında yoğunlaşmış iç çelişki vardır ki, bir sistem olarak kapitalizmde girişimciler arasındaki kendine özgü rekabetle birlikte düşünüldüğünde, 1300-1450 döneminde feodalizmin krizinin iyi bilinen özelliklerinden birisi olan üst tabakalar arasındaki iç mücadelenin düzeyine yaklaşmaya başlayabilir.

Bununla birlikte, aynı zamanda dünya sistem-karşıtı hareketler ailesinin evriminde gerçek bir dönüm noktasının varlığından sözedilmelidir. Yanıtlanması gereken soru, bu iki çelişkili eğilimden hangisinin daha güçlü olduğudur. Eğer bu, hareketler içinde talipkar kadroların rolünün güçlenmesine yol açan eğilimse, bu durumda hareketler, dünya kapitalist sisteminin, ne kadar farklı olursa olsun, dünya emek gücünün hiyerarşik sömürüsünün başka bir görü-

nüş altında sürdürülmesini sağlayacak başka birşeye "kontrollü dönüşümünün" başlıca mekanizması haline gelebilirler. Hatırlamalıyız ki feodalizmden kapitalizme geçişte esas olarak gerçekleşen buydu.

Diğer yandan, militanlar arasında güçlenen sofistikeleşme eğilimi mücadeleyi kazanabilir. Bu durumda gelişme, muhtemelen, sistem-karşıtı hareketlerin 19. yüzyılın ortalarından bu yana izledikleri temel stratejinin yeniden değerlendirilmesi yönünde olacaktır –öncelikle, devletlerarası sistemin çeşitli devletlerinde, devlet-içi pozisyonların birbiri ardından ele geçirilmesi yoluyla geçiş stratejisi.

Alternatif bir stratejinin ne olabileceğini tartışmaya başlamadan önce, sistemsel krizin üçüncü ifadesini ele almalıyız: Bir dünya-sistemi olarak kapitalizmin doğuşunun siperi ve sonucu olan temel metafizik paradigmaların sorgulanması. Modern dünyayı bilgilendiren bilgi sistemi, hiç kuşkusuz uzun ve ilginç bir mirasa sahiptir; bununla birlikte, bu sistemin ancak 17. yüzyılda, Newton, Locke ve Descartes'ın entellektüel zaferleriyle kodlandığı konusunda şüpheye yer yoktur: Gerçeğe ve kesinliğe, evrensel yasalar formu içinde, akılla ulaşılabileceği inancı (Randall 1940; Hazard 1973).

Bu evrenselcilik doktrininin ilk olarak doğrulandığı alan, gerçek dünya-ekonomisi bakımından sunduğu somut sonuçlar yoluyla, fizik bilimleriydi. Ama başlangıçtan itibaren sosyal bilimler için içerimleri derindi. Randall'ın belirttiği gibi:

> 18. yüzyılın başlıca iki fikri, Doğa ve Akıl ..... anlamlarını doğa bilimlerinde kazandılar ve insana aktarılarak, bir sosyal fiziğin keşfedilmesi çabasına yol açtılar..... Herşeyde yeni icad edilmiş sosyal bilimler fizik bilimlerine asimile edildiler.... Newtoncu doğa sisteminde, bilimsel yönteminde ve bilimsel ideallerinde ifade edildiği biçimiyle dünyanın rasyonel düzeni ... zihnin, toplumun, ekonomik ilişkilerin, yöne-

> timin, ahlakın ve uluslararası ilişkilerin rasyonel bir bilimini içine alan kapsayıcı insan doğası bilimine [uygulandılar]. (1940:255)

Biz hepimiz üç yüzyıl boyunca bu temel miras üzerinde yaşadık. Bilginin uzmanlaşmasının taşıdığı sorun, uzmanların başka bilgi alanlarıyla tanışmamış olması değil, genellikle, içinde bulundukları koşulların zorunlu bir sonucu olarak, bu bilgi alanları hakkında eskimiş bir bakışa sahip olmalarıdır. Dolayısıyla bu nedenledir ki, Newtoncu dünya-görüşünün sosyal bilimler içindeki etkisinin önemini açığa çıkaran dönem tam da Newtoncu dünya-görüşünün, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, fizik bilimleri içinde temel bir saldırıya uğradığı dönem olmuştur.

Ancak dünya-ekonomisinin yapısal krizinin önlenemez etkisi, sistemi dönüştürmek amacıyla varoldukları kabul edilen sistem-karşıtı hareketler de belirli ölçüde dahil olmak üzere, dünya-ekonomisinin bütün kurumsal yapılarına derin biçimde yerleşmiş bulunan evrenselciliğin bu öncüllerinin tartışmaya açılmasını zorlamaya başladı. Sosyal bilimciler varolan sistemin metafizik öncüllerini sorguladıkça, ideolog olmakla suçlandılar. Aynı şeyi fizik bilimcileri için yapmak daha zordu; böyle bir suçlama fizikçilerin saldırılarını çok daha önemli ve tehlikeli hale getirirdi.

Bu yeni esaslı saldırının sözcülerinden biri ve sosyal bilimler için taşıdığı içerimlerin tamamen farkında olan birisi, Ilya Prigogine ve onun "Brüksel okulu"ydu. Prigogine 1977'de Kimya dalında Nobel ödülünü tam olarak "enerjisini kaybeden yapılar"* üzerine çalışmasıyla kazandı. Prigogine'in argümanlarının, biraz farklı bir dilde, sosyal bilimlerde gerçekleşen evrenselciliğin temel sorgulanmasına ne kadar yakın olduklarını görmek için, argümanlarından bazılarını gözden geçirelim. Enerjisini kaybeden yapılar, enerjisini koruyan yapılara (dengede yapılar)** karşıt ola-

* "Dissipative structures" (–ç.n.)
** "Equilibrium structures" (–ç.n.)

rak, sürekli biçimde enerji kaybıyla, dolayısıyla açık bir kendini-örgütlemeyle korunan yapılardır. Prigogine fiziksel ve kimyasal sistemlerde incelenen enerjisini kaybeden yapıların zaman içinde evrim geçirdiklerini öne sürer:

> Sistem bir evrede, belirli ortalama değerlerin çevresinde deterministik olarak davranırken, başka bir evrede sistem bütün yapısını değiştirene kadar giderek artan bir dalgalanma içine girer ve bunun üzerine ilk evre farklı koşullarda yeniden başlar. (Prigogine ve diğerleri 1977:2)

Bu enerjisini kaybeden sistemler hakkında ne biliyoruz? Enerjisini koruyan sistemlerden farklı olarak, bu sistemler "çok sayıda birimin etkileşimini içeren tutarlı bir davranış" gösterirler (Prigogine ve diğer. 1977:21). Böylelikle, sözkonusu sistemler "kendi temel mekanizmaları tarafından empoze edilen boyutlarla birlikte bir 'totalite' olarak görünürler." Ayrıca, boyutlar temel öneme sahiptirler. Küçük sistemler sınır koşulları tarafından belirlenirler. Sistem yalnızca yeterince geniş olduğunda, "dış dünyaya göre bir özerklik derecesi kazanır" (1977:31). Denge durumuna erişildikten sonra, başlangıç koşullarının "unutulduğu" enerjisini koruyan (dengede) bir yapıdan farklı olarak, enerjisini kaybeden yapılarda "bir kararsızlık durumundan sonra meydana gelen makroskopik düzen en hızlı artan dalgalanmayla belirlenir." Prigogine bu düzen tipini, "dalgalanma yoluyla düzen" olarak adlandırır (Prigogine ve diğer. 1977:38). Bütün bunları, "sosyal bilimlerin dili" olarak tanımladığı dil içinde şöyle özetler:

> Fonksiyon sistemin mikro-yapısı olarak görülebilirken, büyük ölçekli uzaysal ya da uzay-zamansal örgütlenme bir makro-yapıya karşılık gelir. Bir dalgalanma mikro-yapıda lokal bir değişmeye yol açar; eğer düzenleme mekanizmaları bu dalgalanmayı or-

> tadan kaldırabilecek yeterlilikte değilse, bu değişme makro-yapının değişmesine neden olur. Bu ise, gelecekte meydana gelebilecek dalgalanmaların "spektrumunu" belirler.... "Rastlantı" ve "zorunluluğu" birbirlerinin karşısına koymaktansa, denge durumundan çok uzak olan lineer-olmayan sistemlerin betimlenmesinde, hem rastlantı hem de zorunluluğun temel bir öneme sahip olduklarını görüyoruz. (Prigogine ve diğer. 1977:39)

Yukarıda belirtilenlerin, büyük-ölçekli analiz birimi kullanan, aynı anda hem çevrimlere (Prigogine'in mikro-yapısı, onun zorunluluğu) hem de eğilimlere (Prigogine'in makro-yapısı, onun rastlantısı) büyük önem atfeden, bizim savunduğumuz bütünselci* türden çerçeveyle nasıl örtüştüğü açık olsa gerekir. Bunun Newtoncu modelden ne kadar farklı olduğu hakkında hiç kimsenin kuşkusu kalmaması için, Prigogine bu farklılığı çeşitli yollarla dile getirir. Herşeyden önce, enerjisini koruyan (dengede) yapılar konusu ele alınmalıdır. Klasik termodinamikte, "dengesizlik-durumu**, yapının, denge-durumundaki düzenle özdeş hale gelmesini önleyen bir rahatsızlık (pertürbasyon) olarak düşünülüyordu" (Prigogine ve diğer. 1977:17). Buna karşılık, şimdi dengesizlik-durumunun daha genel bir düzen kaynağı olduğu öne sürülmektedir. Prigogine'e göre klasik fizik, olaylar ve düzenlilikler arasında temel bir ayrım çizgisi çeker. Olaylar fiziğin hiçbir görüş sahibi olmadığı başlangıç koşullarına geri götürülür ve dinamik yasalarının yalnızca düzenlilikleri açıkladığı öne sürülür. Bu kavrayış kaçınılmaz bir biçimde, yaşayan süreçlerin "varoluşunu sağlayan oldukça düşük ihtimalli koşulları korumaya yönelik" bir mücadele olarak görülmesine yol açar. Şimdi tam tersine, yaşayan süreçlerin ve başlangıç koşullarının "spesifik lineer-olmayan etkileşimlere ve denge durumundan

---

* Holistic.

** "Nonequilibrium", (-ç.*n.*)

uzak koşullara özgü fizik yasalarına uygun davrandığı" öne sürülmektedir. Bu nedenle, sosyal bir yapı "hem çevresinden etkilenen, hem de [çevresi üzerinde etkide bulunan]" ve "denge-durumundan uzak kalan açık sistemlerde kendiliğinden meydana gelen" bir fenomendir (Prigogine ve diğer. 1977:18-19).

İkincisi, analizin çerçevesi sorunu tartışılmaktadır. Klasik fiziğe göre "birimler, etkileşimlerle karşılaştırıldığında, önceliğe sahiptirler..... Her bir birim, sanki dünyada yalnız başınaymış gibi, ayrı ayrı evrim geçirir." Ancak gerçekte, "son derece basitleştirilmiş durumlar istisna olmak üzere, [bireylerin], kendi etkileşimlerinin bütünlüğünden ayrılamayacağı" ileri sürülür. O halde şu radikal sonuca dikkat çekmek gerekmektedir: "Klasik fiziğin sistemleri sınır koşullara tekabül ederler ve bu koşullara özgü betimleme tarzları genellikle ekstrapolasyona izin vermez" (Prigogine ve diğer. 1982:61).

Üçüncü olarak zaman sorunu sözkonusudur. Klasik fizik için (gerçekte Einstein için de) zaman yoktur. Teknik olarak açıklarsak, zaman geri-çevrilebilir olarak düşünülmüştür. Zaman yalnızca dışsal süredir (duration). Buna karşılık, başka bir zamanın, yapılara içsel olan bir zamanın varolduğu öne sürülmektedir. Modern fiziğin birbirlerine ince bir şekilde bağlı bir "zamanların çokluğunu" kabul etmesi gerekir –denge durumlarına doğru ilerleyen geri-çevrilemez zaman, içinde varolduğu dünya tarafından beslenen çevrimsel zaman, kararsızlık ve dalgalanmaların artması yoluyla evrimlerin çatallaşma zamanı. Klasik akı (flux) bilimi, "türbülans bilimiyle", "karışıklık halinin, şeylerin, doğanın ve insanın meydana gelmesine yol açabileceğini" (Prigogine ve Stengers 1979: 275, 281) ortaya koyan bilimle karşı karşıya getirilmektedir.

Dördüncü olarak, Newtoncu fizik, bilim adamlarının "teorik olarak dünyevi olan herşeyin dışında ve ötesinde" olduklarını ilan etmiştir. Şimdi bu iddianın hem teorik hem de kültürel bakımdan olanaksız olduğu düşünülmektedir

(Prigogine ve Stengers 1979: 23). Sosyal bilimin kendisine model olarak fizik bilimini alması şöyle dursun, şimdi bütün bilimin "insan bilimi olduğu, insan tarafından insan için yapılan bilim" olduğu ileri sürülmektedir (Prigogine ve Stengers 1979: 281).

Son alarak, evrenselcilik doğrudan reddedilmektedir. Bilim, zamanın, yeniliğin ve niteliksel çeşitliliğin mantıksal olarak doğaya içkin olduğunu kabul ederek, "doğanın, evrensel yasalar tarafından yönetilen bir gerçekliğin basitliğine indirgenmesinin *teorik olarak* mümkün olmadığı sonucuna varmıştır" (Prigogine ve Stengers 1979: 64). Heisenberg'in Belirsizlik İlkesi yalnızca mikroskopik fenomenlere uygulanmaz. "Makroskopik denklemlerin kendileri, 'makroskopik' belirsizliğe yol açan, olasılık (stochasticity) ögesini içermektedir" (Prigogine ve diğer. 1977: 57). Böylelikle biz, "dünyanın büyüsünün bozulması" olarak bilim kavramını reddetmeye ve "dünyanın büyüsünün iade edilmesi" olarak bilim kavramına değer biçmeye çağrılıyoruz.

Dünya-sistemimizi destekleyen metafiziğin bu yoğun sorgulanması bir boşlukta evrilmedi. Bu sorgulama entellektüel bir sıkışmadan, günümüzde toplumsal olarak görünür hale gelen maddi dönüşümlerin, içinde yaşadığımız yapısal krizin bir açıklamasının, evrenselciliğin ideolojik önvarsayımlarına uydurulmasının imkansızlığından kaynaklandı. Bu evrenselcilik, (fiziksel, biyolojik ve toplumsal) sınırlı koşulları, (hakkında bilgisi olmadığı) her türlü koşulu içerecek biçimde genelleştirmiş ve bu koşulları evrensel yasalar olarak yorumlamaya çalışarak, (Prigogine'in ifadesini kullanırsak) çatallaşan karışıklık süreçlerini ortadan kaldırmayı ya da yavaşlatmayı amaçlamıştı.

Bu metafiziksel yenilenmenin savunucularının, yalnızca entellektüellerin bulundukları dar alanda değil, aynı zamanda daha geniş toplumsal alanda da henüz ayrı bir azınlık olduklarını belirtmek gereksizdir. Benzer biçimde, evrenselciliği reddedenlerin konumlarının mantığı gereği, bu bilimsel yenilenmenin nereye doğru yol aldığını da açık

biçimde öngöremiyoruz. Ancak, tam olarak bu nedenlerle, Prigogine "Bilginin rolü daha önemli hale gelmektedir. Biz yalnızca başlangıçta, sezgilerimizin tarih-öncesinde bulunuyoruz" önermesinde bulunurken büyük ölçüde haklıdır (Prigogine ve diğer. 1982: 66).

Bununla birlikte, bu bilimsel-metafizik-ideolojik geçişin çözümü, bana göre, açık bir biçimde, sistem-karşıtı hareketlerin iç sürtüşmelerinin çözümüne bağlıdır; ve kapitalist bir dünya-ekonomisinden başka birşeye yapısal geçişin yönünü bu iki çözüm birlikte belirleyecektir. Bu nedenle ben, gerçekte sistemik bir kriz içinde bulunmamıza karşın, bu krizin kendisini gözle görünür, fakat bizim isteyebileceğimizden daha yavaş bir tempoda açık hale getiren, uzun bir kriz olduğunu öne sürüyorum. İzleyeceği yön hakkında tahminde bulunabiliriz, fakat kesin olamayız. Buna karşın yönünü etkileyebiliriz. Bu sistemsel kriz, elbette ekonomik alanda, sonu gelmeyen daha fazla sermaye birikimi için beslenen umutlar üzerindeki uzun-vadeli sıkışmada kendisini sürdürmektedir.

Ancak sistemik kriz aynı zamanda iki başka alanda da kendini sürdürmektedir; bunlar, bizim kollektif irademizi, enerjilerimizi ve sahip olduğumuz bilgeliği daha kolaylıkla devreye sokabileceğimiz alanlardır. Bir yandan, sistem-karşıtı hareketlerin politik alanı sözkonusudur. Diğer yandan ise, bilginin metafizik ön-varsayımlarının kültürel alanı vardır.

Bu son alanlardan her ikisi de kargaşa içindedir ve önümüzdeki 30 ile 50 yıl içinde giderek artan daha büyük bir kargaşa içinde olacaklardır. Her iki alanda da, kargaşanın sonucu belirsizdir. Bana göre gündemdeki ilk madde, hareketlerin temel stratejilerinin yeniden ele alınması olmalıdır. Gündemdeki ikinci maddenin ise, ölçme biçimleri dahil olmak üzere, temel kavramsal aygıtımızın yeniden formülasyonu olması gerekir.

Şu halde, düşünce ve eylem için bu iki gündemin kısa bir tanımlamasını yaparak tartışmayı sonuçlandırmama izin

verin. Dünya sistem-karşıtı hareketlerinin temel stratejisi 19. yüzyılda belirlenmişti. Bu strateji, devlet aygıtlarının kontrolünü ele geçirmeyi hedef olarak benimseyen örgütlenmelerin yaratılmasını içeriyordu. Bu, hangi eğilimden olursa olsun, neredeyse bütün hareketlerin üzerinde anlaştıkları esastı. Daha önce, bu stratejinin müphemliklerini ve dünya-sisteminde iktidarı elinde tutanlarlara hangi yollarla, sistem-karşıtı hareketler için devlet-içinde bir pozisyon elde etmenin içerdiği tartışma götürmez avantajları kısmen ortadan kaldırma olanağını sağladığını ele almıştık. Aynı zamanda bu stratejinin, sistem-karşıtı hareketlerin militanları ve potansiyel militanları arasında doğurduğu giderek artan kuşkuculuğu da gözden geçirmiştik.

Bu stratejide sınırlı olan, eğer böyle denebilirse, stratejinin Newtoncu dünya-görüşüydü. Bu strateji devletleri göreli olarak özerk yapılar biçiminde ele aldı ve politik iktidarı da yalnızca ya da en azından öncelikli olarak devlet aygıtlarında lokalize olmuş olarak değerlendirdi. Her iki önvarsayım da ampirik olarak boşluklarla doludur ve sistem-karşıtı hareketler kendi analizlerinde (fakat ender olarak stratejik tercihlerinde) bunu biliyorlardı. Herşeyden önce, devlet yapıları, derin biçimde devletlerarası sistemin içine yerleştirilmişler ve onun tarafından sıkıca kuşatılmışlardır (bu sözcük aşırı değildir) ve özerkliklerinin derecesi kesin olarak sınırlıdır. İkincisi ve belki de en önemlisi, politik iktidarın konumlanışı yalnızca devlet aygıtlarının kontrolünden ibaret değildir. Materyalistlerin, ki bu hareketlerin pek çoğu böyle olduklarını iddia etmişlerdi, şüphesiz bunu bilmeleri gerekirdi. Ulusötesi şirketler gerçek politik iktidara sahip değiller midir? Tabii ki sahiptirler. Bu şirketlerin politik iktidarlarının, belirli bir ölçüde, devlet aygıtları üzerindeki etkilerinden kaynaklandığı doğrudur. Ancak bu, iktidarlarının en küçük kısmını oluşturur. Ulusötesi şirketlerin gerçek politik iktidarları üretken kaynaklar üzerindeki denetimlerinden ve bu kaynaklar hakkında karar verebilmeye muktedir olmalarından kaynaklanır –örneğin, üret-

ken kaynakların yeniden-konumlandırılması ya da kullanımdan kaldırılmaları.

Bununla birlikte, bu bariz örnek bize önemli bir anahtar sağlamalıdır. Gerçek politik iktidarın ögeleri birçok alana dağılmış durumdadır. Devlet aygıtları bu alanlardan önemli birisidir, ancak tek alan değildir. İktidarı niceliksel bir biçimde ölçme imkanına sahip değiliz; ama ben devlet aygıtlarının, dünya-ekonomisinin gerçek iktidar yoğunlaşmalarının yarısından azını temsil ettiğini tahmin ediyorum ve eğer kuşkulandığım birşey varsa, o da bu tahminin düşük değil, yüksek olduğudur. İktidar ekonomik kurumların kontrolünde yatar. İktidar, kesintiye uğratma gücüne sahip olan veto yapılarının kontrolünde yatar. İktidar hareketlerin kendilerinde yatar.

"Evet ama hareketler bunu her zaman biliyorlardı" diyeceksiniz. Evet biliyorlardı, ama şu isnistayla ki, hareketler her zaman devleti kontrol edebilecek bir konumda *olunabilmesi için*, devlet aygıtlarının dışındaki iktidarların daha küçük bir biçim oluşturduklarına inandılar. İktidarın devlet yapısında kurulmasının stratejik önceliği her zaman bu noktadan kaynaklanıyordu. Bu her zaman önceliğe sahip bir hedefti ve her türlü bedel pahasına her zaman önde tutuldu. Böylelikle bütün hareketler özünde, Gramsci'nin mevzi savaşında başarısızlığa uğranılmaması ve manevra savaşının yararının hatırlanması gerektiği yolundaki tavsiyesini reddettiler. Bana göre, hareketlerin gündeminde olması gereken, devlet aygıtlarında iktidarın ele geçirilmesini bir taktik düzeyine, içinde hareket edilen ve içinden çıkılabilen bir pozisyon kertesine düşüren, bir manevra stratejisinin geliştirilmesidir. Çünkü hareketlerin gerçek kurucu güçleri, *hareket* sürecinde, hareketlenmede yatmaktadır. Gerçek anlamda bir sosyalist dünya-sisteminin yaratılması umutları, Amin'in ayrımını kullanırsak, mevcut sistemin kontrollü bir dönüşümünde değil, bu sistemin çöküşünün ivmelenmesinde yatmaktadır.

Bu bizi entellektüel yeniden kavramsallaştırma sorunu-

na getirmektedir. Sistem-karşıtı hareketler evrenselci ideolojinin (ve ona denk düşen tarih yazıcılığının) haddinden fazla geniş bir parçasını satın aldılar. Hareketler elbette eleştireldi, ama yeterince eleştirel değillerdi. Örneğin, hareketler kapitalizmi, orada olan ya da olmayan, sabit bir ilişkiler ve yapılar kümesi olarak analiz ettiler. Oysa, kapitalizm gerçekte durmaksızın evrim geçiren biricik sistemdir ve genel tanımlayıcı parametreleri (serbest teşebbüs, serbest piyasa, serbest ücretli emek, devredilebilen toprak, mal mübadelesi) şimdi, geçmişte ve her zaman için gelecekte yalnızca kısmi olarak gerçekleşmiştir ve gerçekleşecektir.

Kapitalist dünya-ekonomisinin kurumsal yapıları (devletler, sınıflar, halklar, hanehalkları, hareketler), analitik olarak sanki bunlar, bir bütün olarak sistemin izlediği evrimsel kalıba paralel bir evrimsel kalıp içinde tarihsel sistemden tarihsel sisteme evrilen kendi içinde bütünlüklü yapılar olarak tahlil edildiler. Böylece "kapitalist devlet" gibi kavramsal sapkınlıklara sahip olduk: "Kapitalist devlet" kavramı "devlet" teriminde analitik olarak sabit birşeyin olduğu ve feodal devlet, kapitalist devlet ve sosyalist devletin tek bir cinsin üç türünü temsil ettiği anlamına gelmektedir. Gerçekte, kapitalist dünya-ekonomisinin kurumsal yapıları, kapitalist dünya-ekonomisinin kollektif ürünleridirler ve bu büyük ölçekli tikel bütünün işleyişlerinin bir açıklaması dışında, tahlil edilemezler, hatta tanımlanamazlar.

O halde gündemde olan, son 200 yılın sosyal bilimlerinin işini yeniden yapmaktır, belki sıfırdan başlayarak değil, ama neredeyse böyle olduğunu aklımızdan çıkarmadan. Topladığımız veriler önümüzde duran iş açısından en iyi ihtimalle ancak kısmi bir öneme sahiptir. Kavramsal kategorilerin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Araştırmamızın yöntemleri bu yeni hedefe yönelik olarak yeniden tanımlanmalıdır: Doğan, zaman içinde gelişen ve belirli bir noktada yapısal bir krize giren somut, büyük ölçekli bir sis-

temi açıklamak. Bunu şeyleştirmeye direnerek, ancak yine de her zaman şeyleştirmeyi içeren kavramlar kullanarak yapmak zorundayız. Bu iş, bir alt-disiplin değil, fakat bütünlüklü bir girişim olduğunun farkında olunması koşuluyla, eğer istenirse, tarihsel sosyoloji ya da sosyolojik tarih ya da başka herhangi birşey olarak tanımlanabilir.

İki görev –sistem-karşıtı hareketlerin yeniden yönlendirilmesi ve sosyal bilimin stratejisinin yeniden yönlendirilmesi– eşit derecede zor, eşit derecede önemlidir ve ikisinin çok yakından bağlantılı olduğuna inanıyorum. Birisi başarılı olmadan, diğeri de başarılı olamaz. İki görev karşılıklı olarak kendilerini pratikte öreceklerdir. Görevler başarılacak mıdır? Bana göre, mücadele çetin bir savaştır, ancak başarı için maddi temel orada bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu bir tahmin, en iyi ihtimalle bir olasılıktır. Prigogine'in sözcüklerini tekrar edersek "Biz yalnızca başlangıçta, sezgilerimizin tarih-öncesinde bulunuyoruz".

BÖLÜM II

GELİŞME KAVRAMI

3. SANAYİ DEVRİMİ: *KİMİN YARARINA?*

Batı tarafından modern dünyada üretilen evrenselci düşüncenin anahtar kavramlarından birisi "Sanayi Devrimi"dir. Hem sosyal bilimler, hem de toplumsal ideoloji bakımından, bu kavramın yararlılığı ve toplumsal işlevi üzerine birkaç soru yöneltmek istiyorum.

Öncelikle, bu kavramın ne anlama geldiği varsayılmaktadır? D. C. Coleman "Sanayii Devrimi" ifadesinin üç ayrı anlamı kapsadığını belirtmiştir. Bu ifade, ilk olarak, üretimin bir ya da birçok dalında giderek artan mekanizasyona yol açan her türlü yenilik anlamına gelmektedir. Örneğin bu anlamda, 13. yüzyıl Avrupa Sanayi Devriminden bahsedebiliriz. İkinci olarak bu ifadeyle, genellikle 1760-1830 civarında meydana geldiği belirtilen, ilk "gerçek" Sanayi Devrimi, Büyük Britanya'da gerçekleşen devrim kastedilmektedir. Bu anlamda, bazı yazarlar Sanayi Devriminin, 5.000-8.000 yıl önceki Neolitik ya da tarım devrimiyle karşılaştırılabilecek ölçüde temel bir dünya toplumsal dönüşümünü temsil ettiğini ileri sürmektedirler. Üçüncü olarak

ise, "Sanayi Devrimi" ifadesi, Büyük Britanya'nınkine benzer oldukları düşünülen ve şu ya da bu şekilde Büyük Britanya'nın bilinçli bir taklidi oldukları varsayılan daha sonraki bütün ulusal ekonomik dönüşümler anlamına gelmektedir (Coleman 1966 : 334-35).[1] Bana öyle geliyor ki, ilk kullanım ikinci kullanımın meşruiyetini bir yadsıma biçimidir ve bunun açıkça böyle söylenmesi daha yalın olacaktır. Bununla birlikte, ikinci kullanımın meşruiyeti daha önceden kabul edilmeksizin, üçüncü kullanım bir anlam taşımaz. Sonuç olarak, anahtar niteliğindeki kullanım ikincisidir: Modern dünyanın analizi için açıklayıcı bağlantı niteliği taşıyan, "ilk" büyük ulusal dönüşüm olarak Sanayi Devrimi.

Bu konu üzerine yazan yazarların çoğunluğu sorunu şu biçimde ortaya koymaktadırlar: Neden bu ilk Sanayi Devrimi, başka herhangi bir yerde değil de, Büyük Britanya'da (ya da İngiltere'de) meydana gelmiştir? Gerçekte, referans yapılan bu başka herhangi bir yer, neredeyse her zaman için Fransa'dır. Genellikle birbirleriyle iç içe geçen üç tür yanıt sözkonusudur: Teknolojik-ekonomik bir açıklama, sosyo-politik bir açıklama ve "kültürel" bir açıklama. Yani genellikle analistler, böyle bir "devrim"i ya da (aşırı kullanılan ve daha sonra terkedilen, Rostow'un daha yerinde metaforunu yeniden kullanırsak) "kalkışı" (take-off) açıklayabilecek faktör ya da faktörleri, iki ülkenin spesifik özelliklerinde, (birini diğeriyle ve üçüncü ülkelerle karşılaştırarak) açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Bütün analizler temel bir olguyu gözlemlemekle başlarlar. Tarihin bu döneminde Büyük Britanya'da, gelişen bir pamuklu dokuma endüstrisi (ve aynı zamanda çelik endüstrisi), tarımsal üretimde bir yükselme, nüfus artışı ve beraberindeki nisbi şehirleşmeden oluşan gözle görülür bir ekonomik büyüme vardı; Büyük Britanya'da varoldukları

1 Bkz. David Landes (1969 : 42). "Sanayi Devrimi olarak adlandırdığımız teknolojik değişimler, tekerleğin icadından beri, herhangi birşeyden çok daha fazla geçmişle keskin bir kopuşu içermektedir."

haliyle bütün bu faktörler, aynı zaman kesitinde Fransa'da ya da bu döneme kadar başka herhangi bir yerde gerçekleşen (ve örtük olarak da, daha sonra başka yerlerde meydana gelen) benzer değişimlerin bileşiminden niteliksel olarak daha ileriydi. Niceliğin tam olarak ne zaman niteliğe dönüştüğüne karar vermek açıkça güç bir sorundur; ancak biz burada bu sorunu tartışmayacağız. Herkesin bir tek belirleyici faktörü diğerlerinden ayırmanın son derece güç olduğu konusunda hemfikir olmasına karşın, yine de neredeyse her bir analist er ya da geç, kendi gözde açıklayıcı değişkenine öncelik tanımaktadır. Örneğin Dean, "yenilikler kümesine" gönderme yapar (Dean 1979: 106); yani bir değil, birçok yenilik ve yalnızca icadlar değil, icadların yenilikler olarak kullanılması. Diğerleri daha çok, makinaların daha etkin kullanımına olanak tanıyan fabrika sisteminden, imalatın yeni örgütlenme biçiminden sözederler.[2] Yenilikleri kendine çekmeye yetecek kadar (iç pazarda ya da dışarıda) büyük bir talebin varlığını vurgulayanlar da vardır.[3] Ve diğer tarafta, yeniliklerin olanaklı hale gelmesini açıklayan faktörün (ya düşük ulusal faiz oranları nedeniyle ya da dış ve sömürge kökenli ilk sermaye birikimi dolayısıyla), sermayenin mevcudiyeti olduğunu belirten analistler vardır (Crouzet 1972).

Bu açıklamaların her birisinin, birileri tarafından defalarca ve ardarda reddedildiğini söylemek gereksizdir. Bergier (1973: 42), bu dönemde fabrikalarda genellikle varsayılandan çok daha az üretim yapıldığını ileri sürmektedir. Hobsbawm, Büyük Britanya'nın varsayılan teknolojik üstünlüğü konusunda çok kuşkuludur[4] ve Daumas'ın otorite

2 Bu, örneğin, Paul Mantoux'nun temel tezidir.

3 İç pazarın belirleyici rolü, örneğin, D. E. C. Eversley (1967) tarafından ileri sürülmüştür. Dış talebi vurgulayan karşıt görüş W.A. Cole ve Phyllis Deane (1966:51) tarafından ortaya konmuştur: "İngiltere örneği, deniz-aşırı ticarete dayanan bir Sanayi Devriminin klasik bir prototipidir."

4 "Britanya'nın ilerlemesinin nedeni herne olursa olsun, bu bilimsel ve teknolojik üstünlük değildi.... Bereket versin ki, Sanayi Devrimini gerçekleştirmek için az sayıda entellektüel gelişme gerekliydi..... Uygun koşullar ve-

niteliğindeki *Histoire Générale des Techniques* adlı eserinden çok güçlü bir destek görür. Daumas bu eserinde, teknolojinin bakış açısından, belirleyici değişim döneminin 18. yüzyılın ortası değil, 16. yüzyılın ortası olduğu tezini ileri sürer. Daha geç dönemin önemli değişimleri "üretim araçlarının hızlı bir dönüşümünde değil, üretimin toplumsal örgütlenmesinde, yeni ticari dağıtım sisteminde ve sistem yapılarındaki değişimlerdedir" (Daumas 1965: xii). Ünlü iç pazara gelince, Mathias vergilendirmenin, özellikle iç pazarda, büyük bir handikap olduğunu ve bunun Fransa'ya göre Britanya'da daha fazla geçerli olduğunu ileri sürer (Mathias 1969; Mathias ve O'Brien 1976). Bu çeşitli karşı çıkışların değerini ele almak amacında değilim. Bunun yerine, devam ediyorum.

Bu düzeydeki açıklamaların niteliği ne olursa olsun, bu teknolojik-ekonomik farkların kendileri de, toplumsal yapının ya da politik-toplumsal yapının bir analizine yol açacak biçimde, açıklanmaya ihtiyaç göstermektedirler. Bu türden başlıca iki analiz çeşidi vardır. Birincisi, Fransa'da sürmekte olan "feodal" yapıyla, daha önceden "kapitalist" bir nitelik kazanan İngitere'deki yapıyı karşılaştırarak, temel tarımsal yapıya vurgu yapar. Birincisinden hiç kuşkusuz bütünüyle ayrılamayacak ikinci analiz ise, devlet yapılarına bakar ve Britanya devletinin varsayımsal olarak ekonomiye müdahale etmeyen yapısıyla, Fransız mutlakiyetçiliğini karşılaştırır. 18. yüzyılda, Fransa ve Büyük Britanya'nın yapıları bakımından özdeş olmadıkları konusunda kimsenin kuşkusu yoktur; ama bana göre farklar büyük ölçüde abartılmıştır.

Bloch bize, Büyük Britanya'da daha başarılı olmuş olsalar da, "kollektif angaryadan bir kopuş yoluyla, toprak reformu çabalarının 18. yüzyılda Avrupa çapında bir olgu olduğunu hatırlatır" (Bloch 1930: 511). Polanyi Speenham-

rili olduğunda, belki kimya sanayi istisna olmak üzere, Sanayi Devriminin teknik yenilikleri kendilerini pratik olarak gerçekleştirdiler" (Hobsbawm 1962: 47-48).

land yasasının, tam olarak 1795-1834 yılları arasında, İngiltere'de nasıl gerçek bir emek pazarının oluşmasını engellediğini ayrıntılı olarak açıklar.[5] Diğer yandan, Roy Ladurie, Fransız kırsal yaşamının 18. yüzyıldaki feodal veçhelerinin ekonomik öneminin çok az olduğunu ileri sürer:

> Feodalizm gerçekte, egemen tabakaların yaşadığı iktidarın prestiji, arzuları ve zevkleri bakımından önemliydi; aynı zamanda, herhangi bir iktidar organı gibi, dolaylı parasal avantaj oluşturma olanağı sağlıyordu: Ancak gelenek dolayısıyla "senyörler" olarak adlandırılmaya devam edilen feodal beylerin topraklarının yıllık bilançolarında feodalizm, kesin olarak, küçük bir öneme, hatta çok küçük bir öneme sahipti. (Le Roy Ladurie 1975: 430)

Bloch[6] için olduğu gibi, Le Roy Ladurie ve ondan önce Labrousse için de, 18. yüzyıl toprak beylerinin toprakları herşeyden önce "tarımsal kapitalizmin esas matrikslerinden birisiydi" (Le Roy Ladurie 1975: 534).

---

5 Karl Polanyi (1957: 83) şu sonucu çıkartır: "[1837'den önce] toplumsal bir sistem olarak endüstriyel kapitalizmin [Büyük Britanya'da] varolduğu söylenemez." Bunun yanısıra, Thorold Rogers'ın,1666'dan, 1795'te Speenhamland yasasının yürürlüğe konmasına kadar, İngiliz emek pazarını yöneten *Yerleştirme Yasası* hakkındaki canlı analizini de unutmamalıyız: "Yerleştirme Yasası yalnızca toprak kiracısını toprağa bağlamakla kalmadı, aynı zamanda zengin toprak sahibinin komşusunu soymasını ve toprak kiracılarının sağlığını ve direncini vaktinden önce tüketmesini sağladı. Bütün bunlar, vatanseverler ve resmi görevlilerin özgürlük ve serbest yönetim hakkında gevezelik ettikleri, yüksek tabakadan kadınların ve erkeklerin insan haklarından, Rousseau'dan ve Fransız Devriminden bahsettikleri ve Burke ve Sheridan'ın Hastings'lerin despotizmine karşı çıktıkları bir dönemde yapılıyordu. Niçin Burke kendi kapısında, maruz kaldıkları baskıları o kadar dramatik biçimde betimlediği Rohillas'lardan daha az özgürlüğe sahip olan serfler görebiliyordu. Pierre Mantoux tarafından zikredilmiştir (1928: 444).

6 "Kapitalist bir ekonomi formunun giderek daha fazla egemen hale geldiği bir dünyada, önceleri kendine yeterli az sayıda küçük köy topluluklarının liderlerine tanınan bazı imtiyazlar, yavaş yavaş, daha önce hiç hayal edilmeyen bir değer kazandılar" (Bloch 1930 : 517).

Devlete gelince, Fransa'nın Britanya'ya göre, mülkiyet kurallarının değiştirilmesi konusunda daha az yetenekli olmasının nedeni, 18. yüzyılda devletin Fransa'daki *yetersiz* gücüdür. İngiltere'deki durumun farklılığı Bloch tarafından şöyle betimlenmektedir: "Çevirmeyle (enclosure) karşı karşıya kaldığında, köyün özgürlüğü yoktu; bir kez toprak sahipleri karar verdiğinde, köy boyun eğmek zorundaydı" (Bloch 1930: 543). Araştırmacılar, bir nakarat gibi, Britanya Sanayi Devriminin hükümetin yardımı olmaksızın..... kendiliğinden gerçekleştiğini" (Dean 1979: 2) tekrarlamaktadırlar. Bununla birlikte aynı yazar, Dean, aynı kitapta şu olguyu kabul eder: "Endüstrileşme ilerledikçe, devlet ekonomiye daha önce hiçbir zaman yapmadığı kadar, daha derin ve daha etkin bir biçimde müdahale ediyordu".[7] (Dean 1979 : 23). Eğer Fransa ve Büyük Britanya arasında politik bir fark varsa, bu, devletin rolünden çok, iç politik ittifaklarla ilgiliydi. Fransa'da, kırsal orta tabakalar, *çiftlik sahipleri* (fermiers), büyük toprak sahipleri yerine, daha çok küçük köylülerle ittifak kurmuşlardır ve bu durum, Le Roy Ladurie'ye göre ekonomik büyümenin yokluğunun değil, varlığının bir sonucudur.[8]

7 Dean serbest ticaret hakkında şunları ekler (Dean 1979: 203): "Bununla birlikte, 1793'te başlayan uzun savaşlar, ekonomik durum için çok sayıda yeni belirsizliği gündeme getirerek ve hükümeti savaşı finanse edebilmek için gelir getirici gümrük tarifelerini yükseltmeye zorlayarak, Serbest Ticarete doğru olan eğilimi tersine çevirir. Ekonomik belirsizlik ve hükümetin gelir arayışı savaş-sonrası dönemde de devam eder ve devlet yöneticileri Adam Smith'in öğretisiyle büyümelerine karşın, daha liberal bir ticaret politikasını destekler görünüp, tam tersine davranırlar; üreticiler cesaretlerini kaybederler." Aynı zamanda bkz. Barry Supple (1973: 316), "Devlet öncü Sanayi Devriminde, dolaylı olsa da, önemli bir rol oynamıştır."

8 Le Roy Ladurie Fransa'nın, İngiliz çözümü olarak adlandırdığı politik bir ittifak kümesiyle, gerçekte tercih edilmiş olan Fransız çözümü olarak adlandırdığı başka bir politik ittifak kümesi arasında, sonucu önceden belirlenmemiş bir tercihle karşı karşıya kaldığını ileri sürer: "*Biricik* bir olay olarak Fransız Devrimi, kaçınılmaz bir olay değildi; ya da en azından kaçınılmaz olduğunu kanıtlamak oldukça güçtür..... Fransız Devrimi bir toplumun son sabrı tükenmiş davranışının bir ifadesiydi.... Hatta ya da özellikle bu büyüme anlık olarak 1780'lerde kesintiye uğradığında, Fransız Devrimi, taşrada, 18. yüzyılın ekonomik büyümesinin doğrudan bir sonucuydu. Eşzamanlı olarak kopuşun ve sürekliliğin işaretiydi (Le Roy Ladurie 1975: 591).

Bazı araştırmacılara göre, her durumda, saf anlamda ekonomik ya da sosyo-politik boyutlar daha derin bir gerçekliği ya da asıl olarak daha derin bir rasyonaliteyi gizlemektedir. Landes bu bakış açısının sözcülerinden birisidir. Büyük Britanya'da yünün yerini kömürün almasını analiz ederken şunu ileri sürer:

> Ancak kömürün kabul edilmesindeki kolaylığın daha derin bir rasyonalitenin göstergesi olduğu açıktır; Fransa gibi uluslar aynı tercihle karşı karşıya kaldılar ve –daha ucuz bir yakıta yönelmek konusunda güçlü ekonomik nedenler sözkonusu olduğunda bile– kömürü *katı* bir biçimde reddettiler. (Landes 1969: 54) [abç]

Şimdi nedenleri öğrenmiş bulunuyoruz - katı Fransız ve ilerleme susuzluğu içindeki İngiliz. Crouzet bize, zamanın İngiliz sanayicilerinin, bir kez ilerlemeyi gerçekleştirdikten sonra, üzerine şatolar inşa ettikleri geniş araziler satın alarak, mümkün olan en kısa sürede "rahat yaşamı" hedeflediklerini anımsatabilir (Crouzet 1972: 189). Diğer yandan, Goubert şu konuda bizi temin edebilir:

> Son zamanlarda soylu olmuş ya da çok eski ailelerden gelen (Fransız) soylu sınıfının büyük bir bölümü, "kalkışını" (take-off) hazırlayarak, erken bir dönemde geleceğin ekonomisinin alanına girmişlerdir. Ekonomik anlamıyla bile, ilerleme, ondan önce gelen belirli bir sınıfın vasfı değildi (Goubert 1969a: 234).

Hepsi boşuna! Deane değerler hakkındaki aynı nakarata geri dönmektedir: "Sanayi Devriminin bir koşulu..... tipik üreticinin zihinsel tutumundaki bir değişimdir" (Deane 1979: 132).

Bu örnek, Fransız-İngiliz karşılaştırmasında, Fransa'nın ne ölçüde sembolik bir hedef rolünü oynadığını ortaya koymaktadır. Feodal Fransa karşısındaki kapitalist, liberal,

teknokratik Büyük Britanya, Doğu karşısında Batıyı, başarısızlığa uğrayan barbar karşısında uygarlığın ilerici taşıyıcısını, yoksulluk karşısında mutlu refahı, Caliban karşısında Prospero'yu* temsil etmektedir. Şimdi tarih yazımına ilişkin temel sorunu ortaya koymanın başka bir yolu olup olmadığına bakalım. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında Fransa ve Büyük Britanya arasında ekonominin örgütlenmesi bakımından çok küçük bir farkın olduğunu, dolayısıyla açıklanması gereken bir fark olmadığını varsayalım. Elbette bu standart bakış açısı değildir; ancak bilimsel dayanaktan yoksun bir bakış açısı da değildir.

Herşeyden önce, daha önceki 1700-75 dönemi için Ralph Davis, iki ülkenin endüstriyel büyümelerinin aşağı-yukarı paralel olduğu (ve burada geniş bir mutabakat vardır), hatta yüzyılın ortasına doğru Fransa'daki endüstriyel gelişmenin daha büyük olduğu gözleminde bulunmaktadır (Davis 1973: 301). Gerçekte, Claude Fohlen *18. yüzyılın* ortalarındaki onyılları "tam İngiliz kalkışından sonra gelen" Fransız kalkışı dönemi olarak adlandırır (Fohlen 1973: bölüm 1, 12). Karşıt yönde argümanlar olduğunu biliyorum. Ancak bu argümanlar dikkatli bir şekilde ele alınmış mıdır? Örneğin Goubert, 18. yüzyıldaki Fransız ekonomik genişlemesinden sözederken, durumu şu biçimde özetler:

> Ekonomi tarımın egemenliği altında kaldığı sürece, dokuma ürünleri (bir tüketici malı) metalurjiden çok daha önemli olduğu sürece, malların taşınması yavaş ve sıkıntılı olmaya devam ettiği sürece, işletmelerin büyük bir çoğunluğu hâlâ aile işletmesi niteliğinde ve küçük olduğu sürece, saf bir ücretli işçiler tabakası, gerçek bir "proletarya", yoğunlaşmış bir kitle halinde sınıf bilinçli bir "işçi sınıfı" varolmadığı sürece, "Sanayi Devrimi", gerçek "kalkış" yoktur (Goubert 1969b: 234).

* Shakespeare'in Fırtına adlı oyununda, Caliban uygar insanlar tarafından köleleştirilmiş bir yerlinin, Prospero ise –Latince refah anlamına gelmektedir– tahtından olmuş bir soylunun adlarıdır, (–ç.n.)

Ancak bu durumların her biri için aynı şey, hiç olmazsa 1830'dan önce, Büyük Britanya için de söylenebilir. Bu dönemde Büyük Britanya'nın ekonomisi hâlâ esas olarak tarımsaldı[9] (herhangi bir durumda, bir sektörün "egemenliği" nasıl hesaplanabilir?); dokumacılık metalurjiden daha önemliydi; Büyük Britanya'daki işletmelerin çoğunluğu aile işletmesiydi.

Bu soruna yaklaşmanın başka bir yolu vardır. Morineau, 18. yüzyılda Fransa'da tarımsal bir devrimin olduğu konusunda neden kuşkucu olmak gerektiğinin bütün nedenlerini çok ayrıntılı bir biçimde gösterir. Daha sonra, İngiltere'yle karşılaştırmaya gelince, aşağıdaki sonuca vararak durumu neredeyse benzer olarak görür:

> Batı ekonomisindeki kalkışın kökleri "tarımsal bir devrimde" yatmaz. Bu terimi, bu kadar yavaş, ilk donla birlikte bu kadar korkulan bir ilerleme derecesini tanımlamak için kullanmak, İngiltere'de bile, kuşkulu görünmüyor mu? (Morieau 1971: 85)

Bana göre, İngiliz ve Fransız büyüme oranları arasında –sanayide ya da tarımda– devrimci ya da niteliksel olarak bile önemli sayılabilecek belirli bir fark görmek için, herşeyi göze alarak, şeyleri zorluyoruz. Daha ileri gideceğim. İngiltere ve Fransa'nın hemen hemen aynı oldukları konusunda benimle hemfikir olabilecek, ancak yine de bu dönemde Kuzey-batı Avrupa'da bir Sanayi Devrimi üzerinde ısrarla duran araştırmacılar vardır. Fakat, bu 60-70 yıl boyunca gerçekleşen bütün düzeylerdeki değişimlerin, daha erken ya da daha geç bir tarihte, başka birçok çağda, yani her Kondratieff yükselişinde gerçekleşenlerden, niceliksel ya da niteliksel olarak daha önemli olduğu bu kadar açık mıdır? Ben kendi açımdan, Schumpeter'in görüşlerini paylaşıyorum:

9 Louis Bergeron (1978: 226-27) tarım hakkında şunları öne sürer: "Son olarak, eğer bir 'tarımsal devrim' olduysa, bu İngiltere'de mi gerçekleşti? 18. yüzyılda, İngiltere yalnızca Flamanlara ve Hollanda'ya göre geri-kalmışlığını kapatmıştır."

> Sanayi Devrimi terimini ve onun içerimlerini hangi anlamda kabul ettiğimizi tam olarak açık bir hale getirerek, muhtemel yanlış anlayışlara karşı korunmak gerekmektedir. Yazar, bu terimi onaylamayan modern ekonomi tarihçileriyle aynı görüştedir. Sanayi Devrimi terimiyle, eğer bu terimin tanımladığı şeyin yeni bir ekonomik ve toplumsal düzen yaratan biricik bir olay ya da olaylar dizisi olduğu ya da önceki gelişmelerden kopuk olarak, bu devrimin 18. yüzyılın son iki ya da üç on yılında dünyada aniden doğan ve herşeyi değiştiren birşey olduğu düşüncesi iletilmek isteniyorsa, bu terim yalnızca modası geçmiş değil, aynı zamanda yanıltıcı, hatta ilkesel olarak da yanlıştır.... Biz bu tikel Sanayi Devrimini, ondan önce meydana gelmiş en az iki benzer olayla ve onu izleyen en az iki olayla aynı düzeye yerleştiriyoruz. (Schumpeter 1939: 253)[10]

Elbette, argümanımı önemli hiçbir şey olmadığını söyleyecek kadar ileri götürmeyeceğim. Büyük Britanya'nın 19. yüzyılda zaman içinde dünya-ekonomisini egemenliği altına aldığı ve hegemonik bir güç olduğu tartışma götürmez bir hakikattir. Bununla birlikte, bu olgudan hangi sonuçları çıkartacağız? 1763'te Büyük Britanya, açık denizlerin, dolayısıyla Avrupa-ötesi ticaretin kontrolü için Fransa'yla bir yüzyıl süren uzun savaşı aşağı-yukarı kesin olarak kazanmıştı (Wallerstein 1980c: bölüm 6). Buna karşın, Fransız yurtiçi üretimi 1780'lerde İngiltere'yi geçmeye devam ediyordu; "hatta [bu yurtiçi üretim] Louis XIV'in ölümünde olduğundan daha fazla bir miktarda İngiltere'yi geçiyordu" (O'Brien ve Keyder 1978: 60). İngilizlerin üretkenliği Fransızlarınkinden biraz daha yüksekse de, yine de iki ülkenin 1780'lerde ekonomik gelişmenin "esas olarak aynı aşamasında" oldukları doğrudur (Cole ve Deane 1966: 11). Bu durumda, daha sonra bir değişikliğe yol açan nedir? Ya-

10 Coleman (1966: 350) Schumpeter'in bu argümanlarını çürütmeye çalışmaktadır; ancak ben Coleman'ı ikna edici bulmuyorum.

nıt oldukça basittir: Fransız Devrimi ve Napoléon savaşları; Britanya için ekonomik bir ilerleme, Fransa içinse bir gerileme faktörü. 1793-1815 savaşlarının böyle çifte bir etkisi olduğu kesin görünmektedir: Bu savaşlar, Fransa'nın hammadde kaynaklarından yoksun kalmasına, İngiltere'de ise tarımsal yenileşmenin teşvik edilmesinine yol açmıştır. (Fohlen 1973: 13; Deane 1973: bölüm 1, 208; Cole 1952: 69). Bütün bunlara Fransız Devrimi başka bir öge, bir tür sosyolojik kopuş eklemiştir. Eric Hobsbawm'ın belirttiği gibi, Fransız Devrimi, "Kurucu Meclisin eliyle verdiği şeylerin çoğunu, Robespierre'in eliyle geri almıştır."[11] Bu durumu en özlü biçimde Adolphe Thiers dile getirmiştir:

> Biz Trafalgar Savaşını kazanmadık. Denizlerde üstün konumda olmadık ve İngiltere'nin sahip olduğu gibi, 200 milyon tüketiciye sahip değiliz. Bizim daha aşağı konumda olmamızın bütün sırrı budur. (O'Brien ve Keyder tarafından zikredilmiştir 1978: 76)

Bu durum nasıl meydana gelmiştir? Bu dönem için tarih yazımına ilişkin uygun sorunun, nasıl Büyük Britanya'nın dünya'nın ilk Sanayi Devrimini gerçekleştirdiği sorusu değil, oldukça farklı bir soru olduğunu düşünüyorum: Daha önce 200 yıldan daha uzun bir süredir varolan kapitalist bir dünya-ekonomisinin çerçevesi içinde, nasıl Büyük Britanya, bu dünya-ekonomisinin ikinci büyük coğrafî genişleme

---

11 (Hobsbawm 1962: 231) Hobsbawm bu durumu şu biçimde açıklar (s. 93): "Jakobenler bütün geriye kalan feodal hakları tazminatsız ortadan kaldırdılar, küçük alıcıların, göçmenlerin el konulan topraklarını satın alma olanağını arttırdılar ve Fransız kolonilerinde köleliğe son verdiler..... [Böylelikle Jakobenler] küçük ve orta köylü mülk sahiplerinin, küçük zanaatkarların ve dükkan sahiplerinin ele geçirilemez kalesini kurmuş oldular. Bu tabakalar ekonomik bakımdan daha geri bir dönemi temsil etmekle birlikte, kendilerini tutkulu bir biçimde Devrime ve Cumhuriyete adamış kesimlerdir ve bu durum devrimden bu yana ülkenin yaşamını belirlemektedir. Tarımın ve küçük işletmenin kapitalist dönüşümü, hızlı ekonomik gelişmenin temel koşulu, yavaşlayarak emeklemeye dönüşmüştür."

anında, Birleşik Eyaletler'in* daha önce olduğu ve Birleşik Devletler'in daha sonra olacağı gibi, kısa bir süre için hegemonik bir güce dönüşebilmiştir?

Bu yeniden formüle edilmiş sorunun yanıtları, pekâlâ klasik soruya verilen yanıtlar kadar farklı olmayabilir. Bununla birlikte, sorunun bu tarzda ortaya konulması bizi, genellikle ihmal edilen az sayıdaki değişkene daha yakından bakmaya zorlamaktadır: Büyük Britanya'da iç baskının rolü, Haiti devriminin etkisi, Avrupa'nın çevre alanlarında tahıl üretiminin yenilenmesi ya da artışı –liste böylece uzayabilir.

Fakat soruyu yeniden formüle etmeyi istememin nedeni, yalnızca büyük ölçüde ihmal edilmiş bu açıklayıcı değişkenleri analize dahil etmek değildir. Bunun nedeni, sorunun yeniden formülasyonunun aynı zamanda bugün için farklı içerimlere sahip olmasıdır. Eğer 19. yüzyılda Sanayi Devrimi kavramı liberallere, Britanya hegemonyasının çok da gizli olmayan ideolojik bir haklılaştırılması olarak hizmet etmişse ve sosyalistler için Fransız burjuva devrimlerinin biraz daha incelikli bir inkarı işlevini görmüşse, 20. yüzyılda bu kavram oldukça farklı bir rol oynamaktadır. (Bir kez daha Doğu kendisini, daha ileri Batıyla aynı safa yerleştirerek) Batı kültürünü yorulmak bilmeden asimile etmeye hazır olmadıkça, Sanayi Devrimi kavramı, tam bir benzerlik içinde liberaller ve Avrupalı sosyal demokratlar için, Batının ekonomik yaşam standartlarını yakalayamamasına yol açan istikrarsızlığı nedeniyle, suçun bütün yükünü Üçüncü Dünyaya yıkmanın bir yoluna dönüşmüştür. Ulusal kurtuluş ve devrimci sosyalist hareketlerin militanlarına gelince, kavram bir tuzak, neredeyse sosyalizmin kendisinin bir tanımı haline gelmiştir. Sosyalizm için mücadeleyi, değer yasasına dayanan dünya-ekonomisiyle ve dev-

* 16. yüzyılda, şimdiki Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u kapsayan Aşağı Ülkelerin kuzey bölümünün (Flamanlar) din savaşları nedeniyle ayaklanarak kurdukları bağımsız bir Protestan Cumhuriyeti (United Provinces). (–ç.n.)

letlerin varsayımsal egemenliğine ve güç dengesine dayanan üstyapısal devletlerarası sistemiyle birlikte, dünya kapitalist sistemini dönüştürme mücadelesi olarak görmek yerine, bu hareketler, istenir birşey olup olmadığına bakmadan, yakalamak amacıyla, yani kendi sanayi devrimlerini gerçekleştirmek üzere kendilerini aktif biçimde devlet iktidarını ele geçirme oyununa katmışlardır.

Eğer modern tarihin eleştirel bir analizinde, kapitalist dünya-ekonomisinin merkez ve çevresi arasında giderek büyüyen uçurumun ve sınıfların dünya ölçeğinde kutuplaşmasının açıklanmasında anahtar niteliğindeki ögeleri yeniden ele geçirmek istiyorsak, hiç de o kadar devrimci olmayan bu "devrimler çağı"nın tarihini yazarken, daha önce kullandığımız kavramları yeniden düşünmek zorundayız.

4. EKONOMİK TEORİLER VE TARİHSEL GELİŞMENİN FARKLILIKLARI

"Ekonomik teori" ifadesi, minimum bir aksiyomlar kümesinden çıkarsanmış, birbirleriyle karşılıklı olarak bağlantılı ve aksi kanıtlanamaz, sıkı bir biçimde örgütlenmiş bir hipotezler kümesini akla getirmektedir ve normal olarak bu hipotezler kümesinin, belirli sayıda ciddi ampirik deneyden sonra ayakta kalabilmiş olmaları gerekir. Eğer ekonomik teoriyle kastettiğimiz bu olsaydı, yaklaşık 150 yıldır yazıldığı haliyle, ekonomi tarihinin geniş-ölçekli, uzun-dönemli sosyo-ekonomik değişimleri açıklamak için herhangi bir kapsayıcı ekonomik teori kullanmış olduğunu ileri sürmek oldukça güç olurdu.

Bunun yerine, ekonomi tarihçileri kendi çalışmalarını, bu çalışmaları bilgilendirmiş, onlara nüfuz etmiş ya da bunlara temel teşkil eden örgütleyici mitler (daha kibarca perspektifler denilmektedir) etrafında inşa etmişlerdir. Örgütleyici bir mit test edilebilen bir önerme değildir. Örgütleyici mit, verili bir toplumsal sistemin yapılarının, çevrimsel kalıplarının ve olaylarının içinde yorumlanabileceği bir

çerçeve sağlamayı hedefleyen, bir masal, bir meta-tarihtir. Örgütleyici mit hiçbir zaman kanıtlanamaz ya da yanlış olduğu ispat edilemez. Örgütleyici mit, inceleme altındaki tarihsel sistemi başka alternatif bir mitten daha stilize, tutarlı ve ikna edici bir biçimde açıklayan ve ampirik gerçekliğe uygun bir bilgi sağlamak için çözülmemiş daha az bulmaca bırakan ya da daha az *ad hoc* ek açıklamalar gerektiren, yalnızca höristik bir aygıt olarak öne sürülebilir (ve savunulabilir).

Belki de, bizim çalışmamızı örgütleyici mitler etrafında inşa ettiğimizi kabul etmemiz, bazılarını rahatsız edecektir. Bazıları bunu, kaynakların araştırılmasına ve disiplinli, özelleşmiş bir uzmanlığın geliştirilmesine yapılan yeni vurguyla, 19. yüzyılda varsayımsal olarak ebediyen bir kenara bırakılmış, ahlaki bir ders olarak tarih yazma tarzına bir geri dönüş çağrısı olarak göreceklerdir. Bu korkuları gidermeme izin verin. Elbette yeni bir kisveye bürünmüş bir teolojiyi savunmuyorum. Tam tersine, modern tarih yazıcılığının teolojiyi terketmediğini, yalnızca daha öncekiler yerine yeni örgütleyici mitler ikame ettiğini öne sürüyorum. Eğer daha önemli bir ilerleme sağlayacaksak, gerçekleşmemiş bir bilimsellik iddiasının arkasına saklanmak yerine, egemen mitleri sahnenin önüne getirmek ve onları açıkça ele almak zorundayız.

John Nef, çağdaş örgütleyici mitin merkezi temalarından birisi olan "Sanayi Devrimini" "yeniden ele alışında", bu duyarlılığı 1943 gibi erken bir tarihte oldukça etkileyici bir biçimde ifade etmişti:

> Düşünceler hiçbir zaman gerçek sahnelerin ya da beklentilerin fotoğrafları değillerdir. Tarihsel düşüncelerden doğru olarak sözettiğimizde, bizim ulaşabildiğimiz malzemelerin açığa çıkardıkları haliyle, olgulara en mükemmel biçimde tekabül eden, bir yazarın ilettiği genel izlenimi düşünürüz. Oysa böyle bir izlenim sunabilmek için, belirli bir özel dönemde, ta-

> rihin belirli bir özel görünümü hakkında geniş miktarda malzemeye sahip olmak yeterli değildir; bu özel konunun ve dönemin bir bütün olarak tarihle ilişkisinin anlaşılması gerekir.... Kesinliğe dayalı uzmanlık, kesinlik gerektiren uzmanlık çağını önceleyen tarihsel genellemelerden aşağı kalmayan derecede kesin olmayan tarih üretebilir. (Nef 1943: 4)

Bizim örgütleyici mitlerimiz, tabii ki, "bir bütün olarak tarih" hakkındaki mitlerdir. Çok iyi bildiğimiz gibi, modernitenin büyük entellektüel değişimlerinden birisi, toplumsal değişimin çevrimsel olduğu yolundaki görüşlerin yerine, ilerleme düşüncesi etrafında odaklanmış görüşler geçirmesiydi.[1] İnsanın ilerlemesinin, kaçınılmaz olmasa da, en azından büyük ölçüde olası olduğu varsayılıyordu; ve bu ilerlemenin, az ya da çok süreklilik gösteren, yani birbirini izleyen süreçlerden oluştuğu farzediliyordu.

Modern dünya hakkındaki asıl masal, 19. yüzyılın ortalarından itibaren, daha o dönemde belirlenmişti. Bu masal alimler tarafından ilan ediliyor, okul öğretmenleri tarafından öğretiliyor, insanların çoğu (ya da en azından modern olan ve asgari "eğitim" almış insanların çoğu) tarafından da inanılıyordu. Gerçekte bu özel masal, bugün bile, popüler ve akademik dilimize ve dünyayı algılamamıza o kadar derin biçimde kök salmıştır ki, ciddi analizin konusu değildir. Bu temel masal nedir? Oldukça basittir. Bir zamanlar, Avrupa feodaldi. "Karanlık Çağlarda" yaşamıştı. İnsanların çoğunluğu köylüydü. İnsanların çoğunluğu, geniş topraklara sahip olan lordlar tarafından yönetiliyordu. Bazı süreçlerin sonucu olarak (nasıl ve tam olarak ne zaman olduğu hâlâ bir tartışma konusudur), orta tabakalar, öncelikle şehir burjuvaları ortaya çıktı. Yeni düşünceler doğdu ya da yeniden ortaya çıktı (bir rönesans), ekonomik

1 Bu iyi bilinen temanın, ekonomi tarihinin yazılmasıyla doğrudan ilişkili olan biçimlerde, heyecan verici bir yeniden formülasyonu için bkz. Pomian (1979).

üretim genişledi, bilim ve teknoloji filizlendi. Nihai olarak, bu süreçler bir "Sanayi Devrimine" yol açtı. Bu büyük ekonomik değişimle birlikte, politik bir değişim de gündeme geldi. Burjuvazi şu ya da bu şekilde aristokrasiyi devirdi ve süreç içinde özgürlük alanını genişletti. Bütün bu değişimler birlikte gerçekleştiler. Bununla birlikte, her yerde eşzamanlı olarak meydana gelmediler. Bazı ülkeler ilerlemeyi, diğerlerinden daha önce tamamladılar. Dünya-ekonomisindeki Britanya hegemonyasının himayesi altında evrilen bir mitin bağlamında böyle olması doğal olduğu için, en önde koşan favori aday uzun süre Büyük Britanya oldu. Diğer ülkeler daha "geri" ya da daha az gelişmişlerdi. Ancak, bu masalın temel iyimserliği verili olduğuna göre, umutsuzluk için bir neden yoktu; çünkü geri halklar öndeki ya da ilerleyen halkları taklit edebilir (ve etmelidir) ve böylece ilerlemenin sağladığı aynı meyvelerden onlar da tadabilirlerdi.

19. yüzyılın –muhafazakarlık ve liberalizm arasındaki, liberalizm ve Marksizm arasındaki– büyük entellektüel mücadelelerinde, bütün tarafların bu esas masalı inandırıcı bularak kabul ettiklerini belirtmek ilginçtir; taraflar yalnızca bu örgütleyici mitin politik eyleme yönelik içerimleri hakkında görüşler ileri sürdüler. Liberaller, insan özgürlüğünün taşıyıcıları olarak orta sınıfların yükselişini kutluyorlardı. Onlar insanlığın ilerlemesinin faydalarını, bu aşamada geride kalan gruplara ya da ülkelere yaymayı savundular. Muhafazakarlar aristokrasinin düşüşüne taraftar değillerdi (kabul edilemeyecek bir gerçeklik) ve bireyciliğin özgürlük değil, soygunculuğa izin verilmesi olduğunu ileri sürüyorlardı. Özgürlük, gelenek ve otoritenin restorasyonuyla elde edilebilirdi. Marksistler de orta sınıfların yükseldiğini ve aristokrasiyi bozguna uğrattığını kabul ediyorlardı. Marksistler, burjuvazinin insan özgürlüğünün taşıyıcısı olduğu konusunda liberallerle anlaşıyorlardı; ancak onlar da, muhafazakarların söyledikleri gibi, burjuva özgürlüğünün soygunculuk için verilen bir izin olduğunu savunuyorlardı. Bununla birlikte Marksistler, tarihin, ilerle-

menin daha üst bir aşamasına doğru kaçınılmaz diyalektiği yoluyla, burjuvazinin aristokrasiyi devirdiği gibi, proletaryanın da burjuvaziyi devireceğini eklediler. Bir kez daha, egemen liberal düşüncenin muhafazakar eleştirileri gibi, Marksistler de örgütleyici mitin betimleyici ögelerini sorgulamadılar.

Elbette bütün bunlar çok basitleştirilmiştir ve tabii ki modern tarih yazıcılığının eksiksiz bir tanıtımı, analiz ve her bir ayrıntının sonu gelmeyen biçimde sorgulanması konusunda büyük bir gelişmişlik göstermektedir. Ben yine de bu basitleştirilmiş tanıtımın, tarihin nasıl yazıldığı ve düşünüldüğünün hiç de haksız bir temsili olmadığını ileri süreceğim. Önce feodaller ve köylüler vardı; daha sonra burjuvalar ve proleterler varoldular. İki çift eyleyici grubun merkeziliği bakımından, modern dünyanın tarihsel yaşamında dönüm noktasının 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başı olduğu düşünüldü.

Biz yalnızca Marksistlerin sınıf kutuplaşmasına inandıklarını düşünme eğilimindeyizdir. Ancak, liberaller ve muhafazakarlar da, toplumsal faktörler olarak, "aristokrasi" ve "köylülüğün" yavaş yavaş kaybolduklarını belirtmişlerdir. Tersine olarak da, yeni toplumsal tabakaların - "yeni orta sınıfların" doğması kavramı, Marksist-olmayan başka yazılarda da bulunmaktadır. En yakın dönemdeki Marksist yazılarda bile küçük burjuvazi kategorisinin (elbette, genellikle bir bilmece gibi) kalıcılığına ve genişlemesine yer verilmesi, burada da bir kesişme olduğunu göstermektedir.

Böylelikle, modern dünyanın teatral öyküsünün analizinde, ana olay akışı ("orta sınıfların doğması") ve temel karakterlerin tanımlanması –iki kaybolan grup (yenilmiş aristokrasi ve geleneksel köylülük), iki ortaya çıkan grup (zafer kazanmış burjuvazi ve genişleyen proletarya) ve (kararsız bir rol oynadığı görünen) müphem, olumsuz bir biçimde tanımlanmış, kendini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokan bir tipleme– üzerinde çok geniş bir uzlaşmanın ol-

duğunu öne sürüyorum.

Geniş bir uzlaşma içeren ikinci bir konu vardır. Bu da sözkonusu oyunun çok sayıda (ancak sayılabilir) versiyonlarla sergilenmiş olmasıdır –her bir ülke (ya da devlet veya halk) için bir versiyon. Değişkenlik hem önemli (tarihin malzemesi), hem de önemsizdir (teorinin malzemesi). Bu analiz birimlerinin –ülkeler– başlangıçtan itibaren veriliymiş gibi ele alınmaları, genellikle sorgulanmamıştır.

Bu örgütleyici mit, tarihsel sosyal bilim için belirli bir entellektüel gündemi gerekli kılmıştı. Soru numara bir, değişkenlik gösteren ulusal güzergahların nasıl açıklanması gerektiği olmuştu. Bu soru çok sayıda bağlı sorular formuna girmiştir: Nasıl ve neden "feodalizmden kapitalizme geçiş" ya da "Sanayi Devrimi" bu ülkede ya da başka birisinde meydana gelmiştir? İlk ülke hangisiydi? (Başka bir deyişle: Neden Fransa bu kadar geride kalmıştır ve Büyük Britanya bu kadar başarılı olmuştur? Avrupalıların Doğululara göre daha fazla "ilerlemesini sağlayan" nedir?)

Soru numara iki, ülkelerin "modernizasyon"larının yol açtığı düzensizlikle nasıl baş ettikleriydi. Bu soru da, çok sayıda bağlı soru formu kazanmıştır: Yönetime geniş "katılımı" sağlayacak, ancak "anarşiyi" kontrol altında tutacak modern "demokratik" devletin yaratılmasına götüren en iyi yol nedir? Tek tek ülkeler, geleneksel-olmayan bir toplumun "anomalik" karakterinin neden olduğu bireysel "sapmalarla" (suç, delilik, vb) nasıl başa çıkabiliyorlardı? Devletler, hızlı ekonomik gelişmenin beraberinde getirdiği devletlerarası düzensizlikle (savaşlar, emperyalizm, vb) nasıl başedebiliyorlardı (nasıl başetmişlerdi)?

Son olarak, soru numara üç ve bu soruyla tarihsel sosyal bilimer, politika belirleyicilerine diğer iki soruyu yanıtlamanın yararını kanıtlamışlardı: Geri kalmış bir ulus gelişmiş ülkelere nasıl yetişebilir? Soru bir ve ikiye verilen yanıtların, büyük ölçüde bu "başlangıçtan beri verili olan" varlıkların –ülkelerin– tikel, kendi içsel tarihlerinde yattıkları öne sürüldüğü için, soru numara üçe verilen yanıt

esas olarak "taklit edin!" olmuştur –doğal olarak, mümkün olduğu kadar. İlerleme sağlamak için, bir ülkenin "ulusal karakterini" değiştirmek ya da "bir sonraki aşamaya doğru" ilerleyebilmek için önceden varolan "sınıf karakterini" yeniden yaratmak her zaman o kadar kolay değildir. Yine de, kolay ya da değil, izlenecek tek yol budur. Bu noktada, liberaller ve Marksistler derin bir anlaşma içindeydiler. Muhafazakarlar, taklit etmenin işe yaramayacağına karşı çıkmamaktadırlar. Gerçekte, korktukları tam da budur. Onlar yalnızca bunun arzu edilmeyen birşey olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu örgütleyici mite ilişkin bazı süreklilik gösteren güçlüklerin varolduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyılda, o dönemde neden Büyük Britanya'nın Fransa ya da Almanya'dan çok daha güçlü olduğunu büyük ölçüde açıkladığı düşünülen bu mit, en çok 19. yüzyıl Batı Avrupa'sına uygulandığında işe yarar görünmektedir. Uzay ve zamanda (geriye ve ileriye doğru) hareket edildiğinde ise, ampirik gerçekliğin bu mitin çerçevesine uydurulmasındaki anomaliler daha görünür hale gelmektedir. Ama analizcilerin çoğu, kendi sınırlı uzay-zaman birimleri için buldukları anomalilerin istisnai olduklarını ve "teoriye" başka bir "küçük daire" (epicycle)* ekleyerek bunların açıklanabileceklerini varsaymaktadırlar. Sanayi Devriminden önce endüstrileşme mi olmuştu? Gerçek olan yerine terimi kurtararak, gelin buna "proto-endüstrileşme" diyelim. Nihai olarak kaybolmak yerine, geç 20. yüzyılda milliyetçilik ya da etnisite ya da dinsel fanatizm mi gelişmektedir? Gelin bunu, geçici bir sapma niteliğine sahip olan, "gerileme" (regression) olarak adlandıralım.

Yine de, yapılan beyin jimnastikleri ne olursa olsun, bu

* Ptolemi astronomisinde, içinde bir gezegenin döndüğü ve kendi merkezinin de aynı zamanda daha geniş bir dairenin çevresinde taşındığı daire - metinde, genellikle Ptoleme astronomisi göksel hareketleri açıklayabilmek için karmaşık bir daireler sistemine başvurduğu için, gerçeklik karşısında teoriyi kurtarmak anlamında, olumsuz bir anlam yüklenmiştir. (–ç.n.)

örgütleyici mitin çok güçlü bir meta-tarih olduğunu kabul etmemiz gerekir. Herşeyden önce, bu aşina olduğumuz bir mittir. Meydana gelmiş görünen şeylerin çok büyük bir kısmını açıklamaktadır. Başka türlü, bu kadar çok insanı asla ikna edemezdi. Ayrıca, bu mit esnektir (belki de, gerçekte biraz fazla esnek). Bununla birlikte, sözkonusu mit temel bir yanlıştan muzdariptir: Bu mit, modele içkin olan bütün öngörülerin tersine, neden zengin ve yoksul uluslar arasında, geniş ölçüde kabul gören, giderek büyüyen bir uçurum olduğunu açıklamamaktadır (çünkü bütün ulusların "ulusların zenginliğini" gerçekleştirecekleri varsayılıyordu). Yine egemen mit (hatta Marksist versiyonu bile), geniş ölçüde tartışma konusu yapılan, fakat benim son derece gerçek olduğuna inandığım, burjuvazi ve proletarya arasında giderek büyüyen uçurumu (kutuplaşma) açıklamamaktadır.

Buna karşın, analizlerimizdeki sorunun ne verilerimizin kesinliği, ne araştırmamızın özenle yapılması, hatta ne de yöntemlerimiz ya da kuramsallaştırmalarımızın gelişmişliğiyle ilgili olmadığını, ama basitçe (gerçekten basitçe mi?) verilerimizi organize ederken ve genellemelerimizi formüle ederken kullandığımız meta-tarihle ilgili olduğunu varsayalım. Varsayalım ki, kollektif olarak söylediklerimizin hepsi ya da büyük bir bölümü yanlıştı; veriler yanlış olduğundan değil, yalnızca bu verileri yansıttığımız aynalar bunları gerektiğinden daha fazla çarpıttıkları için.

Gerçek dünyaya aktif katılımla birlikte, "teorilerimizin" bir diyalog içinde yeniden ele alınmasının bilgeliği üzerine, deneyimin tarihçilerin verisi olarak merkeziliğine gönülden inanmış birisine - E. P. Thompson'a başvuralım:

> Görünüşler bu anlamı spontane olarak ve kendiliklerinden açığa çıkarmayacaklardır: Bunu tekrar söylemeye hâlâ gerek var mı? Görünüşün baştan çıkarıcı "kendinden-açık" mistifikasyonunu yadsımak ya da kendi kendimizi incelenmemiş kategoriler içine hap-

settiğimizi yadsımak gibi bir niyetim yok. Eğer güneşin dünyanın etrafında döndüğünü varsayarsak, bu bize "deneyim" tarafından her gün doğrulanacaktır. Eğer bir topun bir tepeden aşağıya, kendi iç enerjisi ve isteğiyle yuvarlandığını varsayarsak, nesnenin görünüşünde bizi yanlıştan kurtaracak hiçbir şey yoktur. Eğer kötü hasat mevsimlerinin ve açlığın, günahlarımız yüzünden Tanrının gazabının özel olarak düzenlediği olaylardan kaynaklandığını varsayarsak, bu durumda kuraklığa, mevsimsiz donlara ve bitkileri kıran hastalıklara dikkat çekerek bu kavramdan kurtulamayız; çünkü Tanrı sözkonusu olayları, bu seçilmiş araçlarla düzenlemiş olabilir. Her zaman orada olagelmiş kanıtları "açıklayabilecek" duruma gelmeden önce, eski kategorileri parçalamak ve yeni kategoriler kurmak zorundayız.

Ama kavramların oluşturulması ve parçalanması, yeni hipotezlerin ileri sürülmesi, kategorilerin yeniden kurulması, bir teorik *icad* sorunu değildir. Herkes bunu yapabilir. Belki açlık iblisin bir çeşit eğlencesiydi? İngiltere'de bitkileri kıran hastalık Fransız cadılığının bir sonucuydu? Ya da belki de Kraliçenin yaptığı bir zinanın sonucunda, eski bir bedduanın yerine gelmesinden kaynaklanıyordu? Görünüş bu hipotezlerin her birini eşit derecede doğrulayacaktır: İblisin dışarda olduğu, Fransızın cadı olduğu ve kraliçelerin çoğunun zina yaptıkları oldukça iyi bilinmektedir. Ve eğer Sovyetler Birliği'nin, aydınlanmış bir Marksist teorinin rehberliğindeki bir İşçiler Devleti olduğunu; ya da kapitalist toplumda, piyasa güçlerinin kamu yararını her zaman en üst düzeye yükselteceklerini varsayarsak; o zaman, her iki durumda da, ışıklar saçan sosyalist güneşin gökyüzünde hareket etmesine ya da Gayri Safi Milli Hasıla topunun, yolunun üzerindeki yeni nimetleri toplayarak zengin tepeden aşağıya doğru yuvarlanışına bakarak, bütün bir gün belirli bir yerde durabiliriz. Bu al-

fabeyi bir kez daha ezberlemeye ihtiyacımız yok.

Bununla birlikte, bu alfabe, yalnızca mantıkçılar tarafından anlaşılan, belirli özel bir kod değildir. Bu alfabe, bütün disiplinlere girişte öğrenilmesi gereken, ortak bir alfabedir. Periyodik olarak "ampiristlere" (ve yalnızca onlara) öğretilmesi gereken zor bir ders de değildir. Hiç kuşkusuz, bu düzeltmeye gerek duyan böylesi ampiristlerin olduğu bir gerçektir. Ancak dersin kılıcının iki ağzı vardır. Ampirik denetime tabi olmayan, kendinden-oluşan hipotezler bizi, (daha hızlı değilse de) en az "açık" ve meydanda olana teslim ettikleri kadar hızlı bir biçimde, olumsallığın (contingency) tutsaklığına yönlendireceklerdir. Gerçekte, her bir yanlış diğerini yaratır ve yeniden üretir; ve her ikisi de, oldukça sık olarak, aynı zihnin içinde birarada barınabilirler. Yeniden ezberlenmesi gereken şey, öyle görünüyor ki, düşünce ve onun nesnel malzemeleri arasındaki içiçe geçmenin çaba gerektiren niteliğidir: (gerek praksis olarak, gerekse daha fazla öz-bilince sahip entellektüel disiplinlerde) Bütün bilginin kazanıldığı "diyalog". (Thompson 1978: 228-29)

Mevcut egemen örgütleyici mitimizle ilgili olarak, üç yanlış şeyin varolduğunu öne süreceğim. İlk önce, analiz birimi (toplumsal eylemin varsayılan alanı) yanlıştır. Modern devletler, içlerinde tarihsel gelişmelerin meydana geldiği, başlangıçtan beri verili olan çerçeveler değillerdir. Devletler, daha yararlı bir biçimde, kapitalist dünya-ekonomisinin içinde yer alan bir toplumsal kurumlar kümesi olarak kavranabilirler; ve kapitalist dünya-ekonomisi, içinde ve ona ait olan, yapıları, *konjonktürleri* ve olayları analiz edebileceğimiz çerçeveyi oluşturmaktadır.

İkinci olarak, karakterlerin tanımlanması iki kere yanlış olarak ortaya konulmuştur. Bir yandan, burjuva ve proleter kavramlarımız akıl almaz ölçüde şeyleştirilmiştir. Bu kavramların ilişkisel kavramlar olmalarına ve formel ya da ka-

rakterle ilgili (karakterolojik) kavramlar olmamalarına karşın, 19. yüzyılda Batı Avrupa'da varolan özel bir versiyonun nitelikleriyle tanımlanmışlardır. Diğer yandan, aristokrat ve burjuvanın iki çelişen, hatta ayrı roller oldukları bile hiçbir şekilde açık değildir (en azından bunun *a priori* bir varsayım olmaması gerekir). Aynı şey birlikte ele alınan, proleter ve köylü için de doğrudur.

Son olarak ve herşeyin ötesinde, temel masal yanlıştır. Zamanımız için alternatif bir masal önermek istiyorum. Bir zamanlar, köylülerden çeşitli yollarla artı-değer sızdıran toprak sahipleri (ya da aristokratlar) vardı. Ancak (tartışabileceğimiz) bir dizi neden dolayısıyla, bu sistem Avrupa'da, yaklaşık 1250 ya da 1300'lerde ciddi bir sıkıntıya girdi. Sonraki iki yüzyılda, köylülüğün pazarlık gücü önemli ölçüde arttı; kısmen politik köylü eylemi (isyanlar) nedeniyle, kısmen (vasıflı emekçilerin seyrek bulunmaları dolayısıyla değerlerini arttıran) demografik bir azalış nedeniyle, kısmen de (kendisi ekonomik sıkışmanın bir sonucu olan) soyluluğun kendi iç çekişmeleriyle çöküşü nedeniyle. Bu, aynı zamanda toprak sahiplerinin gelirlerinin krizi olarak da bilinen, feodalizmin kriziydi.

Soyluluk politik olarak zayıfladıkça ve bunun karşılığında köylülük güçlendikçe, soyluluğun olayların bir "kulaklar cenneti" yönünde gelişmekte olduğundan korkuya kapılması makul birşeydi. Akıntıyı tersine çevirecek bir stratejiye gerek vardı. Gerçekte bu strateji bulundu. (Ya da eğer böyle söylemek çok volontarist geliyorsa, böyle bir strateji ortaya çıktı.) Bu strateji, feodal sistemin bir kapitalist dünya-ekonomisine dönüştürülmesi, artık-değerin doğrudan üreticilerden elde edilmesinin, eskisine göre daha dolaylı ve daha az görünür olacağı, farklı bir üretim tarzının benimsenmesiydi.

Bu strateji, öncelikle tarımda, ama aynı zamanda sanayi, ticaret ve finans alanında da, feodal toprak sahiplerinin kapitalist işletmecilere dönüşmesini öngörüyordu. Burjuvazinin aristokrasiyi devirmesi yerine, burjuvalaşan bir aris-

tokrasiyle karşı karşıya bulunuyoruz.

Tabii ki toprak sahipleri yol boyunca orta sınıfların bazılarını kafaladılar; diğer yandan ise, çok sayıda bireysel aristokrat dönüşümü gerçekleştirmeyi başaramadı. Kılıç oyunlarının akrobasisine dalıp gitmektense, iş adamı olarak anında ve doğru karar vermek ve gerekli baskıyı uygulayabilmek için haydutlar kiralamak, herşeyden önce daha zor bir işti (ve garip bir iş). Ayrıca kafalanan orta sınıflardan insanlar, kuşkusuz hastalıklı bir nitelik gösteren *"soylu gibi yaşamak"* için şevk duyuyorlardı. Ama bu, aynı zamanda gerçek çelişki ihtimalini azaltmak bakımından da yararlıydı. Yine de, her zaman burjuvalaşmaya direnen bazı soylular ve aristokratlaşmak için sabırsızlanan bazı talipkar orta sınıf üyeleri vardı. Bu durum, daha sonraki birkaç yüzyıl boyunca, üst tabakalar arasında süregiden mücadelelerin nedenini oluşturur; ancak esas olarak dönüşüm yalnızca politik ve toplumsal düzeyde başarılı olmakla kalmadı, aynı zamanda ekonomik alanda da başarılı oldu.

Kapitalist dünya-ekonomisinin oluşması, gerçek gelir tahsisindeki trendi, doğrudan üreticilerin denetiminden çıkartacak ve üst tabakaların lehine olacak şekilde, keskin bir biçimde tersine çevirdi. Kapitalist gelişme süreci, bir dönem boyunca, emek gücünün yeniden tahsis edilmesine ve yeniden konumlandırılmasına yol açtı. Bununla birlikte bu olgu, mülksüz şehirli proletere dönüşen, mülksüzleşen kırsal köylü imgesiyle zayıf biçimde temsil edilmiştir. Gerçekte birçok durumda, işçilerin *bugüne kadarki* hanehalkı kalıbı, bundan çok daha karmaşıktır ve modern dünyadaki hanehalklarının çoğunluğu geniş bir gelir elde etme biçimleri yelpazesi kullanmaktadır; öyle ki, bu hanehalklarının çoğu yaşamları boyunca ne "köylü", ne de (klasik imgedeki) "proleter"dir, fakat bunların bir karışımıdır. Bu durum tesadüfî ya da arkaik bir nitelik de göstermez; bu emek gücünün sömürülmesinde merkezi bir role sahip olagelmiştir.

Ancak, zaman geçtikçe, emek gücü pazar işlemleri "örtüsünün" arasından görmeye ve çeşitli yollarla "haklarını" is-

temeye başladı. Daha erken bir dönemin *jacquerie*'leri,* dünyanın giderek "ticarileşmesine" karşı protestolara karıştılar. Bu arkaik, feodal bir düzenin daha önce sağladığı "korumalar" için bir talep olarak göründü; oysa gerçekte, kapitalist bir düzenin mülksüzleştirmesine karşı tam oluşmamış, ancak açık bir muhalefetti.

Üst tabakaların böyle protestolara karşı basit bir yanıtı vardı –güçlü durumdakilerin geleneksel yanıtı. Ancak açık kuvvet kullanımı gayri-şahsi piyasa yapılarının "örtüsünü" yırtabilir, böylelikle toplumsal bir sistem olarak kapitalizmin temel ögelerinden birisinin altını oyabilirdi. Daha ince bir toplumsal denetim biçimine gerek vardı. Bu daha ince denetim biçimi iki öge içeriyordu: (a) merkez ülkelerde, çalışan sınıflara yönelik belirli bir toplumsal refahla birleşmiş yasa düzeni –kısacası politik liberalizm; (b) en üst derecede sömürülebilir, politik bakımdan daha zayıf işçi sınıfları barındıran yeni çevre bölgelerin sürekli olarak yaratılmasıyla, genel artı-değer kaybının merkezde yeniden dağıtım yoluyla karşılanması - kısacası, dünya-ekonomisinin genişlemesi ve "emperyalizm".

Bu tarihsel sisteme, zaman içinde belirli bir hareket halinde denge sağlamış olan mekanizmaları gözden geçirmenin yeri burası değildir. Benzer biçimde, uzun bir dönem boyunca öz-bilinçli bir sistem-karşıtı hareketler ağının doğmasına yol açmış ve bu tarihsel sistemi bugünkü çok uzun "yapısal krizine" getirmiş bulunan hem ekonomik, hem de politik, içsel sorunların (ya da "çelişkilerin") ele alınmasının yeri de burası değildir.

Ben kendimi, bu meta-tarihin doğrudan "tarihsel gelişmenin farklılıklarını" ele alan iki ögesiyle sınırlandıracağım. İlk olarak, tarihsel zaman içinde sistemin işleyişi, artı -değerin dağılımının giderek kutuplaşmasına yol açtı; ancak, bu kutuplaşmanın tek tek ulus-devletlerin içinde değil, gerçek toplumsal varlık içinde, *bir bütün olarak* kapitalist dünya-ekonomisi içinde ölçülmesi *koşuluyla.* İkinci olarak,

* 1358'deki Fransız köylü ayaklanması, (–ç.n.)

kapitalizmin çöküşüne yol açacak olan onun başarısızlığı değil, başarısıdır. Kapitalizm, kısıtlanmamış bir serbest girişimin, serbest ticaretin ve üretim faktörlerinin serbest akışının alanı olduğu için değil, günümüze kadarki bütün dönemlerde, kısmi bir serbest girişimi, kısmi bir serbest ticareti ve üretim faktörlerinin kısmen serbest akışını içeren bir sistem olduğu için işledi (yani sonu gelmeyen sermaye birikimini sağladı). Sonu gelmeyen bu sermaye birikimini ve bu birikimin çok az sayıda elde ve çok az merkezde orantısız olarak yoğunlaşmasını sağlayan, yani kutuplaşmaya imkan veren, piyasaya yapılan sürekli politik müdahaleler, yaygın monopol ve oligopoller, üretim faktörlerinin (emek, mallar ve sermaye) akışına getirilen oldukça sık kısıtlamalar ve ücretsiz emeğin sürekli varlığıdır (bütün bunlar hiçbir nihai politik otoritenin üretim "anarşisini" –kar için üretimi– kontrol edemediği bir sistemin içinde gerçekleşmiştir).

Bununla birlikte, bazı kapitalistlerin kısa vadeli ve orta vadeli çıkarları, değer yasasının giderek daha fazla alana doğru yayılması, üretim faktörlerinin serbest akışının önündeki engellerin daha önce görülmedik ölçüde yıkılması yönünde düzenli olarak baskı yapmaktadır. Kapitalizm, bu yolla, bizzat kendi ekonomik motorlarını bozmakta ve (Schumpeter'in o kadar ikna edici biçimde ısrar ettiği gibi) politik olarak kendi "koruyucu tabakalarını" ortadan kaldırmaktadır.

Şimdi bunun yeni bir mitten başka birşey olmadığını, sizinkine göre benim teolojime daha iyi uyan bir mit olduğunu, ancak kendi içinde kanıtlanabilir olmadığını, bu yüzden de ilgiye değer bulunmayacağını söyleyebilirsiniz. Ancak böyle söylemek, höristik teoriyle karmaşık gerçeklik arasındaki ilişkiyi yanlış kavramak olacaktır. Çünkü verileri toplamamızı (ya da daha güçlü bir biçimde söylersek verileri yaratmamızı) belirleyen meta-tarihtir. "Aksi kanıtlanamaz" hipotezlerimizin formülasyonunu yönlendiren bizim meta-tarihimizdir. Herşeyden önce, verileri analiz et-

memezi meşrulaştıran meta-tarihimizdir. Daha küçük yorumlarımıza itibar kazandıran, tarih hakkındaki büyük yorumumuzdur. O halde, meta-tarihimizin doğrulanması, ne oluşturduğu verilerden, ne desteklediği "aksi kanıtlanamaz" hipotezlerden, ne de harekete geçirdiği analizlerden kaynaklanır. Meta-tarihimizin haklılık kazanması, insanların karşılaştığı ve bilincine vardıkları, varolan, süregiden gerçek toplumsal bulmacalara kapsayıcı biçimde yanıt verebilme yeteneğinden elde edilir. Gerçekte, tarihsel gelişmenin farklılıklarını uygun bir biçimde açıklamakta yetersiz kalan eski örgütleyici mitlerin sorgulanmasına yol açan, dolayısıyla dünya araştırmacılarını alternatif bir meta-tarih kurmaya iten, tam da giderek artan bu tarihsel gelişme farklılıklarının gerçekliğidir.

Ana hatlarıyla yeni bir meta-tarih kurmak, bilimsel görevimizi başitleştirmek şöyle dursun, çok büyük bir ayrıntılı çalışma programı gerektirmektedir. Bu neredeyse, 150 yıllık kollektif çabadan sonra, tarihsel sosyal bilimlerin tekrar baştan başlamak zorunda kalması demektir. Elbette tam olarak değil, çünkü çok fazla iyi (dolayısıyla yararlı) çalışma yapılmıştır, ancak yine de neredeyse böyledir –çünkü varolan literatürün veri tabanları büyük ölçüde çarpıtılmıştır. Herşeyden önce, yeni bir harita bilimine ve yeni bir istatistiğe gereksinmemiz var.

Haritalar tarihsel sosyal bilimlerin ihmal edilmiş bir aracıdır. Haritaların söylemesi gereken şeylerin çoğu, çok aşikarmış gibi görünür. Onları savaş ya da barış anlaşmaları dönemlerinde, devlet topraklarının el değiştirmesini doğrulamak için kullanırız. Bazen de haritaları, hayali olarak oy verme kalıpları ya da dinsel grupların dağılımının nedenlerini bulmak için kullanırız. Haritalar tabii ki sınırlara dayanırlar ve haritalarımızın başlangıçtan beri varolan sınırları, devletlerin sınırlarıdır. "Fonksiyonel" haritalar çizerken bile, bunları devlet sınırları içinde çizmeye eğilim gösteririz.

Sonuç olarak, dünya-ekonomisinin zaman içindeki en te-

mel süreçlerinden bazılarını gösteren haritalara sahip değiliz. Kırdan, kentsel-endüstriyel merkezlere göç gibi açık bir olguyu ele alalım. Modern zamanların başlangıcından (ya da daha öncesinden) itibaren şu ya da bu türde bir "endüstriye" sahip olmuş, Kuzey Fransa gibi bir bölgeyle başlayalım. Her zaman göçmen emeğin varolduğu, fakat dünya-ekonomisi genişledikçe ve ulaşım geliştikçe, göç edenlerin köken noktalarının dairesinin yarı-çapının genişlediği (böylece tarih ilerledikçe yarı-çapın devlet sınırlarını daha sık kesmeye başladığı) basit hipotezini öne sürdüğümüzü varsayalım. Bu bir harita üzerinde gösterilebilirdi. Ancak bu haritayı, ilk defa şimdi oluşturmamız gerekiyor. Eğer daha sonra, başka "endüstriyel merkezler" için paralel haritalar (ya da daha çok, haritaların zaman serilerini) çizersek, benzerlikler ve farklılıklar hakkında daha genel önermeler ileri sürebilecek durumda bile olabiliriz.

İkinci bir temel süreci ele alalım. Dünya-ekonomisinin zaman içinde genişlediği öne sürülmüştür. Bu da haritalar üzerinde gösterilebilirdi, ancak hiçbir zaman gösterilmedi. Doğal olarak, dünya toplumsal ekonomisine katılmaları gösteren operasyonel kriterler üzerinde karar vermek zorundayız. Dünya-ekonomisine "dahil olmanın" tarihini belirleyebilecek durumda olmak zorundayız. Bir kez gerekli çaba ciddi olarak üstlenildiğinde, elbette bunu yapmak teknik olarak olanaksız değildir. Bir kez haritaların bu tür zaman serilerine sahip olduğumuzda, aynı zamanda, benim dünya-ekonomisinin "dışsal alanı" olarak tanımladığım, başka tarihsel sistemlerin o dönemlerdeki sınırlarını da çizebiliriz. 1500'lerden ileriye doğru bir haritalar dizisi açık bir kalıbı ortaya koyacaktır: Dünya-ekonomisinin gelişmesi ve diğer toplumsal ekonomilerin tedrici sıkışmaları. Peki ama MS 500'lerden MS 1500'lere doğru ilerleyen *bu biçimde çizilmiş* bir haritalar dizisi neyi gösterecektir? Bildiğimizden emin değilim.

Hatta yeni bir harita biliminden bile daha fazla, yeni bir istatistiğe gereksinmemiz var. İstatistik (ya da en azından

tarihsel istatistik), adından da anlaşılacağı gibi, devletlerle ilgili sayıların derlenip düzenlenmesiydi. Bu istatistiğin toplumsal kökeniydi ve işlevine çok uygundu. Tek bir devlet içindeki süreçler hakkında birçok şeyi niceliksel formda ifade edebiliriz. Devletler arasında karşılaştırmalar yapabiliriz. Sınırlar geçildikçe kaydedilen devletlerarası akışlar hakkında bazı bilgilere sahibiz. Ancak boşluklar çok büyük.

Aşağıdaki önermeyi test etmek istediğimizi varsayalım. Erken modern Avrupa'da, hububat üretiminin tüketildiği üç alan vardı: Birincisi, üretim noktasından itibaren (ve ender olarak "pazardan" geçen) 1 km içinde; ikincisi, 50 km içinde; üçüncüsü ise 50 km'nin ötesinde. 1600-1700 yılları arasında Avrupa dünya-ekonomisinde toplam hububat üretiminin (aşağı-yukarı) aynı kaldığı, fakat farklı tüketim alanlarına yönelik dağıtımın yüzde oranlar olarak değiştiği hipotezini ileri sürelim. Bu önermeyi ciddi olarak sınamak için istatiksel taban sağlamak, çok büyük pratik engellerle karşılaşacaktır. Bununla birlikte, asıl önemli olan, şu andaki verilerin *örgütlenme* biçiminin –yani verilerin devlet sınırlarına göre örgütlenmesinin– soruna yaklaşmamıza bile izin vermemesidir.

Ya da başka bir sorunu ele alalım. Günümüzde Kondratieff çevrimlerine yenilenmiş bir ilgi sözkonusudur. Bir kez daha çeşitli zaman serileri verileri toplanmaktadır. Ancak bu verilerin çoğu devlet sınırlarının içinde toplanmaya devam edilmektedir. Bununla birlikte, dalgaların bir bütün olarak dünya-ekonomisinin içinde varolduklarını, fakat farklı bölgelerde farklılaşan kalıpların bir sonucu olarak ortaya çıktıklarını varsayalım. Bu durumda, gerçekliğin pozitif olmasına karşın, Kondratieff'lerin varlığı hakkında negatif sonuçlara ulaşmak tamamen mümkün olacaktır.

Devam edebilirim, ama esas sorunu yeterince örneklediğimi düşünüyorm –alternatif bir meta-tarihin geliştirilmesini olanaklı kılacak (ve daha sonra da geçerli hale getirecek) yeni bir harita bilimi ve yeni bir istatistik gereksinmesi. Çalışmamızda içerilen son bir sonucu çıkarsamama izin

verin. Bütün bilimsel faaliyet benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesi ve yerli yerine konulması sorunundan ibarettir. Ancak vurgu neredедir? Bu neyi karşılaştırdığımıza bağlıdır. Son 150 yıldır devletleri karşılaştırıyoruz –birbirleriyle ve zaman içinde kendi içlerinde. Şuna benzer sorular soruyoruz: Neden İngiltere bir Sanayi Devrimi yapan ilk ülkeydi? Neden İtalya'da, Fransa benzeri bir burjuva devrimi olmadı? Ancak devletler arasındaki farklılıkların açıklanmaya çalışılması, devletlerin kendilerini içinde buldukları tarihsel sistemin sürekliliğini maskeledi. Eğer öncelikle (ya da en azından aynı zamanda) daha uzun-dönemli varlıkların, tarihsel sistemin –bir bütün olarak kapitalist dünya-sisteminin, (her biri hem yapı, hem de organik gelişmeyle birlikte bir tarihsel sistem olarak alınan) feodal Avrupa'yla, Çin dünya-imparatorluğuyla –daha *sistematik* karşılaştırmalarını yapmış olsaydık, analizlerimiz daha verimli olurdu. Bununla, bu türden bir çalışmanın 19. yüzyılda başlamadığını söylemek istemiyoruz. Ancak, meta-tarihimizin sınırlamaları böyle çabaların sürdürülmesini engellemiştir. Bu tür çalışmalar "filozofların" derin düşünme edimlerine (meditasyonlarına) terkedilmiştir. Bu çalışmalar bilimsel dikkatin merkezine yeniden getirilmelidir. Çünkü bir tür dünya-sisteminden, spesifik bir sistemden, başka bir sisteme somut bir geçişin tam ortasında yaşıyoruz. Çağdaş pratik kararlara tarihsel bir derinlik kazandırmaktan ahlaki bakımdan sorumluyuz. Bunu yapmak için, meta-tarihimizi gözden geçirmeye gereksinmemiz olduğunu öneriyorum.

5. TOPLUMSAL GELİŞME Mİ YOKSA DÜNYA-SİSTEMİNİN GELİŞMESİ Mİ?*

Bu Alman Sosyoloji Kongresi'nin teması "Sosyoloji ve Toplumsal Gelişme"dir. Bu başlık, sosyoloji dağarcığındaki en ortak, en müphem ve en yanıltıcı sözcüklerden ikisini içermektedir - toplum (*Gesellschaft*) ve gelişme (*Entwicklung*). İşte bu nedenle konuşmama soru biçiminde bir başlık koydum, Toplumsal Gelişme mi, yoksa Dünya-Sisteminin Gelişmesi mi?

Toplum elbette eski bir terimdir. *Oxford English Dictionary (OED)* terim için, aralarından ikisinin şimdiki tartışmamız için en fazla ilgili göründüğü, başlıca 12 anlam vermektedir. Birisi "az ya da çok düzenli bir toplulukta birlikte yaşayan insanlar toplamı"dır. Çok farklı olmayan

* Bu makale 9-12 Ekim 1984'te, Dortmund'ta toplanan 22. Alman Sosyoloji Kongresi için hazırlanmıştı. Böyle olması, Almanca sözlüklerdeki tanımlara yapılan oldukça sık göndermeleri açıklamaktadır. Tabii, 1990'da, Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin ayrı varlığı son buldu. Bu durum gerçekte, benim konuşmada üzerinde durduğum noktayı güçlendirmektedir. Dolayısıyla, bazı cümleler güncel geçerliliklerini yitirmiş görünmelerine karşın, metin değiştirilmemiştir.

ikincisi ise "bir topluluk oluşturan ya da aynı yönetim örgütlenmesi altında yaşayan insanların bir toplamı"dır. *OED*'nin tarihsel bir sözlük olmak, dolayısıyla ilk kullanımları göstermek gibi bir değeri vardır. Bu iki anlam için listelenen ilk kullanımlar sırasıyla 1639 ve 1577'dir –bu nedenle, modern dünyanın başlangıcındadır.

Almanca sözlüklere bakarken, *Grosse Duden*'in (1977) şu ilgili tanımı verdiğini buldum: "Belirli politik, ekonomik ve toplumsal koşullar altında birlikte yaşayan insanların toplamı." Hemen arkasından şu örnekler verilmektedir: "Burjuva, sosyalist sınıfsız toplum." Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yayımlanmış *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1967) benzer bir tanım vermektedir: Homojen toplumsal, ekonomik ve politik koşullar altında yaşayan insanların toplamı ve bu tanımı şunların içinde bulunduğu çeşitli örnekler izlemektedir: "(İnsan) Toplumunun gelişmesi...; yeni sosyalist, komünist toplum; sınıfsız toplum...; burjuva kapitalist toplum". Bu tanımı şu biçimde okunan bir notasyon öncelemektedir: "Çoğulu yoktur."

Şimdi eğer, birçok dildeki, birçok sözlükte bulunabilecek tanımların muhtemelen tipik bir örneğini oluşturan bu tanımlara yakından bakılacak olursa, tuhaf bir anomalinin olduğu farkedilecektir. Bu tanımların her biri, her toplumun, spesifik bir politik sınırlar kümesi içinde yaşadığını ima eder görünen politik bir bileşene gönderme yapmaktadır. Buna karşın, örnekler aynı zamanda, özel olarak "çoğulu yoktur" ibaresini ekleyen sonuncu sözlükle birlikte, toplumun daha az spesifik, daha soyut olgulardan hareketle tanımlanan bir devlet tipi olduğunu önermektedirler. Bu örneklerde, "toplum" bir sıfatla değişikliğe uğratılmıştır; ve birleşik ifade, politik olarak sınırlandırılmış varlık anlamına gelen diğer kullanımdaki bir "toplumun" sahip olduğu belirtilen yapının türünü tanımlamaktadır. Toplumun bu son kullanımı çoğul eki alabilirken, ilk kullanımın çoğulu yoktur.

Belki siz burada bir anomali görmüyorsunuz. Ancak ben,

modern sosyal bilimde bu konuyu incelemek için gösterilen ilk ciddi çabalardan birisinin başlangıç uyarısını destekleyerek başlamak istiyorum. Bu bir Alman çabasıdır; Lorenz von Stein'ın büyük ölçüde unutulmuş *Der Begriff der Gesellschaft und die soziale Geschichte der Französischen Revolution bis zum Jahre 1830* üzerine eseri. Stein girişte şunu söylemektedir: "Toplum (*Gesellschaft*), politika teorisindeki (*Staatwissenschaft*)* en zor kavramlardan birisidir" (1959: cilt 1, 12).[1]

Neden Stein, *toplumdan* (Gesellschaft), *politika teorisi* (Staatswissenschaft) içinde bir kavram olarak sözetmektedir? Doğal olarak yanıtlardan birisi, iki terimin sınırları özdeş olmamasına karşın, *Staatwissenschaft*'ın, bugün Almanya'da Sozialwissenschaft** olarak adlandırılan disiplinin alanını kapsayan, o dönemde Almanya'da kullanımda olan terim olduğudur. *Staatwissenschaften* teriminin 19. yüzyıl Almanya'sında kullanılması, ama İngiltere ya da Fransa'da kullanılmaması kendi başına önemli bir olgudur ve yarı-çevre bir devlet olarak adlandıracağım, ancak hegemonik gücün kültürel çemberinin dışında yer alan bir devletin bakış açısından sosyal bilimlerin bir kavrayışını yansıtmaktadır. Ancak bu tam bir yanıt değildir. *Toplum* (Gesellschaft), *politika teorisinin* (Staatwissenschaft) bir kavra-

---

* Wallerstein 1 nolu dipnotta "staatwissenschaft" sözcüğünü 'çevrilemez" olarak nitelendirmekte ve İngilizceye çevrilirken kullanılan "politika teorisi" karşılığının eksik bir çeviri olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, metin boyunca "staatwissenschaft" sözcüğünün yanında parantez içinde kullanacağımız "politika teorisi" karşılığının eksik bir çeviri olduğunun akılda tutulması yararlı olacaktır. (–ç.*n.*)

1 Yayımlanan İngilizce versiyonda iki sorunla karşılaşmaktayız. Birisi, *Fransa'da Toplumsal Hareketin Tarihi*, 1789-1850 olarak çevrilen başlıktır. Bu çeviri Stein'ın toplum *kavramıyla* ilgilenmekte olduğunu başlıktan silmektedir. İkincisi, alıntıladığım cümlenin çevirisiyle ilgilidir. Burada, çevrilemez olan *Staatwissenschaft* kelimesi eksik bir eşdeğerine, "politika teorisi"ne çevrilmektedir. Sonuç olarak, üzerinde durmaya çalıştığım nokta, "toplum" ve "devlet" arasındaki a priori tanımsal bağlantının, Almanca versiyonda daha da açık olarak ortaya çıktığıdır.

** Sosyal teori(–ç.*n.*)

mıdır ve "en zor olanıdır." Çünkü, Stein'ın eserinin kendisinden de açık olarak anlaşılabileceği gibi, toplum kavramı bizim için öncelikle (hatta yalnızca) klasik karşıtlıkta, toplum/devlet karşıtlığında anlam kazanmaktadır. Ve bu karşıtlığın kökeni de, modern dünyanın, Fransız Devriminin ideolojik içerimleriyle başetme çabasında yatmaktadır.

Monarklar 1792'den önce iktidardan düşürülmüşlerdi ve/veya başkaldırılar yoluyla rejimlerinin anayasal yapısını değiştirmeye zorlanmışlardı. Ancak daha önceleri bu değişimlerin meşrulaştırılması, monarkın bazı meşru olmayan davranış ya da davranışlarının varolmasında aranıyordu. Fransız Devrimi bu temelde haklı gösterilmemişti ya da en azından bu biçimde haklılık kazanmakla sonuçlanmadı. Bunun yerine, devrimciler güçlü bir biçimde, meşruiyeti dayandıracakları yeni bir ahlaki ya da yapısal bir temel öne sürdüler –halk iradesi kavramı. Bildiğimiz gibi, bu teorik kurgu, Fransız Devrimini izleyen iki yüzyıl içinde dünyayı kapladı; Burke'den de Maistre'e kadar muhafazakar kuramcıların, bu doktrinin değerini düşürmeye yönelik bütün çabalarına ve halk egemenliğinin fiili olarak görmezden gelindiği çok sayıda örneğe karşın, bugün bu kurguyu sorgulayan çok az kimse vardır.

Egemenliğin halkta olduğu teorisiyle ilgili olarak iki sorun sözkonusudur. Herşeyden önce, halkın kimler ve nerede olduğunu, yani bir "devletin" "vatandaşlarının" kimler olduğunu ve olması gerektiğini bilmek zorundayız. Fransız Devriminin zafer günlerinde onurlandırıcı bir konuşmanın merkezi teriminin *"Yurttaş"* (Citoyen) olduğunu size hatırlatırım. Ancak kimlerin "vatandaşlar" olduğuna ve özellikle politik rejimin tam üyelik statüsünü kazanmış olanların kimler olduğuna karar veren "devlettir." Bugün bile hiçbir yerde, bir devlette yerleşik olan herkes, o devlette oy verme hakkına sahip değildir. İkinci sorun halk iradesinin ne olduğunun nasıl bilinebileceğidir. Bu elbette birinci sorundan daha güç bir sorundur. 19. ve 20. yüzyıllardaki tarihsel ve sosyal bilimsel girişimin çok büyük bir bölümü-

nün, bu iki sorunu çözmek için gösterilen geniş bir çaba olduğunu; ve kullanılan temel kavramsal aracın, "devlet" olarak adlandırılan birşeyle, kısmen birbirlerine bağımlılık, kısmen de karşıtlık içeren, karmaşık bir ilişkiye hapsedilmiş "toplum" olarak adlandırılan birşeyin varolduğu düşüncesi olduğunu söylemenin bir abartma olmadığını düşünüyorum. Buna karşın, eğer siz de (benim gibi) 150 yıl sonra bu sorunları pek de çözemediğimiz duygusuna kapılıyorsanız, bunun nedeni belki de kendimize uygun kavramsal araçlar sağlamamış olmamızdır. Doğal olarak, eğer böyleyse, neden bunun meydana geldiğinin analiz edilmesi gerekmektedir; bu konuya tekrar döneceğim.

Şimdi kısaca başlığımızın diğer terimine, "gelişme" terimine bakalım. Gelişmenin de çok sayıda anlamı vardır. *OED*'nin verdiği, buradaki kullanımına en uygun düşen bir anlam şudur: "Bitki ve hayvan familyalarının.... tohumunda bulunan şeyin büyümesi ya da açılması." *OED* bu kullanımı, ancak 1871'e, gerçekte bir sosyal bilim eseri olan Tylor'un *İlkel Kültür* adlı kitabının 1. Cildine kadar geriye götürüyor. Tylor'un şu ifadesi alıntılanıyor: "Çeşitli dereceleri, her biri daha önceki tarihin sonucu olan, gelişme ya da evrim aşamaları olarak görülebilir." *OED* gelişmenin, "evrimle aynı şey" olduğunu ekliyor.

Almanca sözlüklerde de benzer anlamlar buluyoruz. *Grosse Duden*'nin, *"Entwicklungsgesetz"* (evrim teorisi) bileşik sözcüğüne gelene kadar, bizi ilgilendiren neredeyse bütün kullanımlardan kaçındığı görünüyor. Sözlük *"Entwicklungs-gesetz"* sözcüğünün *"Wirtschaft und Gesellschaft"*a (ekonomi ve toplum) gönderme yaptığını belirtiyor. Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yayımlanan sözlük de konuyu dolaylı olarak, bir örnek aracılığıyla ele alıyor: "Ulusumuzun kültürel, toplumsal, tarihsel, politik, ekonomik gelişmesi."

İngilizce tanımlar, sosyal bilimdeki bu kullanımın, nasıl 19. yüzyılın ikinci yarısında doğan biyolojik evrim teorisine bağlı olduğunu çok açık biçimde ortaya koyuyor. Aynı şey

elbette Almanca tanımlar için de doğrudur. Duden'in *Das Fremdwörterbuch* sözlüğü *Entwicklungsgesetz* (evrim teorisi) sözcüğünü, İngilizce tanımdan doğrudan ödünç alarak, şöyle tanımlıyor: "Evrim teorisi..." "bütün canlı varlıkların, alt derecedeki ilkel organizmalardan gelişmesi teorisi."

Eğer şimdi, sizin (hiç de istisnai olmayan bir biçimde) bu kongrenin adında yaptığınız gibi, iki terimi birleştirirsek ve "Toplumsal Gelişme"den sözedersek, belirli bir varlığın (devlet olmayan bir varlık, ancak aynı zamanda devletten ayrılmayan ve genellikle devletle az çok aynı sınırları paylaşan bir varlık) zaman içinde nasıl belirli bir alt durumdan daha yüksek ya da daha "karmaşık" bir duruma evrildiğini ele almış olacağız.

O halde, bu evrimin geriye götürülerek izlenebileceği "tohum" nerededir ve bu evrim ne kadar geriye götürülebilir? Benim kısaca bir "toplumun" iki olası örneğini zikretmeme ve bunlara ilişkin bazı naif sorular sormama izin verin. Ele alacağım bir örnek Alman toplumudur. İkinci örnek ise Porto Riko toplumudur. Bu iki örnek hakkındaki çok geniş bir akademik ve genel tartışma literatürünü gözden geçirmeyi planlamıyorum. Alman örneğinde, bu devasa bir iş olurdu ve Porto Riko örneğinde, hiç de o kadar küçük bir iş olmazdı. Ben yalnızca, her iki örnekte de, "toplum" kavramının kullanımında bazı çok temel sorunlar olduğunu göstermek istiyorum. Bu iki durumun kendilerine özgü özellikleri olduğunu ve bunların "tipik" ya da "temsili nitelikte" olmadıklarının söylenebileceğini biliyorum. Ancak tarihin gerçekliklerinden birisi her örneğin spesifik ve özel bir karakterde olduğudur ve ben herhangi bir yerde temsili nitelikte örneklerin olduğundan samimi olarak kuşku duymaktayım.

Şu basit soruyu sormama izin verin: Alman toplumu nerededir? Federal Cumhuriyet'in şimdiki sınırları içinde mi? Günümüzde resmi yanıt *"zwei deutsche Staaten"* (iki Alman Devleti), ancak yalnızca *"ein Volk"* (bir ulus) olduğudur. Öyleyse bir "ulus" ya da "halk", en azından bazıları tara-

fından, hem Federal Cumhuriyet'te, hem de Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yaşayanları kapsayan bir biçimde tanımlanıyor görünmektedir.

O halde Avusturya için ne demeli? Avusturyalılar, Alman "toplumunun", Alman "halkının" bir parçasını mı oluşturmaktadırlar? Avusturya, yalnızca kısa bir dönem için, 1938'den 1945'e kadar resmi olarak Alman devletine dahil edilmişti. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ortasında, Avusturya'nın o tarihte yalnızca potansiyel olarak varolan bir Alman devletine dahil olması, ayrı bir ihtimal olarak, geniş ölçüde tartışılmıştı. Avusturya'yı Alman toplumunun bir parçası olarak tanımlayan uzun bir milliyetçi geleneğin ya da en azından bir uzun milliyetçi geleneğin varolduğu görünmektedir.

Buna karşın, benim soruma, "Avusturya Alman toplumunun bir parçası mıdır?" sorusuna verilecek resmi yanıt bugün hayır olacaktır - ancak yalnızca bugün. Yani, bugünkü Federal Cumhuriyet kendisini ahlaki olarak (kendisini Avusturya'nın Almanya'nın bir parçası olduğu düşüncesiyle [*Anschluss*] ilişkilendiren) Üçüncü Reich'dan ayırma çabası içinde olduğundan, Avusturya ayrı bir devlet değildir ve her zaman ayrı bir devlet (ve dolayısıyla ulus? dolayısıyla "toplum"?) olarak kalmayacaktır biçimindeki bir önerme, hem Federal Cumhuriyet'te, hem de Avusturya'da, farklı biçimde onaylanmamaktadır. Ancak, eğer bir "toplum" bir "tohumdan" gelişen birşeyse, tek başına politik bir olayın, İkinci Dünya Savaşının ya da daha geriye gidersek 1866 Avusturya-Prusya Savaşının sonucunun, Alman toplumunun toplumsal uzayının tanımını etkilemesi nasıl mümkün olmaktadır? Herşeyden önce, bir "toplumun" devletten farklı, bir tür belirleyici ve gelişen bir gerçeklik olduğu varsayılmaktadır, en azından kısmen devlete karşı ve devlete rağmen. Bununla birlikte, eğer devlet sınırlarını değiştirdiğimiz her durumda, "toplumun" sınırlarını da değiştiriyorsak, bir "toplumun" bir yönetime sağladığı meşruiyetin, bir devletin bir yönetime sağladığı

meşruiyetten farklı olduğunu nasıl öne sürebiliriz? "Toplum" kavramının bize, üzerinde birşey kuracağımız sağlam bir temel sağladığı varsayılmaktadır. Eğer bu kavram, bizim istediğimiz gibi şekil verebileceğimiz macuna benzer birşeye dönüşürse, bu bize pek az yarar sağlayacaktır - pek az analitik yarar, pek az politik yarar ve pek az ahlaki yarar.

Eğer Alman örneği, bugün içinde iki, belki üç egemen "Alman" devletinin olduğu bir örnekse, Porto Riko örneği neredeyse karşıt bir durum olarak görünmektedir. Birkaç devletli bir topluma karşıt olarak, burada devletsiz bir toplum sözkonusu olabilir. 16. yüzyıldan günümüze kadar, Porto Riko olarak adlandırılan idari bir varlık olagelmiştir; ancak zamanın hiçbir noktasında, hiçbir zaman egemen bir devlet, devletlerarası sistemin tam olarak tanınmış bir üyesi olmamıştır. Tabii ki Birleşmiş Milletler zaman zaman gelecekte herhangi bir tarihte, egemen bir devletin varolup olmayacağını tartışmaktadır ve elbette Porto Riko'da yerleşik olanlar da bunu tartışmaktadırlar.

Eğer devlet diye birşey yoksa, "toplumu" nasıl tanımlayabiliriz? Toplum nerede yer almaktadır? Üyeleri kimlerdir? Nasıl meydana gelmiştir? Bunlar, sizin de hemen sezinleyebileceğiniz gibi, büyük bir tutkuya yol açan, politik sorulardır. Bu entellektüel tartışma oldukça yakın bir tarihte, 1980'de *El país de cuatros pisos* adında bir kitap yayımlayan José Luis González tarafından alışık olmadık bir biçimde yeniden başlatıldı. González kendisini bir Porto Riko milliyetçisi olarak addeden bir edebiyatçıdır. Bununla birlikte, bu kitap bazı Porto Rikolu bağımsızlıkçılara (*independistas*) ve özellikle Pedro Albizu Campos'a karşı bir polemiktir. Ancak bağımsızlıkçıların eleştirilmesinin nedeni, onların bağımsızlığı savunmaları değil, taleplerini tamamen yanlış bir Porto Riko "toplumu" analizine dayandırmalarıdır.

González, Max Weber'in geleneğini izleyerek, bir anomali gözlemiyle başlamaktadır. Batı Yarı-Küresindeki bütün

İspanyol kolonilerinden, yalnızca Porto Riko hiçbir zaman bağımsız bir statü elde edemedi. Bunun nedeni neydi? González'in yanıtı, Porto Riko "toplumunun" kesin olarak belirli bir "tohumdan" *evrilmediği* şeklindeki görüşü etrafında odaklanmaktadır. Alternatif bir analoji önermektedir: Porto Riko toplumu, her bir öykünün belirli tarihsel dönemlerde eklendiği, dört öykülü bir evdir. İlk öykü 16. ve 18. yüzyıllar arasında yaratılan ve üç tarihsel "ırkın" karışmasına yol açan öyküdür: Taina (yerli Karaib Kızılderilileri), (köle olarak getirilen) Afrikalılar ve İspanyol göçmenler. Taina ırkı büyük ölçüde ortadan kaldırıldığı ve İspanyolların da sayısı az olduğu için, Afrikalılar egemen ırk durumuna geldiler. "Çeşitli vesilelerle ifade ettiğim ve bazılarını rahatsız eden, ilk Porto Rikoluların gerçekte Siyah Porto Rikolular olduğu yolundaki inancım buradan kaynaklanmaktadır" (González 1980: 20).

Porto Riko'daki bu etnik karışım ancak 1815'te değişir. 1815'te, *Real Cédula de Gracias*, bamsızlık savaşları yaşayan diğer İspanyol-Amerikan kolonilerinden gelen mültecilere –yalnızca Taca bağlılıklarını sürdüren İspanyollara değil, aynı zamanda İngilizlere, Fransızlara, Hollandalı ve İrlandalılara da– adayı açar. Ancak 1815 yalnızca sözkonusu olayın gerçekleştiği yıl değildir. 1815 yılı, Napoléon'un kesin olarak sürgün edildiği, Kutsal İttifakın kurulduğu, dünya-sisteminde Britanya hegemonyasının tesis edilmesinin başlangıç yılıdır. Ayrıca geç 19. yüzyıl boyunca Porto Riko, öncelikle Korsika, Mayorka ve Katalonya'dan gelen başka göç dalgalarına da maruz kalmıştır. Bu nedenle, González 19. yüzyılın sonundan itibaren, bu 19. yüzyıl beyaz göçmenleri tarafından ikinci bir öykünün yaratıldığını ve bunların Porto Riko'da "imtiyazlı bir azınlık" oluşturduklarını söyler (González 1980: 24). Böylece, González devam eder, Albizu Campos ya da diğerlerinin öne sürdüğü gibi, 1898'de Amerikan sömürgeciliği başladığında, Porto Riko'nun homojen bir "ulusal kültüre" sahip olduğu doğru değildir. Tam tersine, Porto Riko toplumu "bölünmüş bir halktı."

González bu olguyu, Porto Rikoluların, üçüncü öyküyü oluşturan, ABD sömürgeciliğine karşı farklılaşan tepkilerini açıklamak için kullanır. Argümanını basitleştirmek için, plantasyon sahiplerinin (*hacendados*) Amerikan sömürgeciliğini olumlu karşıladıklarını, çünkü ABD'nin niyetinin onları Amerikan burjuvazisine eklemlemek olduğunu düşündüklerini öne sürer. On yıl içinde bunun gerçekleşmeyeceği açıklık kazandığında, "imtiyazlı azınlık" milliyetçiliğe yönelmiştir. Aynı zamanda, Porto Riko işçi sınıfı da önceleri ABD istilasını olumlu karşılar, ancak tamamen karşıt nedenlerle. İşçiler, Amerikan istilasını "Porto Rikolu kitleler tarafından gerçekte oldukları gibi, yabancılar ve sömürgeciler olarak görülen" (González 1980: 35) toprak sahibi sınıflarla "hesaplaşmak" (González 1980: 33) için kapıları açan bir olay olarak değerlendirdiler.

Daha sonra dördüncü öykü gelir: Bu öykü, daha önceki kültürel "Kuzey-Amerikanlaştırmanın" sonucundan ziyade, 1940'larda başlayan ekonomik dönüşümlerin sonucu olarak oluşmuştur. Bu dönüşümler önceleri Porto Riko toplumun "bağımlılık-içinde-modernleşmesine" yol açar (González 1980: 41), ancak daha sonra bu dördüncü öykünün 1970'lerde "büyük ve onarılamaz biçimde çöküşüne" neden olur. (González 1980: 40). González başka bir soruna, 1940'lardan bu yana aynı zamanda Porto Rikoluların ABD'ye kitlesel olarak göç ettiklerine ve bugün bütün Porto Rikoluların önemli bir oranının Porto Riko dışında doğup yaşamakta olduklarına doğrudan değinmez. Peki bunlar hâlâ Porto Riko "toplumunun" bir parçası mıdırlar, ve eğer böyleyse bu daha ne kadar doğru olmaya devam edecektir?

González'i, Porto Riko'nun geleceğini tartışmak için ya da yalnızca kendi kendimize, elbette sınıfsal bölünmeler olan, ancak oldukça sık biçimde (hatta genellikle) etnik bölünmelerle içiçe geçen ve bunlarla bağlantılı olan, "toplumlarımızdaki" derin toplumsal bölünmeleri hatırlatmak için zikretmedim. Porto Riko örneğini, Alman örneğini yaptı-

ğım gibi, bir "toplumun" sınırlarının değişen ve tartışmaya açık tanımlarını vurgulamak ve bu değişen tanımların da esas olarak "topluma" *içkin* belirli bir "gelişmenin" ürünleri olmayan tarihsel olaylarla yakından bağlantılı olduklarını göstermek için ele aldım.

Toplum kavramında temel olarak yanlış olan şey, bu kavramın, gerçek önemleri katılıklarında değil, akışkan ve kolaylıkla şekil değiştirebilir olmalarında yatan toplumsal olguları şeyleştirmesi, dolayısıyla kristalize etmesidir. "Toplum" kavramı analiz etmek üzere önümüzde gerçek, ama yine de "gelişen" birşeyin olduğunu ima eder. Gerçekte önümüzde duran şey öncelikle retoriğe dayalı bir kurgudur; dolayısıyla Lorenz von Stein'ın söylediği gibi, *Staatwissenschaft*'ın (yani, her durumda, politik felsefenin) "zor bir kavramıdır." Bununla birlikte, toplumsal süreçlerimize ilişkin olarak, temel ögeleri belirleyerek sonuçlar çıkarabileceğimiz ya da bunları analiz ederek yorumlayabileceğimiz analitik bir araca sahip değiliz.

Son 150 boyunca dünya sosyal biliminin belirleyici ögelerinden birisi, modern Avrupa tarihinin özel bir okuması olmuştur. Tarihin bu biçimde okunması profesyonel tarihçiler ve sosyal bilimcilerle sınırlı değildir. Bu okuma, orta öğrenim yoluyla herkese öğretilen ve basitçe bizim toplumsal dünyayı kavrayışımızı yapılandıran temel bir öge olduğu varsayılan, ortak kültürümüzün derin bir katmanını oluşturur. Sözkonusu okuma önemli denebilecek bir tartışma konusu olmamıştır. Bunun yerine, başka konularda birbirleriyle tam bir karşıtlık içinde olan, geçen yüzyılın başlıca iki dünya görüşünün (*Weltanschauungen*), liberalizm ve Marksizmin *ortak* özelliği olagelmiştir.

Tarihin bu biçimde okunması, başlıca iki önermeyi kapsayan tarihsel bir mit formu kazanır. İlk önerme şudur: Senyörlerin köylüler üzerinde egemenlik kurduğu feodal bir Avrupa'dan, ilk olarak ekonomik bakımdan eski sistemin (ancien régime) altını oyan, daha sonra da onu politik olarak alaşağı eden yeni bir toplumsal tabaka, şehirli bur-

juvazi doğmuştur (ortaya çıkmıştır, yaratılmıştır). Sonuç bireysel haklara dayanan temsili bir politik sistemle birleşmiş, pazar egemenliğindeki kapitalist bir ekonomi olmuştur. Hem liberaller, hem de Marksistler, Avrupa tarihini bu şekilde betimlediler; her ikisi de bu tarihsel süreci "ileri" bir aşama olarak alkışladılar.

Bu tarihsel mitteki ikinci önerme en açık haliyle Karl Bücher'in, *Endüstriyel Evrim* adlı kitabında temsil edilmektedir: Bücher bu kitabında, Avrupa ekonomik tarihinin üç ardışık aşamasını ayırdeder *–bağımsız ekonomi, şehir ekonomisi ve ulusal ekonomi.* Burada anahtar niteliğindeki ve içinde Bücher'in liberal-Marksist mutabakatı temsil ettiği unsur, modern tarihin genişleyen bir ekonomik daireler öyküsü olarak algılanmasıdır: Bu öyküdeki asıl sıçrama, yerel bir ekonomiden, tabii ki ulusal bir devlette yer alan, ulusal bir ekonomiye geçilmesidir. Bücher "ulusal ekonominin binlerce yıl boyunca süren bir gelişmenin ürünü olduğu ve modern devletten daha eski olmadığı" üzerinde ısrarla durarak, bağlantıyı vurgular (Bücher 1913: 90). Sırası gelmişken, bir kez daha "gelişme" kavramına dikkatinizi çekerim. Bücher 19. yüzyıl sosyal biliminin başka birçok önemli isminin - Compte ve Durkheim, Maine ve Spencer, Tönnies ve Weber - eserlerinde bulunan genel, betimleyici kategorilerdeki örtük uzaysal içerimleri açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Modern Avrupa tarihinin egemen tarihsel mitini oluşturan bu iki önermenin de, gerçekten olmuş olanın büyük ölçüde çarpıtılması olduklarına inanıyorum. Burada, bir şekilde bir aristokrasiyi deviren bir burjuvazinin doğuşu kavramının, neden gerçekte olmuş olana (yani kollektif imtiyazını kurtarmak için aristokrasinin kendisini bir burjuvaziye dönüştürmüş olmasına) ters düştüğünü düşündüğümü tartışmayacağım. Bu görüşümü başka yerlerde dile getirmiştim. Dikkatimi ikinci mit üzerinde, genişleyen daireler üzerinde yoğunlaştırmayı tercih ediyorum.

Eğer modern Avrupa tarihinin esas hareketi şehir ekono-

misinden ulusal ekonomiye, yerel alandan ulusal devlete doğruysa, "dünya" bu resimde nereye oturmaktadır? Yanıt esas olarak, asıl olguya bağlı ikincil bir olgu biçimini alacaktır. Ulusal devletler, zamanlarının ve enerjilerinin bir bölümünü (genellikle nispeten küçük bir bölümünü), uluslar-*arası* faaliyetlere – uluslararası ticarete, uluslararası diplomasiye – ayıran birimler olarak görülürler. Bu uluslararası ilişkiler, her nasılsa bu devlete, bu ulusa, bu "topluma" "dışsaldır". En fazla bazıları, bu durumun, ekonominin ve politik ve kültürel alanların "uluslararasılaşması" yönünde evrim geçirmekte olduğunu, ancak bunun çok yakın bir dönemde (1945'ten ya da hatta ancak 1970'lerden beri) meydana geldiğini kabul edebilir. Öyleyse bize, "ilk kez olarak", şimdi dünya üretimi ya da dünya kültürü olarak adlandırabileceğimiz birşeyin varolabileceği söylenmektedir.

Gerçek dünyayı inceledikçe, samimi olarak bana gittikçe daha da tuhaf görünen bu imge, "toplumsal gelişme" kavramının operasyonel anlamının kalbini oluşturmaktadır. İçinde yaşadığımız gerçek toplumsal dünyayı daha tam ve daha yararlı bir biçimde temsil ettiği söylenebilecek başka bir imgeyi, toplumsal gerçekliğin ana hatlarını ortaya koymanın alternatif bir yolunu, alternatif bir kavramsal çerçeveyi size tanıtmama izin verin.

Feodalizmden kapitalizme geçiş, herşeyden önce (mantıksal olarak önce ve zamansal olarak önce), bir dünya-ekonomisinin yaratılmasıyla ilintiliydi. Başka bir deyişle, emeğin toplumsal bölünmesi, uzun-mesafeli ticaretin "lüks mallar" ticaretinden, "temel malların" ya da büyük miktarlarda alınıp satılan malların ticaretine dönüşmesiyle gerçekleşmişti. Bu yeni ticaret biçimi, uzun mal zincirlerine geniş ölçüde dağılmış bulunan süreçleri birbirlerine bağlama işlevi görmüştü. Mal zincirleri, birbirlerine bağlı belirli üretim süreçlerinden oluşmuştu ve bu üretim süreçlerinin oluşturduğu bağlantılar sistemi, önemli miktarlarda artı-değerin birikmesini ve bu birikimin az sayıda kişinin

elinde nisbi yoğunlaşmasını olanaklı kıldı.

Bu mal zincirleri daha önceden, 16. yüzyılda vardı ve gerçek anlamda "ulusal ekonomiler" olarak adlandırılabilecek herhangi birşeyi tarihsel bakımdan önceliyordu. Bu zincirler ise ancak, emeğin gerçek toplumsal bölünmesinin sınırlarıyla, kapitalist dünya-ekonomisiyle aynı düzlemde yer alan bir devletlerarası sistemin kurulmasıyla güvence altına alınabilirdi. Kapitalist dünya-ekonomisi ilk Avrupalı üssünden bütün yerküreyi kapsamak üzere yayıldıkça, devletlerarası sistemin sınırları da aynı şekilde genişledi. Egemen devletler, daha sonradan, bu (genişleyen) devletlerarası sistemin içinde oluşturulan, bu sistem tarafından tanımlanan kurumlardı ve meşruiyetlerini yasalara dayanarak kendilerini ilan etmelerinin ve başkaları tarafından tanınmalarının bileşiminden türetmişlerdi; bizim "egemenlikle" kastettiğimiz şeyin özü de budur. Egemenliği uygulayabilmek için yalnızca kendini egemen ilan etmenin yeterli olmadığı, Güney Afrika'daki "bağımsız" Bantular ve Kuzey Kıbrıs'taki Türk devleti gibi güncel örneklerle açığa kavuşmaktadır. Bu birimler egemen devletler değillerdir, çünkü (her bir durumda yetersiz kalan tek bir istisnayla birlikte) egemen devletler klübünün diğer üyeleri onları egemen devletler olarak tanımamaktadırlar. Bir egemenlik talebinin meşruiyet kazanması için, kaç egemen ülke tarafından ve kimler tarafından tanınması gerektiği açık olmaktan uzaktır. Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) üyelerinin çoğunluğunun (bu kesin bir çoğunluktu), bu bölgesel devletlerarası yapıda, Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti'ne tam bir egemenlik statüsü tanıması talebine karşı Fas'ın nasıl katı bir tutumla karşı durduğunu gözlemlediğimizde, bir yerde bir eşik değerinin olduğu açıklık kazanmaktadır. Fas, açıkça, OAU tarafından onaylanacak bir tanımanın büyük güçler üzerinde baskı yaratacağını ve böylece talebin eşik değerini aşabileceğini hissetmektedir.

O halde "gelişmekte" olan ayrı ayrı "toplumlar" değil, dünya-sistemi olmuştur. Yani, kapitalist dünya-ekonomisi

bir kez oluştuğunda, önce bir bütünlük kazanmış, daha sonra zamanla, temel yapılarının, kendi içinde yer alan toplumsal süreçler üzerindeki kontrolü derinleşmiş ve genişlemiştir. Meşe palamudundan meşe ağacına, tohumdan gelişmeye doğru evrilme imgesi, eğer dikkate alınacaksa, yalnızca bir tarihsel sistem olarak tek bir kapitalist dünya-ekonomisine uygulandığında anlam kazanır.

Bizim sıkça, oldukça yanlış biçimde "başlangıçtan beri varolan"* yapılar olarak tanımladığımız kurumların birçoğu, bu gelişen çerçevenin içinde ortaya çıktılar. Belirli sınırlar içinde yönetme yetkisiyle tanımlanan varlıklara bir tür toplumsal bağlılık geliştikçe (ve bu bağlılığın derecesine göre), bu varlıkların yönetme ve yasa yapma yetkilerine dönük egemenlikleri daha da kurumsallaşmıştı. Dolayısıyla, yavaş yavaş ve her bir devletin evrim geçiren sınırlarıyla az çok bir eşgüdüm içinde, bu sürece karşılık gelen bir milliyetçi duygu kök saldı. Modern dünya-sistemi, bu milliyetçiliklerin zayıf ya da hiç varolmadıkları bir sistemden, milliyetçiliklerin önem kazandıkları, iyice yerleştikleri ve yaygınlaştıkları bir sisteme doğru gelişme gösterdi.

Aynı şekilde, yeni toplumsal gruplaşmalar yalnızca uluslar değillerdi. Toplumsal sınıflar da, hem objektif hem de sübjektif olarak, sözkonusu gelişme içinde oluştular. Proleterleşmenin ve burjuvalaşmanın yolları uzun ve dolambaçlı olmuştur, ancak bunlar, herşeyden önce, dünya ölçeğindeki süreçlerin sonuçlarıydı. Şu andaki hanehalkı yapılarımız bile – evet, onlar bile – emek gücünü toplumsallaştıracak ve bu emek gücüne, çalışma sisteminin sert etkilerine karşı kısmi bir korunak sağlayacak bir yapıya duyulan çifte gereksinmeyi eş zamanlı olarak karşılayan, kurulmuş birimlerdir.

Bütün bu betimlemede benim kullandığım imge, üzerine dış katmanlar ekleyen küçük bir çekirdek değil, içini tedrici olarak yoğun bir bağlantılar ağıyla dolduran ince bir dış

* "Primordial".

çerçevedir. Yalnızca Alman değil, bütün dünya sosyolojisinin genellikle kabul gören bir biçimde yaptığı gibi, *topluluk-la* (Gemeinschaft) *toplumu* (Gesellschaft) karşı karşıya getirmek, sorunun en önemli noktasını kaçırmak olur. İçinde sözleşmeye dayalı yükümlülüklerimizin yer aldığı *toplum* (Gesellschaft), modern dünya-sistemidir (yani, politik çerçevesi, egemen devletlerden oluşan devletlerarası sistem olan kapitalist dünya-ekonomisi). Bu *toplum* (Gesellschaft), kendi yapılarını meşrulaştırmak için, yalnızca tarihsel olarak varolmuş çeşitli *toplulukları* (Gemeinschaften) ortadan kaldırmakla kalmadı (ki bu genellikle belirtilen bir noktadır), aynı zamanda yeni bir topluluklar (Gemeinschaften) ağı oluşturdu (ve en önemlisi, ulusları, yani toplumlar olarak tanımlanan birimleri oluşturdu). Dolayısıyla dilimiz başaşağı durmaktadır.

Bizim gerçekte *topluluklardan* (Gemeinschaften) *topluma* (Gesellschaft) doğru değil de, *toplumdan* (Gesellschaft) *topluluklara* (Gemeinschaften) doğru ilerlediğimizi söylemek noktasına meylediyorum; ancak bu da pek doğru değildir. Aslında sözkonusu olan, bizim yegane toplumumuzun (Gesellschaft), kapitalist dünya-ekonomisinin (ve hatta kendisi de, yalnızca kısmen sözleşmeye dayandırılmış bir yapıdır), çeşitli, anlamlı *topluluklarımızı* (Gemeinschaften) yaratmakta olduğudur. *Toplulukların* (Gemeinschaften) ölmesi şöyle dursun, bunlar hiçbir zaman daha güçlü, daha karmaşık, daha çok içiçe geçmiş ve rekabet halinde ve yaşamlarımız üzerinde daha belirleyici olmadılar. Bununla birlikte, *topluluklar* (Gemeinschaften) hiçbir zaman bu kadar az meşru değillerdi. Aynı şekilde *topluluklar* (Gemeinschaften) hiçbir zaman daha irrasyonel, esaslı biçimde irrasyonel olmadılar. Böyle olmasının nedeni ise, tam da *toplulukların* (Gemeinschaften) *toplumsal* (gesellschaftliche) bir süreçten doğmuş olmalarıdır. Bizim *topluluklarımız* (Gemeinschaften), eğer böyle denebilirse, isimlerini söyleme cesaretini gösteremeyen sevgililerimizdir.

Bu elbette dayanılmaz bir durumdur ve kendimizi, etra-

fımızı saran bu baskılara karşı dünya çapında kültürel bir başkaldırının ortasında buluyoruz; bu en geniş yelpazede, birçok biçime bürünen bir başkaldırıdır –kökten dincilikler, yaşamdan el-etek çekme hedonizmleri ve toptan bir bencillik hedonizmleri, çeşitli "karşı-kültürler", Yeşil hareketler ve hiç de daha az önemli olmayan, gerçekten ciddi ve gerçekten güçlü ırkçılık-karşıtı ve cinsiyetçilik-karşıtı hareketlerin kaynaşması. Bu çeşitli grupların tamamen benzer olduklarını kastetmek istemiyorum. Gerçekte böyle değillerdir. Ancak bu gruplar, hepimizin kendimizi kollektif olarak içinde kapana kısılmış olarak bulduğumuz, formel olarak giderek daha fazla rasyonel, esas olarak ise giderek daha fazla irrasyonel hale gelen, tarihsel toplumsal sistemin acımasız yayılmasının ortak sonuçlarıdırlar. Sözkonusu gruplar, evrensel, rasyonalize edici bir mantık adına baskı uygulayan irrasyonaliteye karşı duyulan acının çığlıklarını temsil etmektedirler. Eğer gerçekten *topluluklardan* (Gemeinschaften) *topluma* (Gesellschaft) doğru ilerliyor olsaydık, bütün bunların meydana gelmemesi gerekirdi. Şu andaki durumun yerine, bir Aydınlanma dünyasının rasyonel sularında yıkanıyor olmalıydık.

Bir düzeyden bakıldığında, oldukça umutlu olabiliriz. Bütün tarihsel sistemler gibi, bizim tarihsel sistemimiz de, bizi kısa vadeli çıkarlarımızın peşine düşmek için bir yöne doğru, orta vadeli çıkarlarımızı gerçekleştirmek için ise başka bir yöne doğru gitmeye zorlayan çelişkilerle, süreçlerle doludur. Bu çelişkiler bizim sistemimizin ekonomik ve politik yapılarına içkindir ve etkilerini göstermeyi sürdürmektedirler. Bir kez daha, "geçiş krizi" olarak adlandırdığım süreç hakkında başka bir yerde yaptığım analizi burada tekrarlamak istemiyorum (Wallerstein 1982): Belki 150 yıl süren, halihazırda başlamış bulunan ve mevcut sistemimizin çöküşüyle ve yerine başka birşeyin geçmesiyle sonuçlanacak olan uzun bir süreç. Bununla birlikte, bu başka birşeyin gerçek anlamda daha iyi olacağının hiçbir garantisi yoktur. Garanti değil, ama anlamlı bir olanak. Şunu de-

mek istiyorum ki, oldukça ender olarak gerçekleşen ve insanoğlunun her kuşağının yazgısında yer almayan tarihsel, kollektif bir seçimle karşı karşıya bulunmaktayız.

Burada, elbette ahlaki bir seçim, dolayısıyla politik bir seçim olan bu kollektif seçimde, tarihsel sosyal bilimlerin olası rolünün ne olabileceği sorusunu gündeme getirmeyi tercih edeceğim. Sosyal bilimin çerçevesini, dünya-sisteminin başlıca ideolojik ifadesi olarak şekillendirmek üzere bir araya gelmiş olan, "toplum" temel kavramının ve benim 19. yüzyıl liberal-Marksist mutabakatı olarak nitelendirdiğim temel tarihsel mitlerin, esas olarak temelsiz olduklarını ileri sürdüm. Tabii ki, bu bir tesadüf değildi. Toplum kavramı ve tarihsel mitler, modern dünya-sisteminin yükseliş döneminde bu kadar iyi işlemesini sağlayan makinenin parçalarıydılar. Sistemik bir nisbi denge döneminde, entellektüellerin bilinci, belki de temelde yatan maddi süreçlerin ince ayarlanmış yansımasıdır.

Ancak artık sistemik bir nisbi denge döneminde bulunmuyoruz. Bunun nedeni şimdiye kadar makinenin kötü çalışması değil, aslında aşırı derecede iyi çalışmasıydı. Kapitalist dünya-ekonomisi 400 yıl içinde, kısa vadeli ve orta vadeli sorunlarını çözmek konusunda olağanüstü ölçüde yetenekli olduğunu gösterdi. Üstelik, şu anda ve yakın gelecekte, aynı şeyi fazlasıyla yapmaya yetenekli olduğu yönünde her türlü belirtiyi göstermektedir. Fakat çözümlerin kendileri, bu sürekli gerekli ayarlamaları yapabilme yeteneğini zaman içinde ortadan kaldırarak, temel yapıda değişimlere yol açtı. Sistem, kendi özgürlük derecesini ortadan kaldırmaktadır. Burada söylediklerimi kanıtlayacak durumda değilim. Ben yalnızca böyle olduğunu öne sürüyorum ve bunu, sürekli olarak kapitalist medeniyetin etkinliğine hayranlık çığlıklarının atıldığı bir ortamda, her yerde huzursuzluk ve kültürel kötümserliğin işaretlerini görmekte olmamızı açıklamak için kullanıyorum. O halde mutabakat çökmeye başlamıştır ve ivme kazanmaya ve kontrol dışına çıkmaya başlayan çok sayıda ve çeşitli sistem-karşıtı hare-

ketlerde yansımasını bulan şey budur.

Entellektüeller arasında bu huzursuzluk, temel öncüllerin giderek artan biçimde sorgulanmasında kendisini göstermektedir. Günümüzde, bilimin, "dünyanın büyüsünün bozulması" olarak felsefi tasvirinden kuşku duyan, ki bu tasvir Bacon'dan Newton'a ve Einstein'a kadar uzanmaktadır ve bizden, bilimin "dünyanın büyüsünün iade edilmesi" olduğunu anlamamızı isteyen fizikçilere sahibiz (Prigogine ve Stengers 1979). Ve ben karşınıza, birçok sosyal bilimcinin ne hissetmeye başladıklarını ifade etmek için çıkıyorum: Gerçekte öncelikle dünya ölçeğindeki süreçler tarafından yaratılan ve bu süreçlere gösterdikleri tepkiler içinde biçim kazanan yapılar olmalarına karşın, bizim çeşitli (ulusal) "toplumlarımızın" *toplumsal gelişme* süreçlerinin, sanki özerk, kendi içlerinde evrim geçiren yapılarmış gibi analiz edilmelerinin boşuna olduğu düşüncesi. Bizim kollektif araştırmamızın gerçek konusunu sağlayan, bu dünya ölçeğindeki yapı ve bu yapının gelişme süreçleridir.

Eğer doğruya yakın birşeyler söylüyorsam, bunun bizim için sonuçları sözkonusudur. Bu elbette kollektif olarak öncüllerimizi, dolayısıyla teorilerimizi yeniden düşünmemiz gerektiği anlamına gelmektedir. Ama aynı zamanda daha çetin bir yanı vardır. Bu, yavaş yavaş birikmiş bütün bir "ampirik veriler" stoğumuzun, sürekli büyümesi kitaplıklarımızı ve arşivlerimizi aşırı ölçüde şişkinleştirmiş ve neredeyse bütün mevcut çalışmalarımızın tarihsel olarak yaratılmış ve çarpıtılmış temeli olarak işlev gören bir stoğun anlamını yeniden yorumlamamız gerektiği anlamına gelmektedir.

Ancak bunu neden yapacağız? Ve kimin adına, kimin çıkarına yapacağız? Bundan en az 75 yıl önce verilen bir yanıt "hareketin adına, ya da partinin adına, ya da halkın adına" idi. Bilimin ve değerlerin ayrı ayrı şeyler olduklarına belirli bir inanç beslediğim için bu yanıtı reddetmiyorum. Ama bu yanıt iki nedenden ötürü bir yanıt değildir. Birincisi, hareket tek bir hareket değildir. Belki bir zaman-

lar sistem-karşıtı hareketler ailesi bir birlik görüntüsü iddiasında bulunabiliyordu, ama bu artık kesinlikle geçerli değildir. Ve dünya ölçeğindeki süreçler bakımından, yalnızca bir hareketler çokluğu değil, hatta hareket tiplerinin çokluğu sözkonusudur. İkinci olarak, hareketlerin kollektivitesi, 19. yüzyıl tartışmalarından doğmuş olan değişim stratejisiyle ilgili olarak ortak bir kriz yaşamaktadır. Dönüşümün devlet iktidarının ele geçirilmesiyle gerçekleştirilmesi stratejisine atıf yapıyorum. Gerçekte sistem-karşıtı hareketlerin kendileri kapitalist dünya-sisteminin ürünüydüler. Sonuç olarak, eylemleriyle yalnızca dünya-sisteminin altını oymakla kalmadılar (öne sürdükleri hedefler kısmen gerçekleşti), fakat aynı zamanda bu aynı sistemi desteklediler; özellikle devlet iktidarını ele geçirerek ve bu iktidarı kapitalist dünya-ekonomisinin politik üstyapısı olan devletlerarası bir sistem içinde kullanarak. Ve bu durum, sözkonusu hareketlerin gelecekte etkin biçimde harekete geçme yeteneklerine içkin sınırlar getirdi. Böylece, dünya-sistemi kriz içindeyken, sistem-karşıtı hareketler de krize girdiler. Buna, bu sistemin kendisi üzerine düşünen analitik yapılarının, yani bilimlerin krize girmesini de ekleyebilirim.

Hareketlerin krizi, büyüyen politik güçlerini, varolan dünya-sistemini gerçekten değiştirebilecek süreçlere dönüştürmek için giderek artan kollektif bir yetersizlik içinde olmalarında odaklanmaktadır. Sistem-karşıtı hareketlerin mevcut sınırlılıklarından birisi (kesinlikle tek sınırlılıkları olmamakla birlikte), bizzat kendi analizlerinin, varolan dünya-sisteminin ideolojisinin geniş bölümlerini kendilerinin bir parçası haline getirdikleri biçimler olmuştur. Bu geçiş krizinde tarihsel sosyal bilimlerin katkıda bulunabilecekleri şey, o halde, eş-zamanlı olarak hem hareketlerle iç içe geçen, hem de kendisini hareketlerden ayıran bir katılımdır. Bilim praksis sunamasa da, nötr olmaması koşuluyla, belirli bir mesafeden nüfuz edici bakış açıları sunabilir. Ama bilim adamları hiçbir zaman nötr değillerdir, dola-

yısıyla ürettikleri bilim de hiçbir zaman nötr değildir. Yerine getirilmesini savunduğum sorumluluk, elbette gerçek rasyonaliteye dönük sorumluluktur. Bu, içinde yaşadığımız tarihsel toplumsal sistemin çöküşüyle kollektif bir seçimin olanaklı hale geldiği, ama bilgece bir seçim için ortada açık seçik alternatif bir toplumsal gücün bulunmaması nedeniyle, seçimin güçleştiği bir durum karşısında yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur.

Bu durumda, yukarda söylediğimiz, tamamen entellektüel bir bakış açısıyla, kavramsal aygıtımızı yeniden düşünmek, onu 19. yüzyılın ideolojik pasından arındırmak zorunda olduğumuz anlamına gelmektedir. Bir yandan gerçek rasyonalitenin varolduğu bir duruma değil, olmadığı bir duruma seslenen yeni höristik çerçeveler yaratmaya çalışırken, ampirik ve teorik çalışmamızda radikal biçimde bilinemezci (agnostik) olmak zorundayız.

Bir Alman sosyologları kongresinin huzurunda Max Weber'i zikredersem beni bağışlayacağınızı umuyorum. Hepimiz, Weber'in 1919'da öğrencilerine yaptığı "Bir Sanat Olarak Politika" başlığını taşıyan tutkulu konuşmasını biliyoruz. Bu konuşmada derin bir kötümserlik vardır:

> Şimdi görünüşte hangi grup kazanırsa kazansın, önümüzde yazın en güzel günleri değil, buzlu karanlığın ve güçlüğün kutup gecesi durmaktadır. Burada hiçbir şey yoktur, yalnızca Kaiser değil, aynı zamanda proleter de haklarını kaybetti. Bu gece yavaş yavaş çekildiğinde, baharın açıkça bu kadar cömert davrandığı kişilerden geriye kimler hayatta kalacaktır? (Gerth ve Mills 1946: 128)

Weber'in öngördüğü gibi gerçekten gelmiş olan kutup gecesini geride mi bıraktık, yoksa daha kötüsü mü gelmek üzere, bu konuda kaygı duymalıyız. Herhalükarda, çıkarmamız gereken tek mümkün sonuç Weber'in çıkarmış olduğu sonuçtur:

> Politika en sert tahtaların yavaş yavaş ve güçlü bir biçimde oyulmasıdır. Hem tutku, hem de perspektif gerektirir. Kuşkusuz bütün tarihsel deneyim şu gerçeği doğrular: İnsan defalarca imkansıza ulaşmaya çalışmasaydı, imkan dahilinde olana hiçbir zaman ulaşamazdı. (Gerth ve Mills 1946: 128)

Kavramlarımızın, Fransız Devriminin beslediği entellektüel bilmecelere geri götürülebileceklerini söyledim. İdeallerimiz ve çözümlerimiz de böyledir. Ünlü üçleme, "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" gerçekliğin bir betimlemesi değildir. Bu üçleme, Fransa'da ya da başka bir yerde, kapitalist dünya-ekonmisinin yapıları üzerinde bir etki bırakmamıştır. Bu ifade, gerçekte burjuva devriminin sloganı değildi; daha çok kendisinden sonraki hareketleri şekillendirebilen ve ilham veren modern dünya tarihindeki ilk ciddi sistem-karşıtı hareketin ideolojik ifadesiydi. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik feodalizme karşı değil, kapitalizme karşı yöneltilmiş bir slogandı. Bu sözcükler, bizimkinden farkı, belki bir gün kurulabilecek bir toplumsal düzenin imgeleridir. Bunun için bizim tutkuya ve perspektife ihtiyacımız vardır. Bu pek de kolay olmayacaktır. Sistem-karşıtı hareketler tarafından stratejinin temelli bir yeniden değerlendirmesi yapılmadıkça, başarılamayacaktır –burada tartışamayacağım başka bir konu (yine de bkz. Wallerstein 1984, bölüm II). Ancak toplumsal gerçekliği anlamak için çaba gösterdiklerini söyleyenler, yani biz, tarihsel sosyal bilimciler, politikada olduğu gibi bilimde de, Weber'in nihai talebini tekrarlamaya hazır olmadıkça da başarılamayacaktır: "Herşeye karşın!"

6. MYRDAL'IN MİRASI: İKİLEMLER OLARAK IRKÇILIK VE AZGELİŞMİŞLİK

> Bilgisizlik seyrek olarak amaçsızdır, ama gerçekte büyük ölçüde fırsatçıdır.
>
> Gunner Myrdal,
> *Ekonomik Teori ve Azgelişmiş Bölgeler*

Giriş

Myrdal'ın mirası, Myrdal'ın yanıtlar kümesi değil, Myrdal'in sorular kümesidir. Tarihsel sosyal bilimlerde sorulara verilen yanıtlar istemediğiniz kadar çoktur, ancak çok az kişi hangi soruların sorulması gerektiği hakkında kaygı duyar. Myrdal'ın kendisi bunu söylemiştir. Ona göre, teori "incelenen toplumsal gerçekliğe yöneltilen birbirleriyle ilişkili bir sorular kümesinden başka birşey değildir" (Myrdal 1968: 25).

Gunner Myrdal entellektüel yaşamının büyük bir bölümünü, çağdaş toplumsal gerçekliğin iki devasa parçası olan ırkçılık ve azgelişmişlik üzerine araştırma yaparak, teori geliştirerek ve pratik çözümler sunarak geçirdi. Irkçılığı özgül ABD tarihi bağlamında inceledi ve kitabına *Bir Ameri-*

kan İkilemi başlığını koydu. Ama elbette ırkçılığın münhasıran bir ABD ikilemi olmadığını biliyoruz; bu bizim dünya-sistemimizin bir ikilemidir. İkinci Dünya Savaşından sonra, Myrdal dikkatini azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmesine çevirdiğinde, kamusal politikanın başka, farklı bir alanına yönelmekte olduğuna inanıp inanmadığını bilmiyorum. Ama her durumda, buna inandığını düşünmüyorum. Ben daha çok ırkçılığın ve azgelişmişliğin gerçekte yalnızca bir tek ikilem oluşturduğunu düşünüyorum.

İkilemin sözlük tanımı, bu sözcüğün, eşit derecede istenilmeyen alternatifler arasında zorunlu bir seçimi içerdiğini belirtir. Myrdal'ın, bu sözcüğü, eşit derecede istenilmeyen alternatifler anlamını çağrıştırmak niyetiyle kullandığından emin değilim. Muhtemelen Myrdal terimi daha gevşek, daha popüler anlamda kullanıyordu: Failin çelişkili baskılar altında olduğu, ancak güç olmakla birlikte imkansız olmayan bir seçimi içeren, politik bir çözümün varolduğu bir durum. Karışık toplumsal sorunlara orta vadeli politik çözümlerin varolduğu inancının Myrdal'ın ahlaki ve düşünsel çerçevesinin merkezinde yer aldığını düşünüyorum. Örneğin, *Bir Amerikan İkilemi* adlı kitabına şu özetle son vermektedir:

> Bunu kabul edelim ya da etmeyelim, toplumsal araştırmanın çekici gücü olan rasyonalizm ve ahlak duygusu (moralizm), kurumların geliştirilebileceği ve insanların daha mutlu bir yaşam sürmeye hakları olduğu inancıdır. Bugün bütün bildiklerimizle, insanların karşılıklı anlayış ve işbirliğine duydukları büyük eğilimin bu şekilde engellenmediği bir ulus ve bir dünya kurmanın olanaklı olması gerekir.
>
> Toplumun bu hiçbir zaman sonu gelmeyen yeniden kuruluşu için pratik formüller bulmak sosyal bilimin en büyük görevidir. Dünyanın felaketli hali yolumuza büyük güçlükler çıkarmakta ve güvenimizi derin biçimde sarsabilmektedir. Bununla birlikte,

> biz bugün sosyal bilimlerde insanın ve toplumun gelişebilirliğine, Aydınlanmadan bu yana duyduğumuzdan daha büyük bir güven duymaktayız. (Myrdal 1944: 1024)

Myrdal kendisini, bu "pratik formüllere" yol açabilecek araştırmalar yapmakla sınırlamadı. Aynı zamanda, bütün çalışmalarında, daha geniş bir soruna, bilim adamı ve bilimsel araştırma nesnesi arasındaki gerekli ilişki olarak gördüğü şeyin teorik ve metodolojik sonuçlarına yönelmeyi amaçladı. Myrdal bunu, "toplumsal teoride değer" ya da "toplumsal araştırmada objektivite" sorunu olarak adlandırdı –bunlar kitaplarından ikisinin başlığı (Myrdal 1958; 1969) ve neredeyse bütün diğer kitaplarındaki ek bölümlerin ya da özel bölümlerin konusudur. Myrdal sosyal bilimde önyargıyı ortadan kaldırmak için önerilen başlıca iki formülü şiddetle reddetti. Önyargıların ne "yalnızca 'olgulara bağlı kalarak', verilerin inceltilmiş istatiksel yöntemlerle incelenmesiyle" ne de "bilim adamlarının pratik sonuçlar çıkarmaktan kaçınmasıyla" ortadan kaldırılamayacağını söyledi (Myrdal 1944: 1041). Tam aksine:

> Sosyal bilim esas olarak "politik" bir bilimdir;.... pratik sonuçlar çıkarmaktan kaçınılmamalı, bunun yerine pratik sonuçlar, toplumsal araştırmada temel bir görev olarak düşünülmelidir;.... bu teknikle, hem önyargıları azaltmayı, hem de teorik sorunların ve pratik sonuçların ortaya konulması için rasyonel bir temel oluşturmayı umabiliriz. (Myrdal 1944: 1045)

Üstelik, Myrdal'a göre, açık değer öncülleri öne sürmek yalnızca pozitif birşey değildi, aksine böyle yapmamak ciddi olarak negatif birşeydi:

> Politik tutumları, yalnızca belirli amaçlara dönük objektif argümanlar ve bilimsel teoriler aracılığıyla

> ifade etme pratiği, muhtemelen bir kimsenin desteklemek istediği güncel politikaya uzun vadede büyük ölçüde zarar verecektir. Politik bir çabanın görünürde bilimsel rasyonalizasyonu etkin bir propaganda silahı olabilir; ancak, kritik zaman geldiğinde, ideal, pratik eyleme dönüştürülmek üzere yeterli politik destek bulduğunda, bunun etkisi, demokratik bir ortamda, hemen her zaman engelleyici ve bütünlüğü çözücü bir yönde olacaktır. Bu söylediklerimin tek istisnası, statükonun korunmasından başka birşeyi hedeflemeyen, tamamen muhafazakar çabalardır; böyle bir politik bakış açısından, doktriner düşünme daha az tehlikeli olabilir. (Myrdal 1954: xii)

Güzel, öyleyse hangi değer öncülleri? Myrdal kendi öncülleri hakkında oldukça açıktır: "Politik demokrasinin istenebilirliği ve fırsat eşitliği" (Myrdal 1957: vii). Bu öncülleri benim öncüllerim olarak benisemekten ve tartışmayı buradan hareket ederek sürdürmekten son derece mutluyum. O halde ikilemler nelerdir? Ve bunlar kimlerin ikilemleridir? Myrdal'ın pozisyonunun dayanak noktasının ne olduğu açıktır. Bir yandan, insanlar, uluslar, belki bütün dünya-sistemi, Myrdal'ın "genel düzlem" olarak adlandırdığı şeyle ilgili olarak değerler –Myrdal'ın ısrarla kullandığı bir ifade– oluşturmaktadır. ABD üzerine yaptığı analizin merkezi ögesini oluşturan "Amerikan İlkesi" genel düzlemdeki bu türden değer kümelerinden birisidir. Bununla birlikte, Myrdal bize Amerikan İlkesinin aynı zamanda, "Aydınlanma çağında gelişen hümanist bir liberalizm" olduğunu söyler (Myrdal 1944: 8). Böylece, atıf yaptığı hümanist liberalizmin sadece ABD'de değil, çok daha geniş bir alanda benimsendiği açıklık kazanır. Avrupa da Aydınlanmanın mirasçısı olmuştur ve günümüzde bu, dünyanın geriye kalan büyük bir bölümü için de geçerlidir. Yani Myrdal, örtük olarak, insanlar değerlerini "genel bir düzlemde" ifade ettikleri ölçüde, kendi değer öncüllerinin –"politik demokrasinin

istenebilirliği ve fırsat eşitliği"– dünyanın büyük bir bölümünün değer öncülleri olduğunu söylemektedir.

Ancak değerler oluşturmanın bu "genel düzleminin" karşısında, Myrdal "her türden, çok çeşitli isteklerin, dürtülerin ve alışkanlıkların [insanların] bakış açılarına egemen olduğu bireysel ve grup yaşantılarının spesifik düzlemlerini" görür (Myrdal 1944: lxxi). "İkilem(ler)i" oluşturan, iki değerler kümesi arasındaki –genel düzlemde olanlar ve spesifik düzlemlerde olanlar– çatışmadır. Tabii ki Myrdal, Rousseau'nun genel ve tikel iradeler arasındaki çatışma kavramını tekrar gündeme getirmektedir. Bize evrenselcilik ve tikelcilik (particularism) arasındaki karşıtlığı hatırlatmaktadır. Ve, en önemlisi, Myrdal bizden değerler arasındaki bu çatışmanın yalnızca "ikiyüzlülük" olarak görülmemesini istemektedir; o bizden genel düzlemdeki değerlere gösterilen bağlılığı, yalnızca "söze dayalı" bir bağlılık olmanın ötesinde birşey olarak görmemizi istemektedir (Myrdal 1944: 21). Myrdal bize, bizim ahlaki olarak gerçek ikilemlerin ortasında yaşadığımızı söylemektedir.

Bunlar kimin ikilemleridir? Bunlar, elbette, Aydınlanmanın mirasçıları olan herkesin, politik demokrasiye ve fırsat eşitliğine inananların ikilemleridir. Bunlar bizim dostlarımız, komşularımız, liderlerimiz, bizzat kendimizdir. Ve bunlar elbette, kollektif bir topluluk olarak sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğudur.

Myrdal'ın sorusunu iki bölümde tartışmayı öneriyorum. İlk olarak, ırkçılığın ve azgelişmişliğin kökenleri nelerdir? Bunlar birbirleriyle nasıl bir bağlantı içindedirler? Neden bu "ikilemler" "çözülmemiş" olarak kalmışlardır? İkinci olarak, tarihsel sosyal bilimler bu sorunlara geçmişte nasıl yaklaşmışlardır? Bugün, tarihsel sosyal bilimlerin teorisinde ve metodolojisinde meydana gelen, bütünsel ancak tedrici değişimin kaynağı ve niteliği nedir? Tarihsel sosyal bilimlerdeki bu dönüşümün, ırkçılık ve azgelişmişlik "ikilemleri" açısından sonuçları neler olacaktır?

I

Irkçılık ve azgelişmişlik ne zaman ortaya çıkmışlardır? Hem ırkçılık, hem de azgelişmişlik modern dünyanın olgularıdır. Irkçılık, doğal olarak bütün tarih boyunca varolan yabancı düşmanlığı (xenophobia) değildir; ve azgelişmişlik de, aynı şekilde bütün tarih boyunca varolmuş bir yoksulluk ve/veya düşük teknoloji düzeyi değildir. Bunun yerine, bizim bildiğimiz biçimiyle ırkçılık ve azgelişmişlik, bizzat bizim tarihsel sistemimizin etrafında örgütlendiği temel bir sürecin spesifik tezahürleridir: İnsanları sistem içinde tutarken, onları dışlamaktan oluşan süreç.

Açıklamama izin verin. Modern dünya-sisteminin tanımlayıcı niteliği olan kapitalizm, tanımı gereği eşitsizlikçi bir sistemdir. Bunun kapitalizmi eleştirenler için tercih edilen bir tema olduğunu biliyorum; ancak bu, en az kapitalizmin savunucuları tarafından da tercih edilen bir temadır. Kapitalizmin savunucularının bu gerçekliği ifade etme biçimi, çaba ve girişim için verilen ödülün, yenileşmeyi ve gelişmeyi motive ettiğini söylemektir. Ancak ödül, ne olursa olsun, eğer herhangi bir anlamı olacaksa, ödüllendirilmemiş olanların sahip olduklarından daha fazla birşeye sahip olmak anlamına gelmektedir. Eleştirenler bu gerçekliği farklı bir biçimde ifade ederler. Onlar, birikmiş serveti kontrol eden bazılarının, bunu kontrol edemeyen diğerlerini sömürdüklerini, böylelikle mevcut birikime orantısız olarak el koyduklarını söylerler. Bu tartışma herkesin aşina olduğu bir tartışmadır ve bunu bir kez daha burada ele almayı önermiyorum. Ben yalnızca, her iki tarafın da oldukça açık biçimde, kapitalizmin maddi varlıkların eşitsiz bir dağılımını içerdiği öncülünü kabul ettiklerini vurgulamak istiyorum. Doğal olarak, her iki taraf, bu gerçekliğin değerlendirilmesinde, tarihsel olarak ne ölçüde kaçınılmaz olduğu hakkında ve toplumsal ve politik sonuçlarının niteliği üzerinde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, her iki taraf da sistemin esas betimlemesi üzerinde anlaşmaktadırlar.

Ancak buna karşın, Myrdal'ın söyleyeceği gibi, "genel düzlemde" herkes (ya da hemen hemen herkes) ırkçılık ve azgelişmişliği onaylamaz ve bunları gayri-meşru, talihsiz ve ortadan kaldırılabilir şeyler olarak görürler. Yani, neredeyse herkes, neredeyse bütün ideolojik düşünce okulları, belirli bir dönemde, ırkçılığın ve yoksulluğun olmadığı evrenselci bir dünya idealini beyan etmiştir; ama yine de hepsi, varsayımsal olarak istenmeyen bu gerçeklikleri doğrudan ya da dolaylı olarak kalıcılaştıran, gerçekte büyüten kurumları desteklemeyi ve korumayı sürdürmüşlerdir.

Bu nasıl mümkün olmuştur? Benim görünüşte paradoksal formülasyonumu geliştirmeme izin verin: Bizim kendi tarihsel sistemimizin, kapitalist dünya-ekonomisinin üzerinde örgütlendiği temel formüllerden birisinin, bir yandan insanları sistem içinde tutarken, onları dışlamak olduğunu öneriyorum. Bu formül göründüğü kadar paradoksal değildir ve gerçekte bizim, sistemin nasıl işlediğini anlamamız bakımından anahtar niteliğindedir. Bu formül aynı zamanda, bu tarihsel sistemi, normal olarak bazılarını içine almak ve diğerlerini dışlamak ilkesine dayanarak işleyen, daha önce varolan bütün tarihsel sistemlerden ayıran, ayırdedici bir özelliktir. Dışlanan ötekiler, haklarında yabancı düşmanlığı (xenophobia) duyulan insanlardı. Bunlar, eğer gerekiyorsa ve mümkünse, öldürülerek ortadan kaldırılanlardı.

Bizim sistemimizde ne olduğunu düşünün. Kapitalist dünya-ekonomisi içindeki her devlette, eşitsiz olarak ödüllendirilen bir meslekler ve konumlar yelpazesi vardır. Hemen hemen bütün bireyler, varoluşlarını yeniden üretmek (ve belki de ek olarak bir birikim elde etmek) için harcadıkları bir fon yaratmak üzere, normal olarak çeşitli kaynaklardan (ücretler, pazar işlemleri, rantlar, transfer gelirleri, yaşamını sürdürmeye yönelik faaliyetler) gelen geliri biraraya toplayan hanelerde yer almaktadırlar. Bu hanelerin iki açık, uzun vadeli özellikleri vardır. Birincisi, bunlar uzun vadeli ya da yaşam süresini kapsayan bir gelir derece-

si ölçeğine yerleştirilebilirler. Bu, hanehalklarının "sınıfsal" boyutu olarak adlandırılabilir. Elbette sınıfın yalnızca gelire göre yapılan bir kategorizasyon olmadığının farkındayım. Ama, sınıfın tanımı ne olursa olsun, analizcilerin çoğu sınıfla, toplam gelir düzeyi arasında, gerek sonuç, gerekse neden olarak, doğrudan bir ilişki olduğunu öne süreceklerdir.

İkincisi, bununla birlikte, bütün hanehalkları, "etnik" bir boyuta sahip olarak da tanımlanabilirler. Tekrar söylemeliyim ki "etnik grup" kavramı etrafındaki çok çeşitli tartışmalardan haberdarım. Ben "etnik boyut" terimini yalnızca, ırk (ya da deri rengi), dil, din, atasal kökenin ait olduğu ülke vb gibi (gerek biyolojik, gerekse kültürel) kabul gören "atfedilmiş" özelliklerin toplumsal olarak şekillendirdiği, her türlü toplumsal kimlik ya da tanımlama biçimine atıfta bulunmak için kullanıyorum. Dikkatinizi çekmek istediğim nokta şudur: Bugün her devlette, yerleşik olanların bu "etnik" boyutlara göre kategorize edilmeleri sözkonusudur. Ve bu "etnik" gruplar, her zaman toplumsal olarak gelir dereceleriyle birlikte sınıflandırılırlar. Yani, bütün devletlerde, bir grup lokal olarak egemen grup olmaya eğilim gösterir; bununla birlikte devletler, bu egemen grubun, toplam nüfusun oldukça büyük bir yüzdesini mi, yoksa nispeten küçük bir yüzdesini mi oluşturduğu konusunda büyük bir değişiklik gösterirler. Her zaman sıralamanın en altında bulunan bazı grup ya da gruplar vardır.

O halde gündeme gelen ilk soru, hanehalklarının "sınıfsal" ve "etnik" boyutları arasındaki bağlantının ne olduğudur. Bütün bir dünya-sisteminde, hanehalklarının sınıfsal ve etnik sıralanması arasında her yerde, tam olmasa da gerçek olan, pozitif bir ilişkinin varolduğunu kanıtlamak hiç de zor olmayacaktır. Özellikle, "en alttaki" sınıfsal kategori ve "en alttaki" etnik katman çok büyük ölçüde örtüşmektedir. Bizim ırkçılık olarak adlandırdığımız olgunun kökenindeki şey bu basit gerçekliktir.

Gündeme gelen ikinci soru ise, hanehalklarının "sınıf-

sal" ve "etnik" boyutlarıyla, bunların politik hakları arasındaki ilişkinin ne olduğudur. Yine, genel bir kural olarak, "sınıfsal" ve "etnik" sıralama ve politik hakların kullanılabilmesi arasında, "liberal-demokratik" devletlerde bile, pozitif bir ilişkinin varolduğu söylenebilir. En altta yer alanlar şu iki yoldan birisiyle politik haklardan yoksun bırakılmaya çalışılır. Bunlar, genellikle göçmen oldukları ya da göçmenlerin çocukları oldukları ya da hatta (Güney Afrika'daki yasal "apartheid" teorilerinde olduğu gibi) hayali göçmenler oldukları gerekçesiyle, "yurttaş" kategorisinin tamamen dışında bırakılabilirler. Ya da, en alt katmanın politik haklarını kullanmalarını (ya da tamamen kullanmalarını) yadsımak için, zorun, hilenin, baskının vb çeşitli biçimlerinin kullanılmasıyla, yasal olarak olmasa da, fiili olarak dışlanabilirler. Bütün bunları söylerken, nüfusun geriye kalan kısmının (gelir derecelerinde "daha yüksekte sıralananların") bütün haklara sahip olduklarını ya da birbirlerine göre nisbi olarak aynı haklara sahip olduklarını öne sürmüyorum – gerçekte durum ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişkenlik göstermektedir. Ben yalnızca, sınıfsal ve etnik boyutlarda en altta yer alanlar, ve özellikle her iki boyutta birden en altta yer alanlar için fazladan bir politik dışlama derecesinin olduğunu belirtiyorum. Bu sonuncuları "sınıfsal-etnik alt-tabaka" olarak adlandıracağım.

Bu olgu, muhtemelen istisnasız olarak, oldukça yaygındır. Bugün dünyada "sınıfsal-etnik bir alt-tabakaya" sahip olmayan tek bir ülkeyi göstermek oldukça güçtür. Bu böyle olduğuna göre, tek tek devletler bağlamında ortaya konulan bütün tikelci (particularistic) açıklamalar dayanaklarını yitirmektedirler. Biz yalnızca neden her yerde bir alt-tabakanın olması gerektiğini sormaya değil, aynı zamanda neden bu alt-tabakanın, çoğu durumda, etnik bir boyuta sahip olması gerektiğini de sormaya zorlanıyoruz.

Neden bir alt-tabakanın varolduğu sorusunun yanıtı, neredeyse kendinden aşikardır. Eğer eşitlikçi olmayan bir tarihsel sisteme sahipsek ve kapitalist dünya-ekonomisi eşit-

likçi-olmayan bir sistemse, o halde, tanımı gereği, alt-tabakaların olması gerektiği sonucuna varırız. Bu sistem içinde yer alan her devlette alt-tabakaların bulunduğu, zorunluluk içeren mantıksal bir sonuç değildir; ama bu oldukça açık bir ampirik gerçekliktir. Ancak neden bu tür alt-tabakaların etnik bir boyuta sahip olmaları gerekiyor? Bu durum mantıksal olarak kendinden-aşikar olmaktan o kadar uzaktır ki, Gunner Myrdal tarafından (ve yalnızca onun tarafından değil) ahlaki bir "ikilem" olarak analiz edilebilmektedir.

Bu soruyu ortaya koymanın başka bir yolu, bütün ırkçılığın, bütün etnik bilincin gerçekten ortadan kalktığı bir kapitalist dünya-ekonomisinin sonucu ne olurdu diye sormaktır. Eğer şimdi olduğu gibi ödüllerin mesleki rollere göre eşitsiz dağıtıldığı, ancak eşzamanlı olarak eşitsizliğin haklılaştırılmasının *yalnızca* "sınıfsal" terimlerle ifade edildiği bir durumda olsaydık ne olurdu? Herşeyden önce, yalnızca iki mümkün "sınıfsal" dil vardır. *Eski rejimin* (ancien régime) ya da kast yapısına dayalı tabakalaşmanın versiyonlarından herhangi birisine sahip olan bir sistemin sınıfsal dili vardır. Daha yüksek ödüller alanlar, bu ödülleri daha soylu olarak doğmuş olmaları dolayısıyla hakederler. Bu dil kapitalist dünya-ekonomisinde kesin bir biçimde gayrimeşru sayılarak reddedilmiştir. Bir anlamda bu reddediş, Fransız Devriminin dünya-sistemine bıraktığı büyük ideolojik mirastır. Bugün, ödülün eşitsiz dağılımının istenebilirliğini, belirli kast grupları içinde doğmuş olmaya dayandırarak açıkça savunmak için cesur bir ruha sahip olmak gerekirdi. Bütün insanların yasal eşitliği dili, bugün dünya politik söyleminin bir verisidir.

Bununla birlikte, ikinci bir mümkün sınıfsal dil vardır; bizim Aydınlanma mirasımızla daha az ters düşen bir dil. Bu meritokrasinin dilidir: *Kariyer yeteneklere açıktır* (la carrière ouverte aux talents). Bu dil, bugün oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Anahtar slogan eşit fırsattır; bununla, "sınıfsal" kategoriler arasında bireysel geçişler için

yasal engellerin bulunmadığı kastedilmektedir. Bu genellikle şu biçimde dile getirilir: Yoksul bir hanede doğan bir çocuğun, erişkin yaşamında gelir derecesinde yüksek bir kariyere sahip olmak için, başka herhangi birisi kadar eşit bir fırsata sahip olması gerekir, elbette çocuğun –her ne kastedilmek isteniyorsa– "yetenekli" olması koşuluyla.

Kapitalist dünya-ekonomisinin çerçevesinde, her zaman önemli ölçüde yukarıya doğru bireysel bir toplumsal hareketlilik olduğunu biliyoruz. Önemli ölçüde diyorum, ancak herhangi bir kuşakta, herhangi bir tekil ülkede, yukarıya doğru geçiş yapabilenlerin, toplam nüfusun yüzde 5'inden daha fazla olduğu kuşku götürür. Yine de yüzde 5, kuşaktan kuşağa eşitsizliği ortadan kaldırabilirdi. Ama en zengin ülkelerde bile ve kesinlikle bir bütün olarak kapitalist dünya-ekonomisinde, ortadan kaldırmadığını biliyoruz. Buradan hem mantıksal, hem de ampirik olarak, yukarıya doğru toplumsal hareketlilik kadar büyük, ya da neredeyse onun kadar büyük bir aşağıya doğru bir toplumsal hareketliliğin olduğu ve her zaman olması gerektiği sonucuna varırız. Eğer böyleyse, tekil bireyler ya da hanehalklarının geçirdiği değişim ne olursa olsun, küresel ya da sisteme ilişkin dağılım nisbi olarak çok az değişmiştir, en azından çeşitli devletlerdeki dereceli sınıfsal sıralamanın varlığı bakımından değişim çok küçüktür.

Eğer bu gerçeklik yalnızca bir sınıf perspektifi prizmasından görülseydi, çıkarılması gereken tek bir ahlaki sonuç olurdu: Gelir büyük ölçüde bir kast sistemi temel alınarak dağıtılmaktadır ve eşit fırsat kavramı büyük ölçüde bir yalandır. Bu, bugün hüküm süren ideolojik doğrulara, yalnızca sistemin savunucularının değil, aynı zamanda başkaldıranların içselleşmiş duygularına da o kadar ters düşmektedir ki, düşünülmesi dehşet verici birşeydir. Buna karşın, eğer etnik boyutu katarsak, bu dehşet verici olgu hemen daha kabul edilebilir, daha makul, daha akla yatkın bir olguya dönüşüverir. Kuşkusuz biraz sıkıntıya yol açar; Carnegie Şirketinin Gunner Myrdal'a, "Amerika'daki Zencile-

rin kapsamlı bir araştırmasını" yapmak üzere ücretle iş vermesinin nedeni de budur (Myrdal 1944: xlviii içinde, F. K. Keppel). Ancak Myrdal'ın bulguları Carnegie Şirketi ya da ABD genel kamuoyu ya da başka herhangi birisi açısından ne kadar sıkıntı verici görünürse görünsünler, bu bulgular, etnik bir boyutun olmaması halinde, alt-tabakanın "Zenciler" gibi muamele gördüğü bulgusuna erişildiğinde, akla gelebilecek şeylerin yanında çok hafif kalırlar; etnik boyut, etnik bir haklı göstermeye dönüşür.

Irkçılığın ilişkili olduğu şey budur. Irkçılık, kapitalist dünya-ekonomisinin ideolojik sınırlamaları içinde, büyük ölçekli kollektif eşitsizlikler gerçekliğini meşrulaştırmanın tek kabul edilebilir biçimini sağlar. Irkçılık bu tür eşitsizlikleri meşru kılar, çünkü bir yandan pratikte gerçek değişimi ulaşılamaz tarihlere ertelerken, eşitsizliklerin niteliğinin geçici olduğu hakkında teorik dayanak sağlar. Teorik haklı gösterme oldukça inceliklidir, çünkü düşük statüye sahip olanlarla olmayanlara aynı anda, ama farklı biçimde hitap eder. Argümanın dayanak noktası şudur: Düşük etnik statüye sahip olanlar (ve sonuç olarak çoğunlukla düşük mesleki pozisyonda bulunanlar) talihsiz, ancak teorik olarak ortadan kaldırılabilir bir kültürel mirastan ötürü kendilerini bu durumla karşı karşıya bulmaktadırlar. Bu insanlar, bir şekilde rasyonel düşünmeye daha az yatkın, çalışma ahlakında daha az disiplinli, eğitimle ilgili ve/veya hakedilmiş başarılar için daha az istekli bir gruptan gelmektedirler. Artık bu varsayımsal, farklılaşan tutumların kalıtımsal olduklarını iddia etmediğimiz ve yalnızca kültürel olduklarını kabul ettiğimize göre, ırkçılığın barbarlıklarının üstesinden geldiğimiz için kendimizi kutlayabiliriz. Ancak tabii ki biz yalnızca ırkçılığın en kaba, en az savunulabilir biçiminin üstesinden geldik –Aydınlanmanın mirasıyla tamamen bağdaşmayan bir biçimi. Eğer kültürel bir miras, biyolojik bir mirastan tarihsel olarak değişebilir olması bakımından farklılaşıyorsa, şunun da aynı şekilde doğru olduğunu unutmaya eğilim gösteriyoruz: Eğer "kül-

tür" sözcüğü burada herhangi bir anlama geliyorsa, bu sözcük yavaş değişim gösteren, tam da sözkonusu grubun üyelerinin çoğunun süper-egosunun bir parçası haline geldiği için yavaş değişim gösteren bir olguyu işaret etmektedir.

Bunu izleyen incelikli çifte mesaj şudur: Ezilenlere, belirli biçimlerde davranmaları için gerekli yetenekleri eğitimle edinmeleri koşuluyla, toplumsal dünyadaki konumlarının dönüştürülebileceği söylenir; bu davranış biçimlerinin, daha yüksek konumdaki gruplara daha büyük ödüller verilmesinin nedeni olduğu belirtilir. Ve ezenlere, devletin kabul gören değerlerine, ezilen için fırsat eşitliği sağlamanın istenebilirliğini içeren değerlere uygun bir eğitim görmekten yarar sağlayacakları söylenir. Böylelikle her iki taraf da, bir anlamda eşitsizliklerin ortadan kaldırılması için bir öngereklilik olan kendi eğitimlerini sürdürmeye zorlanırlar. Mevcut durumda, her zaman kısmi iyileşmeler vardır; eşitsizliklerin kesin olarak ortadan kaldırılması ise hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Eşitsizliklerin kesin olarak ortadan kaldırılması, her zaman gelecekte gerçekleşecektir.

Bu arada, düşük sınıfsal statüyle, düşük etnik statü arasındaki ilişki varlığını sürdürür. Bu durum, eğer bir grup için değişirse, bir başka grup için yeniden ortaya çıkar. Bu ilişkinin saf anlamda "ırk"la bir ilgisinin olması hiçbir şekilde zorunlu değildir. Pierre Vallières, Quebeklilerin "beyaz zenciler" olduklarını öne sürmüştü. Ve bu arada, düşük sınıfsal statüyle, düşük etnik statü arasındaki bu sürekli ilişki etnik kimlik duygusunu ayakta tutar –hangi politik iyileştirmeler gerçekleşirse gerçekleşsin, daha da güçlendirilen bir olgu. Ayrıca, sistemin işlemesi için kritik ögeyi sağlayan, etnisitenin gerçekliğinden çok, bu etnisite bilincidir. Çünkü etnik bilinçlilik, zorunlu olarak, gençlerin büyükleri tarafından etnik olarak toplumsallaştırılması anlamına gelir. Ve etnik toplumsallaştırma, eğer grubun çıkarlarına hizmet ediyorsa, toplumsal kutuplaşmanın gerçekçi bir algısını büyük ölçüde içermek zorundadır. Böylece, düşük-dereceli etnisiteye sahip olan bir hanede doğan bir ço-

cuğa, normal olarak, çocuğun büyük bir ihtimalle karşılaşacağı gerçeklerle uyum içinde olan, bazı mesleki beklentiler ve davranış kalıpları öğretilir. Bu elbette yüksek-dereceli etnisiteye sahip bir hanede doğan bir çocuk için de geçerlidir. Burada şöyle bir sonuçla karşı karşıya kalırız: Etnik bilinçlilik mekanizması, ezilen tabakaların hakları için politik olarak mücadele etmelerini sağlamakla birlikte, eşzamanlı olarak (ve çelişkili bir biçimde) bu tabakaların ezilenler olarak rollerinin toplumsallaşmasını da güçlendirir.

Son olarak, emek gücünün etnizasyosunun, kapitalist sisteme kattığı ve sistemin etkin işleyişini korumasına tarihsel açıdan yardımcı olan, esneklik derecesinin ne kadar önemli olduğunu da ihmal etmemeliyiz. Çünkü kapitalist dünya-ekonomisi genişleme ve daralmadan oluşan çevrimsel bir ritimle ve ekonomik faaliyetin başlıca birleşme noktalarının sürekli, ancak yavaş bir yer değiştirmesi yoluyla işler. Dolayısıyla, belirli sınıfsal-etnik alt-tabakalar için niceliksel talep her zaman değişiklik gösterir. Bugün X ülkesi, bu alt-tabakaya mensup 5 milyon işçi kullanabilir, ancak yarın yalnızca 3 milyon işçiye gereksinme duyar. Bununla birlikte, aynı zamanda, Y ülkesi karşıt yönde bir gelişme izleyebilir. Bu işsizlik biçimine bürünebilir. Aynı zamanda, "yukarıya" ve "aşağıya" doğru hareketlilik akımları biçimini de kazanabilir. Ne zaman böyle birşey meydana gelse, bir ya da iki kuşak sonra, etnik kategorilerin yeniden-tanımlandığı gözlemlenir. Bazı yeni isimler ortaya çıkarlar ve eskileri ortadan kaybolurlar. Etnik kategorilerin, gereksinme duyulan niceliğe uymak üzere evrim geçirdikleri görünmektedirler. Sonunda, her zaman için belirli bir sınıfsal-etnik alt-tabaka (ya da alt-tabakalar demeliyim) vardır; ancak bunlar, dünya-sisteminin evrimine uyacak şekilde, bazen büyük ölçüde, yeniden şekillenmişlerdir. Hayali olarak geçmişteki değişmez gerçekliklerden (ve dolayısıyla gelecekteki olasılıklardan) oluşan bir topluluk olarak tanımlanmasına karşın, tam da "etnisite"nin spesifik tezahürlerinin bu ölçüde inanılmaz derecede yeniden şekillendirilebilir ol-

ması dolayısıyla, bu tezahürlerin kalıcı özler olarak tanımlanması bu kadar güçtür.

Bütün bu karmaşık sistemden başka birşey olmayan ırkçılık, işte bu yolla, bir yandan insanları sistem içinde tutarken, onları sistemden dışlayacak şekilde işlev görür. Bunu iki yönde gerçekleştirir. Birisi oldukça açıktır. Irkçılık, bir yandan alt-tabakaları mesleki olarak sistem içinde tutarken, onların politik kapasitelerini en düşük düzeye düşürür. Ancak ikinci yol hem o kadar aşikar değildir, hem de muhtemelen daha önemlidir. Mevcut aktif emeklerine gereksinme duyulduğunda, ırkçılık insanları mesleki olarak sistem içinde tutar ve başka zamanlarda sistemin onları dışarda tutmasını sağlar. Ancak sistemin insanları her zaman öyle bir yolla dışarda tutmasını sağlar ki, pazar konjonktürü değiştiğinde, insanlar sisteme hemen aktif olarak tekrar dahil edilebilirler. Ayrıca, bu alt-tabaka öyle değerleri içselleştirmiştir ki, sisteme tekrar dahil edilmeyi, üstelik daha da hevesli bir biçimde ister. Böylece bu alt-tabaka, büyük bir doğruluk payıyla, terimin gerçek anlamında "yedek bir ordu" olarak düşünülebilir.

Şimdi dünya-siteminin ayrı ayrı devletleri içinde bir olgu olarak ırkçılığın ve devletlerarası sistemin bir olgusu olarak azgelişmişliğin açıklamalarının nasıl çakıştıklarını görebiliriz. İlk olarak şunun belirtilmesi gerekir ki, ekonomik faaliyetlerin (ve dolayısıyla mesleki rollerin) dünya çapında eşitsiz ve hiyerarşik bir dağılımı sözkonusudur. Bugün bundan, dünya-ekonomisinde emeğin merkez-çevre ekseninde bölünmesi olarak sözediyoruz. Hiç kuşkusuz bunun "sınıfsal" bir boyutu vardır. Bununla birlikte, bu bölünmenin daha açık bir biçimde "etnik" bir boyutu da vardır. Irkçılık ve azgelişmişlik arasındaki en büyük fark, eleştirel analizcilerin görüşlerinde bulunmaktadır. Ulusal düzeyde sınıfsal hiyerarşinin açık gözükmesine ve oldukça sık biçimde sınıfsal hiyerarşiyle etnik hiyerarşi arasında bir ilişki olduğunun öne sürülmesine karşın, dünya-sistemi düzeyinde durum tersine dönmektedir. Etnik hiyerarşi (burada

ulusal bir maskeye bürünerek) aşikardır ve sık sık sınıfsal bir hiyerarşiyle ilişki içinde olduğu öne sürülür. Bütün bunlara karşın, dünya düzeyinde, bizim Üçüncü Dünya gibi ifadelerle atıfta bulunduğumuz, sınıfsal-etnik (yani, ulusal-sınıfsal) bir alt-tabakanın varolduğu bugün giderek kabul görmektedir.

Devlet düzeyinde ve dünya düzeyindeki olgular arasında çakışmanın sürdüğü, ideolojik tartışmalar incelendiğinde de görülecektir. Üçüncü Dünyanın "geri-kalmışlığı" –artık geri-kalmış sözcüğünü kullanmaya cesaret edemiyoruz, ama onu kişisel zihinlerimizde düşünmeyi sürdürüyoruz– köklü bir kültürel farklılıkla açıklanır. Sonucun, Üçüncü Dünyanın genellikle düşük ekonomik performansı ve "gelişmiş ülkelerde" Üçüncü Dünyaya karşı bir önyargının varlığı olduğu söylenir. Çarenin bir kez daha eğitim olduğu belirtilir. Üçüncü Dünya, sanayileşmiş dünyanın yeteneklerini öğrenmeli ve üstelik temel değerlerini benimsemelidir; böylelikle sanayileşmiş dünyaya "yetişeceklerdir". Sanayileşmiş ülkeler de önyargılarını bir kenara bırakmalı ve kardeşlerinin yetişmesine yardımcı olmalıdırlar. Bugün eğitiyoruz. Yarın eşit olacağız. Ancak yarın, azgelişmişlik ikilemi açısından olduğu kadar, ırkçılık ikilemi açısından da, çok uzun bir zaman süresi olarak kalır.

Ulusal bilinçlilik ya da Üçüncü Dünya bilinçliliği dünya düzeyinde, etnik bilinçliliğin bir devlette oynadığı role benzer bir rol oynar. İnsanları eşitsizliğe karşı mücadele etmek için örgütler; ancak aynı zamanda dünya-sisteminin iktidar gerçeklikleri içinde bir pratiği de içerdiğinden, eşzamanlı olarak insanların dünya-sisteminde varolan rollerini toplumsallaştırır.

Ayrıca, dünya-ekonomisinin sürekli evrim geçiren pazar koşulları nasıl ulusal düzeyde sürekli yeniden-konumlanmaları gerekli kılıyorsa, dünya düzeyinde de aynı sonuca yol açar. Bugün şu ya da bu ölçüde X veya Y mesleki/ekonomik rollerine gereksinme duyuyoruz ve bu rollerin yeni alanlarda konumlanmasını optimal buluyoruz. Bu etnik ye-

niden-tanımlamayı gerekli hale getirir. Dün, Yunanlılar, İtalyanlar ve İspanyollar Akdenizliydiler. Bugün onlar Avrupalıdır. Dün Japonlar Sarı Kalabalığa öncülük ettiler. Bugün, Güney Afrika hükümetinin bu kadar kibarca belirttiği gibi, Japonlar "fahri Beyazlardır". Kim bilir? Yarın İsveçliler bir kez daha, yüzyıllar önce oldukları gibi, uçuk sarı derili barbarlara dönüşebilirler. Dünya etnisitesi, dünya-sistemik ırksal kategoriler, her zaman tarihsel sistemimizde bulunmaktadırlar ve her zaman bir hiyerarşi oluştururlar; ancak kategorilerin isimleri düzenli olarak, sürekli bir değişim içindedirler.

Son olarak, bütün halkların, bir yandan sistem içinde tutulurken, diğer yandan sistemden dışlandıkları yollar vardır. Bu, şüphesiz, politik kapasitenin pazar rolüyle ilişkisi düzeyinde doğrudur. Azgelişmiş ülkeler dünya-sisteminin üretici süreçlerinde kritik bir rol oynarlar, ama kesinlikle çok az politik güçleri vardır. Bu aynı zamanda, saf anlamıyla pazar düzeyinde de doğrudur. Dünya ekonomik daralma dönemlerinde, bütün halklar zorla oluşturulmuş bir otarşiye doğru geriye itilebilirler ve misafir işçinin (*gastarbeiter*) eve geri gönderilebilmesi gibi, kendi olanaklarıyla yaşamaya terkedilebilirler. Ancak iyileşme dönemi geldiğinde, halklar tekrar sistemin içine çekilebilirler. Üstelik, böylelikle sistemin içine çekilmiş olmaktan, genellikle her zamankinden daha büyük mutluluk duyacaklardır.

Öyleyse neden bu "ikilemler" "çözülmemiş" olarak kalmışlardır? Burada çok daha kısa olabilirim. Aslında söylenecek pek az şey var. "İkilemler" çözülmemiş olarak kalıyorlar, çünkü kimse bunları "çözmek" için en küçük bir ilgi göstermiyor. Bu "ikilemleri" çözmek, varolan sistemi köklerinden değiştirmek demektir. Gerçekte "ikilemlere" üç toplumsal yaklaşım varolagelmiştir. Muhafazakar yaklaşım inkarcı bir yaklaşımdı. "İkilemler" yoktur ya da çok ender olarak vardır ve kendiliklerinden kaybolurlar. Myrdal'ın akademik çalışmasının büyük bir bölümü, bu muhafazakar zırhı delmeyi, dünyanın imtiyazlılarını, iki-

lemlerin gerçek olduğuna ve toplumsal olarak oluşturulan değerlerle, toplumsal yapılar arasında şiddetli tutarsızlıklar olduğuna ikna etmeyi amaçlayan bir çabayı temsil etmiştir.

Liberal yaklaşım – liberal sözcüğünü erken 19. yüzyıl Avrupa'sında ve ABD'deki çağdaş kullanımına uygun olarak kullanıyorum; aynı şekilde reformist ya da Sosyal Demokrat sözcüğünü de kullanabilirdim– eşitsizlikleri iyileştirmek çabası içinde, şu ya da bu biçim altında, yasalar çıkartılmasını veya politika değişikliklerine gidilmesini istemek olmuştu. Küresel olarak ve dünya-sisteminin bütün alanını dikkate alarak bakıldığında, kuşkusuz bu çabanın belirli bir etkisi oldu. Ancak dört yüzyıllık bu iyileştirmeci politikalardan sonra –tarihlendirmeyi en azından Las Casas'ın Yerli Amerikalıların ruhları olduğunu savunmasından itibaren yapıyorum– dört yüzyıl sonra, ne ölçüde bir iyileşme gerçekleşmiştir? Küresel bilançonun çok etkileyici olduğunu düşünmüyorum. Gerçekten geç 20. yüzyıl kapitalist dünya-ekonomisinde, 16. yüzyıldaki erken dönemlerine göre, daha az ırkçılık ve daha az azgelişmişlik mi vardır?

Radikal ya da devrimci yaklaşım daha mı fazla itibar kazanmıştır? Kuşkuluyum. Radikaller ya da devrimciler çoğunlukla ırkçılık ve azgelişmişliği, belirli bir temel hastalığın ikincil semptomları olarak tanımlamışlardır. Entellektüel dikkatlerini birincil semptomlar olarak düşündükleri şeyler üzerinde, politik dikkatlerini de devlet iktidarını ele geçirmenin ara stratejisi üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Kuşkusuz süreç içinde sisteme etkili darbeler vurmuşlardır, ancak ırkçılık ve azgelişmişliği ikincil sorunlar kategorisine indirgeyerek, tarihsel gemiyi kaçırmışlar ve neredeyse sistemin altını oyacak şekilde davrandıkları kadar, onu güçlendirecek şekilde davranmışlardır.

Irkçılık ve azgelişmişlik, korkarım ki, ikilemler olmaktan daha fazla birşeydir. Irkçılık ve azgelişmişlik, bana göre, tarihsel bir sistem olarak kapitalist dünya-ekonomisinin oluşturucu unsurlarıdırlar. Artı-değerin eşitsiz dağılı-

mının öncelikli koşulları ve esas tezahürleridirler. Sermayenin kesintisiz ve sonu gelmeyen birikimini, tarihsel kapitalizmin *varlık nedenini* (raison d'être) olanaklı kılmaktadırlar. Irkçılık ve azgelişmişlik, süreci, mesleki olarak örgütlemekte ve onu politik olarak meşrulaştırmaktadır. Bunlara sahip olmayan bir kapitalist dünya-ekonomisini kavramsallaştırmak olanaksızdır. Belki de, ikilemin sözlük tanımına geri dönmemiz gerekiyor. Kapitalist dünya-ekonomisinde iktidarı elinde tutanların perspektifinden bakıldığında, ırkçılık ve azgelişmişlik "ikilemlerini" çözmek ya da çözmemek "eşit derecede istenilmeyen alternatifler"dir. Sistem bunlar olmadan işleyemez ve uzun vadede, sistem bunlarla birlikte işleyemez. Bu zor bir seçimden daha fazla birşeydir; imkansız bir seçimdir.

II

Şimdi Myrdal'ın mirasının ikinci yarısına dönmek istiyorum. İlk yarısı, ırkçılık ve azgelişmişliğin oluşturdukları negatif toplumsal gerçekliklerle ilgilidir. İkinci yarısı ise, sosyal bilimcinin bu gerçekliklere ilişkin rolüyle ilgilenmektedir.

Gunnar Myrdal bir ekonomist olarak eğitilmişti. Ekonomi dalında Nobel Ödülüyle ödüllendirildi. Ancak bütün yaşamı boyunca, kendisini "konvansiyonel ekonomik teori" olarak adlandırdığı teoriden ayrı düşmüş birisi olarak değerlendirdi. Çünkü bu teorinin "çok az sayıda değişkenle 'kapalı modellerle' işlediğini" düşünüyordu (Myrdal 1976: 83). Bu konvansiyonel ekonomik teoriye karşı, metodolojik bakımdan zaruri hale getirilen "bütünselci* bir yaklaşıma" dayalı, "kurumsal ekonomi" olarak adlandırılan birşey koydu; çünkü toplumsal sistemler "dairesel nedensellikle" işlemektedirler.

Myrdal konvansiyonel ekonomistlerden oldukça açık bir biçimde rahatsız olmuştu. Son yazılarından birisinde ("Po-

* Holistic.

litik Ekonomi Nedir?" - Myrdal 1981), "politik ekonomiden" "politik" sıfatının atılmasıyla sonuçlanan tarihsel süreci ve erken 19. yüzyıl ekonomistlerinin nasıl kendi dönemlerinin hüküm süren ahlak felsefesini, faydacılığı* benimsediklerini betimler. Daha sonra, neo-klasik yazarlar bu faydacı ahlak felsefesini, hedonist nitelikte, bireyleri ve bireylerin bilinçlerinin birbirinden bağımsız ögelerin bileşimiyle oluştuğunu temel alan bir psikolojiyle** desteklemişlerdi. Myrdal ekonomistlerin bunu, tam da profesyonel felsefecilerin ve psikologların sözkonusu teorileri terkettikleri bir dönemde yaptıklarını belirtir. "Ekonomi biliminin, bu disiplinler geliştikçe, diğer sosyal bilimlerden ve felsefeden çok belirgin biçimde yalıtılması bu dönemden itibaren başlar" (Myrdal 1981: 42).

Myrdal elbette bu konuyu daha önce, 1930'da İsveççe yayımlanan ilk kitabında ele almıştı. *Vetenskap och i nationalekonomien.* Bu kitap 1932'de Almancaya ve 1943'te de İtalyancaya çevrilmiş olmasına karışın, 1953'e kadar İngilizceye çevrilmemişti. Yaşamının sonunda bu kitabın etkisi üzerine yaptığı yorumlar oldukça dokunaklıdır:

> Yaklaşık 50 yıl önce, bu modern refah teorisinin [yani, neo-klasik yazarların ilk kuşağı tarafından geliştirilen teorinin] yüzeyselliğini ve mantıksal tutarsızlığını göstermiş olmakla .....sonunda bu teoriden kurtulduğumu düşünmüştüm. Ancak bu teori habis bir tümör gibi büyüyor. Her yıl refah ekonomisi üzerine, bireyi ya da toplumsal "faydayı" veya bu terim yerine geçen başka bir terimi temel alan yüzlerce kitap ve makale yazılıyor. Fakat eğer bu yaklaşım bütünüyle anlamsız değilse, yalnızca terkedilmiş ve yalıtılmış hedonist bir psikolojinin bakış açısına dayanan bir anlam taşımaktadır ve faydacı bir ahlak felsefesi, bu psikolojinin üzerine inşa edilmiştir. Her

*"Utilitarianism".
**"Associational psychology".

zaman neden psikologların ve felsefecilerin, ekonomistleri beyhude zihin jimnastiklerinde kendi başlarına ve tedirginlik duymadan bıraktıklarını merak ettim.

Çağdaş düzenleme ekonomisinde,* eğitim, okuma ve gerçekte kendi çalışmaları için sürekli izledikleri dar alanın dışındaki herşeyden haberdar olma konusunda dar profesyonelleşmeye doğru gelişen eğilim, modern psikoloji ve felsefe hakkındaki birçok bilgi tarafından rahatsız edilmelerine karşı bu ekonomistleri korumaktadır. Ve şimdi üniversitelerin çoğunun öğrenim programlarında görebileceğimiz, ekonomi bilimi tarihinin incelenmesinin nispeten ihmal edilmesi, bu ekonomistlerin refah ekonomisine yaptıkları katkıların yeniliği hakkında abartılı bir inanç beslemelerine yardımcı oluyor. Bu durum özellikle, yapmak için çaba gösterdikleri şeyin, kural koyucu (normatif) ekonomik teori olduğunu kavramalarına karşı onları koruyor; ancak bunu üstü kapalı olarak yapıyorlar, çünkü kendilerini politik ekonomistler olarak adlandırmaya hazırlıklı değiller. (Myrdal 1981: 43)

Ben Myrdal'ın, parlak göründüğü için, düzenleme ekonomisinden çok rahatsız olduğunu düşünmüyorum; ama yabani hayvana dişlerini geçirme telaşı içinde, düzenleme ekonomisi çılgınlığının, yalnızca çok daha yaygın bir hastalığın, bütün tarihsel sosyal bilimlerin taktığı at gözlüklerinin bir *saçmaya indirgenmesi* (reductio ad absurdum) olduğunu gözardı etme eğilimi gösteriyor.

Benim tekrar tekrar bu biraz alışılmadık tabiri, tarihsel sosyal bilimler tabirini kullandığımı farketmiş olabilirsiniz. Belki ne demek istediğimi açıklamam gerekiyor. Tarih ve sosyal bilimler, bugün bizim bunları bildiğimiz halleriyle, büyük ölçüde 19. yüzyıl düşüncesinin bir ürünüdürler. Hiç kuşkusuz, tarih yazıcılığının çok daha uzun bir geleneği

* "Establishment economics".

vardı ve sosyal bilimlerin 19. yüzyıldan önce, felsefe başlığı altında toplanan çok sayıda ilk pratisyenleri oldu. Buna karşın, Fransız Devrimi dünya-sisteminde, bütün bir kültürel dönüşümler dizisiyle sonuçlanan, kurumsal bir şok yarattı. Bunlardan birisi, uzmanlaşmış bir faaliyet olarak sosyal bilimlerin doğuşuydu. Spesifik olarak, gerçekte belirsiz sınırlarıyla entellektüel söylemin tek alanı olan şey, esas olarak 1848 ve 1914 arasında, her biri genellikle yeni bir sözcük olan bir isim alarak, bir disiplinler dizisine ayrıştı. Başlıca isimler, tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, politika bilimi, antropoloji ve (unutmayalım) Oryantalizmdi.

Ne İsveç üniversiteleri, ne de başka birçok üniversite, 1850'de bu alanların birçoğunda bölümlere, hatta kürsülere bile sahip değildi. Ancak 1914 itibarıyla, çok sayıda üniversite bu alanların bazılarına bölümler olarak yer vermişti ve 1960'ta dünya çapında neredeyse bütün üniversiteler, bu alanların hemen tümüne sahip olmuşlardı. 1850 yılı itibarıyla, bizim bugün bunları bildiğimiz şekliyle, bu alanlardaki akademisyenleri biraraya getiren dernekler ya da kuruluşlar yoktu. Nasıl olabilirdi ki, çünkü sözkonusu alanların henüz açık olarak toplumsal gerçeklikleri tanımladıkları düşünülmüyordu. Fakat 1914 yılı itibarıyla, bu isimleri taşıyan dernekler Avrupa ve Kuzey Amerika'da varoldular ve bu durum, 1960'larda bu kez dünya çapında geçerlilik kazandı. Bu isimleri taşıyan uluslararası kuruluşlar yalnızca bir 20. yüzyıl olgusudur. Aynı şey akademik dergiler için de söylenebilir. Kısacası, ayrı ayrı disiplinlerin yoğun bir kurumsallaşma süreci, aşağı yukarı son yüzyıl içinde gerçekleşti, ancak yalnızca son yüzyıldan bu yana.

Eğer kendimize yalnızca neden Ortaçağ üniversitesinin felsefe fakültesinin, bugün bizim bildiğimiz çeşitli "disiplinlere" ayrıştığını değil, fakat neden bu ayrışmanın kazandığı kesin formun, şu anda kazanmış olduğu form olduğunu sorarsak, nihai formun 19. yüzyılın hüküm süren ideolojisini, Britanya versiyonundaki klasik liberalizmi yansıttığını görürüz. İlk öncül, modern dünyanın büyük başarısı-

nın, insan faaliyetinin üç alanının kendine özgü ayrışması olduğuydu: İktidarın uygulanma alanı olarak kamusal alan, üretimin yarı-kamusal alanı ve gündelik yaşamın özel alanı. Bu alanları birbirleriyle karıştırmak "Ortaçağ tavrıydı"; bunları ayırmak ise kutsaldı. Bu, bizim çağdaş epistemolojimiz açısından bu kadar temel bir nitelik taşıyan, bilginin üç-alana bölünmesinin kökeniydi: Politik, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlar. Ya da çağdaş üniversite bölümlerinin ve mesleki kuruluşların terimleriyle söylersek: Politika bilimi, ekonomi ve sosyoloji.

İkinci öncül, bizim ileriye doğru evrim gösteren bir dünyada yaşadığımızdı. Fransız Devriminden öğrendiğimiz öncelikli ders, değişimin normal olduğuydu. Fransız Devriminin ve onun Napoléon dönemindeki uzantısının etkisi, toplumsal dünya hakkındaki eski söylemin, şimdi artık sanayileşen, kapitalist bir dünyanın işleyişiyle –kendisini ilerlemeye adamış ve buna inanan bir dünya– bağdaşmaz olduğu görülen bir söylemin, ölümcül biçimde altının oyulmasıydı. Dolayısıyla, öncelikle ahlaki erdemi ya da altın çağları değil, fakat mükemmelliğin yavaş, ancak sürekli biçimde gerçekleşmesini resmetmesinden ötürü bilinmeye değer bir tarihe sahibiz –kısaca, tarihin Whig yorumu. Geçmişte olan şimdi olandan daha az iyi, bir şekilde daha az saf olduğu için, tarih bize şimdi hakkında çok fazla birşey söyleyemezdi ve en iyisi, tarihin şimdinin incelenmesinden ayrı ve uzak tutulması gerekiyordu. Üstelik tarihin yalnızca, bizim şimdiki zamanımızda en yüksek aşamasına ulaştığında, gerçekten varolduğu düşünülüyordu. Tarih bizim hakkımızdaydı, onların hakkında değil. Sonuç olarak, 1960'lar kadar geç bir tarihte, H. R. Trevor-Roper gibi önde gelen bir tarihçi, Afrika tarihi diye birşeyin olmadığını ileri sürebilmişti.

Üçüncü öncül, kendisi de, Myrdal'ın belirttiği gibi, doğa yasası teorilerinden dönüşüm geçirerek ortaya çıkan, insan psikolojisinin faydacı görüşüydü. Bu görüş (yeterince ilginç bir biçimde, başarılı girişimcilerin toplumsal alışkanlıkları-

na öykünmek üzere keşfedilen) bir "insan doğasının" varlığını varsayıyordu. Bu öncül, insani/toplumsal eylemin aynı anda hem evrensel, hem de bilinebilir yasaları olduğunu varsaymamıza imkan tanıyordu. Ve böylece, bu öncül, bizim toplumsal gerçekliğin daha karmaşık dünyası hakkındaki görüşlerimizi şekillendirenlerin, Newtoncu bilim modelini benimsemelerini olanaklı kıldı.

Dördüncü öncül ise, Batı medeniyetinin kendinden-aşikar üstünlüğüydü. Şüphesiz, bu öncül 19. yüzyıldan çok daha önceden beri vardı. Hıristiyan dünya görüşüne içkindi ve adil olmak gerekirse, başka medeniyet alanlarındaki karşılaştırılabilir (ancak ters yöndeki) varsayımların etkisiyle, bunların bir benzeri niteliğindeydi. Ancak 19. yüzyılda bu dünya görüşü –gerçekten Avrupa'nın dünyayı yönetmesini sağlayan– "Avrupa"nın askeri ve teknolojik gücüyle, ampirik olarak doğrulanmış gözüktü.

O halde, disiplinlerle ilgili gerçekleştirdiğimiz bölünmelere, neden, örneğin 1914'te ulaştığımızı görmek zor olmayacaktır. Ekonomi, sosyoloji ve politika bilimi, her biri kendi alanını yönettiğine inanılan evrensel yasaları arayarak, çağdaş yaşamın varsayımsal olarak üç ayrı alanının ayrı ayrı incelenmesini temsil ettiler. Tarih Avrupa'nın geçmişinin, özellikle de politik geçmişinin incelenmesine dönüştü. Afrika, Asya, Amerika kıtası ve Okyanusya'da fethedilme sürecindeki egzotik halklar, onları incelemek üzere kendini bu işe adamış uzmanları gerektirdiler. Bu halklar "ilkel" oldukları ve yazılı belgelere sahip olmadıkları için bizzat *bulundukları yerlerde* (in situ) incelenmeleri gerekiyordu; ve "ilkel" oldukları ve henüz kendi insani faaliyet alanlarını ayrıştırmasını öğrenmedikleri için de, etnografik olarak, yani varsayımsal olarak değişmediği kabul edilen kalıplarının bağlantılı kümesinin betimlenmesi yoluyla incelenmeleri gerekiyordu. Bu, hem Avrupa'nın güncel durumunun evrenselleştirici incelemesine, hem de Avrupa'nın geçmişinin tarihsel (yani, evrimsel) incelemesine karşıt olarak, etnografik incelemeydi. Son olarak, *exotica* dünyasının "yük-

sek" bir medeniyete, yani yazıya sahip olan –Çin, Hindistan, İslam vb dünyaları– bölümünün araştırılması olarak Oryantalizm doğdu. Bunlar, bu başka medeniyetlerin herbirinin uygarlaşmış elitlerinin spesifik kodlarını, (dar kabilesel inançlardan farklı biçimde, "dünya" dinleri olarak adlandırılan) dinlerini, karmaşık dillerini, sanat formlarını anlamak amacıyla, etnografik olarak değil, fakat filolojik olarak incelendi. Ancak bir kez daha, bu medeniyetler evrenselci bir tarzda (Avrupa'nın güncel durumunun incelendiği gibi) ya da tarihsel olarak (Avrupa'nın geçmişinin incelendiği gibi) değil, fakat daha önceden değişmeden kalmış tikelliklerin kalıntıları olarak, yani ortadan kalkma sürecinde olsalar da, değerli oyuncak evler gibi incelendiler.

Bütün bu disiplinlerle ilgili bölünmeler bugün bize o kadar açık görünüyor ki, ne kadar kendilerine özgü olduklarını nadiren farkediyoruz. Örneğin egemen modelde uzaysal ilişkiler kolaylıkla açıklanamıyorlardı, ama açıkça bir şekilde oradaydılar. Bu sorunun üstesinden özel bir disiplin, coğrafya, yaratılarak ve daha sonra bu disiplin, entellektüel hiyerarşide bir çeşit parya statüsüne indirgenerek gelindi.

Bütün alternatif gruplaşmalar sıkışmış durumdalardı. Başlıca bir alternatif, geç 19. yüzyıl Almanya'sında gelişti: *Politika teorisi* (Staatswissenschaft) olarak adlandırılan bir alanın yaratılması. *Politika Teorisi*'nin (Staatswissenschaft) yapısı, hem ekonomik, politik ve toplumsal olanın üç-biçimli farklılaşmasına, hem de evrensel olan şimdiki zamanla, tarihsel olan geçmiş arasındaki ikili ayrıma karşı temel bir meydan okumayı temsil etti. *Politika Teorisi*'nin (Staatswissenschaft), yaklaşık 1920'lerde gerçekleştirilen, kurumsal olarak ortadan kaldırılmasının hikayesi hiçbir zaman gerçek anlamda anlatılmadı. Ben şahsen, Almanca konuşulan dünyada doğan *Yöntem-kavgası*'nı (Methodenstreit), *Politika Teorisi*'nin (Staatswissenschaft) kurumsal olarak ortadan kaldırılmasında başlıca faktör olarak görmemiz gerektiği kanısındayım. *Yöntem-kavgası*'nın (Methodenstreit)

bu yıkımı, kendisini gerçek sorunlardan devasa bir sapma olarak tesis ederek gerçekleştirdiğine inanıyorum.

Yöntem-kavgası'nın (Methodenstreit) kalbi, özel bir karşıtlığı, epistemolojik sorunların merkezi bir karşıtlığı olarak ortaya koymasıdır: Yalnızca iki olası (ve/veya istenebilir), ancak karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan bilme biçimleri olarak sunulan, nomotetik ve idiyografik bilgi arasındaki karşıtlık. İki taraf tartışmayı, araştırmanın hedefi olması gereken evrensel yasaların varlığı (sosyal *bilim* tabiri buradan kaynaklanmaktadır) ve her spesifik insani/toplumsal olgunun biricikliğiyle açıklanan evrensel yasaların yokluğu arasındaki bir tartışma olarak tanımladılar. Yeni disiplinleri bu matrikse yerleştirmek oldukça kolaydı. Ekonomi, sosyoloji ve politika bilimi, evrensel başarıyı cisimleştirmiş olan Avrupa'nın güncel durumunun incelenmesiyle bilinebilir, nomotetik disiplinlere dönüştüler. İdiyografik disiplinler ise, bu durumda, tarih (benzersiz biçimde evrim geçiren Avrupa'nın geçmişi) ve (her biri, biricik ve değişmeyen Avrupalı-olmayan geçmişleri/şimdiki zamanları betimleyen) antropoloji artı Oryantalizmdi. O halde, hem nomotetik, hem de idiyografik iddialara kuşkucu bir gözle bakan *Politika Teorisi* (Staatswissenschaft) gibi, herhangi bir entellektüel kategorizasyon için yer yoktu.

Yöntem-kavgası'nın (Methodenstreit) sahte yırtıcılığı, yalnızca *Politika Teorisi* (Staatswissenschaft) gibi alternatifleri ortadan kaldırmakla kalmadı, aynı zamanda, bir kümesi nomotetik (ve bilimsel) iken, diğer kümesi idiyografik (ve dolayısıyla, jargonda geçtiği haliyle beşeri) olan tarihsel sosyal bilimlerin farklı bölmelere ayrılmasını da pekiştirdi. Sonuç olarak, yalnızca "disiplinlerin" içinde bir bölünmeye sahip olmakla kalmadık, aynı zamanda bu "disiplinlerin" iki ayrı "fakülte" halinde –soyal bilimler ve beşeri bilimler– bir gruplaşmasına da sahip olduk: Belki biraz eksik olmakla birlikte, neredeyse her yerde gerçekleşen ek bir kurumsallaşma.

Bu kategorilerin kurumsallaşmalarının kollektif araştır-

mamız için başka bir sonucu daha oldu. Akademisyenlerin sayısı sürekli olarak ve muazzam boyutlarda artış gösterdi. Eğitim programları oluşturuldu ve araştırmada kesinlik kurallarına değer verilmesi doğal bir sonuca dönüştü. Ancak nomotetik ve idiyografik araştırmada nasıl kesin hale gelinir?

Evrenselleştirici bir bilimde kesinliğe giden yol, teoremlerde bağlantılı halde olan formüllerin aranmasında, zorunlu bir aşama olarak nicelikselleştirmedir (quantification). Bu güncel ampirik araştırmaya açık bir sınırlama getirir. Araştırmanın mümkün olduğu kadar niceliksel olması gerektiği biçimindeki ilk gereklilikle, ampirik araştırmanın, nicelikselleştirilebilir verilerin bulunabileceği yerlerde yapılması gerektiği ve "daha sağlam" verilerin (yani, daha gelişkin ve daha dikkatli derlenmiş) daha iyi veriler olduğu biçimindeki türetilmiş bir gereklilik arasındaki mesafe o kadar uzak değildir. Dünyada varolan, en fazla nicelikselleştirilebilir veriler hükümetler tarafından derlendiği ve derlenmekte olduğu için –istatistik terimi, sözcük anlamı olarak devlet teriminden türemiştir– devlet daha "ilerlemiş" olduğunda, olgunun meydana gelişi daha yakın tarihte olduğunda, olgu daha dar sınırlarla tanımlandığında, verilerin de "daha sağlam" olacağını görmek için imgelemin fazla zorlanmasına gerek yoktur. Böylelikle, giderek daha fazla dolaysız güncelliğe doğru, özellikle belirli ülkelerin dolaysız güncelliğine doğru ve giderek daha dar kapsamlara doğru itildik –araştırmacıların sayısındaki genişlemenin bir sonucu olarak meydana gelen doğal farklılaşmayla pekiştirilen bir itilme. Ampirik odağın bu daralması, bu araştırmanın pratisyenleri açısından entellektüel sorunları çok ender olarak gündeme getirdi; çünkü eğer insan doğasının evrensel olduğu düşünülüyorsa, onun, örneğin Stockholm'de 1988'de nasıl işlediği hakkında öğrendiklerimiz, yalnızca tekniklerimizde kesinliğin gerekliliklerini yerine getirmemiz koşuluyla, evrensel olarak uygulanabilir.

İdiyografik bilginin kesinliğine giden yol elbette farklıdır.

Ranke hepimize, tarihin *gerçekte olduğu gibi* (wie es eigentlich gewesen ist) incelenmesini öğütlediğinde, hedefi, kahramanlar mitolojisiyle uğraşan bir tarih yazıcılığı tarzıydı. Ancak *gerçekten* ne olduğunu bilmek için ne yapmamız gerekiyordu? Ranke ve diğerlerinin temelde dahice bir yanıtları vardı: İnsanların yazdıklarını, olayların meydana geldikleri zamana yerleştirin. "Arşivler" kavramı azımsanacak bir entellektüel buluş değildi. Ancak arşivleri kim tutmuştu? Tabii ki yanıt, arşivlerin temelde istatistikleri tutan aynı kişilerce tutulduğuydu: Öncelikle devletlerin resmi görevlileri. Fakat bunlar gerek arşivleri, gerekse istatistikleri yalnızca önemli kabul ettikleri konularla ilgili olarak tutmuşlardı (ve tutuyorlar). Arşivlerin kullanılmasının, bizi herşeyden önce diplomasi tarihine ve ikinci olarak da, genel olarak politik tarihe doğru itmiş olması tesadüf değildir. Arşivleri kullanmak, doğal olarak zaman alan bir iştir. Ayrıca, önceki akademisyenlerle aynı arşivleri kullanan daha sonraki akademisyenler giderek daha fazla ayrıntı üretmeye itildiler. Arşiv kullanımının gerektirdiği kesinlik ve zaman, araştırma topluluğunun boyutunun genişlemesiyle birleştiğinde, akademisyenleri araştırmalarının konularını giderek daha dar biçimde tanımlamaya yöneltti.

Dolayısıyla *Yöntem-kavgası*'nın (Methodenstreit) mantığı ve metodolojik içerimleri, dünya çapındaki tarihsel sosyal bilimler girişimini büyük başlangıçlarından, (gerek nomotetik, gerekse idiyografik ampirik araştırmada) hem zamanda, hem de kapsamda ölçek olarak giderek daha küçük olanın incelenmesine doğru yöneltti. Süreç içinde bu türden amacından sapmış bir sonuca karşı çıkan akademisyenler, Myrdal'ın "kurumsal ekonominin" nomotetik ve evrenselleştirici ekonominin "habis tümörü" tarafından görmezden gelinmesinden şikayetçi olması gibi, görmezden gelindiler; ve başlıca entellektüel sorular da görmezden gelindiler, çünkü bunlar *Yöntem-kavgası* (Methodenstreit) karşıtlığının iki yarısından birisinin çerçevesi içinde ele alınamazlardı.

Bu durumda ırkçılığı ve ırkçılığın kalıcı karakterini açıklayamadık. Azgelişmişliği ve azgelişmişliğin kalıcılığını açıklayamadık. Devletlerin nasıl ve neden ortaya çıktıklarını bile açıklayamadık. Aynı şekilde, neden her devletin bir "toplumu" olduğunu ve her "toplumun" bir devleti olduğunu örtük olarak varsaydığımızı da açıklayamadık. Ve böylesine merkezi olguları açıklayamayan bir bilgi dünyasının büyük güçlüklerle karşılaşması muhakkaktır. Gerçek dünya bilgi dünyasıyla arasındaki farkı kapatmak mecburiyetindedir. Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi yeterli düzeyde şoklardı. Faşizm ve Nazizm daha da sarsıcıydılar. Bandung olgusunun daha da fazla güven kırıcı olduğuna inanıyorum. Hiç kuşkusuz tarihsel sosyal bilimler bu ardışık şokları, teorileştirmelerinde ve pratiklerinde bazı ayarlamalar yaparak "ele aldılar". Ancak bu biraz Ptoleme modelindeki ek küçük dairelere ekleme yapmaya benziyordu. Bütün analiz aşırı ölçüde hantal ve kullanışsız hale geliyordu. 1968 dünya kültürel devrimi meydana geldiğinde, bu dayanılabilir sınırların üzerindeydi ve yapı sallandı; ve bugün de çökmeye devam ediyor.

Politik olarak, 1968 bana göre yalnızca sistem-karşıtı bir devrimci anı (yani, tarihsel bir sistem olarak kapitalist dünya-ekonomisine karşı dünya-çapında bir patlamayı) değil, fakat aynı zamanda ve daha önemlisi, tarihi sistem-karşıtı hareketlerin kendilerine karşı bir devrimi de temsil ediyordu. Bu tarihi sistem-karşıtı hareketler, başlıca üç versiyonlarıyla, 1945'ten 1968'a kadar uzanan dönemde, sonunda devlet iktidarını az ya da çok ele geçirmeyi başarmışlardı: (Biraz gevşek bir biçimde yorumlanan) Sosyal-Demokratlar Batı'da, Komünistler Doğu'da ve ulusal kurtuluş hareketleri Güney'de. 1968 patlaması önemli ölçüde, gerçekten sistem-karşıtı olamadıkları için bu hareketlerin bir eleştirisiydi.

Devrimci bir an olarak, 1968 geçti ve kesin olarak sona erdi. Ama devrimci bir an olarak 1848 de sona ermişti. Bununla birlikte, 1968, kendinden önceki 1848 gibi, muazzam

miraslar bıraktı. Bunlardan birisi, üniversiteler ve entellektüel söylem dünyası üzerindeki etkisidir. 1968'in yaptığı, dünya üniversite sistemi üzerindeki 19. yüzyıl düşüncesinin mirasçılarının bütünsel kontrolünü kırmak ve üniversiteyi bir entellektüel tartışma alanı rolüne tekrar kavuşturmaktı. Süreç içinde, *Yöntem-kavgası* (Methodenstreit) epistemolojik tartışma için tek mümkün çerçeve olma konumunu yitirdi. Daha önceki, tarihsel ya da beşeri incelemelerle, çağdaş ya da sosyal bilimsel incelemeler arasındaki geçilemez sınır bir düstur olmaktan çıktı. Belki de hepsinden daha radikal olarak, 19. yüzyıl liberalizmi ve 19. yüzyıl Marksizmi arasında gerçek mücadelelerin meydana geldiği bu zimni konsensüs alanı, bizim tarihsel sosyal bilimlerde kavramsal anlayışlarımızı şekillendiren bir zimni konsensüs, sonunda sorgulanmaya başlandı.

Sonuç kargaşa oldu. Erken 19. yüzyıl muhafazakarlığının kendisini tekrar eden versiyonları, açılan yarığı kapatmak için hızla harekete geçtiler. Gürültücü ve saldırgan olmalarına karşın, şimdiye kadar entellektüel bakımdan zayıf kaldılar ve esas olarak liberal-Marksist konsensüs alanının prestij kaybetmesinden ötürü itibar kazandılar. Diğer yandan, üniversitelerde, doğrudan 1968 dünya devriminden kaynaklanan yeni konular belirdi: Özellikle, kadın araştırmaları ve bir tür olarak "etnik" araştırmalar şeklinde tanımlanabilecek bir alanın çok çeşitli versiyonları. Bu yeni konular büyük bir canlılık gösterdiler, ancak hâlâ büyük ölçüde bilinç yükseltme aşamasında bulunuyorlar ve üniversite sisteminin programını temel düzeyde yeniden şekillendirecek gücü henüz geliştirmediler. Bazılarımız, tarihsel sosyal bilimlerin kavramsal çerçevelerine ve metodolojik önyargılarına bir meydan okuma olarak bir "dünya-sistemi perspektifini" ortaya koyduk. Buna karşın itiraf etmeliyim ki, dünya-sistemi perspektifinin şöhreti ne olursa olsun, bu bakış açısı da üniversite programı üzerinde şimdiye kadar belirleyici bir etki yaratamadı.

Kısacası, büyük bir kargaşanın ortasında bulunuyoruz.

Gerçekte bugün artık hiçbir belirgin üniversite programı yoktur ve bunun en az 100 yıldan bu yana ilk defa doğru olduğu üzerinde ısrarla duruyorum. Bunun nedeni –kendisi ilk kez olarak *dünya-çapında* bir üniversite topluluğu olarak yerleşiklik kazanmış olan– akademi dünyasının, sonucu henüz belli olmayan büyük bir dönüşümün içinde olmasıdır.

Bu dönüşümün kanıtları her yerde görülebilir. Ben tarihsel sosyal bilimler olarak adlandırdığım alanda gerçekleşenleri belirtiyorum. Ancak fizik bilimlerinde ve matematikte meydana gelenleri de gözden uzak tutmamalıyız. (Diğer birçoklarının yanısıra) Prigogine, Newtoncu lineer dinamiğin ve denge durumu analizinin, lineer-olmayan dinamiğin ve denge-durumundan uzak durumların analizlerinin merkezi bir rol oynadıkları, daha genel bir sürecin çok özel durumları olduklarını ileri sürüyor. Prigogine "zaman okunun", fizikte bile yeniden kullanılması gerektiği çağrısında bulundu ve bilimin amacının karmaşıklığı basitleştirmek değil, açıklamak olduğunu öne sürdü. Benzer bir biçimde, Mandelbrot, Öklid geometrisinin, gerçek dünyanın öncelikle kesirli (fraktal) boyutlarda (yani, çoğu durumda tam sayı olmayan boyutlar) ölçülmesi gereken daha genel bir sürecin çok özel bir durumu olduğunu ileri sürüyor. Kaos, karışıklık (catastrophe) ve çatallaşma, bütün modern bilimi baştan aşağı gözden geçiren bir hareketin kod sözcükleri haline geldiler.

Fizikçilerin neo-klasik iktisadın üzerine temellendiği Newtoncu öncülleri reddetme sürecinde oldukları bir dönemde, neo-klasik iktisatçılar giderek ilişkisiz ve mevcut entellektüel sahnede, giderek bilimsellik-karşıtı hale gelen bir teorikleştirme tarzının son savunucuları mı olacaklar? Ekonomi dalındaki Nobel ödülleri, Fizik ve Kimya'da Nobel ödülleri kazananlar tarafından çürütülen teoremler için kanıtlar sunan kişilere verilmeye devam mı edilecek?

Sonuçlar

Bu durumda Myrdal'ın mirasından hangi sonuçları çıkartacağız? Ben aşağıdakileri çıkartıyorum:

İlk olarak, Myrdal'ın entellektüel yaşamını adadığı ikilemler, onun düşündüğünden çok daha yaygın ve zorluklarla doludur. Myrdal şuna inanmış görünüyor: Bir psikanalist gibi, bir kez toplumsal değerlerle toplumsal gerçekler arasında varolan çelişkilerin altında yatan mekanizmaları ve örtük rasyonalizasyon biçimlerini açığa çıkardığında, toplum, bir hasta gibi, kendi işleyiş tarzını yeniden düzenleyecekti. Ancak ırkçılık ve azgelişmişlik ikilemleri, bu kadar kolayca çözülebilen ikilemler değillerdir. Daha ziyade, bu ikilemler mevcut tarihsel sistemimizin dokusunu oluşturmaktadırlar. Bunlar iyileştirilebilir hastalıklar değil, fakat tanımlayıcı karakteristiklerdir. Tezahürleri değişebilir, ama gerçeklikleri kalıcıdır.

İkincisi, sosyal teorideki değer sorunu gerçekten Myrdal'ın inandığı kadar merkezi bir sorundur. Ve kendisi bu bakımdan korktuğu ölçüde görmezden gelinmemiştir. Myrdal gerçekte, bugün içinde bulunduğumuz ahlaki ve entellektüel tehlike içinde görmezden geldiğimiz büyük bir peygamberdi. Sözünü ettiğim değişim, toplumsal araştırmadan değerin dışlanmasını öngören 19. yüzyıl tavrının tam bir aldatmaca olduğunu anlayan herkesin gücünün serbest kalmasına yol açtı. Ve Myrdal'ın desteklediği pozisyon şimdi hiç umulmadık bir bölgeden, doğa bilimcilerinden muazzam bir destek kazandı: Bu doğa bilimciler, "zaman okunun" ve araştırmacının araştırma nesnesi üzerindeki kaçınılmaz etkisinin yalnızca tarihsel sosyal bilimler için değil, aynı zamanda fizik ve matematik için de doğru olan olgular olduklarını söylüyorlar. Prigogine bu gelişmeyi "dünyanın büyüsünün iade edilmesi" olarak adlandırdı.

Üçüncü olarak, Myrdal metodolojik sorunları ele alışında oldukça başarılıydı. Bildiğimiz gibi, merkezi örgütleyici metaforu, "toplumsal sistemde otomatik olarak kendini denge

durumuna getirmeye doğru bir eğilim..... olmadığı"nın tanınması üzerine temellenen "dairesel ve birikime dayalı nedensellik" metaforuydu (Myrdal 1957: 13). Fakat burada altının çizilmesi gereken nokta şudur: Çatallaşmaların meydana geldiği denge durumundan uzak durumlarda, bu çatallaşmalar stokastik bir nitelik gösterirler, bunlar sonucu öngörülemeyecek süreçlerdir ve bu durumlarda göreli olarak küçük dalgalanmalar çok büyük ve geri-çevrilemez sonuçlara yol açarlar.

Dördüncüsü, son yirmi yılın entellektüel "kargaşasının" gösterdiği gibi, Myrdal'ın pozisyonunun mantığı, bizim dünya üniversite sistemini yeniden-yapılandırmaya acil olarak ihtiyacımız olduğunu ortaya koymaktadır. Buna, üzerimizde gerçekleşen toplumsal ve entellektüel çatallaşmalarla başetmemizi sağlayacak şekilde, değişimin üstesinden gelmemizde ve kuramsallaştırmamızı ve metodolojilerimizi yeni bir yapıya kavuşturmamızda bize imkan tanıması için ihtiyacımız var. O halde ekonomi, sosyoloji, antropoloji, politika bilimi, coğrafya ve tarih bölümlerinin feshedilmesi ve bunların tek bir tarihsel sosyal bilimler bölümünde birleştirilmeleri için çağrı yapıyorum. Bu çağrıyı tabii ki sembolik olarak yapıyorum. Çünkü adı geçen disiplinler, artık ayrı ayrı disiplinler olarak meşruluklarını entellektüel bakımdan makul biçimde savunamazlarken, kendi sipere benzeyen yapılarında örgütsel olarak oldukça iyi tahkim edilmişlerdir. Hiç kuşkusuz bu çağrı dikkate alınırsa, önümüzdeki 50 yılda, kendi spesifik entellektüel tanımlarıyla ve belki de akademisyen yetiştirilmesi için kendi spesifik eğitim programlarıyla birlikte, çok sayıda yeni altdisiplin doğacaktır. Ancak bu kadar karmaşık bir yenidentanımlamanın temel önkoşulu, tek bir entellektüel olgunun, tarihsel toplumsal sistemlerin (içinde yaşadığımız sistemin, tarihsel zamanda daha önceki dönemlerde varolmuş sistemlerin ve olası sistemlerin) işleyiş tarzlarının bütünselci incelemesinde, uygun höristik kuramsallaştırmalar hakkında tek bir tartışmaya dayanan, tek bir entellektüel

alanın yaratılmasıdır.

Beşinci olarak, tarihsel sosyal bilimlerin bu yeniden-yapılandırılması, ne entellektüel dünyanın geri kalan bölümünden, ne de hem bir yansıması, hem de bütünleyici bir motoru olduğu toplumsal dünyadan yalıtılmış bir biçimde tahayyül edilemez. 19. yüzyılın ortalarında, sosyal bilimler toplumsal hareketlerle birlikte ve bunlarla gerilim içinde doğdular. Myrdal ikilemlerinin ne zaman ve nasıl çözüleceğini sorduğunda, mümkün olan tek yanıta ulaşmıştı: "Güç, uğradıkları haksızlıklardan ötürü şikayetçi durumda olanların elinde toplandığında, ideallerin ve toplumsal bilincin etkin hale gelebileceği zaman gelmiş demektir" (Myrdal 1957: 70). Toplumsal hareketler, tarihsel sosyal bilimlerin yanıtlamayı hedefledikleri entellektüel sorunları yaratırlar. Tarihsel sosyal bilimler, bu sorunları kuramsallaştırırken, çözümleri için hem araçları, hem de engelleri oluştururlar.

Bu nedenle, Gunner Myrdal'ın şu düşüncesiyle bitireceğim. Myrdal "bütün bilimlerin mantıksal güçlüğünün" şu olduğunu söylemektedir:

> Bütün girişimlerinde bir *a priori* varsaymaktadır; ancak tutkusu sürekli olarak bu *a priori* için ampirik bir temel bulmaya çalışmak olmak zorundadır.
>
> Böylece sürekli olarak tam anlamıyla yapılması olanaksız birşey için çaba gösteriyoruz ve hiçbir zaman eğreti değişiklikler yapmanın ötesine geçemiyoruz: Ancak bu değişikler daha iyi ya da daha kötü olabilirler. İçinde bulunduğumuz durumda görev, bazen varsayıldığı gibi, teorinin "boş kutularını", gerçeklik hakkında ampirik bir bilgi içeriğiyle doldurmak gibi, nispeten kolay olanı değildir. Teorik kutularımızın boş olmasının nedeni öncelikle, gerçeği kavrayabilecek bir biçimde yapılmamış olmalarıdır. Ne kadar soyut olurlarsa olsunlar, olgulara daha yüksek derecede uygun olmaları anlamında, daha gerçekçi yeni teorilere ihtiyacımız var.
>
> Bu arada ... ideal olanın açık bir kavramının sü-

> rekli biçimde akılda tutulmasının ve bütün araştırmamızda yönlendirici bir rol üstlenmesinin, dağınık çabalarımızı disipline edici bir güç olacağına inanıyorum. Öncelikle, akademik geleneğimizde ağır bir yük olarak kendimizle birlikte taşıdığımız önyargılı ve yersiz eğilimlerden ve gerçek dışı ve ilişkisiz teorik yaklaşımlardan kendimizi kurtarmaya gereksinmemiz var. (1957: 163-64)

Gelin hepimiz, Gunner Myrdal'a "Akıntıya Karşı" (1972) gitmek çağrısında eşlik edelim. Ve Nobel konuşmasında dediği gibi, "politikacılar ve uzmanlar ahlaki taahhütlere gereken önemi vermekte ürkek davrandıklarında, gerçekçiliğin var olmadığı"nı hatırlayalım.

7. GELİŞME: İZLENECEK ÖRNEK Mİ, YANILSAMA MI?

Bugün belki de ekonomik gelişme kadar neredeyse herkesin genel kabulünü bulabilmiş bir toplumsal hedef yoktur. Son 30 yılda herhangi bir yerde, en azından kendi ülkesinde, bu hedefi izlemekte olduğunu ileri sürmemiş tek bir hükümet olduğundan kuşkuluyum. Bugün dünyanın her yerinde, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, solu ve sağı bölen, gelişmenin gerekip gerekmediği değil, bu hedefin gerçekleşmesi için hangi politikaların en fazla umut verdiğinin kabul edildiğidir. Bize sosyalizmin gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize *laissez-faire* görüşünün gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize gelenekten kopuşun gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize yeniden hayatiyet kazandırılmış bir geleneğin gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize sanayileşmenin gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize artan tarımsal üretkenliğin gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize içe kapalı bir ekonomi politikası izlemenin gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Bize giderek dünya pazarına açılmanın (ihracat yönelimli büyüme) gelişmeye giden yol olduğu söylendi. Herşeyden önce bize, eğer yalnızca

doğru olanı yaparsak, gelişmenin mümkün olduğu söylendi.

Ancak bu doğru olan şey nedir? Doğal olarak bu soruya yanıt verecek ve güçlü bir biçimde, hatta tutkuyla yanıt verecek insan sayısında kıtlık çekilmeyecektir. Eğer dünyada süregiden devrimci hareketler varsa, bunların altında yatan itici güç baskıcı bir duruma son vermektir. Ancak devrimcileri ayakta tutan diğer itici güç, devlet iktidarı düzeyindeki zaferlerinin, sonunda ülkelerinin gerçek gelişmesine kapıyı açacak olması beklentisidir.

Aynı zamanda, geçmişteki gelişme politikalarının meyveleriyle ilgili olarak gecikmenin yarattığı önemli hayal kırıklıkları oldu. Çin'de, Kültür Devriminin hangi yollarla bir on yıl boyunca gelişmeyi engellediği ve böylelikle geriye attığı hakkında konuşuluyor. Sovyetler Birliği'nde, bürokratik katılıkların ve politik yanlışların hangi yollarla ekonomiyi tahrip ettiği konuşuluyor ve bir *perestroika* için çağrıda bulunuyorlar. Afrika'da, bağımsızlıktan bu yana ve ekonomiyi geliştirmek için bir "on yıllık", gerçekte birkaç on yıllık bir çabadan sonra, ekonomik durumlarının ciddi biçimde bozulmasının neyle açıklanması gerektiği üzerine tartışılıyor. ABD'de ve Batı Avrupa'da, hükümetin ekonomik sürece çok geniş kapsamlı ya da çok yersiz müdahalesinin nasıl girişimi engellediği ve dolayısıyla nasıl bu ülkelerin varsayımsal olarak daha önce istifade ettikleri ya da başka koşullarda istifade edebilecekleri ekonomik durumdan daha az arzu edilir bir durum yarattığı konuşuluyor. Bütün bu hoşnutsuzlukların içinde, Çin'de ya da Sovyetler Birliği'nde ya da Afrika'da ya da ABD'de ya da Batı Avrupa'da, hemen hemen hiç kimse bir hedef olarak gelişmenin ne istenebilirliğini, ne de uygulanabilirliğini sorgulamadı. Eleştirenler ya da reformcular ya da kendilerini nasıl adlandırırlarsa adlandırsınlar, yalnızca başarısız olduklarını ileri sürdükleri politikaların yerine geçirilmek üzere, yeni ve farklı politikaların benimsenmesi gerektiğini iddia ettiler.

Ekonomik gelişmeyi, bir 1945-sonrası kavramı olarak düşünüyoruz. Ve bizim mevcut dilimizin büyük bölümünün, politikacılar ve entellektüeller tarafından kullanıldığı haliyle, dünya-sisteminde 1945-sonrası dönemin jeopolitiğinin bir ürünü olduğu hiç şüphesiz doğrudur. Ve 1945'ten itibaren, bir doktrin olarak kavramın, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar daha yaygın biçimde ve daha büyük bir toplumsal meşruiyetle uygulandığı da kesinlikle doğrudur. Ancak elbette temel düşünce çok daha eski köklere sahiptir. Gerçekte bu düşüncenin tarihinin, kapitalist dünya-ekonomisinin tarihinin kendisiyle çakıştığı görülmektedir. Ülkelerin nasıl gelişebilecekleri hakkındaki olgunlaşmış entellektüel tartışmalar, en az 17. yüzyıl kadar erken bir tarihte yapılıyordu. Herşeyden önce, bugün bizim merkantilizm başlığı altında biraraya getirdiğimiz, vaktiyle önerilen politikalarda tartışma konusu olan başka neydi ki?

O halde şu beş soruyu yöneltmek için, bu kapitalist dünya-ekonomisinin tarihi hakkında ne bildiğimizi gözden geçirmek istiyorum:

1. Gelişme neyin gelişmesidir?
2. Gerçekte kim ya da ne gelişmiştir?
3. Gelişme talebinin ardındaki talep nedir?
4. Böyle bir gelişme nasıl meydana gelebilir?
5. İlk dört soruya verilen yanıtların politik sonuçları nelerdir?

Bundan ve ancak bundan sonra başlığımdaki soruya geleceğim: Gelişme izlenecek bir örnek mi, yoksa bir yanılsama mıdır?

I

Gelişme iki farklı çağrışıma sahip olan bir sözcüktür. Birisi biyolojik bir organizmanın süreçlerine gönderme yapar. Küçük meşe ağacının meyvelerinden dev meşeler büyürler. Bütün organik olguların yaşamları ya da doğal tarihleri vardır. Bir şekilde yaşamaya başlarlar; daha sonra büyürler

veya gelişirler; nihayetinde ölürler. Ama, aynı zamanda çoğaldıkları için, tek bir organizmanın ölümü hiçbir zaman türün ölümü değildir.

Kabul gören sosyo-ekonomik analoji açıktır. Uluslar ya da devletler veya toplumlar bir şekilde (ve bir yerde) oluşmaya başlarlar; daha sonra büyürler ya da gelişirler. Ancak analojinin geriye kalan bölümü ender olarak takip edilir. Bu varlıkların sonunda ölecekleri ya da türün bir üreme süreci yoluyla hayatta kalacağı ihtimali hakkında çok az tartışma vardır. Neden analojinin sonuna kadar takip edilmediğini ve neden bütün dikkatimizin dizinin orta kısmında, varsayılan büyüme sürecinin normallikleri veya anormallikleri olarak kabul edilen şeyler üzerinde yoğunlaştığını merak edebiliriz.

Bunun bir nedeni gelişme sözcüğünün, biyolojik olmaktan çok aritmetik olan ikinci bir çağrışıma sahip olmasıdır. Gelişme genellikle, yalnızca "daha fazla" anlamına gelir. Bu durumda, organik bir çevrimle değil, herhangi bir zaman aralığında lineer (doğrusal) bir biçimde ya da en azından (dalgalanmalar gösterse bile) sürekli olarak artan (monotonic) bir projeksiyonla analoji kurarız. Ve tabii lineer projeksiyonlar sonsuza giderler. Şimdi, sonsuzluk çok uzaktadır. Ama oradadır ve birşeyin daha fazlasını hayal etmek her zaman mümkündür. Bu toplumsal bir ihtimal olarak açıkça çok cesaretlendiricidir. Şimdi birazına sahip olduğumuz ne olursa olsun, yarın bunun daha fazlasına sahip olabiliriz.

Doğal olarak, sonsuzluk aynı zamanda ürkütücüdür. Sonsuzluk son derece gerçek bir anlamda bir boşluktur. Sonsuzluk herkesin hoşlandığı birşey değildir. İnsanların hangi yollarla evrenlerini sınırlandırmaya, başa çıkılabilir ölçekte bir çevre yaratmaya, dolayısıyla bir şekilde denetlenebilir nitelikte makul bir olanak sunan bir çevreye gereksinme duydukları hakkında bütün bir klinik psikoloji literatürü vardır. Durkheim'ın anomi tartışması aynı argümanın başka bir versiyonudur.

Bununla birlikte, burada hemen toplumsal bir görelilik karşımıza çıkıyor. Bir ölçek üzerinde sahip oldukları mülklerin niceliğine göre yerleştirilmiş ve hepsi de daha fazlasını isteyen bir gruplar kümesinde, ölçeğin üst ucundaki grupların önlerinde yalnızca bir boşluk olmasına karşın, altta yer alanlar kendi üstlerindeki gruplar tarafından sınırlandırılmış durumdadırlar. Dolayısıyla bazıları sonsuz görünen, belirli bir zaman çizelgesinden yoksun beklentilerle karşı karşıya bulunurlarken, diğerleri açıkça, önceden daha fazlasına sahip olanlara "yetişmek" gibi, öncelikle daha fazla başedilebilir bir projeyle karşı karşıya bulunmaktadırlar.

Hepimizin bildiği gibi, bu resimde başka bir öge daha vardır. İyi zamanlar ve kötü zamanlar vardır, patlama dönemleri ve depresyon ya da en azından durgunluk dönemleri. İyi ve kötü zamanların toplumsal yorumu, oldukça dolaysız bir biçimde ilişkisel olma eğilimi gösterir. İyi zamanlar, bizim daha öncesine göre, daha fazlasına sahip olduğumuzu düşündüğümüz anlardır. Kötü zamanlar, bizim daha azına sahip olduğumuzu düşündüğümüz ya da daha azına sahip olmaktan korktuğumuz anlardır. Dolayısıyla, eğer mülkler ölçeğinin yüksek ucundaki ve alçak ucundaki gruplar arasında bir ayrım yaparsak, ekonomik genişleme ve daralma farklı manzaralar sunar. Yüksek uçta yer alanlar, doğrusu yüksek uçta yer almanın rahatlığına sahiptirler. Yine de, genişleme dönemlerinde boşluktan korkabilirler ve daralma dönemlerinde artık yüksek uçta yer alamamaktan korkarlar. Alt uçta bulunanlar, kendi maddi ödül düzeylerinin göreli olarak düşük olduğu temel bilgisiyle düşünmeye başlarlar. Dolayısıyla genişleme, hemen mutlak iyileşme ve nisbi orta vadeli yetişme yolundaki iyimser umudun kapısını aralayabilir. Diğer yandan daralma, zaten daha önce düşük olan bir düzeyden aşağıya doğru düşme iç sıkıntısına yol açar.

Bu durumda, insanların neden gelişme için bu kadar tutkulu duygular besledikleri ve gelişmeyi gerçekleştirmek

için alternatif şemalar arasında bu kadar çabuk gidip geldikleri benim için anlaşılması güç birşey olmaktan çıkıyor. "Daha fazlasının" gerçekleştirilmesi olarak gelişme, Prometheus mitidir. Bütün libidinal arzularımızın gerçekleştirilmesidir. Birleşmiş ya da daha çok kaynaşmış, arzu ve güçtür. Tarihsel bir sistem olarak kapitalist dünya-ekonomisinin yaptığı ilk kez bu arzuların toplumsal olarak meşru kılınmasıdır: "Biriktirin, biriktirin!" kapitalizmin temel motifidir. Ve gerçekte, bu kapitalist sistemin bilimsel-teknolojik çıktısı, yaygın biçimde görülebilen önemli birikim manzaraları ve dünya nüfusunun yaklaşık % 10-20'si için etkileyici bir tüketim düzeyi yaratmıştır. Kısacası, sonsuz birikim rüyasının gerçekleşmesi yalnızca meşrulaşmakla kalmamış, bir anlamda akla yatkın görünmüştür.

Aynı zamanda, yaşayan varlıklar olarak, hepimiz ölüm ve acı çekmek sorunlarının fazlasıyla bilincindeyiz. Hepimiz farkındayız ki, eğer bazıları çok tüketirse, çoğunluk tüketemez. Aynı şekilde, hepimiz tüketimin içinde bulunduğumuz ana yönelik bir faaliyet olduğunun ve gelecekte tüketmek için burada olmayacağımızın farkındayız. Yüksek derecede tüketenler organizmayla ilgili şu sonucu çıkartma eğilimi gösteriyorlar: Bireyler olarak yalnızca kendileri değil, fakat bir parçasını oluşturdukları gruplar da bir gün "aşağıya düşecekler". Kısaca, "uygarlık ve hoşnutsuzlarıyla" karşı karşıya bulunuyorlar.

II

Bununla bilikte, gelişmeyle ilgili tartışmaların tarihsel kapitalizm tarafından beslenen toplumsal psikolojilerle (ya da zihniyetlerle) derin ilgileri olmasına karşın, asıl konu psikolojik değil, toplumsaldır. Gerçek durum şudur ki, tarihsel kapitalizm şimdiye kadar, gerek sınıfsal, gerekse coğrafi anlamda, çok farklılaşan bir ödüller sistemi olagelmiştir. Teorik olarak kaçınılmaz ya da tarihsel olarak kalıcı olduğunu düşünelim ya da düşünmeyelim, ampirik bir olgu

olarak bu bana tartışma götürmez görünüyor.

Eğer bugün egemen ya da potansiyel olarak egemen devletler olan çeşitli coğrafi-yasal alanlara bakarsak, yine aynı olguyla karşılaşırız: Karşılaştırma ister verili bir devletin şu anki durumuyla, aynı devletin bundan 50 ya da 100 ya da 300 sene önceki durumu arasında yapılsın, ya da ister verili bir devletin kişi başına düşen GSYH'da* 50 ya da 100 ya da 300 sene önceki dereceli sıralaması ile aynı devletin aynı tarihler için devletlerarası sıralamadaki yeri arasında yapılsın, bazı alanlar kapitalist dünya-ekonomisinin tarihinde daha önceki dönemlerde içinde bulunduklarından, tartışma götürmeyecek biçimde daha iyi durumdadırlar. Verili bir devlet, örneğin ABD ya da İsveç "gelişti" derken, genellikle kastetmek istediğimiz şey budur. Maddi ve (birçoklarının ileri sürecekleri gibi) politik olarak (yurttaşlık haklarının genişlemesi vb) "daha iyi durumdadır".

O halde kim gerçekten bu anlamda gelişmiştir? Bir düzeyde yanıt oldukça kolaydır. Son 30 yılda kullanılmaya başlandıkları şekliyle, "gelişmiş" ve "azgelişmiş" ülkeler tabirleriyle kastettiğimiz, tam olarak, son 50-300 yıl boyunca yukarıda söylediğim anlamların birisi ya da her ikisi bakımından, "gelişmiş" (ya da "azgelişmiş") ülkelerin listesidir. Genel bir bakışla, "gelişmiş" ülkeler listesinin üyeleri olarak Batı Avrupa ülkelerini artı Japonya'yı düşünürüz. Üçüncü Dünya ise azgelişmiş ülkeler listesini oluşturmaktadır. Sosyalist ülkeler her iki karşılaştırma bakımından da, en fazla tartışılan kategoriyi oluştururlar: Geçmişte içinde bulundukları duruma göre, bugün nerede bulunuyorlar; geçmişteki yerleriyle karşılaştırmalı olarak bugün dereceli sıralamadaki yerleri nedir? Analistler temel ekonomik ölçümlerin gösterdikleri şey hakkında ve/veya bu ölçümlerin sosyalist ülkeler için geçerli göstergeler olup olmadıkları konusunda anlaşmazlık içindeler.

Peki 1945'ten önceki kapitalist dünya-ekonomisi çerçevesi içinde yer alan "ulusal gelişme" kalıbı hakkında ne bi-

* Gayri-safi Yurtiçi Hasıla.

liyoruz? Bugün belirli bir açıklıkla söyleyebileceğimiz bazı şeyler olduğunu düşünüyorum.

Bir, 16. yüzyılda Avrupa kıtasını merkez alan bir kapitalist dünya-ekonomisi oluşmaya başladı. Başlangıçtan itibaren bu gelişme, bizim meta zincirleri olarak adlandırabileceğimiz bütünleşmiş üretim süreçlerinin oluşumunu içeriyordu. Bu meta zincirlerinin neredeyse tamamı, varolan politik sınırları aşma eğilimi gösteriyordu. Bu meta zincirlerinden elde edilen toplam artı-değer, tarihin hiçbir anında artı-değerin yaratıldığı coğrafi mekanlar bakımından eşit şekilde dağılmadı; fakat her zaman orantısız bir biçimde, başka alanlar yerine bazı alanlarda yoğunlaştı. "Çevre" alanlar derken, artı-değerin "merkez" alanlara dağılımında zarara uğrayan bu alanları kastediyoruz. Tarihsel sürecin başlangıcında, farklı coğrafi alanların ekonomik zenginlikleri arasında oldukça az bir fark görülmesine karşın, yalnızca bir yüzyıllık bir artı-değer akımı, merkez ile çevre arasında şu üç kriter bakımından gözle görülür bir ayrım yaratmaya yetti: Sermaye birikimi, yerel üretim süreçlerinin toplumsal örgütlenmesi, oluşum halindeki devlet yapılarının politik örgütlenmesi.

Böylece, 1600 yılı itibarıyla, Kuzey-batı Avrupa'da doğuş halindeki merkez alanlarla karşılaştırıldığında, (Doğu-orta Avrupa ve İspanyol Amerikası gibi) doğuş halindeki çevre alanlar hakkında daha o zaman üç şey söyleyebiliyorduk: Kişi başına tüketim düşüktü. Yerel üretim süreçleri, daha fazla baskı gören ve daha az gerçek gelir elde eden emek kullanıyordu. (Bu elbette neden kişi başına tüketimin düşük olduğunun başlıca nedenlerinden birisidir.) Devlet yapıları içte daha az merkezileşmişti ve dışta daha zayıftı. Üç önermenin hepsinin 1600 yılı itibarıyla doğru olmasına karşın, hiçbirisinin 1450 yılı itibarıyla doğru olmadığını belirtmek çok önemlidir. Üç ampirik hakikat kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişinin sonucuydu.

İki, artı-değerin daha büyük bir oranını elde etme tarzı, meta zincirinin bazı bölümlerinin göreli olarak tekelleşme-

siydi. Tekelleşme, üreticilerin bazı bölümlerinin sahip oldukları belirli teknolojik ya da örgütsel avantajlar nedeniyle veya pazarın politik olarak dayatılmış bazı sınırlamaları dolayısıyla gerçekleşebiliyordu. Tekelci avantajın kaynağı ne olursa olsun, yapısal olarak savunmasızdı. Zaman içinde başkaları, şu ya da bu yolla, teknolojik ya da örgütlenmeye ilişkin avantajı "kopyalamaya" veya pazarın politik olarak tabi tutulduğu sınırlamaların altını oymaya çalışabilirdi. Bu tabii ki, yaratılan toplam artı-değerden başkalarına göre daha az pay alan üreticilerin sürekli arzuladıkları birşeydi.

Tarihsel olarak oluşmuş, geçici tekelleşmelerin savunmasızlığı gerçekti. Avantajlar sürekli olarak saldırı altındaydı – devletlerin içinde ve devletler arasında. 18. yüzyılın "ulusların zenginliğine" ilgisi, yalnızca kendi tekelci avantajlarını korumak ya da yaratmakta ve diğerlerininkinin altını oymakta çıkarı olan üreticilerin amaçlarının ideolojik bir ifadesiydi. Merkantilizm olarak adlandırdığımız olgu ise bu mücadelenin örgütlü bir yönteminden başka birşey değildi: Bu mücadelede, artı-değer üzerinde denetim kurma yetenekleri orta düzeyde olan üreticiler, içlerinde etkili oldukları devlet yapılarını, başka devlet yapılarında konumlanmış, ekonomik olarak daha güçlü rakiplerinin altını oymak için kullanmayı hedefliyorlardı.

Varolan herhangi bir pazarla ilgili olarak, tekrar tekrar meydana gelen ve dünya ekonomisinde durgunluklara yol açan "aşırı-üretim" sorunu da, benzer biçimde, yüksek derecede kar getiren malların üretimine geçen ve toplam üretimin genişlemesiyle tekelci avantajın altını oyan yeni üreticilerin bir sonucuydu. Bir yandan merkantilist politikalar varolan avantajları politik mekanizmalar yoluyla tersine çevirmeyi hedeflerken, diğer yandan üretime girme, avantajın altını pazar aracılığıyla oyuyordu. Net sonuç aynı olabiliyordu ve yöntemlerden hiçbirisi diğerini dışlamıyordu.

Meta zincirindeki bir tekel türü zayıfladığında, üreticiler başka türde, yeni tekelci avantajlar yaratmayı amaçlıyor-

lardı; çünkü bu, pazar yönelimli üretim aracılığıyla birikmiş sermayenin büyük (ve aynı zamanda orantısız) bir bölümü üzerinde denetim kurmanın tek geçerli mekanizmasıydı. Teknolojik ilerlemeler olarak adlandırdığımız olgu, yalnızca yeni tekelci avantajlar için gerçekleştirilen bu arayışı yansıtır. Sık sık, tamamen yeni meta zincirleri kuruluyordu. Hiç şüphesiz eskileri de sürekli olarak yeniden-örgütleniyordu.

Yerel rant nispeten ender rastlanan (ve uzun vadede ekonomik bakımdan küçük bir önem arzeden) bir olgu olduğu için, bazı coğrafi alanların sermaye birikimi açısından diğerlerine göre neden daha iyi durumda olduklarının tek sebebi, yani neden verili bir tarihte bazı alanların daha merkezi ve diğerlerinin daha çevresel olduklarının tek sebebi, bu alanların dünya-ekonomisinin işleyişi içinde yakın geçmişteki tarihleridir. Verili bir coğrafi alanın verili bir role sahip olması, değişmez olmaktan çok uzaktır. Gerçekte, ne zaman önemli bir tekel zayıflatılsa, avantajın coğrafi konumlanış kalıbı yeniden-örgütlenmeye tabi olmuştur. Tartışmamızda, işin içine dahil olan ilişkileri gözardı etme eğilimi taşıyoruz ve bunun yerine, bu tür olguları devletler olarak adlandırdığımız yasama yetkisine sahip birimler açısından özetliyoruz. Bu nedenle, devletlerarası bir "hareketlilik" gözlemliyoruz. Bazı ülkeler "yükseliyorlar". Bu elbette, başka devletlerin "daha aşağıya kaydıkları" anlamına gelir ve gelmek zorundadır. Artı-değer eşitsiz biçimde biriktiği sürece, bu anlama gelmek zorundadır ve dolayısıyla biz coğrafi-yasal alanları dereceli olarak sıralayabiliriz.

Üç, ilk önce Avrupa'da konumlanmış bulunan bu kapitalist dünya-ekonomisinin sınırları, daha sonraki üç yüzyıl boyunca genişledi. Neden bu sınırların genişlediklerinin açıklaması, kapitalist dünya-ekonomisinin değişken yapısına içsel olan süreçlerde yatmaktadır. Temel süreç bir dizi olarak betimlenebilir. "Önde gelen" tekellerin ortadan kalkması, dünya-ekonomisinde periyodik ekonomik durgunlukların oluşmasına neden olmuştur (Kondratieff B-ev-

releri). Her ekonomik durgunluk, bir bütün olarak dünya-ekonomisindeki toplam kar oranını yeniden eski haline getirmek ve süregiden eşitsiz dağılımını sağlamak için tasarlanmış bütün bir değişiklikler dizisine yol açmıştır: (Hem üretimin daha fazla mekanikleştirilmesi, hem de üretim alanının yeniden-konumlandırılmasıyla) ücret maliyetlerinin düşürülerek, üretim maliyetlerinin düşürülmesi; icatlar yoluyla yeni tekelleşmiş önde gelen ürünlerin yaratılması; iş gücünün bölümlerinin daha fazla proleterleştirilmesiyle, efektif talebin genişletilmesi.

Bununla birlikte, son değişim bilançoda, bu iş gücü bölümlerinin gerçek gelirlerinde bir artışı gerekli kılmıştır; ve bu nedenle küresel kar oranını yükseltmek hedefiyle kısmi bir çelişki içinde olmuştur. İşte bu noktada dünya-ekonomisinin sınırlarının genişlemesi, gerçekte başka yerlerde gerçek ücretlerdeki artışı telafi eden ve böylelikle küresel ortalamayı koruyan, yeni düşük-maliyetli emeğin bir kapsanma tarzı olarak, etkisini göstermeye başlar. Elbette, küresel ortalamalar tek tek kapitalistleri ilgilendirmemiştir. Karın eşitsiz dağılımı başlıca sorun olarak kalmıştır. Ancak bu hedefe giden yol, kısmen kapitalist dünya-ekonomisinin erişebildiği sınırların genişlemesinde yatar.

Kapitalist dünya-ekonomisindeki egemen güçlerin çeşitli dönemlerde sistemin sınırlarını genişletmeyi hedeflemiş olmaları, zorunlu olarak bunu başarabildikleri anlamına gelmemiştir. İnsanlar her yerde, dünya-ekonomisine dahil edilme sürecine karşı, değişen etkinlikte direnişler göstermişlerdir: Özellikle dahil edilmenin, hem ivedi maddi çıkarlar, hem de dahil edilenlerin kültürel değerleri bakımından hiç de cazip olmayan bir öneri olması dolayısıyla. Buna karşın, burada kapitalist dünya-ekonomisi içsel mekanizmalarının avantajlarından yararlanmıştır. İcatların sürekli olarak ödüllendirilmesi, başka şeylerin yanısıra, silahlanmada teknolojik ilerlemelere yol açmış, dolayısıyla kapitalist dünya-ekonomisinin merkez devletleriyle, dünya-ekonomisinin dışında yer alan politik yapılar arasında askeri gücün dene-

timinde düzenli biçimde büyüyen bir fark yaratmıştır. Fetih, hatta bürokratik olarak örgütlenmiş dünya-imparatorluklarının fethedilmesi ya da en azından her seferinde biraz daha parçalanması, giderek daha olanaklı hale gelmiştir.

Kapitalist dünya-ekonomisine dahil edilme süreci gerçekleştiğinde, nasıl bir dahil edilme sürecinin işin içinde olduğu şimdi oldukça açıklık kazanmıştır. Bir yandan bu, dahil edilen alanlardaki belirli sayıda üretim süreçlerinin dönüştürülmesi anlamına gelmiştir; öyle ki bu süreçler dünya-ekonomisinin meta zincirleriyle bütünleştirilmişlerdir. İlk olarak, dahil edilen alanlar zincirdeki üç noktadan birisiyle birleştirilmiştir: Merkez alanlardaki bazı imalat süreçleriyle ilgili hammadde üretimi –satışa dönük tarımsal bir ürün (buna tarımsal gıda ürünleri de dahildir) ya da madeni bir ürün; çevre alanlarda hammaddeleri üreten emek gücünü beslemek için fazladan bir tarımsal gıda maddeleri üretimi; yerel artı-değerin, hammaddelerin üretiminde –ya da hammadde üreticilerini beslemek için gereken tarımsal ürünlerin üretiminde– çalışmak üzere belirli dönemlerde göçeden bir emek gücünün ayakta tutulması amacıyla kullanılması.

Dahil edilme sürecinde gerçekleşen ikinci dönüşüm, varolan politik yapıların, kapitalist dünya-ekonomisinin devletlerarası sistemi içinde işleyen devletler olarak yeniden-yapılandırılmalarıydı. Bu dönüşüm, varolan politik yapıların bazen birleşmelerini, bazen sınırlarının yeniden çizilmesini, bazen parçalanmalarını, zaman zaman da tamamen yeni ve sınırları oldukça yapay biçimde belirlenmiş yapıların yaratılmasını içerdi. Bunlardan hangisi gerçekleşmiş olursa olsun, önemli olan nokta şuydu ki, sonuçta oluşan "devletler" (bazen bunlar "sömürgeler" olarak adlandırılan, egemen-olmayan "devletler"di) devletlerarası sistemin kuralları içinde işlemek zorundaydılar. Bu devletlerin, meta zincirlerinin işlemesi için gerekli olan akışlara imkan tanıyacak, belirli dereceye kadar etkin bir içsel denetimi

gerçekleştirmeleri gerekiyordu. Ancak dünya-ekonomisinin merkez alanlarındaki devletler karşısında, varolan belli başlı tekelleştiricilerin çıkarlarını etkin biçimde tehdit edebilecek ölçüde de güçlü olamıyorlardı.

Kapitalist dünya-ekonomisinin çok sayıdaki genişlemesi, düzensiz, ancak sürekli bir biçimde 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar meydana geldi. Geç 19. yüzyıl sonunda, gezegende, dünya-ekonomisinin devletlerarası sisteminin işleyişleri dışında kalmış alan yoktu. Eğer hâlâ, kapitalist dünya-sisteminin işleyişini oluşturan meta zincirlerinden herhangi birisinde içerilmemiş coğrafi alanlar var idiyse, bunlar çok değildi ve bir bütün olarak düşünüldüğünde, geriye kalan az sayıdaki dahil-edilmemiş alanlar, İkinci Dünya Savaşının sonundan itibaren içerilmiş hale geldiler.

Dördüncü gözlem, üretim güçleri ve zenginlik düzeylerindeki toplam büyümeyle ilgilidir. Dereceli bir sıralamada, eğer bazıları yükseliyorsa, diğerlerinin düşmek zorunda olmasının mantıksal olarak yadsınamaz niteliğine karşın, yine de şu iki durumdan birisinin ya da her ikisinin birden, eş-zamanlı olarak doğru olması mümkün olabilirdi: (a) devletlerin hepsi ya da çoğunluğu "gelişmenin" bazı mutlak ölçülerine göre "yükselmişlerdi"; (b) mutlak ölçülerin çeşitli alanlar arasında farklı biçimde dağılmış olması durumu azalmıştı. Gerçekte, liberal kalkınmacıların başlıca argümanı, bunun doğru olabileceği olmuştur ve aralarından birçoğu, daha ileri giderek, bunun gerçekte tarihsel olarak doğru olduğunu ileri süreceklerdir.

Dünya nüfusunun gelir bakımından en üstte yer alan % 10-20'si için, tüketilebilir mutlak zenginlik düzeyinin geçen 400 yıl boyunca artmış olduğunun ve üstelik önemli ölçüde artmış olduğunun, tartışma götürmez bir olgu olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, sözünü ettiğim bu % 10-20, gezegende eşitsiz biçimde dağılmış oldukları için, önermenin merkez ülkelerin nüfusunun çoğunluğu için doğru olduğu kesindir. Bu durumda, eğer kişi başına düşen GSYH gibi devlet düzeyinde ölçüler kullanırsak, fiyat enflasyonunu

analizimize dahil etsek bile, böyle bir artışla karşılaşmış oluruz.

Sorun, üretim güçlerinin dönüşümünden kaynaklanan birikmiş fiziksel üretim tesislerinde ve gerçek zenginlikteki olağanüstü genişlemenin gerçekleşip gerçekleşmemiş olması değildir. Elbette gerçekleşmiştir. Sorun, bu genişlemeden dünyanın orta-tabakalarının ya da kadrolarının yararlanmış olup olmadığı da değildir. Elbette yararlandılar. Sorun öncelikle bunun, dünyanın büyük çoğunluğunun gerçek refahında bir yükseliş anlamına gelip gelmediğidir. Hiç şüphesiz, 1945'e kadar, yani bu çoğunluk henüz büyük ölçüde kırsal kesimde yaşarken, böyle bir yükselişin olduğu oldukça kuşkuludur. Eğer bir fark aranacaksa, bu kitleler mutlak gelir bakımından muhtemelen atalarından daha kötü durumdaydılar. Bu kitlelerin gelirleri ile dünya nüfusunun en üstteki onda biri ya da yedide birisinin gelirleri arasındaki uçurum, aradan geçen dört yüzyıl boyunca kesinlikle devasa biçimde büyümüştür.

Böylece tartışmaya başladığımız zaman içindeki noktaya gelmiş bulunuyoruz –1945. 1945'ten itibaren kapitalist dünya-ekonomisinin dönüşümü iki bakımdan dikkat çekiciydi. Dünya-ekonomisinin mutlak genişlemesi –nüfus, üretilen değer, birikmiş zenginlik bakımından– muhtemelen bütün bir 1500-1945 dönemi kadar büyük olmuştu. Sistem-karşıtı hareketlerin politik gücü 1945 öncesine göre inanılmaz ölçüde daha büyüktü. Bu iki olgu, birlikte ele alındıklarında, "gelişmenin" neden 1945'ten bu yana bu kadar merkezi bir ideolojik tema ve mücadele alanı haline gelmiş olduğunun açıklamasını sağlarlar. Birleşmiş Milletler 1970'leri "Gelişme Onyılı" olarak ilan ettiğinde, maddi büyüme ve sistem-karşıtı güçlerdeki büyümenin birleşimi, birçokları tarafından dünya-ekonomisinin 1945-öncesi yapısında temel bir dönüşümü müjdeleyen bir gelişme olarak düşünülmüştü. Müjdelenen gelişme meydana gelmedi. Ve bugün, "Gelişme Onyılı"nın üzerinden 20 yıldan daha az bir süre geçmişken, tartışma büyük ölçüde "gelişmenin"

neden gerçekleşmediği etrafından odaklanıyor.

O halde, kapitalist dünya-ekonomisinin yapısı sözkonusu olduğunda, 1945'ten bu yana ne olmuştur? Başlıca iki şey. Üretim güçlerinin mutlak gelişimi, (besin maddeleri dahil) ilksel ürünlerin* üretiminde istihdam edilen dünya nüfusunun yüzdesinde kitlesel bir düşüş anlamına geldi. İmalat sektörlerinin mutlak büyümesi ve üçüncü sektörlerin** mutlak ve göreli büyümesi, hâlâ pervasız bir tempoda devam eden dünyanın denetimden çıkmış bir "şehirleşmesine" yol açtı. Süreç içinde, daha önceleri varolan düşük-maliyetli emek havuzlarının tüketilmesine doğru önemli bir mesafe katettik. Sınırlayıcı limitlere ulaşmış bulunuyoruz. Neredeyse bütün hanehalkları, en azından yarı-proleterleşti. Ve ekonomik durgunluklar bu yarı-proleterleşmiş hanehalkları bölümlerini, proleterleşmiş hanehalklarına dönüştürme sonucunu üretmeye devam ediyor. Hem önde gelen, hem de daha yavaş gelişen sektörlerin kar marjları sonuç olarak şimdi düşmek zorundalar.

Elbette, firmalar ve devlet kurumları, daha önceden proleterleşmiş bazı hanehalklarını "marjinalleştirmek" amacıyla sürekli çaba göstererek, karşı saldırıda bulunmak için girişimlerde bulunabilirler. Ve bunun meydana gelmekte olduğuna dair oldukça fazla işaret bulunuyor. Gerçekte, 1980'ler boyunca birçok ülkede uygulanan neo-liberal hükümet politikalarının önemli bir bölümü, tam da bunu gerçekleştirmeye dönük çabaları temsil ediyordu. Örneğin, ABD ve Batı Avrupa'da, bireylere kollektif sosyal sigorta sistemlerinin dışında kalma seçeneği sunan, sıkça gündeme getirilen öneriler, eğer uygulansalardı, böyle bir etkiye yol açacaklardı. Direniş büyük oldu. Ve önümüzdeki 30 yılda ortaya çıkacak kanıtların, politik olarak, sermaye açısından proleterleşmiş nüfusu "marjinalleştirmenin", çalışan sınıfın bölümleri açısından kendilerini "proleterleştirmekten"

* Üretimde ilk girdi olarak kullanılan kauçuk, madenler vb gibi ürünler (–ç.n.)

** Hizmet sektörü (–ç.n.)

daha güç olduğunu kesin biçimde göstereceğini düşünüyorum. Böylece, net hareket, herhalükarda, hanehalklarının tamamen proleterleşmesi yönünde devam edecektir; bu da daha yüksek maliyetli ücretli-emek anlamına gelmektedir. Eğer bu doğruysa, o halde sermaye giderek artan bir sıkışmayla karşı karşıya bulunmaktadır.

1945-sonrasının ikinci büyük dönüşümü, dünya çapındaki sistem-karşıtı hareketlerin bütün kollarının dikkate değer zaferler dizisiydi. Bunun bir tezahürü, şu ya da bu biçimde Üçüncü Enternasyonal'in mirasçıları olduklarını öne sürmelerini kastederek, bizim "sosyalist ülkeler" olarak adlandırdığımız bir ülkeler dizisinin oluşmasıydı. Kuşkusuz, bu zaferlerin bazıları, öncelikle SSCB'nin askeri ustalığı sayesinde gerçekleşmişti; ama önemli sayıda zafer de içerdeki devrimci güçlerin sonucuydu –özellikle Çin, Kore, Vietnam, Yugoslavya, Arnavutluk ve (bir ölçüde özel bir tarihe sahip olan) Küba.

Bunun ikinci bir tezahürü, Üçüncü Dünyanın bazı ülkelerindeki ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferiydi. Birçok durumda, bu zaferler de dikkate değer bir halkçı mücadelenin sonuçlarıydı. Süreç elbette ülkeden ülkeye önemli ölçüde değişiklik gösterdi, ama ciddi bir halkçı mücadelenin meydana geldiği ülkelerin en kısa listesi bile şu ülkeleri kapsayabilir: Hindistan ve Endonezya, Gana ve Cezayir, Angola ve Mozambik, Nikaragua ve Zimbabve.

Bunun üçüncü bir tezahürü ise, 1945'ten sonra işçi ve/veya sosyal demokrat partilerin Batı dünyasında iktidara gelmeleri ve bu ülkelerin çoğunda bir "refah devletinin" kurumsallaşmasıydı.

Marksist-Leninist partilerin sosyalist blokta, ulusal kurtuluş hareketlerinin Üçüncü Dünyada ve sosyal demokrat partilerin OECD ülkelerinde iktidara gelmelerinin aynı şey olduğunu öne sürmüyorum. Ancak yine de, bu üç hareket tipinin paylaştığı üç ortak husus vardı. Birincisi, her birisi kendi ülkelerindeki halkçı güçlerin, zaferlerini belirli bir anlamda sistem-karşıtı olarak gören güçlerin, yükselişleri-

nin sonucuydu. (Siz ve ben bu kavramsallaştırma üzerinde anlaşabilir ya da anlaşamayabiliriz; ben bu noktada yalnızca bunun, sözkonusu hareketlerin kendi haklarında benimsedikleri yaygın bir imge olduğunu öneriyorum.) İkincisi, her birisi devlet iktidarını ele geçirmeyi hedefleyen, politik muhalefetteki (ve oldukça sık olarak illegal) parti ya da hareketleri içeriyordu. Üçüncüsü ve bizim tartışmamız açısından en önemli olanı, her bir durumda, iktidardaki gruplar önlerine ekonomik büyüme ve daha fazla ülke içi eşitlikten oluşan çifte politika hedefini koymuşlardı.

Bu hareketlerin üç ortak hususu paylaştıklarını söyledim. Gerçekte bunlara, daha sonradan, bir dördüncüsü eklendi. İktidardaki her hareket tipi, bu amaçları –ekonomik büyüme ve daha fazla ülke içi eşitlik– gerçekleştirmekte ya da yeterli ölçüde gerçekleştirmekte başarısız kaldıkları için, kendi ülkelerinin içinden ve hatta sık sık iktidardaki hareketlerin içinden eleştiriye maruz kaldılar. Bu benim başlangıçta atıfta bulunduğum hayal kırıklığının kaynağıdır.

III

O halde bu bizi, yönelteceğimi söylediğim üçüncü soruya götürüyor:

Gelişme için talep neyin hakkında bir taleptir? İkiz amaçlar çifte yanıta işaret ediyorlar. Bir yandan, gelişmenin daha fazla ülke içi eşitlik, yani temel toplumsal (ya da sosyalist) bir dönüşüm anlamına geldiği varsayıldı. Diğer yandan, gelişmenin, önde olanlara "yetişmeyi" içeren ekonomik büyüme anlamına geldiği varsayıldı. Bu herkes için, eğrinin bir noktasında ABD'yi yakalamak anlamına geliyordu. SSCB'nin 2000 yılından itibaren ABD'yi "geçeceği" öngörüsüyle, herkes tarafından bilinen bir olgu haline getirildiği gibi, SSCB'nin bile hedefi buydu.

Ancak toplumsal dönüşüm ve yetişme ciddi biçimde farklı hedeflerdir. Bunlar zorunlu olarak birbirleriyle karşılıklı

ilişki içinde değillerdir. Hatta birbirleriyle çelişki içinde bile olabilirler. Bana öyle geliyor ki, bu son önerme, Mao Zedung'un 1960'larda öne sürdüğü şeyin kalbini oluşturmaktadır. Her durumda, bizim bu hedefleri ayrı ayrı analiz etmemiz gerektiğinin artık açık olması gerekir; yani hem liberal, hem de Marksist kalkınmacıların ve onların muhafazakar karşıtlarının birçoğunun son 150 yılda genellikle yaptığı gibi, bu hedeflerin ayrılmaz bir ikili oluşturduklarını artık kaygısız bir biçimde varsaymaya devam edemeyiz.

Hem liberallerin, hem de Marksistlerin kaygısızca, yetişmeye yol açan büyümenin ve eşitlikçi dağılımdaki artışın, aynı paranın iki değişik yüzü olmasalar bile, uzun vadede paralel vektörler olduklarını varsaydıklarını söylüyorum. Gerçekten demek istediğim, her iki grubun ideolojik önermelerinin bunu ileri sürmüş olduğudur. Bununla birlikte şu soru ortada durmaktadır: Gelişmeye duyulan politik güvenin itici gücünü, gelişme kavramının iki farklı çağrışımından türeyen, bu iki hedeften hangisi oluşturmaktadır? Soruyu açıkça ortaya koymak gerekirse, insanların geçmişte ve bugün gerçekten ilgilendikleri bu iki hedeften hangisidir? İnsanlar hangisine öncelik vermişlerdir?

Yanıtın, devletlerin her zaman yetişmeye öncelik tanıdıkları, hareketlerin ise bu konuda bölünmüş oldukları olması gerekir. Gerçekte bölünme, hareketlerin bireysel ve kollektif tarihlerinin başlangıcına kadar geriye gider. Hareketler, daha fazlasına sahip olmak, başkalarına yetişmek (ve örtük olarak başkalarını geçmek) isteyenlerle, eşitliği hedefleyenleri aynı örgütsel çatı altında biraraya getirmiştir. İki hedefin birbirlerine karşılıklı olarak bağlı olduğu yolundaki ideolojik inanç, ilk önceleri örgütsel çimento işlevi görmüştür. Bu çimento genellikle, eşitliğin ekonomik büyüme aracılığıyla (kıtlığın sonu) olanaklı hale getirileceği önermesi biçimini almıştır. Buna karşın, hareketlerin iktidarı ele geçirmeleri, onları, önceliklerini etkin hale getirmeye zorlamıştır ki, bu da, ideolojik tutkalın, en azından kısmen, çözülmesine yol açmıştır. Hayal kırıklığı ya da en

azından kafa karışıklığı ve hoşnutsuzluğun kaynağı budur.

Bu, 1945'ten önce pek bir sorun oluşturmamıştır; iki nedenle: Birincisi, kapitalist dünya-ekonomisi hâlâ asırlık genişlemesini sürdürüyordu. Bu genişleme gerçek olduğu sürece, pastanın giderek büyüyeceği beklentisi, herkesin daha fazlasını umut etmesini sağlıyordu. Yakın bir gelecekte daha fazlası için umut besleyebilenler, genellikle sistemi tamamen desteklediler. Daha fazlasına sahip olma umutları daha uzun bir zaman dilimini kapsayanlar ise, genellikle sistem-karşıtı hareketlerin tabanını oluşturdular; sistem-karşıtı hareketlerin başlıca çekiciliklerinden birisi, daha fazlası için beslenen umudun gerçekleşmesini hızlandıracak politik bir yol öneriyor görünmeleriydi.

İkincisi, kapitalist dünya-ekonomisi asırlık bir genişleme içinde olduğu sürece, sistem-karşıtı hareketler politik olarak zayıf kalmışlardı. Hareketlerin halk sınıflarını, dolayısıyla nüfusun ezici bir çoğunluğunu temsil ettiklerini iddia etmelerine karşın, destekleri sosyolojik spektrumlarının her iki ucunda da her zaman aşınma içindeydi. Bir yandan, en üst uçta, göreli olarak daha iyi durumda olan halk tabakaları açısından (asırlık bir genişleme içindeki bir sistemde tamamen rasyonel olan) yukarıya doğru bireysel hareketliliğin çekiciliği, bu tabakaların mücadele içinde kollektif dayanışma duygularını zayıflatıyordu. Ve en alt uçta, en kötü durumda olan tabakalar (yarı-proleterleşmiş hanehalkları) genellikle yenilmişlik duygusu taşıyorlardı, örgütlenmeleri oldukça zordu ya da basitçe yaşamlarını sürdürme uğraşı veriyorlardı. Bazıları ise, tabii ki burjuvaziye değil, ama proletaryaya doğru önemli bir geçişi teşkil eden tam-gün istihdam beklentisiyle uysallaştırılmıştı. Bu yalnızca, aralarından az sayıdaki bir kesim için gerçekleşme ihtimali olan birşeydi, ama bu az sayıdakilerin kimler oldukları hiçbir zaman kesin değildi. Ve bu nedenle, çoğu için gerçekleşebilir bir beklenti olarak görünüyordu. Bu çifte "bozgun", elbette, neden şimdiye kadar geleneksel bir 19. yüzyıl işçiler devrimi senaryosunun hiçbir zaman gerçekten meydana

gelmediğini açıklamaktadır.

Paradoksal olarak, sistem-karşıtı hareketlerin 1945'ten önceki politik zayıflıkları onların güçleriydi. Hiçbir zaman iktidarda olamadıkları için, çelişkili olsa da, birleştirici ideolojilerini olduğu gibi koruyabiliyorlardı; bu yüzden hareketler olarak ayakta kalabildiler, üstelik oldukça başarılı bir biçimde varlıklarını koruyabildiler. Kapitalizmin politik kabuğunun zayıflaması, sistem-karşıtı hareketlerin büyük sayılarla devlet iktidarına gelmelerine imkan tanıyarak, bu hareketlerin derin içsel bölünmelerini, yukarıya doğru hareketliliği hedefleyenler ile eşitliği hedefleyenler arasındaki yarılmayı ortaya koydu.

Bu durumda, gelişme talebi neyin hakkında bir taleptir? sorusunun yanıtı, bu soruya tarihsel analiz yoluyla elde edilebilecek tek bir tutarlı yanıtın olmadığıdır. Slogan derin ve kalıcı bir çelişkiyi maskelemiştir. 1945'ten ve özellikle 1970'lerden bu yana ne olduğuna gelince, bu çelişki şimdi apaçık bir çelişki haline gelmiştir ve bizim kollektif olarak oldukça güç ve oldukça büyük politik tercihler yapmamız gerekmektedir.

IV

Bununla birlikte, politik tercihleri ele almadan önce, bir tarihsel soruyu daha açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir: Gerçekte "ulusal gelişme" nasıl meydana gelmiştir, nerede meydana gelmiştir ya da en azından nerede meydana geldiği öne sürülmektedir –şu ya da bu ölçüde OECD ülkelerinde.

Genellikle çizilen resim, örneğin 1750 ve 1950 arasında, belirli sayıda ülkenin başarıyla "geliştikleri" ya da "sanayileştikleri"dir; ve bu son terim çoğunlukla gelişmenin eşanlamlısı ya da göstergesi olarak alınmıştır. Masal genellikle şu şekilde anlatılır. İlk önce, İngiltere gelişti, daha sonra belki bazı başka Batı ülkeleri, son olarak da bütün liste (artı Japonya) gelişti. Tarihsel olayların bu versiyonu bizi, ör-

neğin 1950'ye götürür. Bu nazik aşamada daha muhafazakar ve daha radikal versiyonlar farklılaşırlar. Daha muhafazakar senaryo, bu olguyu kanıtlayan Kore Cumhuriyeti gibi bazı ülkelerle, sürecin 1950'den bu yana devam etmekte olduğudur. Daha radikal versiyon ise, bu türden gelişmelerin 19. yüzyılda meydana gelmiş olmasına karşın, koşulların şimdi tamamen farklı olduğu ve ulusal "kapitalist" gelişmenin önündeki engellerin çok daha büyük olduğudur. Dolayısıyla bugün biricik alternatifin, sistemle toptan bir kopuşu içeren radikal olarak yeni bir yol olduğu söylenir.

Ancak ihracat yönelimli model/kendi içine kapalı model karşıtlığını incelemeden önce, ilk olarak bu senaryonun gerçekten meydana geleni tam olarak yansıtıp yansıtmadığını soralım. 1750-1950 dönemi için dünya tarihini okumanın başka bir yolu vardır. Bu dönemin tarihini, başarılı bir ulusal gelişme çabaları dizisinin öyküsü olarak görmek yerine, bir bütün olarak dünya-sisteminin asırlık genişlemesinin öyküsü olarak görebiliriz. Size bu yapının tartıştığımız iki veçhesini hatırlatırım: Zaman içinde güçlenen alanların kutuplaşması ve sistemin dış sınırlarının sürekli olarak genişlemesi. Neyin meydana geldiği bana oldukça basit görünüyor. İşleyişlerin coğrafi kapsamının büyümesi, dünya-ekonomisine dahil edilen nüfusta bir artışa yol açtı. Bu nüfus, dünya çapındaki meta zincirlerinin, artı-değere el koyan değil, düşük-maliyetli, artı-değer yaratan bölümlerini oluşturmak amacıyla eklenmişti. Bu türden bölümler mutlak olarak büyüdükçe, bu, sözkonusu meta zincirlerinin başka bölümlerinde zorunlu olarak paralel bir büyüme olması demekti. Ve eğer ilk bölümler artı-değere daha düşük oranda el koyuyorlarsa, bu elbette diğerlerinin daha yüksek oranda el koydukları anlamına geliyordu. Eğer merkez alanlar büyüklük olarak (ve dolayısıyla coğrafyada) çevre alanların büyümesiyle aynı anda büyümeselerdi, sistem artık kapitalist bir sistem olmazdı.

1950'de, 1750'ye göre çok daha fazla sayıda coğrafi alanın "gelişmiş" oluşu olgusu, bir düzine ya da iki düzine

devletin "ulusal" ekonomilerini "geliştirmiş" olmaları olgusunun sonucu değildi. Bu, bir bütün olarak kapitalist dünya-ekonomisinin genişlemesinin ve gelişmesinin esas meyvelerini bir ya da iki düzine devletin kapatmış olduğu anlamına geliyordu. OECD devletleri "ulusal gelişmelerini" gerçekleştirmediler, onlar ulusal gelişmeyi "kendi üzerlerine geçirdiler." Gelişmiş olan, kapitalist dünya-ekonomisiydi. Sanki hesap kayıt defterinin daha yakın bölümlerine yayılmış, birikmiş artı-değerden oluşan, genişleyen bir mürekkep akıntısı vardı. Başka herhangi birisinin değil de, bir ülkenin ulusal hesaplarına kaydedilmiş olması, zorunlu ya da öncelikli olarak bu ülkenin politikalarının sonucu değildi.

Gerçekte bugün durum değişmiştir. Bütün sistemin coğrafyası artık genişleyemez. Dolayısıyla, merkezin coğrafi olarak erişebildiği sınırlar artık genişleyemez. Eğer coğrafi alanların merkez-benzeri olduğu yerlerde herhangi bir önemli değişiklik olursa, bu *hiçbir zaman olmadığı kadar* bir elde var sıfır oyunu olacaktır. Eğer yeni bir alan sistemle bütünleşirse, eski bir alan sistemin daha alt kademelerine düşer. Bu her zaman kısmi olarak doğruydu, ancak yalnızca kısmi olarak; çünkü sistem toplam olarak genişliyordu. Şimdi ise tamamen doğrudur. Eğer gelecek 30 yılda, Çin ya da Hindistan ya da Brezilya gerçek anlamda "yetişirlerse", dünya-sisteminin başka bir yerinde dünya nüfusunun büyükçe bir bölümü, bir sermaye birikim yeri olarak düşmek zorunda kalacaktır. Çin ya da Hindistan ya da Brezilya ister içe kapalı bir ekonomiyle, ister ihracat yönelimli bir ekonomiyle, isterse başka herhangi bir yöntemle "yetişsinler", bu yine doğru olacaktır. Devletler, ayrı ayrı devletler, her biri kendilerini geliştirmek için yollar aradıkları sürece, bu doğru olacaktır. Yetişme rekabeti gerektirir ve rekabet, bir ülkenin gelişmesinin eninde sonunda bir başkasının düşmesi pahasına gerçekleşmesi demektir.

V

Şu halde herkesin dikkatle üzerinde durduğu soruna geliyoruz: Ne yapacağız? Bu analizden hangi politik sonuçları çıkartacağız? İlk çıkardığım sonuç en radikalidir. Ulusal gelişme pekâlâ tehlikeli bir politika hedefi olabilir. Bu iki nedenden ötürü böyledir. Hangi yöntem uygulanırsa uygulansın, devletlerin çoğu için gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Ve bunu gerçekleştirebilecek, yani dünya ölçeğinde üretimin konumlanışını radikal olarak dönüştürebilecek ve böylelikle devletlerarası dereceli sıralamada kendi yerlerini değiştirebilecek az sayıdaki devlete gelince, bunların sağladıkları fayda ister istemez başka bazı alanların zararına olacaktır. Bu her zaman belirli bir noktaya kadar doğru olmuştu. Bugün hiçbir zaman olmadığı kadar daha doğrudur.

Dünya yaratılmış artı-değerinin halihazırdaki eşitsiz dağılımından acı çeken bütün insanların haykırışlarını duyuyorum. Bu durumda ne yapacağız? Şüphesiz hiç birşey yapmamamız gerektiğine inanmıyorsunuz. Benim yanıtım şu olacaktır: Şüphesiz ki hayır.

Bu noktada bir varsayımda bulunmak zorundayım. Varsayım şudur: Hedef, yalnızca mevcut eşitlikçi-olmayan, anti-demokratik dünyamızdaki servetlerin tersine çevrilmesi değil, gerçekten eşitlikçi, demokratik bir dünyadır. Eğer hedef buysa, yol nedir? 19. ve erken 20. yüzyıllarda egemen görüş, yolun ulusal olarak örgütlenmiş işçi sınıfı hareketlerinden geçtiği idi. 1945'ten sonraki dönemde bu görüş fiilen biraz daha farklı bir görüşe doğru evrim geçirdi: Yol popüler olarak örgütlenmiş ulusal hareketlerden geçiyordu.

Ancak popüler olarak örgütlenmiş ulusal hareketler gerçekten daha fazla eşitlik ve demokrasiye ulaşacaklar mıdır? Başka birçokları gibi, ben de bu konuda giderek şüpheci olmaya başladım. Popüler düzeyde örgütlenmiş hareketlerin kendilerini, kolayca çözülemeyecek ve son zamanlarda giderek büyüyen çıkmaz ve hayal kırıklığı duygusuna güçlü biçimde katkıda bulunmuş olan bir ikilemin içinde bulduk-

larını düşünüyorum.

Yaratılan artı-değeri sınırların içinde tutmayı amaçlayan devlet düzeyinde örgütlenmiş çabalardan yana olan büyük argüman şunu öne sürmektedir: Kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişinde yapısal olarak merkezi bir rol oynayan eşitsiz değişim akışlarının güçlü akıntılarına karşı durabilmeye potansiyel olarak yetenekli tek kurum devlettir. Bu çok güçlü bir argümandır ve geniş bir destek kazanmıştır. Bununla birlikte, bu argümanın büyük negatifliği, bir kurum olarak devletin, anahtar niteliğindeki politik ve bürokratik görevleri elinde tutan karar verici aktörler gerektirmesidir. Ve bu kişilerin, büyüme/yetişme ve eşitlik vurgusu arasındaki öncelik tercihinde, bir alt-grup olarak doğrudan çıkarları vardır. Ekonomik çıkarcılığın bu kişileri büyüme ve "yetişme" hedefine doğru ittiği açıktır ve halk tabakalarını bekleyen sonuç, orta vadede genellikle en iyi ihtimalle daha iyiye doğru bir değişimin olmaması, hatta bazen koşulların daha da kötüleşmesi eğilimi göstermektedir. Çözümler ulusal düzeyde şekillendirildiği ve arandığı sürece, ikilem varolmaya devam edecektir ve daha önce sistem-karşıtı olan hareketlerin yönettiği devletler, bizzat kendi halk tabakalarına karşı baskıcı olmayı sürdüreceklerdir; en iyi ihtimalle de, esas olarak kadroların yararına olmak üzere, yalnızca yetişme oyununun kısmi galipleri olarak kalacaklardır.

Hareketler için mevcut başka bir stratejiden sözedilebilir mi? Eğer böyle bir şeyle, dünya ölçeğindeki bir hareketin yerine getirmesi gereken bir strateji kastediliyorsa, ben dünya ölçeğinde bir stratejiye atıfta bulunmuyorum. Böyle bir alternatif, en azından şu an için, gerçekçi değildir. Dünya devrimi veya dünya çapında eş-güdümlü politik mücadele bile çoğu zaman retorik düzeyinde bir gösteriş olmaktan öteye gitmemektedir. Ben daha çok artı-değer akışlarına başka bir noktada, bunların üretim noktasında saldırılmasını düşünüyorum. Sistem-karşıtı hareketlerin her yerde – OECD ülkelerinde, Üçüncü Dünya ülkelerinde, ve evet sos-

yalist ülkelerde de – enerjilerini, yaratılan artı-değerin büyük bir bölümüne el koymaya dönük çabalar üzerinde yoğunlaştırdıklarını varsayalım. Belli olan yollardan birisi, doğrudan üreticiler tarafından emek fiyatının ya da satış fiyatının arttırılmasını hedeflemek olacaktır. Bu fiyatlar, fiyatların çoğu gibi, pazar işlemlerinde gözönüne alınan faktörler tarafından kontrol edilmektedir; ancak sözünü ettiğimiz bu faktörler, *politik mücadele tarafından oluşturulan parametreler içindeki* faktörlerdir. Bu parametreler ise değişime ve sürekli değişime tabidirler. Kapitalistlerin farkında oldukları şey de tam olarak budur. Dünya çapındaki politik enerjilerinin önemli bir bölümünü, fiyatlandırma politikasına harcamaktadırlar.

1970'lerdeki OPEC akaryakıt fiyat artışı, bunun mükemmel bir örneğiydi. Bu açıkça bilinçli bir politik mücadeleydi ve OPEC ülkeleri ilk önceleri kendileri için oldukça avantajlı koşullar yaratmışlardı. Hiç şüphesiz, "1980'lerde ne olduğuna bak" diyerek cevabı yapıştırabilirsiniz. Bir on yıl boyunca OPEC ülkelerini geri çekilmeye zorlayan anti-OPEC karşı saldırısının ayrıntılarına girmeden, geri çekilmenin ulusal düzeydeki gelişme stratejilerinin bütün tuzaklarını gözönüne serdiğini söyleyebiliriz. 1973'ten sonra OPEC ülkeleri artı-değer akışının daha büyük bir yüzdesine el koyduklarında, buna el koyan devletlerdi. Dolayısıyla bunun yeniden-dağıtımı da devletlere kalmıştı - kadrolara, altyapının oluşturulmasına, işçilere vb yeniden-dağıtımı. Baskılar ve savunmasız noktalar açıktı.

Eğer sürecin başlangıcı, OPEC akaryakıt alanlarındaki emek fiyatında bir artış olsaydı, darbe daha az etkili olabilirdi; ama aynı zamanda tersine çevrilmesi de çok daha güç olurdu. Eğer mücadele, dünya güçlerine karşı bir OPEC devletleri mücadelesi değil de, OPEC devletlerinin içinde bir işçi mücadelesi olsaydı, politikalar oldukça farklı olurdu. Artı-değere el konulmasında düzenli, politik olarak meydana getirilen bir artış, dünya pazarında muhtemelen ciddi kayıplara yol açmazdı. Yani, eğer yarın, bütün

YSÜ'lerde (Yeni Sanayileşen Ülkeler), tekstil işçilerine yüzde 20 daha fazla ücret ödenirse, tekstil ürünlerini satın alanların karşılaşacakları tercih, yalnızca eşit derecede pahalı başka alanlara yönelmek olabilir. Bunu kısmen yapabilirler. Ya da yeni YSÜ'ler arayabilirler. Mücadelenin çıkışları ve inişleri olacaktır. Ancak, ve önemli olan nokta da budur, yedek emek güçlerini tüketme sürecindeki bir dünya-ekonomisinde, böyle bir mücadelenin inişlerinden çok daha fazla çıkışları olacaktır.

Bir anlamda benim çağrıda bulunduğum şey, sarkacın salınımının diğer yöne doğru dönmesidir. Eşitsizliğe karşı savaşımın ilk büyük stratejisi, sınıf mücadelesini içeriyordu. 19. yüzyılda bu mücadele hem işyerinde (sendikaların kurulmasıyla), hem de politik arenada (sosyalist partilerin kurulmasıyla) verilmişti. Kapitalistler karşı-mücadelelerini başlıca iki yolla yürüttüler. Bu hareketleri baskı altına almak üzere devleti kullandılar. Ve ulusal ve dünya çapındaki yedek (yarı-proleterleşmiş) hanehalkları havuzundan yeni işçileri işe aldılar.

Proleter ve yarı-proleter hanehalklarının dağılımı, rastlantısal olarak değil, fakat ulusal, etnik ve ırksal olarak katmanlaşmış olduğu için, proleter hanehalkları üzerinde odaklanan politik bir stratejinin, mücadelenin yarısını kaybedeceği besbelliydi. Böylelikle salınımı, 20. yüzyılda daha da keskinleşmiş olarak, "anti-emperyalist" diye adlandırabileceğimiz bir odakta yakaladık. Mücadele şimdi *ulusal* kurtuluşu ve ulusal ekonominin ulusal gelişmesini vurguladı ve OECD devletlerinin içinde vurgu ırkçılık-karşıtı mücadeleye kaydı – vurguda eşdeğer bir kayma.

Bununla birlikte, aradan geçen zamanda, kapitalizmin sermaye birikimi için karşı konulmaz itici gücü, fiili olarak sınırsız bir emek gücü rezervine ulaşmayı yönetme becerisini zayıflattı. Bu şimdi oldukça sınırlı bir hale gelmiştir. Kapitalistlerin stratejisi bu nedenle değişti. OPEC-tipi bir mücadele, gerçekte onların işine yaramaktadır. Yedi Kardeşlerden hiçbirisi (başlıca uluslar-üstü akaryakıt şirketle-

ri), OPEC fiyat artışı dolayısıyla bir güçlük yaşamadı. Tam tersine! Odak noktası birikmiş artı-değerin ulusal dağılımında olduğu sürece, kapitalistler, zorunlu olarak uzun vadede sermayeleri üzerindeki denetimlerini kaybetmeksizin, sermayelerinin yoğunlaşma alanlarını yeniden konumlandırabilirler.

Diğer yandan, kapitalistler şimdi, daha önceki durumlarının aksine, orijinal bir "sınıf" mücadelesi stratejisine karşı savunmasızdırlar; çünkü dünya-ekonomisi coğrafi sınırlarına erişmiş bulunmaktadır. Ancak bu, hareketlerin vurgusunun yeniden örgütlenmesini gerektirmektedir. Hareketler devletlerle, hatta iktidara getirmek için mücadele verdikleri rejimlerle olan yakın ilişkilerini taşıyamazlar. Hareketlerin ilgi odağının, çok uzun meta zincirlerinin her noktasında, artı-değerin daha büyük bir yüzdesine nasıl el konulabileceği olması gerekir. Böyle bir strateji, küresel kar oranlarını önemli ölçüde düşürerek ve dağılımı daha eşit bir düzeye getirerek, zaman içinde sisteme "aşırı yüklemede" bulunma eğilimi gösterecektir. Aynı zamanda böyle bir strateji, tümü şu ya da bu yolla büyüme yerine eşitliğe yönelen bütün çok çeşitli yeni toplumsal hareketlerin çabalarını harekete geçirmeye muktedir olacaktır.

Bu yeni bir Fabiancı strateji değildir. Dünya çapında bir eşitliğe doğru yavaş yavaş ilerleyecek değiliz. Bunun yerine, sözkonusu strateji, küresel kar oranlarının yerel düzeyde politik saldırıya oldukça açık olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Ve yerel zaferler birbirine eklendikçe, sistemin politik desteğinde önemli bir çöküş gerçekleşecektir. Çünkü bu durum, açgözlüleri birbirleri arasında çatışmaya girmeye ve acentalarına ve aracılarına dağıttıkları artı-değer payından yemeye çabalamaya zorlayacaktır. Ancak elbette bu, kollektif bir intihar girişimi olacaktır; çünkü az beslenen bir "ordu" savaşmayı reddetme eğilimi gösterir ve kapitalistleri koruyan bir "ordu" (yani, yaygın politik ve ideolojik bir aygıt) olmadan, kapitalist dünya-ekonomisinin yaşamını sürdürecek güvenli bir yolu yoktur.

VI

Pekâlâ, o zaman –Gelişme: İzlenecek bir örnek mi, bir yanılsama mı? Şimdi artık yanıtımın açık seçik belli olduğunu umuyorum. Hangi yöntem savunulursa ve uygulanırsa uygulansın, ulusal gelişme bugün bir yanılsamadır. Eğer bütün enerjimiz bu yönde yoğunlaşırsa, o zaman, Schumpeter kapitalizmin kendisi için fazladan bir 200 yıl daha yaratabileceğini tahmin etmektedir. Ve fazladan 200 yılla, dünyanın imtiyazlı tabakaları tamamen farklı, ancak aynı ölçüde eşitlikçi-olmayan bir dünya-sistemine geçişi yönlendirebilme olanağına sahip olabileceklerdir.

Ancak gelişme izlenecek bir örnek olabilir. Kapitalist dünya-ekonomisinin asırlık eğilimlerinin temposunu zorlamaya çalışabiliriz –tam da kapitalistlerin en çok korktukları şey. Daha fazla katılım ve daha yüksek gerçek gelir için yerel ve yerelleştirilmiş talepler, yani üreticilerin (bu terimi geniş anlamda kullanırsak) üretim yerinde rahatlıkla yönetilememesi, politik bakımdan harekete geçirici ve ekonomik bakımdan ise yeniden-dağıtımı sağlayıcı bir işleve sahiptir. Bu aynı zamanda, statükonun destekçilerini en iyi silahlarının bazılarından yoksun bırakacaktır: Proleter ve yarı-proleter hanehalkları arasındaki bölünme (ulusal ve dünya ölçeğinde); ve (her üreticinin artı-değerinden) devletin yararına fedakarlıkta bulunma çağrısı.

Bu strateji düşünüldüğünden daha az aşikardır. Geleneksel ya da eski sistem-karşıtı hareketlerin –Batı'da sosyal demokratlar, dünya komünist partileri, ulusal kurtuluş hareketleri – hiçbirisi, ciddi bir biçimde, hatta ikincil bir talep olarak bile, bunu öğütlemiyorlar. Ve son 20-30 yılda doğmuş olan daha yeni sistem-karşıtı hareketlerin neredeyse hiçbirisi bunu yapmıyor ya da en azından, benim öne sürdüğüm tarzda, sisteme aşırı-yüklemede bulunmak gibi bilinçli bir niyetle yapmıyor. Hareketler hâlâ eşitliğe büyüme yoluyla ulaşılacağına dair aşırı bir inanç besliyorlar; ciddi olarak ele almaya gereksinmeleri olan şey, eşitlik yo-

luyla büyümedir. Ama bu bireysel gerçekleşmeye ve toplumsal çeşitlenmeye arkasını dönen bir eşitlikçilik olamaz. Eşitlik, özgürlükle rekabet içinde değildir. Bunlar birbirleriyle çok yakından bağlantılıdırlar. Bu hedefleri ayrı tutmaya yönelik bir çabaya girişildiğinde –Kültür Devriminde olduğu gibi– sözkonusu çaba her ikisini de gerçekleştirmekte başarısız kalır.

Kapitalist dünya-ekonomisinin zayıflığı, amacını yerine getirmekteki başarısında yatmaktadır. Dünya-ekonomisi giderek daha fazla metalaştıkça, artı-değeri eşitsiz bir biçimde dağıtma ve dolayısıyla artı-değer birikimini yoğunlaştırma yeteneğini zayıflatmaktadır. Ancak daha fazla metalaşmanın, sistemin yok oluşuna giden yol olduğunu dile getirmek yeterli değildir. Çünkü, kendi başlarına bırakıldıklarında, egemen güçler tempoyu yavaşlatmanın yollarını arayacaklardır. Ulusal gelişme çabaları geleneksel olarak sistemin çöküş temposunu hızlandıran birşey olarak görüldüler. Bunun yerine ben bunların, çöküş temposunu çok daha fazla ve çok daha çabuk bir biçimde hızlandıracak başka politikaların yerine ikame edilen politikalar olarak görülmeleri gerektiğini öneriyorum.

Üreticilerin artı-değere el koymalarına yapılan vurgu, yani daha fazla eşitlik ve demokratik katılım vurgusu, ütopik olmak şöyle dursun, yıkıcı bir etkiye sahip olabilir. Bugün bunun önündeki büyük engel büyük ölçekli kapitalistler olmaktan çok, sistem-karşıtı hareketlerin kendileridir. Sistem-karşıtı hareketlerin, gelişmenin iki anlamı hakkındaki kendi tarihsel ikircimliklerinin farkına varmaları gerekmektedir – daha fazlasına sahip olmak ve daha eşit olmak. Ve tercihlerini ikincisinden yana kullanmak zorundadırlar. Böyle bir tercih sözkonusu olduğunda, devlet mücadeleyle ilişkisiz bir konumda olmayacaktır. Devlet aygıtları bu programın gerçekleşmesine çeşitli yollardan yardımcı olabilirler. Ancak eğer devlet aygıtları motor olurlarsa, o zaman gelişme izlenecek bir örnek değil, bir yanılsama olacaktır.

BÖLÜM 3

ZAMAN VE UZAY KAVRAMLARI

8. EPİSTEMOLOJİ ÜZERİNE BİR YORUM: AFRİKA NEDİR?

Başlangıçta sözcükler vardı ve sözcükler tanrılarla birlikteydi ve sözcükler tanrılardı. Çok sayıda halk vardı ve her halkın kendi tanrıları vardı. "Batılı" dinsel geleneğin temada önemli bir değişiklik geliştirmesinin dışında, bu hâlâ doğruluğunu korumaktadır. İlk önce, tanrıların çokluğunun yerine, bu gelenekte, tek bir tanrı geçirildi ki, bu tanrı hemen arkasından bütün dünyanın tanrısı olacaktı. Tektanrıcılığa geçişin bu ilk aşamasının günümüze kadar varlığını sürdüren tek versiyonu Yahudiliktir. Yahudilik herkes için tek tanrı düşüncesini, "seçilmiş halk" düşüncesiyle birleştirmeyi başardı. Bu birleştirme Yahudi tektanrıcılığının evrenselciliğini engelledi, ama aynı zamanda müdahaleci sızma gücünü da engelledi.

Yahudi tektanrıcılığını, "seçilmiş halk" düşüncesini ortadan kaldıran iki başka versiyon izledi, Hıristiyanlık ve İslam. Bununla birlikte, bu düşüncenin ortadan kaldırılmasının mantığı, evrenselci iddialar üzerinde artık hiçbir kısıtlama kalmamış olmasıydı. Bu kaçınılmaz olarak, bu dinle-

rin bütün insanları kendilerine katılmaya davet eden dinlere dönüşmesi anlamına geliyordu. Gerçekten de hem Hıristiyanlık, hem de İslam herkesi kendilerine katılmaya çağırdılar. Her ikisi de önemli ölçüde başarılı oldular, ancak elbette bu tam bir başarı değildi. Afrika kıtasının 20. yüzyıldaki dinsel kalıbı, bu göreli, ancak tam olmayan başarının iyi bir kanıtıdır. Bildiğimiz gibi, ilk önce dünyanın Hıristiyan bir bölgesinde konumlanan kapitalist dünya-ekonomisinin doğuşuna, bir "sekülarizasyon" süreci eşlik etti. Bu süreçte, Hıristiyanlığın kendi evrensel tanrısı için herkesi kapsama çağrısı, belirli bir ölçüde evrenselciliğin, bilimsel hakikat ve teknolojik ilerleme kavramlarında cisimleşen daha seküler bir formuyla yer değiştirdi ve üstü belirli bir ölçüde bu formla örtüldü. Marksizm sözünü ettiğimiz bu son gelenekten türedi ve evrensel hakikatin gerçekliği iddiasının başlıca versiyonlarından birisi oldu.

Böylece Afrika kıtası, kapitalist dünya-ekonomisiyle bütünleşmesi sürecinde, müdahaleci bir sızma gücüne sahip bir ideolojiyle karşılaştı. Bu ideoloji yalnızca, Afrikalı olan tanrıların değerini yadsımakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitli giysilere bürünmesi dolasıyla –Hıristiyanlık, bilim, demokrasi, Marksizm– yayılmacı bir nitelik gösteriyordu. Elbette ne bu deneyim yalnızca Afrika kıtasına özgüydü, ne de buna karşı Afrika'nın gösterdiği reaksiyon dünyadaki biricik reaksiyondu. Bu müdahaleci ve yayılmacı, dayatıcı, yeni egemen olmaya başlayan ideolojiye karşı her yerde gösterilen kültürel direniş ikircikli formlar kazandı. Bir yandan birçok Afrikalı, gizlerini öğrenmeye çalışarak, bu tanrıyı yumuşatmaya çalışarak, onun inayetini kazanmaya çalışarak, yeni evrenselciliği kabul etti, kabul etmiş göründü. Diğer yandan birçok Afrikalı (genellikle aynı insanlar) yeni evrenselciliğe karşı başkaldırdı. Bunda şaşılacak birşey yoktur. Böyle ikircimli bir reaksiyonun gözlenmesi uzun bir zamandan beri karşılaşılan bir olguydu. Durum öyle bir nitelik kazanmıştır ki, çifte bir zorlayıcı bağdan sözedebiliriz: Bu çifte bağın içinde, dayatmayı ve baskıyı or-

tadan kaldırabilecek bir reaksiyon var olmadı.

Son 100 yıl içinde, Afrika kavramı doğdu. Bu Avrupalı bir sözcüktür ve ilk olarak Avrupalılar tarafından tanımlanmıştır. Ancak bu şekilde tanımlananlar, doğası gereği hem süreklilik gösteren, hem de her zaman karşılıklı olan (yani, hiçbir zaman tek taraflı olmayan) bu tanımlama sürecini denetim altına almak ya da süreci daha fazla denetleyebilmek için, son yıllarda mücadeleye giriştiler. Örneğin, 1958'de Accra'daki ilk Bağımsız Afrika Devletleri Konferansı'nda alınan "Sahra'nın kuzeyindeki" devletleri Afrika tanımı içine dahil etme politik kararının önemli ve bugüne kadar süregelen etkileri oldu.

Buna karşın, tek bir hiyerarşik dünya-sisteminde, kapitalist dünya-ekonomisinde yaşadığımız sürece, bir düşünceler kümesinin ya da bir düşünme tarzının evrensel mi (Avrupalı), yoksa Afrikalı mı olduğu sorusunu sormak bizi yalnızca yeniden, bizzat sistemin yarattığı çifte bağa geri götürecektir. Eğer bu çifte bağdan kurtulmak istiyorsak, sistemin ötesine gidebilmek için, sistemin kendi çelişkilerinden avantajlar elde etmeliyiz.

Jean Genêt'nin *Les nègres* (Genêt 1960) kitabındaki klasik soruyla başlamalıyız: "Fakat o halde bir siyah nedir? Ve ilk önce, bu hangi renktendir?" Genêt'nin bize kavratmaya çalıştığı şey, evrenselin tanımının, tikel bir sistemin –modern dünya-sistemi– tikel bir tanımlaması olduğu ve bu sistemin içinde, tikelin tanımının kendine özgü, ayırdedici özellikleri olmadığı, ama bu sistemin bir evrenseli olduğudur. Sistem makul ölçede iyi işlediği sürece, evrenselle tikelin ilişkisi hakkındaki tartışma yalnızca boşuna ve çözülemez bir tartışma olarak kalmaz, aynı zamanda bizzatihi tartışma sürecinin kendisi, bu sisteme içsel olan kültürel hiyerarşi ve baskı yapısını pekiştirme eğilimi gösterir.

Ancak sistemin kendisi sistemik bir krize girdiğinde, düşünce-sistemleri ve toplumsal hareketler düzeyinde gerçek tercihlerimiz ve dolayısıyla gerçek tartışma olanaklarımız sözkonusu olmaya başlar. Fakat şimdi böyle bir sistemik

krizin içinde bulunuyoruz. Ve böyle bir tartışmanın içindeyiz. Bununla birlikte, tartışmanın neyin hakkında bir tartışma olduğu konusunda açık olmakta fayda var. Bu tartışma gerek Afrika'nın, gerekse başka birşeyin incelenmesinde, Batılı bir düşünceler kümesinin yerine geçebilecek, ya da bu düşünceler kümesini tamamlayabilecek veya bunları çürütebilecek "özgül olarak Afrikalı" bir düşünceler kümesinin olduğu ya da olmuş olduğu veya olabileceği hakkında bir tartışma değildir. Sorunu bu tarzda ortaya koymak, bizi tekrar çifte bağın içine yerleştirmek, oyunu şimdi krizde olan baskıcı bir sistemin kurallarıyla oynamaktır.

Bunun yerine, tartışma daha çok iki şey hakkındadır. Bilim nedir ve bilimsel bilgi nedir? Yalnızca Afrika'da değil, ama her yerde. Bu Afrika için olduğu kadar, Kuzey Amerika ya da Batı Avrupa için de geçerli bir sorudur. İkinci soru, sahip olduğumuz sistemik tercihlerin neler olduğudur. Eğer modern dünya-sistemi kriz içindeyse, kendilerini ortaya koyan alternatifler nelerdir? Eğer "ilerlemenin" kaçınılmaz olduğu doğru olsaydı, o zaman bu soru anlamsız olurdu. Ancak eğer sistemik geçişlerin çeşitli yollar izleyebileceğini kabul ediyorsak, o zaman ve yalnızca o zaman epistemolojik bir soruya sahip oluruz: Tercihler yelpazesini nasıl bilebiliriz ve hangi tür bilimsel girişimler bir ya da diğer tercihin başarısına katkıda bulunacaklardır?

Afrikalıların katkısı (bunun Afrika'nın katkısı olarak adlandırılabileceğinden kuşkuluyum), varolan düşünce-sistemlerinin ağırlığı ve sınırlandırmalarının kendisini, Avrupalılara göre, Afrikalılar üzerinde daha az hissettiriyor olması olabilir ve Afrika'da doğan hareketler –daha geniş politik arenada ve akademik alanda – ümit edilir ki bunu yansıtacaklardır. Dolayısıyla burada, tercihler üzerinde daha tutarlı kavrayışlar doğabilir. Fakat böyle kavrayışlar ancak, kendilerini eski, evrenselcilik karşısında tikelcilik çıkmaz sokağına sokmadıkları takdirde doğacaktır.

9. HİNDİSTAN VAR MI?

"Hindistan var mı?" sorum saçma bir sorudur. Çağdaş dünyada Hindistan adını taşıyan politik bir varlık vardır; dolayısıyla açıktır ki Hindistan vardır. Ancak eğer soru ontolojik bir anlamda, eski teolojik "Tanrı var mıdır?" sorusuna benzer bir soru olarak alınırsa, saçma olmaktan çıkar: Eğer Hindistan varsa, varolduğunu nasıl bilebiliriz ve Hindistan'ı kim yaratmıştır ve ne zaman yaratmıştır?

Varsayımsal olarak karşıt bir olguyu ortaya koyan bir önermeyle başlayalım. Eğer 1750-1850 döneminde, Britanya ilk olarak eski Moğol İmparatorluğunu sömürgeleştirseydi ve adını Hindustan* koysaydı ve aynı dönemde Fransızlar bugünkü Hindistan Cumhuriyeti'nin güney bölgelerini (büyük ölçüde Dravidya) sömürgeleştirselerdi ve burasını Dravidya olarak adlandırsalardı, ne olurdu? Bugün Madras'ın "tarihsel" olarak Hindistan'ın bir parçası olduğunu düşünür müydük? Hatta "Hindistan" sözcüğünü kullanır mıydık? Sanmıyorum. Bunun yerine, muhtemelen, dünyanın her yerinde akademisyenler, çok eski zamanlar-

* Hindistan'ın Bengal ve Bihar dışında kalan, Dekkan'ın kuzeyindeki bölümüne verilen ad. (*–ç.n.*)

dan beri "Hindustan" ve "Dravidya"nın iki farklı kültür, halk, uygarlık, ulus ya da başka birşey olduklarını ortaya koyan cilt cilt, alimane kitaplar yazarlardı. Bu durumda, "Dravidya" üzerinde "Hindistan" adına hak talep eden tek tük bazı "Hindustan" irredantistleri* olabilecekti, ama çoğu sağduyulu kişi bunları "sorumsuz aşırılar" olarak adlandıracaklardı.

O halde benim sorum şudur: MS 1750-1850 yılları arasında tarihsel olarak meydan gelenler, örneğin (günümüzde modernite-öncesi Hindistan'ın tarihleri olarak kabul edilen) MÖ 6. yüzyıl ve 1750 yılları arasında tarihsel olarak meydana gelmiş olan şeyleri nasıl etkileyebilmiştir? Etkileyebilirler, çünkü uzak geçmişte meydana gelmiş olanlar, her zaman yakın geçmişte meydana gelenlerin bir fonksiyonudur. Mantıksal-çıkarıma dayanan analitik çerçevelerimizin bizi böyle düşünmeye zorladığı gibi, geçmişi belirleyen bugündür ve bunun tersi doğru değildir.

Üç noktayı belirtmek istiyorum. Her biri Hindistan hakkında olacaktır. Eğer Hindistan'ın yerine, Pakistan'ı ya da İngiltere'yi ya da Brezilya'yı veya Çin'i almış olsaydım, bu noktalar yine, aynı derecede doğru olurdu. Hindistan hakkında söyleyeceklerim, Hindistan tarihine özgü şeyler değildir. Bunlar genel olarak şu anda varolan, bütün egemen devletlere, Birleşmiş Milletler'in üyelerine özgüdür.

İlk önerme Hindistan'ın modern dünya-sisteminin bir icadı olduğudur. Kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişi, devletlerarası bir sistemin içinde birbirlerine bağlı olarak yer alan ve bu sistem tarafından meşrulaştırılan egemen devletlerin oluşturduğu politik bir üstyapının varlığına dayanır. Böyle bir yapı öteden beri varolmadığı için, kurulması gereken bir yapı olmuştur. Bu yapının kurulma süreci çeşitli yollar izleyen, sürekli bir süreç olmuştur. Yapı ilk olarak, yerkürenin yalnızca bir bölümünde, öncelikle Avru-

* İrredantalizm, etnik ve kültürel olarak bağları olan, ancak başka bir ülkenin sınırları içinde bulunan bölgelerin kendi ülkelerinin sınırlarına dahil edilmesini hedefleyen politik akım (– *ç.n.*).

pa'da, aşağı yukarı 1497-1648 döneminde yaratılmıştır. Daha sonra, genişleme dalgaları halinde, giderek daha büyük coğrafi alanları kapsamak üzere genişlemiştir. Yeni alanların kapitalist dünya-ekonomisiyle "bütünleştirilmesi" olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, bütünleştirilen alanlardaki politik sınırların ve yapıların yeniden-şekillendirilmesini ve buralarda "egemen devletlerin, devletlerarası sistemin üyelerinin" ya da en azından "aday egemen devletler" olarak düşünebileceğimiz sömürgelerin oluşturulmasını içermiştir.

Süreç ikinci bir anlamda da sürekliydi. Sistemin çerçevesi son 500 yıl boyunca sürekli olarak güçlendirildi. Devletlerarası sistem giderek daha açık olarak tanımlandı ve sistemin güçleri özgülleşti, çok sayıda yeni özellikler kazandı. Buna ek olarak, "egemen devletlerin" "devlet olma hali" giderek daha açık biçimde tanımlanır oldu ve "egemen devletlerin" güçleri özgülleşti ve yeni niteliklerle donandı. Bu nedenle, giderek daha fazla "güçlenen" bir devletlerarası sistem tarafından sınırlandırılan, giderek daha "güçlü" devlet yapılarına doğru ilerlemekteyiz.

Böyle bir çerçevenin içinden bakıldığında, Hindistan "egemen devletinin" kısmen Britanya tarafından 1750-1850 döneminde yaratıldığını söyleyebiliriz. Ancak Hindistan tek başına Britanya tarafından yaratılmamıştır. Onun yasalar yapma ve uygulama gerçekliğini tanıdıkları ve ortaya çıkan sınır çizgilerini değiştirecek kadar güçlü olmadıkları ölçüde, diğer "büyük güçlerin" de (Fransa gibi) bu süreçle bir ilişkisi olmuştur. Ancak herşeyden çok, bu dönemde Hindistan alt-kıtasında yaşayan yerleşik nüfusun, "Hindistan"ın yaratılmasıyla büyük bir ilgisi olmuştur. Değişen askeri ve toplumsal güçleriyle, farklılaşan politik hedefleriyle, varolan politik yapılar direnmişler ve süreç içinde çeşitli yollarla işbirliği yapmışlardır. Britanyalılar boş bir alanla karşılaşmamışlar, aksine çarpıştıkları, belirli bir hayatiyeti olan yapılarla karşılaşmışlardır. Gerçek tarih karmaşıktır. Önemli olan nokta şudur ki, sonuçta meydana ge-

len şey, bütün karmaşık özgüllüğü içinde, bu tarihin sonucuydu. Yine aynı zamanda önemli olan, sonucun, sınırları bakımından hiçbir şekilde önceden belirlenmiş olmadığı, ama sonuçta meydana gelecek olan şey ne olursa olsun, bunun Hindistan olarak bildiğimiz varlık haline gelecek olmasıdır. Eğer bu dönemde, Nepal "Hindistan"a ilhak edilmiş olsaydı, bugün bir Nepal halkı/ulusu/kültüründen, bir Haydarabad halkı/ulusu/kültüründen sözettiğimizden daha fazla sözetmeyecektik.

Bilindiği gibi, Hindistan 1948'de tamamen egemen bir devlet haline geldiğinde, eski sömürge ikiye bölündü ve Pakistan doğdu. Daha sonra Pakistan bölündü ve Bangladeş ortaya çıktı. Bu gelişmelerin hiçbirisi 1750-1850 döneminde öngörülmemişti. *A fortiori* (dolayısıyla daha da kesin olarak) bunlar, 1750-öncesi dönemin tarihi tarafından da önceden belirlenmemişti. Bu bölünmelerin tazeliği, bazılarının bunların "gayri-meşru" olduklarını ilan etmelerine yol açıyor. Ancak meşruiyet, diğer şeylerin yanısıra, aradan geçen sürenin bir fonksiyonudur. Yıllar geçtikçe, "geçmişin" gerçeklikleri giderek daha az sorgulanır olurlar –elbette bu gerçeklikler birden bire, çarpıcı bir biçimde ve herşeyden önce başarılı bir biçimde sorgulanana kadar, ki bu da her zaman gerçekleşebilecek birşeydir.

İkinci önermem, Hindistan'ın modernite-öncesi tarihinin, modern Hindistan'ın bir icadı olduğudur. Böyle bir tarihin gerçekten meydana gelmiş olmadığını söylemiyorum. Dünya tarih yazıcılığının bütün yapısal kontrol mekanizmaları verili olduğunda, ders kitaplarında bulunup da, belirli bir kanıtsal temele sahip olmayan çok az önerme olduğunu tahmin ediyorum. Ancak bu önermelerin yorumlayıcı bir anlatıda biraraya getirilmesi, kendiliğinden oluşan bir olgu değildir. "Olgular" toplanarak "tarihi" oluşturmazlar. Tarihçi tarihi, bir sanatçının resmini icad etmesi gibi icad eder. Sanatçı "mesajını" sunmak için paletindeki renkleri ve dünya hakkında zihnindeki imgeyi kullanır. Tarihçi de böyle yapar. Sanatçı gibi, o da özgürce tasarlama olanağına

sahiptir. Bu özgürce tasarlama olanağı tam değildir. Toplumsal olarak sınırlandırılmıştır. Bireysel yazarın garip bir psikopatolojisini yansıtan bir anlatı, basitçe okunmayacaktır ya da daha önemlisi düşünülmeyecektir, inanılmayacaktır, kullanılmayacaktır.

Tarihçinin geçmiş olaylar anlatısı, bu olayları uzun-dönemli sürekliliklerin ve orta-dönemli "konjonktürel" (ya da çevrimsel) değişen kalıpların bakış açısından "yorumlar". Dolayısıyla bize, Hindistan olarak adlandırılan birşeyin bir "kültüre" sahip olduğu ya da bir kültürün ürünü olduğu söylenir. Bu ne anlama gelmektedir? Bu, Hindistan'ın belirli bir dünya-görüşüne (ya da dünya-görüşlerinin spesifik bir kombinasyonuna) sahip olduğunun ya da bunu yansıttığının, ayırdedilebilir sanatsal bir stile sahip olduğunun, özgül bir dilsel geleneğin parçası olduğunun, özgül dinsel hareketlerin alanı olduğunun vb söylendiği anlamına gelmektedir.

Ancak bu önermeler ne anlama gelmektedirler? Bunlar, sözkonusu coğrafi alanda yaşayan her bireyin şimdi ve çok eski zamanlardan beri bu kültürel nitelikleri paylaştığı anlamına gelmemekte midir? Yoksa, bu önermelerin, çoğu kez sınırları belirlenmemiş bir zaman dönemi boyunca belirli bir istatistiksel parametreyi temsil ettikleri mi varsayılmaktadır? Ancak hangi parametreyi? Ortalamayı mı, bir veriler dizisinde ortadaki veriyi mi* yoksa böyle bir dizide en sık karşılaşılan veriyi mi?** Sorunu yalnızca bu biçimde ortaya koymak, alaya almaya teşvik etmek olur. Ancak sorunun bu tarzda ele alınışı, aynı zamanda, Hindistan'ın (ya da başka herhangi birisinin) "kültürü" hakkındaki bütün önermelerin keyfiliğine de işaret etmektedir. Hindistan'ın kültürü bizim kollektif olarak ne olduğunu söylediğimiz şeydir. Ve biz aynı görüşte olmayabiliriz. Aynı zamanda düşünce tarzını da değiştirebiliriz. Eğer bundan 50 yıl sonra Hindistan'ın tarihsel kültürünü, şimdi tanımladığımız

* Medyan (–ç.*n*).
** Mod (–ç.*n*).

tarzdan farklı bir tarzda tanımlarsak, Hindistan'ın kültürü gerçekte *geçmişte* değişmiş olacaktır.

Öyleyse Hindistan'ın tarihsel kültürünün mevcut versiyonunu nasıl icad edebildik? Kalın fırça vuruşlarıyla, yanıt oldukça basittir. Özgül olarak Britanyalılar ve genel olarak Avrupalılar, Hindistan kültürü olduğuna inandıkları, ya da olmasını istedikleri şey hakkında önermelerde bulundular. Kendi "kültürlerini" yaşayan Hintliler bu önermeleri duydular, çok azını kabul ettiler, birçoğunu reddettiler ve alternatif bir versiyon ya da birçok versiyon formüle ettiler. 1850-1950 döneminde baskın olan versiyon üzerindeki biricik en güçlü etki, muhtemelen Hint ulusçu hareketinin etkisiydi. Bugün okullarda okutulacak ders kitaplarına bağımsız Hindistan hükümeti karar veriyor ve Hindistan hükümeti, Hint ulusçu hareketini Hindistan tarihinin şekillendiricisi yerine koymuştur. Hindistan şairleri, tarihçileri ve sosyologları bu durumdan kendilerine pay çıkarmaya çalışıyorlar ve hiç şüphesiz belirli ölçüde etkili oluyorlar. Budizme ya da İslam dinine geçmeye ya da din değiştirmemeye karar verirlerken, kastlardan milyonlarca kişi de böyle yapıyor. Eğer bunlardan yeterli sayıda bir kitle din değiştirirse, Hint Budizminin sürekliliği birden bire, Hindistan tarihinin yorumlayıcı parçalarından birisi olarak yeniden doğacaktır.

Üçüncü önermem ise Hindistan'ın halihazırda varolduğudur; ancak hiç kimse, bundan 200 yıl sonra hâlâ varolup olmayacağını bilmiyor. Belki Hindistan beş ayrı devlete bölünecektir. Belki Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'i tekrar kendisine dahil edecektir. Belki de devletlerarası bir sistemin içindeki bütün bir egemen devletler sistemi ortadan kalkacaktır. Meydana gelecek bu olaylardan herhangi birisi, eğer meydana gelirse, geçmişi dönüştürecektir. Hindistan geçici ya da önemsiz bir kavram olarak görülmeye başlanabilir. Ya da kalıcı ve süregiden bir "uygarlık" olarak derin bir biçimde güçlenebilir.

Günümüzde, (kuşkusuz Hindistan'daki de dahil olmak

üzere) genel olarak ulusçuluğun, dikkate değer ölçüde güçlü bir dünya kültürel kuvveti olduğu tartışma götürmez. Son on yıl ya da buna yakın bir zamandır dinsel bilinçliliğin, dünyanın birçok bölgesinde motive edici bir güç olarak, ulusal bilinçliliğin ciddi bir rakibi konumunda tekrar su yüzüne çıkmasına karşın, ulusçuluk bugün, başka herhangi bir toplumsal ifade ya da kollektif zihniyet tarzından daha güçlü görünüyor. Ancak ulusçuluk, tarihsel bakımdan, çok yeni bir kavramdır. Ulusçuluk şüphesiz modern dünya-sisteminin bir ürünüdür ve gerçekte geç ortaya çıkmış bir ürünüdür. 19. yüzyıldan önce varolduğunu ileri sürmek güçtür. Belki 21. yüzyılda kendisini tüketmiş olacaktır. Belirli bir güvenle öngörüde bulunmak oldukça zordur. Bu bizi, en azından toplumsal bir gerçeklik olarak "Hindistanlığın" uzun-süreli niteliğini öne sürerken tereddütlü olmaya zorlamalıdır.

Son bir soru sormama izin verin. Başlangıçta belirttiğim gibi, Hindistan hakkında söylediğim şeyleri, pekâlâ Pakistan ya da İngiltere ya da Brezilya veya Çin hakkında da eşit derecede söyleyebilirdim. O halde Hindistan'a ilişkin özel birşey, Hindistan durumuna özgül olan birşey yok mudur? Elbette vardır. Somut bir varlık olarak Hindistan, başka her devletten ya da ulustan veya halktan veya uygarlıktan, çok çeşitli ve önemli biçimlerde farklıdır. Gerçek toplumsal dünya inanılmaz derecede karmaşık gruplar ve bireylerden oluşan, karmaşık bir varlıktır. Herşey kendine özgüdür.

Bununla birlikte, özgüllükle ilgili önümüzde iki seçenek vardır. Ya özgüllüğe entellektüel olarak teslim oluruz, ki bu durumda dünya "karmakarışık vızıltılı seslerle dolu, tam bir karmaşa"dır. Ya da onu açıklamaya çalışırız. Özgüllük yalnızca orada duran şey değildir.

Hindistan (yani, bugün bizim düşündüğümüz, gözlemlediğimiz Hindistan) yalnızca orada değildir. Hindistan uzun tarihsel bir sürecin sonucudur; öyle ki Hindistan bu süreci, varsayımsal olarak karşılaştırılabilir başka varlıklarla, yalnızca belirli temel (yine de önemli) düzeylerdeki ayrıntılar-

da paylaşmaktadır.

Burada hiçbir şekilde Hindistan'ın tarihsel özgüllüğünü yadsıyacak değilim. Gerçekte, gördüğüm kadarıyla, sosyolojik analizin bütün hedefi, somutun tarihsel bir yorumunu geliştirmektir. Burada ortaya koymak istediğim, Hindistan'ın tarihsel özgüllüğünün betimlenmesinde içerilen şeyin, sürekli değişim içinde, çok akışkan bir olgu olduğudur. Üzerinde durduğumuz tarihsel zemin ancak, yerkabuğundaki bir çatlağı örten tabaka kadar sağlamdır. Bir deprem ihtimali, her zaman için varolan bir tehdit olarak başımızın üzerinde asılı durmaktadır. Dolayısıyla Hindistan vardır, en azından bu yazıyı yazdığım şu anda.

10. ZAMAN-UZAY GERÇEKLİKLERİNİN İCAD EDİLMESİ: TARİHSEL SİSTEMLERİMİZİN BİR KAVRAYIŞINA DOĞRU

Çok az şey bizim için zaman ve uzay kadar kendiliğinden-aşikardır. Altı yaşın altındaki çocukların eğitimlerinin önemli bir bölümü, onlara zaman ve uzay kavramları ve terminolojisini öğretmeye ayrılmıştır. Aileyi, daha geniş toplumsal yapıyı, tanrıları, dili, davranış tarzını, kendi bedenlerini nasıl öğreniyorlarsa, zaman ve mekanı da aynı biçimde öğrenirler, yani ebeveynlerin, yaşça büyük olanların ve akranlarının öğretmesi ve örnekleri yoluyla. Çocuklar bütün bunları, normal olarak bir ortodoksluk* biçimi içinde öğrenirler. Bu konuların her biri hakkında dışsal, objektif ve ebedi olan bazı "doğrular" vardır. Çocukların bu doğruları ezberlemeleri ve içselleştirmeleri beklenir.

Modern dünyamızda, büyüdükçe hepimize sürekli olarak verilen eğitim evrim geçirir. Bir alandan diğerine geçtikçe, ortodoksluk gevşer ve bilgimizin, doğrularımızın gerçekte toplumsal yaratımlar olduğu düşüncesiyle tanışırız. Bilgilerimiz ve doğrularımız, dünyayı algılamanın çeşitli alterna-

* Yerleşmiş ve doğru oldukları kabul edilen düşünceler çerçevesi (–ç.n.).

tif yolları arasından yalnızca birisidir. Elbette eğitimcilerimiz genellikle, hâlâ kendi öğrettikleri yolun en iyisi olduğunda ısrar ederler, ancak 18 yaşına gelip de kendi öğrendikleri yolun mümkün olan tek yol olmadığını kavrayamayan çok az kişi vardır. Gerçekte, daha sonraki eğitimimizin büyük bir bölümü, bazen "çok-kültürlü" gerçeklik olarak atıfta bulunulan şey karşısında, nasıl tepki göstermemiz ve davranışlarımıza nasıl yön vermemiz gerektiğini tartışmaktan oluşmaktadır.

Böylece yetişkinler olarak, bugün hepimiz, birçok tanrı, birçok toplum, çok sayıda ailevi gelenekler ve değerler kümesi ve elbette birçok dil, çok sayıda farklı toplumsal davranış tarzı ve birçok cinsiyet olduğunu bilmeye ve hatta zihinlerimizin önplanında tutmaya eğilim gösteriyoruz. İçimizden herhangi birisinin ezbere söyleyebileceği bu ayin duasında, en çarpıcı boşluğun zaman ve uzay hakkında olduğu görülüyor. Çok azımız, çok sayıda zaman türleri ve çok sayıda uzay türleri olduğunu söyleyecektir. Belirli bir nedenden ötürü, toplumsal göreliliğin gerçeklikleri, örgütleyici kavramlarımızın toplumsal kökenleri konusundaki eğitimimiz, zaman ve uzay sözkonusu olduğunda yetersiz kalmaya başlıyor. Zaman ve uzay, çoğumuz için, yalnızca oradadır –süregiden, objektif, dışsal ve değiştirilemez. Bize zamanın ve gel-git hareketinin hiç kimseyi beklemedikleri söylenmiştir. Fakat bu doğru mudur?

1958 yılında Fernand Braudel "Tarih ve Toplumsal Bilimler: *La Longue durée* (uzun zaman) üzerine tanınmış bir deneme yayımladı (Braudel 1969). Bu denemede, Braudel zamanın toplumsal bir yaratım olduğunu ve tarihçinin yalnızca zamanın bir çeşidinin kullanılmasıyla kendisini hapsetmesine izin veremeyeceğini ileri sürdü. Braudel başlıca üç toplumsal zaman kategorisi ayırdetti ve bunları iki bakımdan tanımladı: Zaman-süresinin uzunluğu bakımından ve ölçmenin nesnesi bakımından.

Zaman-süresinin uzunluğu bakımından, zamanlarını, kısa dönemli, orta dönemli ve uzun dönemli olarak adlandır-

dı. Elbette böyle bir dil bizi çok ileriye götürmez. Dönemler sıralı bir liste oluşturuyorlar; ancak bu dönemler, kendi içlerinde bize, ne kronometrik büyüklük sıraları, ne de herhangi bir spesifik zaman-kullanımının, bu kategorilerden birisiyle ilişkilendirilmesinin yollarını sağlıyorlar.

Elbette Braudel burada durmadı. Hemen üç zaman-süresine temel isimler verdi. İsimleri önce Fransızca vereceğim, çünkü bazı çeviri problemleri oluşturuyorlar. Braudel kısadönemin, *l'histoire événementielle*'in zamanı olduğunu söyledi. Braudel bu terimi, onu yüzyılın başında icad eden Paul Lacombe ve François Simiand'dan almıştı. Orta dönem, *l'histoire conjoncturelle* olarak adlandırdığı şeyin zamanıdır. Ve uzun-dönem, bizim İngilizcede bile böyle adlandırmaya başladığımız gibi, *la longue durée, l'histoire structurelle*'in zamanıdır.

L'histoire événementielle genellikle "olayların tarihi" olarak çevrilmektedir. Onu "episodik tarih" olarak çevirmek belki terimin ruhunu daha iyi yakalayacaktır. *L'histoire conjoncturelle* sıkça yanlış biçimde "konjonktürel tarih" olarak çevrilmektedir. *"Conjoncture"* terimi gerçekte bir konjonktüre atıfta bulunmamaktadır; ama daha çok, çevrimsel bir sürecin iki evresinden birisine (yükselen ya da alçalan evre), tabir yerindeyse, bir grafikteki çan eğrisinin bir yarısına gönderme yapmaktadır. Bu durumda, onun "çevrimsel tarih" olarak çevrilmesinin daha yararlı olacağını düşünüyorum; bu terimin İngilizcede aşırı ölçüde çift anlamlı olmasına karşın. Çünkü bizim, Toynbee'nin her uygarlığın belirli bir temel kalıbı tekrar ettiği görüşünden oluşan çevrimsel bir tarih anlayışına sahip olduğunu söylerken kastettiğimiz gibi, atıf yapılan çevrim, insanlık tarihinin bütününün çevrimi değildir. Braudel'in çevrimleri, birşeyin *içindeki* çevrimlerdir.

L'histoire structurelle'in gönderme yaptığı işte bu birşeydir. Genellikle yapıldığı gibi, bu ifade "yapısal tarih" olarak çevrilebilir; ancak burada da hemen bir karışıklık doğmaktadır. Lévi-Strauss'un yapısalcı antropolojisinde olduğu gi-

bi, "yapıları", "tarihsel" olanın karşıtı olarak düşünme alışkanlığındayız. Braudel'in kendisi bu olası karışıklığın farkındadır. Bu nedenle, gerçekte, dördüncü bir zaman eklemiştir; Lévi-Strauss'un yapılarının zamanı olduğunu söylediği, *çok* uzun-dönem. Braudel bunu aynı zamanda *aşırı derecede* uzun-dönem olarak adlandırmış ve bu zaman için "eğer varsa, [bu zaman] yalnızca bilgelerin zaman dönemi olabilir" demiştir (Braudel 1972a: 35).

Braudel'in kategorilerini anlamak için onun iki cephede savaş verdiğinin görülmesi gerekir: En azından 19. yüzyılın ortalarından bu yana sosyal düşünceye egemen olan, görünüşte taban tabana karşıt iki pozisyona, idiyografik ve nomotetik epistemolojilere karşı bir savaş.

Bir tarafta geleneksel tarihçiler, idiyograflar durmaktadır ki, bunlar için zaman, spesifik tarihlerde meydana gelen bir olaylar dizisini içinde barındırmaktadır. Önemli olan tarihler, öncelikle politik olayların meydana geldiği tarihlerdir. Zaman yalnızca oradadır, takvimdedir. Savaşların yapıldığı, anlaşmaların imzalandığı, monarkların tahta çıktığı ve yasal değişikliklerin uygulamaya konulduğu anları gösterir. Bu tür olayları tarihlendirmek bize bir kronoloji sağlar ve böylelikle tamamen kendine özgü ve yalnızca kendi terimleriyle açıklanabilir bir anlatı, bir öykü, bir tarih elde edilmiş olur. Olgular orada, dışardadırlar ve sanki tarihçiler tarafından ortaya çıkarılmak üzere beklemektedirler. Bu nedenle tarihçiler, tek doğru veriler olan ilk elden verileri, bu verileri bizim için saklamış olan arşivlerde ararlar.

Braudel, hiç kuşkusuz, bu "olayların" muhtemelen meydana gelmiş olduklarını söyler. Ancak iki şeyin üzerinde durulması gerekmektedir. Birincisi, bazı olaylar oldukları zamanda kaydedilmiş, bazıları ise kaydedilmemişlerdir. Meydana gelen şeylerden bazıları daha sonradan tarihçiler tarafından olaylar olarak ayırdedilmişler, bazılarıysa olay olarak dikkate alınmamışlardır. 1450'de meydana gelen, 1452'de kaydedilen ve bir tarihçi tarafından bir olay olarak 1952'de ayırdedilen birşeyin, bugünün doğruları bakımın-

dan, 1450'de meydana gelmiş, kaydedilmemiş ya da ayırdedilmemiş başka birşeyden daha çok veya daha az önemli olduğunun varsayılması için hiçbir a priori neden yoktur. Ve ikincisi, eğer biz daha az önemli olgular yerine, daha önemlilerini kaydetmiş ve olaylar olarak ayırdetmiş olsaydık bile, bunlar herhangi bir öneme sahip olacaklar mıydı? Braudel (1966 [1949]) *Méditerranée*'deki oldukça tanınmış bir *boutade*'da, "olayların toz olduklarını" söyler.

Toz olan olayların yerine, Braudel ısrarla bizden dikkatimizi, iki analiz nesnesi, daha gerçek olduklarını düşündüğü, iki zaman türü üzerinde yoğunlaştırmamızı istemiştir. *La longue durée* (uzun zaman) boyunca, bizim kollektif davranışımızı – toplumsal ekolojimizi, uygarlık kalıplarımızı, üretim tarzlarımızı – belirleyen, kalıcı (öncelikle ekonomik ve toplumsal) yapılar vardır. Ve bu yapıların işleyişlerinin çevrimsel ritimleri vardır – ekonominin genişlemeleri ve daralmaları, düzenli olarak meydana gelen politik ve kültürel olgularda vurgunun birbiri ardına değişmesi. Dolaysız kamusal alanların çok kısa ömürlü olaylarının altında, yavaşça değişen kalıpların (sarkaç benzeri kalıplar dahil olmak üzere) kalıcı süreklilikleri yatmaktadır.

Ancak bize ısrarla, temel tarihsel değişimin yavaş olduğunu hatırlattıktan sonra, hemen ardından, bize tarihin yine de gerçekte toplumsal dönüşümün öyküsü olduğunu hatırlatma gereği duymuştur. Ve böylelikle, entellektüel mücadelesini sürdürdüğü diğer cepheye gelir. İnsan davranışı için evrensel ebedi kalıpların aranmasında, Braudel büyük bir tehlike sezer. Bu tür çabalarda, tarihsel zaman gerçekte ilişkisiz kılınmaktadır:

> Bu ideal kentin mamut mimarisi hareketsiz kalmaktadır. Burada tarih mevcut değildir. Dünya-zamanı, tarihsel zaman orada vardır, ama Aiolis'in* rüzgarları gibi, bir keçi postuna hapsedilmiştir. Sosyologla-

* Yunan mitolojisinde Rüzgar Tanrısı (–ç.n)

rın karşı oldukları tarih değil, fakat tarihsel zamandır - bölünmeye ve farklı biçimlere sokulmaya çalışılsa bile, yine de güçlü kalan gerçeklik. Tarihçi hiçbir zaman bu sınırlamadan kaçmaz, ancak sosyologlar neredeyse değişmeyen bir biçimde kaçarlar; ya zamanın üzerinde asılı duran sürekli olarak sabitlenmiş ana kaçarlar ya da hiçbir tikel çağa ait olmayan, tekrar tekrar ortaya çıkan* olgulara kaçarlar; böylece sosyologlar, kendilerini olay üzerinde en dar anlamda yoğunlaşmayla veya çok uzun-dönemle sınırlandırarak, karşıt kutuplardaki zihinsel tutumlara göre hareket ederler. (Braudel 1972a: 37-38)

Kısa bir özette ortaya konan budur. Taban tabana zıt iki kutup, idiyografik ve nomotetik sosyal bilim, gerçekte yalnızca tek bir entellektüel pozisyondur; çünkü bunlar tarihsel gerçekliğin sınırlamalarından kaçmanın iki tarzını oluşturmaktadırlar.

Ve bu tarihsel gerçeklik nedir? Bu, belirli bir kalıba göre şekillenmiş işleyiş tarzları olan (benim çevrimsel ritimler diyeceğim), ancak aynı zamanda sürekli ve yavaş bir dönüşüm süreci geçiren (benim asırlık eğilimler** olarak adlandıracağım), kalıcı fakat ebedi olmayan yapılar kümesinin (benim tarihsel sistemler diyeceğim) gerçekliğidir. Olaylar yalnızca kısa-ömürlü oldukları için değil, aynı zamanda bizim görmemizi engelledikleri için tozdur. Ancak hareketsiz ideal kent de, benzer biçimde, bizi kör edebilecek bir yanılsamadır. Braudel, evrenselci sosyal bilimin yarattığı sonu gelmeyen morfolojilere*** dikkat edin, diye bağırmaktadır. Georges Gurvitch'ın bu tür bir çabası hakkında söylediği gibi (ki Georges Gurvitch Braudel için "memnuniyet verici, kardeşçe bir sosyoloji türü"nü temsil etmiştir):

Tarihçi bununla nasıl ikna olabilir? Bu renkler dizi-

* Recurrent.
** Secular trends (–ç.n.).
*** Bir sistemin yapısı (–ç.n.)

> siyle, tarihçinin sahip olmak zorunda olduğu tek bir beyaz ışığı yeniden oluşturmak imkansız olacaktır.... Bu aynı denklemleri, onları değiştirmeden yeniden yazmanın bir yoludur. (Braudel 1972a: 37)

Toplumsal zamanın çeşitliliği hakkındaki bu analizde, Braudel'in, kollektif dikkatimizin episodik ve ebedi zamandan, yapısal ve çevrimsel zamana yönelmek zorunda olduğu belirtilen bu içten gelen çağrısında, garip bir biçimde, uzaydan sözedilmemektedir. Bu büsbütün gariptir çünkü, başlıca eserlerinde, uzay Braudel'in analizlerinde merkezi bir yer tutmuştur. Hatta Braudel kendisini bazen bir jeo-tarihçi olarak adlandırmış ve kendisini Vidal de la Blache ve Lucien Febvre'in bir öğrencisi olarak görmüştür.

Yapmak isteğidim, Braudel'in dört zamanını almak –episodik zaman, çevrimsel zaman, yapısal zaman ve bilgelerin zamanı– ve bu zamanların her birisinin bir uzayı olduğunu ileri sürmektir. Ve daha sonra da, zaman ve uzayın iki ayrı kategori olmayıp, benim Zaman-Uzay olarak adlandıracağım tek bir kategori olduklarını öne sürmek istiyorum.

Daha önce Braudel'in dört "zamanını", iki biçimde ayırdettiğini belirtmiştik: Zaman-süresinin uzunluğuyla ve betimlenen gerçek nesneyle. Zaman-süresinin uzunluğunun uzaysal paraleli, uzay-alanının genişliği olabilir. Ama bu pek az anlam ifade etmektedir. Belirttiğimiz gibi, herhangi bir durumda, zaman-sürelerinin uzunluklarının kesin bir niceliksel ölçüsünü bulmak oldukça güçtür. Olaylar ne kadar uzun sürmektedir? Bir an, bir gün, bir onyıl? Bir yapının ömrü ne kadardır? 500 yıl? Binyıl? Uzay-alanının genişliğiyle ilgili olarak daha da büyük bir güçlükle karşılaşabiliriz.

Bunun yerine betimlenen gerçek nesnelere dönmemiz gerektiğini önereceğim. Burada toplumsal zaman kategorilerine bazı uygun uzaysal karşılıklar bulabileceğimizi düşünüyorum. Episodik zaman, kendisi de hiç aşağı kalmayacak ölçüde tartışmalı ve kurulmuş bir olgu olan, dolaysız jeopo-

litik uzay tarafından kullanılmaktadır. Örnek olarak, bazı gazetelerin "İsrail'de Filistin kargaşası" olarak atıfta bulundukları, 1987-88'in doğru kabul edilen bir olayını alalım. Kuşkusuz tarihlenmesi zor bir zamanımız var. Bu olay 1987'nin sonlarında mı, ya da 1948'de mi, yoksa 1917'de mi başladı? Ancak jeopolitik olarak konumlandırılması da aynı derecede zor bir zamanımız var.

Bu kargaşa İsrail'de mi, yoksa Filistin'de mi, ya da Gazze ve Batı Şeria'da mı, yoksa İsrail'in işgal ettiği topraklarda mı, ya da Gazze, Judaea ve Samiriye'de mi meydana gelmektedir? Ya da bizim Ortadoğu olarak adlandırdığımız daha geniş uzayda mı meydana gelmektedir? Bu sorulara yanıt vermeyi önermiyorum, çünkü (açıkça görülebileceği gibi) doğru yanıt yoktur. Her türlü yanıt politik ve tarihsel bir yargı içermektedir ve kargaşanın ilişkili olduğu şey de tam olarak budur. Yine de, bu kargaşaya belirli bir dolaysız jeopolitik uzay atfetmeden, onun hakkında konuşamayız.

Fakat belki de uzayın yalnızca, benim tutkuların önplanda olduğu, güncel bir durumdan sözettiğim için açık olmadığını düşüneceksiniz. Eğer daha yakın yüzyıllardan bir episod alırsak, uzayın sınırlarının daha fazla açık olmadığı ortaya çıkar. 16. yüzyılda, İspanya Kralı'nın yönetimindeki toprakların parçası olan Burgonya Hollandası başkaldırdı. Tarih kitapları bu olayı "Hollanda'nın Başkaldırısı" olarak adlandırır ve 1566 ya da 1568'de başlayıp, 1648'de sona eren bir olay olarak tarihlendirir. Geçerken söyleyelim, 80 yıl sürmüş olan garip bir olay.

Bu uzun süren olayda, size iki alt-olay hatırlatırım. İlk alt-olay 1579'da meydana geldi. Çatışmada bir ateşkes yaşandı ve bu ateşkes, alanın Hollanda'yla Belçika arasında, şu andaki sınıra az çok yakın bir hatla iki parçaya bölünmesiyle sonuçlandı. Bu hattın kuzeyindeki alan, ayaklanmayı başlatan güçlerin elindeydi ve zamanın bu noktasında Birleşik Eyaletler olarak adlandırılıyordu. Hattın güneyinde, İspanya'ya bağlı bir rejim hüküm sürmeye devam etti ve bu alan İspanyol Hollandası olarak adlandırıldı. Geçi-

ci ateşkes hattı uzun-dönemli bir gerçekliğe dönüştü. Bugün bu alanlar hâlâ politik olarak ayrıdırlar. Çağdaş Belçikalıların, İspanya Kralı'nın safını tutanların mirasçılarının, bu duruma uygun olarak, kendilerini Hollanda'nın Başkaldırısıyla özdeşleştirmekte tereddüt edecekleri düşünülecektir.

Burada ikinci alt-olayı araya sokuyorum. Çatışmanın başlangıcında, Burgonya bölgesinin (daha kesin olarak, çağdaş Belçika'nın parçası olan Flanders'ın) büyük aristokrat ailelerinden birisinin soyundan gelen, İspanya Kralı'nın danışmanlarından Comte d'Egmont, ısrarla kralı ihtiyat ve uzlaşmaya çağırdı. Sonunda, başkaldırıyı gizlice desteklemekle suçlandı ve idam edildi. Dolayısıyla, bir anlamda, Compte d'Egmont başkaldırının bir şehidiydi. Böylece, biraz şaşırtıcı bir biçimde, birkaç yıl önce onun heykelini, Amsterdam'da değil, fakat Brüksel'de keşfettim --onun yabancı despotizmine karşı muhalefetini kutsayan bir heykel. Belçikalı bir arkadaşıma, okuldayken, Compte d'Egmont'un rolü hakkında kendisine ne öğretildiğini ve Belçikalıların bugün Hollanda Başkaldırısını nasıl algıladıklarını sordum. Belçikalılar hem Flanders'ın, hem de Brabant'ın ayaklanma bölgeleri oldukları dönemi, yani başkaldırının yalnızca ilk evresini mi, yoksa bütününü mü kutluyorlardı? Başkaldırının yalnızca Hollandalıların değil, aynı zamanda Belçikalıların da mı mirası sayıldığını öğrenmek istedim. İkinci şaşkınlığımı hemen bunun üstüne yaşadım. Arkadaşım bilmediğini, çünkü kendisinin Liègeli olduğunu ve benim de bilmem gerektiği gibi, çağdaş Belçika'nın bir parçası olmasına rağmen, tarihte Liège'in Burgonya Hollandası'nın bir parçası olmadığını söyledi. Böylelikle Hollanda Başkaldırısının içinde gerçekleştiği uzayın, en az içinde maydana geldiği zaman kadar bulanık olduğu ve açıkça zaman ve uzay hakkında yapılan tartışmaların birbirine bağlı olduğu benim için açıklık kazanmış oldu.

Şimdi çevrimsel zamana, birbirlerini izleyen ritimlerin zamanlarına dönelim. Çevrimsel zamana, benim "ideolojik

uzay" olarak adlandıracağım şeyin karşılık geldiğine inanıyorum. Bugün herkesin kullandığı uzaysal bir kategoriyle örneklendirmeme izin verin. Bu uzaysal kategori Doğu-Batı'dır. Eğer bu terimi kullanıyorsam, hepimiz biliyoruz ki sözkonusu terim, politik, askeri, kültürel ve herşeyden önce ideolojik bir nitelik taşıyan çağdaş dünyanın bölünmesine atıf yapmaktadır. Doğu ve Batı arasında bir soğuk savaş olduğunu ve günümüzde birçok kişinin bu soğuk savaşın sona ermiş olduğunu düşündüğünü biliyoruz.

Ancak elbette Doğu ve Batı'nın bu özel kullanımı 1945'ten daha geriye uzanmamaktadır. Bu özel kullanım, 1935 ya da 1925'e ilişkin olarak pek bir anlam taşımayacaktır; ve nasıl olursa olsun, 1915'e ilişkin olarak hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Muhakkak ki tarihsel terminolojimizde başka Doğu-Batı'lar da olmuştur. Eski Yunanistan ve İran (Pers İmparatorluğu), Roma ve Bizans, Avrupa ve Doğu vardı. Ve kavramsal olarak, bütün bu kullanımlar arasında benzerlikler olduğunun öne sürülebileceğini sanıyorum. Ancak şurası açıktır ki, Doğu-Batı'nın 1945-sonrası kullanımı, modern dünyanın tarihinin belirli bir çevrimsel evresine bağlıdır. Ve bu kullanımın, sözkonusu politik-ekonomik çevrimin sona ermesinden sonra, hâlâ varlığını koruyacağı hiç de açık değildir.

Ayrıca, Doğu-Batı'nın üzerinde tartışılmayan bir uzay kategorizasyonu olmadığına işaret ediyorum. Başlangıçtan beri, bu ayrımın yararlı bir ayrım olmadığını düşünenler vardı. 1950'lerde, bu muhalifler dünya-sisteminde politik olarak güçlenmeye başladılar ve 1960'lardan itibaren daha anlamlı bir bölünme olarak, rakip bir uzaysal bölünmeyi ilan ettiler: Bizim Kuzey-Güney olarak adlandırmaya başladığımız bölünme. Bir kez daha, Kuzey-Güney bölünmesinin karşısında, Doğu-Batı'nın kavramsal öneminin değerini tartışmak ya da bazılarının yaptığı gibi, her ikisinin de eşit derecede önemli olduğunu önermek veya bir "üç dünya" teorisinin yanında olduğumu belirtmek istemiyorum. Ve kesinlikle hangi ülkelerin hangi kutuya (ve ne zaman)

uyduğu biçimindeki sıkıntılı konuya girmek istemiyorum. Ben yalnızca, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney'in, açıkça, bizim çağdaş dünyayı anlamamız bakımından temel öneme sahip, toplumsal olarak yaratılmış coğrafi kategoriler olduklarının altını çizmek istiyorum. Ancak bunlar, kolayca kabul edeceğimiz gibi, aynı zamanda verili bir zaman dönemiyle ilişkili olan kategorilerdir. Bu zaman dönemi, bir olayın zaman-süresi olarak adlandırılamayacak kadar aşırı derecede uzundur. Bu kategoriler, bundan çok daha geniştirler. Sözkonusu kategoriler, zaman-süresi bakımından belirli bir anlamda "orta-dönemli" olan başlıca ekonomik, politik ve toplumsal hamlelerle bağlantılıdırlar, bunlar tarafından açıklanırlar ve sırasıyla bunları açıklarlar.

Yapısal (uzun-dönemli) zamana, yapısal (büyük-ölçekli) uzayın karşılık geldiğinin şimdi açıklık kazanmış olması gerekir. Üstelik, bu yapısal uzay, kronolojik zaman boyunca sabit olmak zorunda değildir. Üzerinde çalışmakta olduğum tarihsel sistemi, kapitalist dünya-ekonomisini alarak, bu konuyu çok basit bir biçimde örneklendirmeme izin verin. Bütün diğer tarihsel sistemler gibi, kapitalist dünya-ekonomisi de zamansal bir başlangıca sahiptir ve zamansal bir sonu olacaktır. Elbette bu zamansal sınırlar, hiçbir şekilde kendiliklerinden açık değillerdir. Örneğin ben, yazılarımda, kapitalist dünya-ekonomisinin uzun 16. yüzyılda doğduğunu öne sürdüm (bkz. Wallerstein 1974; 1980c; 1989b; 1983). Başkaları bu tarihsel sistemin başlangıcını daha geç bir dönemde tarihlendireceklerdir. Daha az sayıda bir kesim de, daha erken bir dönemi seçecektir. Ve tabii ki böyle bir tarihsel sistemin hiçbir zaman varolmadığını öne sürenler de vardır. Ayrıca, şurası da aşikardır ki, uzun 16. yüzyıl süresince hiç kimse (ya da neredeyse hiç kimse), henüz bu tarihsel sistemi bir sistem olarak tasavvur etmiyordu. Gerçekte, 19. yüzyılda belirli bir tarihe kadar, hiç kimse ciddi olarak bu tarihsel sistemi analiz etmeye başlamamıştı. Ve ancak son 20 yılda "kapitalist dünya-sistemi" kavramı dünya akademik çalışmalarında kök salmaya başladı

ve şimdi bile yalnızca bazı akademisyenler arasında yaygınlık kazanmış durumdadır. Ancak elbette bu sistemde içerilen yapısal zamanın tanınmasının, neden tarihsel gerçekliğin kendisini açığa çıkarmasını çok geriden izlediğini açıklamak oldukça kolaydır.

Fakat kapitalist dünya-ekonomisinin yapısal zamanı nedir? Söylenecek ilk şey, dış sınırlarının evrim geçirdiğidir. İkincisi, ne zaman ve nasıl meydana geldiği üzerinde büyük bir tartışma olduğudur. Ben kendim, uzun 16. yüzyılda, kapitalist dünya-ekonomisinin coğrafi olarak Avrupa'nın büyük bir bölümünü ve Amerika kıtasının bazı parçalarını kapsadığına, fakat bu tarihte ne Rusya'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Hint alt-kıtasını, ne de batı Afrika'yı kapsadığına inanıyorum. Bu son alanların hepsinin dünya-sistemiyle, bu sistemin yaklaşık olarak 1750'den 1850'ye kadar olan ikinci büyük genişlemesi sırasında bütünleştirildiğine inanıyorum. Ancak aynı temel modeli kullanan başkaları, bu alanların daha önceden, 16. ve 17. yüzyıllarda dünya-sisteminin "içinde" olduklarını öne süreceklerdir (Rusya için, bkz. Nolte 1982; Hindistan için, bkz Chaudhuri 1981). Bu bir bölümüyle ampirik bir tartışmadır. Fakat daha büyük ölçüde, yapısal uzayın niteliği hakkında teorik bir tartışmadır.

Benzer bir yapısal tartışma, kapitalist dünya-ekonomisinin 1945-sonrası sınırları üzerine yapılmaktadır. Çoğu kişi eski "sosyalist blok" ülkelerini sistemin "dışına" yerleştirmişti. Bu ülkelerin, belirli bir anlamda, sistemden "çekildiklerini" düşünüyorlardı. Ben dahil az sayıda kişi ise, bunun o zaman tarihsel olarak meydana gelmekte olan şeyin yanlış bir biçimde kavramsallaştırılması olduğunu düşünüyorduk. (Bu sorun hakkındaki tartışmaların bir bölümü için, bkz. Chase-Dunn 1982). Bir kez daha bu, bizim yapısal uzayı nasıl kavramsallaştırdığımız, dolayısıyla nasıl ölçtüğümüzle ilgili bir sorundur.

Dünya-ekonomisine ilişkin yapısal uzayın kavramlarının bazıları, sıradan söylemin bir parçası haline geldi. Günü-

müzdeki anlamında ancak 1920'lerde icad edilmesine ve akademisyen bir azınlık içinde bile, ancak 1950'lerden itibaren yayılmasına karşın, merkez-çevre kavramsal çifti şimdi ansiklopedilerde yer almaktadır (örneğin, ancak 1987'de yayımlanan, *New Palgrave*). Merkez-çevre, kapitalist dünya-ekonomisinde yer alan ekonomik faaliyetlerin uzaysal yoğunlaşmalarına gönderme yapar. Ancak bu tür "uzaysal" yoğunlaşmalar, devlet sınırları düzeyinde mi betimlenmelidirler? Yani, çeşitli devletleri merkez devletler, diğerlerini de çevre devletler olarak tanımlayabilir miyiz? Bu çok güç ve oldukça ihtilaflı bir sorundur. Bazıları bu şekilde betimlenen uzaysal birimlerin, devletlerden daha küçük birimler olması gerektiğinde ısrar etmektedirler. Ancak doğal olarak, merkez ve çevreyi konumlandırmak amacıyla uzay-alanı içinde daha aşağıya doğru indikçe, bir kez tekil işletmeler düzeyine geldiğimizde, neredeyse bütün anlamlı uzaysal referansımızı yitirdiğimiz bir asimtota doğru ilerleriz. Elbette bunun yerine, ters yönde, devletlerden daha geniş alanlara doğru ilerleyebiliriz. Bu durumda, Kuzey-Güney, merkez-çevre için bir metafor haline gelir ve orta dönemli olan ideolojik uzaya değil, ama uzun dönemli olan, dolayısıyla çevrimsel zamanda değil, yapısal zamanda varolan yapısal uzaya dönüşür.

Bu birçok başka soruya kapıyı aralar. Uzaysal konumlaşmalar (dolaysız jeopolitik uzay anlamında), bir zaman dönemi boyunca, ideolojik uzaydaki yerlerini değiştirip, böylelikle yapısal uzayı zayıflatmak yerine, onu koruyabilir/sürdürebilirler mi? Elbette. Bunu "ulusların yükselişi ve çöküşü" olarak adlandırıyoruz ve tabii ki bu, yapısal uzay kavramlarını kullanarak analiz edilebilir. Dün, Japonya ucuz emeğin yeriydi. Bugün bir merkez devlettir. Yarın, dünya hegemonik gücü olabilir. Bu süreçte ideolojik uzay değişmektedir. Batı, bir kategori olarak, belki de Japonya'yı da kapsayan OECD'yle yer değiştiriyor. Ancak yapısal uzay varolmayı sürdürmektedir. Jeopolitik yeniden-konumlanışlara karşın, aynı yapısal kategoriler varolmaya

devam etmektedirler.

Ayrıca, merkez ve çevre olası kavramların tamamı değillerdir. Kapitalist dünya-ekonomisinin yapısal uzayında sürekli olarak varlığını sürdüren bir konumlanış olarak, tartışmalı yarı-çevre kavramı vardır (bkz. Arrighi ve Drangel 1986). Aynı zamanda, alanların kapitalist dünya-ekonomisine "bütünleştirilmesi" sürecine içsel olarak bağlı bir uzaysal kavram olan, "dışsal alan" kavramı vardır (bkz. Hopkins ve Wallerstein 1987). Bir kez daha, tikel kavramların değerlerini tartışma konusu yapmıyorum, yalnızca bu tür kavramların varolduğunu örneklerle açıklıyorum.

Son olarak, bilgelerin zamanına karşılık gelen şey, ebedi zaman olarak adlandırılabilir ve "zaman ve uzay boyunca" doğruluklarını korudukları söylenen, nomotetik sosyal bilimin genellemelerinde yer alır. Böyle bir formülasyonda zaman ilişkisiz hale geldiğine göre, doğal olarak uzay da ilişkisiz hale gelecektir. Eğer ensest, insanın toplumsallaşmasının doğasına (biyolojik doğasına?) içkin evrensel bir tabuysa, o halde onu burada ya da orada, şimdi ya da o zaman incelememiz hiçbir önem taşımayacaktır. Ve gerçekten de öğrenciyken bana böyle denmişti. Bu görüşe göre, eğer biz insanlık tarihi gibi karmaşık (dolayısıyla çözümlenmesi zor ve karışık) olgular hakkında, bilimsel olarak daha fazla şey öğrenmek istiyorsak, bunu nihai olarak daha basit, daha saf entellektüel dünyaların hakikatlerinde –biyolojide, nihai olarak fizikte bulabiliriz. İlk adım olarak, Kraliyet Coğrafya Derneği ismini, Kraliyet Meteoroloji Derneği olarak değiştirmeyi düşünebilir.

Braudel, çok uzun zaman, aşırı uzun-zaman hakkında, *eğer* varsa, bilgelerin zamanı olması gerekir demişti. Bu sözün ruhuna uygun olarak, *eğer* ebedi uzay varsa (ve sözcük dostlarımızdan, kozmologlardan alınmıştır; eğer birisi bazı şeyleri ebedi ve değişmez olarak düşünmek istiyorsa, içinde yaşadığımız günler bizim, evrenin ne kadar cüzi bir saz bitkisi oluşturduğunu farketmemize yol açıyor) –eğer ebedi uzay varsa, bu uzayın bilgelerin vaaz verdikleri yerde olması gerekir.

O halde biz neredeyiz? Nomotetik sosyal bilimcilerimizin Zaman-Uzayı ilişkisiz bir yanılsama olarak görünüyor. İdiyografik tarihçilerimizin Zaman-Uzayı –dolaysız jeopolitik uzaydaki olaylar– dünyada politik uyuşmazlık varolduğu sürece üzerinde hiçbir zaman anlaşmaya varılamayacak şeyler hakkında, kendi çıkarına göre oluşturulan bir icatlar dizisi olarak görünüyor. Her iki durumda da, Zaman-Uzay, jeo-tarihsel dünyamızın temel bir yapı taşı olarak ciddiye alınmamaktadır. Ama bu iki grup birlikte, iki yüzyıldan bu yana toplumsal analizlerimize egemen oldukları için, bize hiçbir zaman uzay ya da zaman üzerinde ciddi biçimde düşünmenin öğretilmemesinde şaşılacak birşey yoktur. Bizim zaman ve uzayı, bir şekilde yalnızca orada olan şeyler olarak düşünme eğiliminde olmamızda şaşılacak birşey yoktur.

Zaman-Uzay gerçekliklerini kullanırken, çok daha dikkatli, çok daha öz-bilinçli hale gelmemizin, üzerimize düşen bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum. Herşeyden önce, tamamen dille ilgili bir sorun sözkonusudur. İdiyografçı-nomotetist ortak egemenliğinin geçen iki yüzyıl boyunca dünya sosyal düşüncesi üzerindeki hegemonyası, belli başlı bütün akademik dillerdeki bütün sözcük dağarcığımızı, inanılmaz derecede kafa karıştırıcı hale getirmiştir. Zaman ve uzay gibi sözcükler –tıpkı devlet ve aile sözcükleri gibi– açık bir anlama sahiplermiş gibi görünüyorlar. Ama bu sözcükler, yalnızca eğer idiyografçıların ve nomotetistlerin öncüllerini kabul ederseniz, bu açık anlama sahip olurlar. Eğer kabul etmezseniz, gerçekte modernite-öncesi dillerin pek çoğunda genellikle böyle yapmış olan insanlar keşfettiğimiz gibi, farklı zaman ve uzay türleri, farklı devlet ve aile türleri için, tamamen farklı sözcükler kullanmak daha doğru olabilir. Bununla birlikte, bu şu anda, belki çok aşırı, zorlanmış bir kültürel değişim olacaktır ve ayrıca herkes bunun yapılması gerektiği konusunda da hemfikir olmayacaktır. Bu yüzden, bazılarımız, benim yaptığım gibi, "ideolojik uzay" ya da "yapısal Zaman-Uzay" gibi, dilsel bakım-

dan kullanımı zor ifadeler yaratmakta ısrar ediyoruz. Bu durumda eğer başkaları, yalnızca "uzay"dan ya da "zaman"dan sözetmeye devam ederlerse, bir terminoloji uyumu sorunu ve kavramsal çeviri için kaçınılmaz bir ihtiyaç sözkonusudur. Ancak dilsel çeviride olduğu gibi, kavramsal çeviride de *traduttore traditore* (çevirmen ihanet edendir).

Bununla birlikte, dilsel sorun, daha temel entellektüel sorunun yanında oldukça küçük kalmaktadır: Dünyamızı nasıl algılıyoruz, bilgiye dönük çabalarımızı hangi amaca yönelik olarak kullanıyoruz, bilimsel faaliyetimizi nasıl örgütlüyoruz. İdiyografik-nomotetik ortak görüşü, mevcut tarihsel sistemimizin, kapitalist dünya-ekonomisinin ideolojik çimentosunu oluşturan bilimcilik ve iyimserliğin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu ideoloji olgunlaşmış versiyonuna, 18. yüzyıl Aydınlanmasında ve insanın ilerlemesinin kaçınılmazlığına olan dinsel bağlılığında ulaştı. 19. yüzyıldan itibaren, Aydınlanmanın fikirleri yalnızca entellektüellerin değil, aynı zamanda popüler düşüncenin de analiz edilmemiş varsayımları haline geldi. Bu atmosferde, (hem tarih, hem de coğrafya dahil olmak üzere) yeni doğan sosyal bilimlerin epistemolojik tartışmalarının, yalnızca akla yatkın iki alternatif olarak görünen şeyle sınırlı kalmak zorunda olması tamamen anlaşılabilir birşeydi: (Bütün felsefi tahminlerden uzakta!) görünüşte somut olanın, bilimsel verinin münhasır gerçekliği ya da (analiz edilmemiş karmaşıklığın karışık belirsizliğinden uzakta!) evrensel olarak doğru bilimsel teoremin münhasır gerçekliği.

Ancak, Braudel'in Gurvitch'e hatırlattığı gibi, biz gerçeklik tarafından sınırlandırılmaktayız ve 19. yüzyıl dünyası, Aydınlanmanın öncüllerini ve beklentilerini yalanlamayı planlayan bir 20. yüzyıla doğru ilerledi. Yavaş yavaş, ancak oldukça aralıksız bir biçimde, toplumsal dünyanın karmaşıklıkları kendilerini bize dayattılar ve idiyografik-nomotetik ortak egemenliğinin akla yatkınlığı sönükleşti ya da en azından sarsıldı. O halde düşünce biçimlerimizi yeniden-kurmak zorundayız. Kavramlarımızın en aşikar olan-

larını, dolayısıyla herşeyden önce (ya da belki de herşeyden sonradır) hem zamanı, hem uzayı yeniden ele almak zorundayız.

Ele alınması gereken son bir Zaman-Uzay var. Bu teologların *chronos*'a karşı *kairos*, "formel zamana" karşı "doğru zaman" olarak sözettikleri zamandır. Paul Tillich (1948: 33) bunlar arasındaki ayrımın, "niteliksel" ve "niceliksel" zaman olduğunu ileri sürmüştür. Belki sosyal bilimcilerin, teolojik Uzay-Zamanla herhangi bir ilgilerinin olup olmaması gerektiği konusunda kaygılanabilirsiniz. Buna karşın, gerçekte, insan türünün zamana ilişkin düşünceleri, içlerinde derin biçimde yer etmiş bu tür teolojik kavramlara sahiptirler. Zamana ilişkin düşüncelerimiz, bu teolojik kavramları yalnızca seküler bir giysi içinde sunarlar. Size birbirleriyle iç içe geçen "kriz" ve "geçiş" kavramlarının – sosyal bilimsel sözcük dağarcığımızın en çok kullanılan sözcüklerinden ikisi – *kairos*'un cisimleşmiş hallerinden başka birşey olmadıklarını öneriyorum.

Ancak krizler ve geçişler ne zaman ve nerede meydana gelirler? Bu terimleri, içeriklerine pek az dikkat ederek kullanıyoruz. Bir çevrimdeki her inişi bir kriz, bir çevrimdeki her yükselişi ise yeni bir düzene geçiş olarak adlandırma eğilimimize karşın, krizler ve geçişler çevrimsel-ideolojik Zaman-Uzayla bağlantılı değillerdir. Çevrimsel-ideolojik Zaman-Uzay, bir spiral formunda olmakla birlikte, temel olarak kendisini tekrar eder. Gerçek bir tehlike yokken, sanki varmış gibi bağıran küçük çocuk gibi, kriz ve geçiş diye bağırma eğilimine girdik. Ve sözlerimiz, ne kadar az şeyin değiştiği yönündeki birbirini izleyen yeniden değerlendirmeler tarafından düzenli olarak yalanlandı.

Bununla birlikte gerçek değişim, temel değişim, yapısal değişim elbette gerçekleşir. Yapısal Zaman-Uzay, mevcut jeo-tarihsel toplumsal sistemlerle ilgilidir. Sistemler oldukları ölçüde, onları yöneten çevrimsel süreçler vasıtasıyla varlıklarını sürdürürler. Bu nedenle, varlıklarını sürdürmeye devam ettikleri sürece, değişmeyen bazı özelliklere

sahiptirler; yoksa, onları sistemler olarak adlandıramazdık. Ancak tarihsel oldukları ölçüde de, sürekli olarak değişmektedirler. Hiçbir zaman bir andan diğerine aynı değillerdir. Tabii ki uzaysal parametreleri de dahil olmak üzere, bütün ayrıntılarında değişim göstermektedirler. Çevrimsel ritimler ve asırlık eğilimler arasındaki bu gerilim, bir jeotarihsel toplumsal sistemin tanımlayıcı özelliğidir. Yani hepsi, belirli bir noktada bir sona ulaşmalarını gerektiren çelişkilere sahiptirler.

Ortadan kalkmaları, makul bir zaman süresi içinde görülebilir hale geldiği zamandır ki, bir sistem krizdedir ve dolayısıyla başka birşeye geçiş halinde olmak zorundadır. Bu *kairos* kavramının gönderme yaptığı "doğru zaman" ve tabii ki "doğru yer"dir. Teologlar bize temel birşeyi, ender olarak meydana gelen, ancak meydana geldiğinde kaçınılmaz olarak gerçekleşen, temel ahlaki seçimin varlığını hatırlatıyorlar.

İnsanlar temel ahlaki seçime karşı direnç gösterirler. Her zaman direnç göstermişlerdir; her zaman da direnç göstereceklerdir. Çünkü seçim kolay değildir ve çoğunlukla gerçekten olanaklı da değildir. Neredeyse yaptığımız herşeyin, zihinlerimizin en uzak köşelerine kadar bile, toplumsal biyografilerimiz tarafından belirlendiği gerçekte doğrudur ve sınırlandırıldığımızı söylerken kastettiğimiz de budur. Ve analist için olası toplumsal davranışı, en ince ayrıntılarına varıncaya dek açıklamak ve dolayısıyla öngörmek tamamen olanaklıdır.

Ancak eylemimizin belirlenmesi, süregiden bir jeo-tarihsel toplumsal sistemin etkin işleyişinin sonucudur. Buna karşın, sistemin artık süregitmediğini varsayalım. Sistemin çelişkileri o kadar gelişmiş olsun ki, kendimizi sistemik bir kriz içinde, dolayısıyla bir geçiş içinde bulduğumuzu varsayalım. Krizin sonucu, bu geçişin sonucu belirlenmiş midir? Birçoğumuz böyle düşünmek isteyecektir. Antik çağlarda, temel ahlaki seçimlerin sorumluluğunu tanrılara yönelttik ve kendimizi tanrıların iyi niyetine emanet ettik.

Modern sekülaristler utanarak tanrıları terketmeyi teşvik etmişlerdi. Ama, seçim yapmakta isteksiz davranarak, kendilerini tanrıların kılık değiştirmiş biçimlerine, (büyük harfli İ ile) İlerlemeyi garanti eden, (büyük harfli T ile) Tarihe emanet ettiler. Geçiş her zaman ve zorunlu olarak, daha az iyiden daha iyiye doğru, vahşi olmaktan uygar olmaya doğru, kölelikten özgürlüğe doğru ve sömürüden eşitliğe doğru olacaktı.

Ne yazık ki, *kairos* insan seçiminin Zaman-Uzayıdır. Özgür iradenin olanaklı olduğu ender andır. Bu, Prigogine'in diliyle konuşursak, "birbirini izleyen çatallaşmaların" "kaosa geçişi" sağladığı ve bu kaostan, yeni fakat kolaylıkla öngörülemeyen bir düzenin ortaya çıkacağı Zaman-Uzaydır:

> Kontrol parametresi büyüdükçe sistemin evrim geçirdiği "tarihsel" yol, deterministik yasaların egemen olduğu, birbirini izleyen kararlı bölgelerle; çatallaşma noktalarının yakınında ise, birbirini izleyen kararsız bölgelerle karakterize olur. Bu son durumda, sistem birden fazla olası gelecekler arasında "seçim yapabilir". (Prigogine ve Stengers 1984: 169-70)

O halde *kairos*'la karşı karşıya kalan, benim dönüşümsel (transformational) Uzay-zaman olarak adlandıracağım şeyle karşı karşıya kalan insanlar, ahlaki seçimden kaçınamazlar. Ahlaki seçimin sorumluluğu, "doğru" zamanda ve yerde, uzunluğu ve genişliği kesin olarak ölçülemeyen ve yeri öngörülemeyen niteliksel zamanın ve uzayın bir anında insanlara verilmiştir. Ancak bütün bu kontrol edilemez ögelere karşın, dönüşümün gerçekleştiği bir *kairos*, bir Zaman-Uzay olduğundan emin olabiliriz: Hepimizin özgür irademizi iyi ya da kötü için kullandığı bir Zaman-Uzay. Ve bu Zaman-Uzay geldiğinde, yeni düzenimizi seçeriz.

Beş Zaman-Uzay türünden oluşan bu küçük modeli önerirken –episodik jeopolitik Zaman-Uzay, çevrimsel-ideolojik Zaman-Uzay, yapısal Zaman-Uzay, ebedi Zaman-Uzay ve

dönüşümsel Zaman-Uzay– size, içinde birisinin hangi boyalı kalemin kullanılacağına ilişkin bilgiler bulacağı bir çocuk boyama kitabı önermiyorum. Bunun yerine, anlayışımızın temellerinden birisinin, zaman ve uzay hakkındaki kesinliklerimizin sorgulandığı, çok zor, çok rahatsız edici bir yola başladığımızı öneriyorum. Yolun sonunda basitlik değil, karmaşıklık yatmaktadır. Ancak jeo-tarihsel sistemlerimiz karmaşıktır; gerçekte jeo-tarihsel sistemlerimiz evrenin en karmaşık yapılarıdır. Eğer bu yapıları insani bakımdan tatmin edici biçimlerde şekillendirmek ya da yeniden-yapılandırmak veya kurmak için belirli bir umudumuz olacaksa (bundan daha fazlası olamaz), o halde bu yapıları karmaşıklıkları içinde anlamak zorundayız. Ve, ilk adım olarak, bu gerçekliği okumak için Zaman-Uzay kategorilerini nasıl şekillendirmekte olduğumuzu görmek zorundayız, *cui bono* (kimin yararına) diye sormak zorundayız ve daha uygun kategoriler için mücadele etmek zorundayız.

BÖLÜM IV

MARX'A YENİDEN DÖNMEK

11. MARX VE AZGELİŞMİŞLİK

Karl Marx yaşamı boyunca süren çalışmasında, bütün dikkatini, toplumsal değişimin büyük ölçekli, uzun dönemli süreçlerini analiz etmeye yönelik her türlü çabanın temel epistemolojik gerilimine yöneltmişti: Eş zamanlı olarak kendi biricik gelişme süreci içinde bir "sistemin" karakteristiklerini ve ilkelerini tanımlamak.

Zorunlu olarak soyut olan bir teori ve zorunlu olarak somut olan bir tarih arasındaki bu gerilim, tanımı gereği ortadan kaldırılamaz. Kendi entellektüel etkinliklerinde bu gerilimle karşılaşan ve bu gerilimin farkında olan başka birçok düşünür gibi, Marx da yazılarında vurguyu değiştirme taktiğinden yararlandı. Bu durumda, kendisinin reddedeceği ve sıkça reddetmiş olduğu yollarla, bu sarkacın yalnızca bir ucuna işaret ederek ve bunu "gerçek" Marx olarak sunarak Marx'ın ilgi merkezini çarpıtmak kolaydır.

Çünkü, buna karşın, bu gerilim ortadan kaldırılamaz niteliktedir ve buradan tanımı gereği şu sonuç çıkar ki hiçbir düşünür, ne kadar derin bir kavrayışa sahip olursa olsun,

hiçbir zaman şeyleri 100 yıl sonra da doğru olacak biçimde ortaya koyamaz. 100 yılın evrimi, daha önceki teorik soyutlamaların değiştirilmesi *gerektiği* anlamına gelen ek ampirik veriler yaratır. Ve dolayısıyla bu, böyle devam edip gidecektir. Marx *Komünist Manifesto*'yu 1948'de, 1848'de yazdığından ve *Kapital*'i 1959'da, 1859'da yazdığından daha farklı yazmış olacaktı. Bizim de aynı şeyi yapmamız gerekmektedir.

"Marx ve azgelişmişlik" birçok açıdan garip bir temadır, çünkü Marx gerçek anlamda azgelişmişlik kavramını bilmiyordu. Bu kavram, kendisinin de çoğu kez açıkladığı gibi, eserine yabancı bir kavramdır.

Azgelişmişlik kavramı, geleneksel burjuva liberalizminin doğruluğunu sarstığı kadar, hiç de aşağı kalmayan biçimde birçok açıdan Marx'ın düşüncelerinin geçerliliğini de sorgulayan bir kavramdır. Çünkü hiçbir zaman unutmamamız gerekir ki, liberalizm ve Marksizm Aydınlanma düşüncesinin ve onun kaçınılmaz nitelikteki ilerlemeye olan derin inancının ortak mirasçılarıdırlar.

Ancak yine de azgelişmişlik, Marx'ın dünya-tarihsel gelişmenin ve daha özgül olarak kapitalist üretim tarzının tarihsel süreçlerini kavrayışının asıl özünü doğrulayabilecek biricik analizlere kapıyı açan bir kavramdır. Sosyalist hareketler ve "Marksistler", bana öyle geliyor ki, Marx ve Engels'in giriştikleri soyut ve somut analizlerin birleştirilmesinden (en azından yakın geçmişe kadar) gerçekte başlıca üç mesaj çıkardılar.

Bir numaralı mesaj, proletaryanın kapitalist dünyanın ekonomik ve toplumsal süreçlerindeki merkezi niteliğiydi. El konulması (ya da birikimi) kapitalist işletmenin bütün amacı olan (M-S-M)* artı-değeri sanayi proletaryası ve yalnızca sanayi proletaryası üretti; birikmiş olan sermaye, daha sonra daha da fazla sermaye biriktirmek amacıyla süreci yenilemek için ("sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi") kullanıldı.

* Meta-Sermaye-Meta (–ç.n.)

Politik bakımdan "zincirlerinden başka kaybedecek birşeyi olmayan" yalnızca sanayi proletaryasıydı ve o halde yalnızca sanayi proletaryasının kapitalizmin çelişkilerini görmek ve dünyayı Komünist bir dünyaya dönüştürmeyi amaçlamak için çıkarı ve kavrama gücü vardı. Proletaryanın bu merkezi niteliğinden politik bir ders çıkartıldı. Sosyalizm/komünizm için mücadelenin, proletarya içinde kök salmış ve onun çıkarlarını yansıtan örgütlü bir politik parti tarafından yönlendirilmesi gerekiyordu.

İki numaralı mesaj, en "ileri" ülkelerin önceliğiydi (*"De te fabula narratur")** Kapitalizm, "ilerleme" sözcüğünün çifte anlamında ilerlemeci bir gelişmeydi. Toplumsal örgütlenmenin daha önceki biçimlerine göre bir "ilerlemeyi" temsil ediyordu. Daha önceki toplumsal örgütlenme biçimlerinden gelişen ve ancak zamanı geldiğinde ortaya çıkan bir süreçti ("atılgan sıçramalar" değildi).

Bunun hem toplumsal-tarihsel analiz, hem de politik eylem için açık bir içerimi vardı. Her iki bakımdan da Avrupa-merkezciliğin yalnızca meşru olduğu anlamına gelmiyordu; Avrupa-merkezcilik bir anlamda zorunluydu. Çünkü kapitalizm ilk olarak Batı Avrupa'da gelişmişti; proletarya ilk olarak Batı Avrupa'da doğmuştu; sonuç olarak başarılı sosyalist devrimler ilk olarak Batı Avrupa'da meydana gelecekti.

Üç numaralı mesaj, yine tarihsel bir sıralama olan, ticaret kapitalizmi ile sanayi kapitalizmi arasındaki ayrımın ekonomik önemiydi. Bunlar, birisi dolaşım alanında yer alan (ve dolayısıyla üretken emek içermeyen), birisi ise üretim alanında yer alan, kapitalizmin iki farklı biçimiydi. Ancak sanayi sermayesi verili bir bölgede ("sıralamaya uygun olarak") egemen hale geldiğinde, "gerçek" kapitalizmin varolduğunu ve artı-değere el konulduğunu söyleyebilirdik.

Bu ayrımın politik içerimi, verili bir devlette sanayi sermayesinin ticaret sermayesi üzerindeki zaferinin bir anlamda ilerici olduğu ve bu zaferi gerçekleştirmek için mü-

*"Burada anlatılan senin hikayendir." (–ç.n.)

cadeleyi desteklemenin, hatta belki kendi "tarihsel" rolünü yerine getirememiş herhangi bir sanayi burjuvazisinin yerine kendisini geçirmenin, işçi sınıfı hareketlerinin görevi olabileceği idi.

Ancak, bu mesajların açık olmasına ve Marx'ın düşüncelerinin daha sonraki kullanımını önemli ölçüde belirlemiş olmalarına karşın, Marx'ın kendisi bize bu kavramlar hakkında önemli uyarılar sundu. Proletaryanın (tamamen olmasa da) esas olarak ücretli kentsel sanayi işçileri anlamına geldiği birinci mesaj hakkında, ilk olarak Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Onsekizinci Brumaire*'deki köylülük üzerine ünlü tartışmalarına bakalım.

> Böylece Fransız köylüsünün kapitaliste, toprağın belini büken *ipotekler* üzerinden *faiz* biçiminde ve *ipotekler olmaksızın tefeci tarafından verilen avanslar* üzerinden faiz biçiminde, yalnızca rant, yalnızca sanayi karı, bir sözcükle, yalnızca *bütün net karı* değil, hatta *ücretlerin bir bölümünü de* verdiği ve bu durumda *İrlandalı kiracı çiftçinin* düzeyine indiği ortaya çıktı –hepsi de bir *özel mülk sahibi* olma kandırmacası altında....
>
> Cumhuriyet, eskilerinin üzerine yeni yükler eklediğinde, Fransız köylülerinin durumu anlaşılabilirdir. Köylülerin sömürülmesinin sanayi proletaryasının sömürülmesinden yalnızca *biçim* olarak farklılık gösterdiği görülebilir. Sömürücü aynıdır: *Sermaye.* (Marx 1978: 121-122)

Ücretleri nasıl elde edebileceğini görmek için toprağı, toprağı ekenin kendisine bırakırken, köylünün küçük mülkü şimdi yalnızca kapitaliste topraktan karları, faizleri ve rantı sağlamasına imkan veren kılıftır. (Marx 1979: 190)

Bu pasajlarda iki açık uyarı vardır. İlki, köylü mülk sahibi tarafından elde edilen geliri tanımlamak için "ücretler" teriminin kullanılmasıdır. İkincisi, köylü mülk sahibinin kapitalistle ilişkisinin, sanayi proletaryasının ilişkisinden

"yalnızca *biçim* olarak farklılık gösterdiği" önermesidir. (Ayrıca, birçok proleter türü varmış gibi, "proleter" için niteleyici "sanayi" sıfatının kullanılmasına dikkat edin.) Hepimiz biliyoruz ki, Marx için birşeyi biçimde bir farklılık olarak adlandırmak, bu farklılığın ikincil ve önemsiz olduğunu ve iki olgunun *öze ilişkin* benzerliğinin önemini azaltmadığını belirtmek anlamına gelmektedir. Sanki bu noktayı daha fazla vurgulamak için, bu durumda bir "çalışan" olarak köylüye, herhangi bir "işverenden" hiçbir para aktarılmamasına karşın, Marx köylü mülk sahibinin "ücretlerinden" söz etmektedir.

Artı-değerin yalnızca ücretli bir çalışandan elde edilebileceği düşüncesine gelince, Marx emeğin sermayeye yalnızca gerçekten bağımlı olmadığı bir durumda değil, fakat aynı zamanda biçimsel olarak bağımlı olmadığı bir durumda da, artı-değere nasıl el konabileceğini açıklayarak, açık bir biçimde bu görüşe karşı çıkar. *Resultate*'den aşağıdaki pasaja bakın:

> Örneğin Hindistan'da *tefeci* sermayesi önceden borç vererek, dolaysız üreticiye ham maddeleri ya da araçları ya da hatta her ikisini birden para biçiminde sağlar. Kendine çektiği fahiş faiz, büyüklüğünden bağımsız olarak ilk elden üreticiden gaspettiği faiz tam da artı-değerin başka bir adıdır. Parasını sermayeye, dolaysız üreticiden ödenmemiş emeği, artık-emeği gaspederek dönüştürür. Ancak *tefeci* sermayesi, her zaman olduğu gibi geleneksel tarzında süregiden üretim sürecinin kendisine müdahale etmez. Bir yanıyla bu üretim tarzının *kuruyup gitmesinin* üzerinden serpilir; bir yanıyla da bu üretim tarzını *kurutmanın,* onu en kötü koşullarda *kıt kanaat* bitkisel bir varoluşa zorlamanın bir aracıdır. Fakat burada *henüz* emeğin sermayeye biçimsel olarak tabi hale getirilmesi aşamasına ulaşılmış değildir. (Marx 1977: 1023)

cadeleyi desteklemenin, hatta belki kendi "tarihsel" rolünü yerine getirememiş herhangi bir sanayi burjuvazisinin yerine kendisini geçirmenin, işçi sınıfı hareketlerinin görevi olabileceği idi.

Ancak, bu mesajların açık olmasına ve Marx'ın düşüncelerinin daha sonraki kullanımını önemli ölçüde belirlemiş olmalarına karşın, Marx'ın kendisi bize bu kavramlar hakkında önemli uyarılar sundu. Proletaryanın (tamamen olmasa da) esas olarak ücretli kentsel sanayi işçileri anlamına geldiği birinci mesaj hakkında, ilk olarak Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Onsekizinci Brumaire*'deki köylülük üzerine ünlü tartışmalarına bakalım.

> Böylece Fransız köylüsünün kapitaliste, toprağın belini büken *ipotekler* üzerinden *faiz* biçiminde ve *ipotekler olmaksızın tefeci tarafından verilen avanslar* üzerinden faiz biçiminde, yalnızca rant, yalnızca sanayi karı, bir sözcükle, yalnızca *bütün net karı* değil, hatta *ücretlerin bir bölümünü de* verdiği ve bu durumda *İrlandalı kiracı çiftçinin* düzeyine indiği ortaya çıktı –hepsi de bir *özel mülk sahibi* olma kandırmacası altında....
>
> Cumhuriyet, eskilerinin üzerine yeni yükler eklediğinde, Fransız köylülerinin durumu anlaşılabilirdir. Köylülerin sömürülmesinin sanayi proletaryasının sömürülmesinden yalnızca *biçim* olarak farklılık gösterdiği görülebilir. Sömürücü aynıdır: *Sermaye.* (Marx 1978: 121-122)

Ücretleri nasıl elde edebileceğini görmek için toprağı, toprağı ekenin kendisine bırakırken, köylünün küçük mülkü şimdi yalnızca kapitaliste topraktan karları, faizleri ve rantı sağlamasına imkan veren kılıftır. (Marx 1979: 190)

Bu pasajlarda iki açık uyarı vardır. İlki, köylü mülk sahibi tarafından elde edilen geliri tanımlamak için "ücretler" teriminin kullanılmasıdır. İkincisi, köylü mülk sahibinin kapitalistle ilişkisinin, sanayi proletaryasının ilişkisinden

"yalnızca *biçim* olarak farklılık gösterdiği" önermesidir. (Ayrıca, birçok proleter türü varmış gibi, "proleter" için niteleyici "sanayi" sıfatının kullanılmasına dikkat edin.) Hepimiz biliyoruz ki, Marx için birşeyi biçimde bir farklılık olarak adlandırmak, bu farklılığın ikincil ve önemsiz olduğunu ve iki olgunun *öze ilişkin* benzerliğinin önemini azaltmadığını belirtmek anlamına gelmektedir. Sanki bu noktayı daha fazla vurgulamak için, bu durumda bir "çalışan" olarak köylüye, herhangi bir "işverenden" hiçbir para aktarılmamasına karşın, Marx köylü mülk sahibinin "ücretlerinden" söz etmektedir.

Artı-değerin yalnızca ücretli bir çalışandan elde edilebileceği düşüncesine gelince, Marx emeğin sermayeye yalnızca gerçekten bağımlı olmadığı bir durumda değil, fakat aynı zamanda biçimsel olarak bağımlı olmadığı bir durumda da, artı-değere nasıl el konabileceğini açıklayarak, açık bir biçimde bu görüşe karşı çıkar. *Resultate*'den aşağıdaki pasaja bakın:

> Örneğin Hindistan'da *tefeci* sermayesi önceden borç vererek, dolaysız üreticiye ham maddeleri ya da araçları ya da hatta her ikisini birden para biçiminde sağlar. Kendine çektiği fahiş faiz, büyüklüğünden bağımsız olarak ilk elden üreticiden gaspettiği faiz tam da artı-değerin başka bir adıdır. Parasını sermayeye, dolaysız üreticiden ödenmemiş emeği, artık-emeği gaspederek dönüştürür. Ancak *tefeci* sermayesi, her zaman olduğu gibi geleneksel tarzında süregiden üretim sürecinin kendisine müdahale etmez. Bir yanıyla bu üretim tarzının *kuruyup gitmesinin* üzerinden serpilir; bir yanıyla da bu üretim tarzını *kurutmanın,* onu en kötü koşullarda *kıt kanaat* bitkisel bir varoluşa zorlamanın bir aracıdır. Fakat burada *henüz* emeğin sermayeye biçimsel olarak tabi hale getirilmesi aşamasına ulaşılmış değildir. (Marx 1977: 1023)

Son olarak, Marx'ın oldukça sık belirtilen, kölelik hakkındaki tartışmaları sözkonusudur. Marx burada, "esas olarak ev içi kullanım için patriyarkal sistem" içindeki kölelikle, "dünya-pazarı için plantasyon sistemi" içindeki köleliği açıkça birbirinden ayırır. Bir kez daha açık olarak burada artı-değerin yaratılmasından söz eder ve aşağıdaki görüşü ileri sürer:

> Amerikan plantasyonlarında olduğu gibi, kapitalist bakış açısının hakim olduğu yerde, bütün artı-değer kar olarak görülür; ne kapitalist üretim tarzının kendisinin varolmadığı, ne de kapitalist ülkelerden buna karşılık gelen bakış açısının devralınmadığı yerlerde ise, artı-değer rant olarak görünür. (Marx 1967: cilt III, 804)

Kölelik de şu ya da bu biçimde kapitalizmin işleyişine marjinal değildir. Gerçekte, 28 Aralık 1846'da P. V. Annenkov'a bir mektubunda, Marx tam da bunu demeye getirdiği için Proudhon'u eleştirir:

> Doğrudan kölelik, en az makineler, kredi vb kadar, günümüz sanayisinin üzerinde döndüğü ekseni oluşturmaktadır. Kölelik olmadan, pamuk olmazdı; pamuk olmadan da modern sanayi olmazdı. Kolonilere değer kazandıran köleliktir, dünya ticaretini yaratan kolonilerdir ve dünya ticareti, büyük-ölçekli makine sanayisinin zorunlu koşuludur. (Marx ve Engels 1982: 101-2)

Kölelik ve diğer ücretli-olmayan üretim ilişkileri, "sanayi sermayesinin dolaşım sürecinin" ayırdedici niteliğinden ötürü kapitalizme marjinal değillerdir:

> Malların, köleliğe ya da köylülere (Çinli, Hintli köylüler) dayalı üretimin, komünlerin (Hollanda Batı Hint Adaları), (Rus tarihinin daha önceki çağlarında

> serflik temelinde varolduğu gibi) devlet işletmesinin ya da yarı-vahşi avlayıcı kabilelerin vb sonucu olup olmaması önemli değildir - mallar ve para olarak, içinde sanayi sermayesinin kendisini ortaya çıkardığı para ve mallarla karşı karşıya gelirler ve artı-değerin gelir olarak harcanması koşuluyla, mal-sermayede doğan artı-değerin dolaşımına olduğu kadar, sanayi sermayesinin dolaşımına da, girerler; dolayısıyla mal-sermayenin dolaşımının her iki koluna da girerler. Kaynaklandıkları üretim sürecinin karakteri soyuttur. Pazarda mallar olarak işlev görürler ve mallar olarak sanayi sermayesinin dolaşımına olduğu kadar, onun içinde içerilmiş olan artı-değerin dolaşımına da girerler. O halde sanayi sermayesinin dolaşım sürecini ayırdeden, malların kaynağının evrensel karakteri, dünya-pazarı olarak pazarın varoluşudur. (Marx 1976: cilt 2, 110)

Bir kez daha, bütün bu üretim biçimlerinin, bir kez sermayenin "dolaşımına" girdiklerinde, "artı-değer" yaratmış olarak düşünüldüklerine dikkat ediniz. "Kaynaklandıkları üretim sürecinin karakteri soyuttur."

Mesaj ikiye, bugün bizim dünya-ekonomisinin merkez alanları olarak adlandırdığımız şeyin önceliği sorununa döndüğümüzde, *Kapital*'in ilk Almanca baskısının ünlü Önsözünde benzer bir ihtiyat buluruz. Buradan biraz uzun bir alıntı yapmama izin verin:

•

> Fizikçi fiziksel olguları ya en tipik formlarında ve olağan durumlarını bozabilecek etkilerden en uzak şekilde meydana geldikleri yerde gözlemler, ya da olanaklı olduğu durumda, olgunun kendi normalliği içinde meydana gelmesini temin eden koşullar altında deneyler yapar. Bu çalışmada, benim kapitalist üretim tarzını ve bu tarza karşılık gelen üretim koşullarını ve mübadeleyi incelemem gerekiyor. Günümüze kadar bunların klasik zemini İngiltere'dir. Be-

nim teorik düşüncelerimin gelişiminde, İngiltere'nin başlıca örnek olarak kullanılmasının nedeni budur. Bununla birlikte, eğer Alman okuyucu İngiliz sanayi ve tarım emekçilerinin durumuna omuz silkerse ya da iyimser biçimde, Almanya'da durumun bu kadar da kötü olmadığı düşüncesiyle kendisini teselli ederse, ona açıkça şunu söylemek zorundayım: *"De te fabula narratur!"** Esasa ilişkin olarak sorun, kapitalizmin doğal yasalarından kaynaklanan toplumsal karşıtlıkların daha yüksek/daha düşük gelişme derecesi değildir. Sorun, bu yasaların kendileri, kaçınılmaz sonuçlara doğru çelikten zorunlulukla işleyen eğilimler sorunudur. Sanayi bakımından daha gelişmiş olan ülke, daha az gelişmiş olana, yalnızca kendi geleceğinin imgesini göstermektedir. Ancak bunlar bir tarafa Almanlar arasında kapitalist üretimin tamamen doğallaştığı yerlerde (örneğin, gerçek anlamda fabrikalarda), şeylerin durumu İngiltere'de olduğundan çok daha kötüdür; çünkü Fabrika Yasalarının dengeleyici ağırlığı eksiktir. Bütün diğer alanlarda, biz, Kıta Batı Avrupası'nın bütün geriye kalanı gibi, yalnızca kapitalist üretimin gelişmesinden değil, aynı zamanda bu gelişmenin eksikliğinden de çekiyoruz. Modern kötülüklerin yanısıra, kaçınılmaz toplumsal ve politik anakronizmler zincirleriyle, çağdışı üretim tarzlarının pasif biçimde varlıklarını sürdürmelerinden doğan, miras olarak devraldığımız bütün bir kötülükler dizisi bizi eziyor. Yalnızca yaşayandan değil, aynı zamanda ölüden de çekiyoruz. *Le mort saisit le vif!*** (Marx 1967: cilt I, 8-9)

*"De te fabula narratur"*un nasıl hemen nitelendirildiğine dikkat edin. Bu, bir ülkenin "daha yüksek" bir gelişme derecesine ve bir başkasının "daha düşük" bir gelişme derecesine sahip olması demek değildir. Her ikisini de kapsayan

* "Burada anlatılan senin hikayendir." (–ç.*n.*)
** Ölü yaşayanı sıkıca tutar! (–ç.*n.*)

yasalardan sözediyoruz. Almanya da gerçekte İngiltere'yle aynı değildir; *daha kötüdür.* Almanya yalnızca "kapitalist üretimin gelişmesinden" değil, "bu gelişmenin eksikliğinden" de çekmektedir. Ve bu mevcut farklılık geleceği belirleyecektir. "*Le mort saisit le vif!*"

Gerçekte, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde, İngiltere ve Fransa arasındaki karşılaştırmalarda, başka bir nitelendirme türüyle karşılaşıyoruz. Marx, neden 1848'de Fransız sanayi burjuvazisinin Fransız devletini, İngiliz burjuvazisinin İngiliz devletini yönettiği gibi, *yönetemediğini* açıklıyor:

> Sanayi burjuvazisi ancak, modern sanayinin bütün mülkiyet ilişkilerini, kendisine uygun hale getirmek üzere biçimlendirdiği yerde yönetebilir; ve sanayi bu gücü ancak dünya pazarını fethettiğinde kazanabilir. Çünkü ulusal sınırlar gelişmesi için elverişli değildir. Fakat Fransız sanayisi ulusal pazar üzerindeki hakimiyetini bile, büyük oranda, ancak şu veya bu ölçüde değişikliğe uğratılmış, engelleyici bir gümrük vergileri sistemi aracılığıyla koruyor. (Marx 1987: 56)

Öyle görünüyor ki, "dünya pazarını fethetmiş" bir ülke ve diğerleri arasındaki durum temel bir farklılık göstermektedir. Ancak, mantıksal ya da ampirik olarak, bir tarihte birden fazla ülke "dünya pazarını fethedebilir" mi? Oldukça kuşkulu görünüyor ve Marx'ın kendisi tek ülke hipotezini tercih etmişe benziyor:

> Fransa'da küçük burjuva, normal olarak sanayi burjuvasının yapmak zorunda olacağı şeyi yapıyor; işçi, normal olarak küçük burjuvanın görevi olacak şeyi yapıyor; işçinin görevi; bunu kim yerine getiriyor? Hiç kimse. Fransa'da bu görev yerine getirilmemiştir; Fransa'da bu ilan edilmiştir. Bu görev hiçbir yerde ulusal duvarların içinde gerçekleştirilmemiştir; Fransız toplumu içindeki sınıf savaşı, ulusların birbirleriyle karşı karşıya geldikleri bir dünya savaşına

> rak *İngiltere'de devrilmesini* içermektedir. Ve bu İngiltere'de *proletarya devriminin* ön-koşulunu yerine getirmiş olacaktır. İngiliz toprak sahibi aristokrasisinin İrlanda'da yıkılması, İngiltere'nin kendisinde yıkılmasından *sonsuz derecede daha kolay* bir operasyondur; çünkü İrlanda'da toprak sorunu şimdiye kadar toplumsal sorunun biricik biçimi olageldi, çünkü İrlanda halkının büyük çoğunluğu için bu bir varolma sorunu, ölüm-kalım sorunudur ve çünkü *bu aynı zamanda ulusal sorundan ayrılamaz niteliktedir.* Bunun İrlandalıların, İngilizlerden daha ateşli ve *karakter olarak devrimci* olmalarıyla bir ilgisi yoktur. (Marx ve Engels 1942: 288-89)

Marx'ın son bir uyarısının belirtilmesi gerekiyor. Bu üçüncü mesajla, kapitalist bir dünyada üretim alanının, dolaşım alanından bir tür ontolojik farklılığı ve bu alan üzerinde önceliği olduğuna inananlar için o kadar önemli olan ticaret/sanayi sermayesi ayrımıyla ilgilidir. Hiç kuşkusuz Marx bu ayrımı yaygın olarak kullanmıştır; ama sermaye dolaşımının "alanlarını" tartışmaya başlayınca, garip bir biçimde "dolaşımcı" gibi görünebilir. Marx görüşlerini en açık biçimde her zaman polemiklere giriştiğinde dile getirir. 1846'da Proudhon'a saldırdı. 1875'te Lassale'a saldırdı. 30 yıllık bir dönem boyunca, şikayeti neredeyse aynı kalmıştı. Annenkov'a bir mektubunda Proudhon hakkında şunları yazdı:

> Bay Proudhon hakikatten o kadar uzak ki, sıradan ekonomistlerin yaptıklarını bile yapmayı önemsemiyor. İşbölümünü tartışırken, dünya *pazarına* atıfta bulunmaya ihtiyaç duymuyor. Güzel!!! Henüz koloniler yokken, Amerika hâlâ Avrupa için mevcut değilken ve Doğu Asya ancak Konstantinapolis dolayımıyla varken, 14. ve 15. yüzyıllardaki işbölümünün, 17. yüzyıldaki işbölümünden, kolonilerin çoktan beri geliştikleri dönemden tamamen farklı olması ge-

> rekmiyor mu? Ve hepsi bu kadar değil. Ulusların bütün iç örgütlenmeleri, uluslararası ilişkileri, verili bir işbölümünün ifadesi değil mi? Ve işbölümü değiştikçe, bunların da değişmesi gerekmiyor mu? (Marx ve Engels 1942: 98)

Ve *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Lassale'a karşı şöyle gürler:

> Herhangi bir şekilde savaşabilmesi için, işçi sınıfının kendisini ülkesinde *bir sınıf olarak* örgütlemesi gerektiği ve kendi ülkesinin, onun mücadelesinin dolaysız alanı olduğu tamamen açıktır. Sınıf mücadelesi töz* olarak değil, fakat *Komünist Manifesto*'nun söylediği gibi "biçim olarak" ulusal olduğu ölçüde. Ancak "günümüzün ulus devletinin", örneğin Alman İmparatorluğunun, "çerçevesinin" kendisi, ekonomik olarak dünya pazarının "çerçevesinin içinde", politik olarak ise devletler sisteminin "çerçevesinin içinde"dir. Her işadamı biliyor ki, Alman ticareti aynı zamanda dış ticarettir ve Herr Bismarck'ın büyüklüğü, kesinlikle, tam olarak bir tür *uluslararası* politika izlemesinden ileri gelmektedir. (Marx 1972: 390)

Bir kez daha biçim ve töz ayrımına sahibiz. Sınıf mücadelesinin biçimi ulusal olabilir; gerçekte ulusal olmak "zorundadır". Ancak ekonomik töz dünya pazarıdır ve politik töz devletler sistemidir. Hem "ulusların iç örgütlenmeleri", hem de "uluslararası ilişkileri" *zorunlu olarak,* dünya pazarında yer alan "işbölümündeki" değişikliklere göre değişmektedir.

Size, Marx'tan uzunca bir alıntıyı gerçek Marx'ı keşfetmek için yapmadığımı hatırlatırım. Gerçek Marx yoktur. İki Marx vardır, en az iki. En az iki Marx olmak zorundadır, çünkü Marx, sözünü ettiğim kaçınılması mümkün ol-

* Substance (–ç.n.)

mayan epistemolojik ikileme yakalanmıştı. Marx'tan uzunca bir alıntıyı, daha çok onun nitelemelerini, ihtiyatlarını ve belirsizliklerini en asgari düzeyde hatırlamamız gerektiğini kanıtlamak için yaptım. Bunu yapıyorum, çünkü şimdi, nitelemeleri, ihtiyatları ve belirsizlikleri hatırlayamamalarının bir sonucu olarak, çok sayıda Marksist analiz ve pratiğin içine girdiği çıkmaz sokaklara dönmek istiyorum.

Çıkmaz sokaklar – ya da eğer yüce gönüllü olmak istiyorsanız teorik bilmeceler– oldukça iyi bilinmektedir. Kentli sanayi proletaryasının anahtar rolüne yapılan vurgu, Marksistlerin durup dinlenmeden ulusların, köylülerin, azınlıkların, kadınların ve bütün çevre bölgelerin rolünü (bizzatihi varlıklarını) açıklamaları ya da (eleştirilerden kurtulmak için) açıklar gibi yapmaları anlamına gelmiştir. Marksizm ve ulusal sorun, Marksizm ve köylü sorunu, Marksizm ve kadın sorunu üzerine ne kadar çok mürekkep –ve kan– akıtıldı! Dünyanın onda dokuzu –objektif olarak belki bir süre için ilerici, ancak sosyolojik, analitik, politik olarak ortadan kalkmaya mahkum– "sorunlar", "anomaliler", "kalıntılar" haline dönüştü.

Ve sanki bunlar yeteri kadar garip değilmiş gibi Marksistler, birçok açıdan dünya devriminin alanı olduğu varsayılan yerin –yani, merkezin merkezinin– bütün alanların en dayanıklısına dönüşmesinin rahatsız edici etkisiyle yüzleşmek zorunda kaldılar. Devrimler olmadı, yoksullaşma olmadı ve tabii ki devletin sönmesi gerçekleşmedi.

Bütün bilmecelerin en büyüğü Sovyetler Birliği'ydi. Marksistler son 65 yılı, gerçekleşeceği varsayılmamış olan bir devrimden doğan Sovyetler Birliği'nde hüküm süren, hiçbirisi önsel bir kuramsallaştırma tarafından öngörülmemiş ve büyük ölçüde açıklama getirilmemiş özel yapılar ve politikaları tartışmakla harcadılar. Genel olarak, Marksistler bu olguya ya savuma sanatıyla ya da suçlamayla tepki gösterdiler. Pek azı bu iki zıt yanıt arasında rahatsız bir yer bulmaya çalıştı. Marksistlerin yapmadıkları şey, tam olarak olup bitenin meydana gelmiş olmasının Marksist teorinin

çerçevesi içinde önceden tahmin edilip edilemeyeceğini, Sovyetler Birliği politikalarının (Lenin'den, Stalin'e, Kruşçev'e, Brejnev'e, Gorbaçov'a kadar) tamamen kapitalist dünya-ekonomisinin işleyişlerinin bir sonucu olarak açıklanabilir olup olmadıklarını değerlendirmekti. Marx'ın Annenkov'a 1846'daki mektubunda sorduğu soru burada hâlâ geçerli değil midir? "Ulusların bütün iç örgütlenmeleri ve uluslararası ilişkileri, verili bir işbölümünün ifadesi değil midir?"

Eğer benim Marx'ın eserinin başlıca altı tezi olarak düşündüğüm şeyi ele alırsak, bunların son 150 yılın tarihini (gerçekte son 400 yılın tarihini) oldukça yeterli biçimde açıklayabileceklerini, açıkladıklarını ve aynı zamanda yakın geleceğin hem umut verici olasılıklarını, hem de büyük tehlikelerini gösterdiklerini ileri sürmek istiyorum.

1) Toplumsal gerçeklik, ancak diyalektik olarak kavranabilecek, kesintisiz bir çelişkiler sürecidir.

2) Kapitalizm, onu kapitalizm-öncesi üretim tarzlarından ayırdeden, kesintisiz bir sermaye birikim sürecidir.

3) Bir tarihsel sistem olarak kapitalizm, üretici süreçlerin öyle bir biçimde dönüştürülmesini içerir ki, bu süreçler sermaye birikimi sağlamak amacıyla burjuvazi tarafından el konulan artı-değer yaratırlar.

4) Kapitalizm, zaman içinde yaşamın toplumsal örgütlenmesini öyle bir biçimde kutuplaştırır ki, giderek daha fazla sayıda insan ya burjuvalar ya da proleterler olarak gruplaşır ve proletarya yoksullaşmaya maruz kalır.

5) Kapitalist bir dünyada, devlet kapitalist baskının bir aracıdır; sosyalizm devletin sönmesini içerir.

6) Kapitalizmden sosyalizme geçiş evrimci bir biçimde olamaz; ancak devrimci bir tarzda olabilir. Başka türlü düşünmek, sözcüğün negatif anlamıyla, ütopyacılıktır.

Bütün bunların arasında "azgelişmişlik" kavramı nerede ortaya çıkmaktadır? Yanıt çok basittir. Ancak "azgelişmişlik" deyimiyle zihnimizde canlandırdığımız bütün karakteristikler kümesinin –yani pazar için üretimin ücretli-olma-

yan-işgücü biçimleri, marjinalleşme ve gecekondulaşma, genişleyen bir kayıt-dışı sektör, ev kadınının toplumsal rolünün ortaya çıkması, etnisite, kliantalizm, çürüme ve baskıcı devlet mekanizmaları vb –anomaliler ya da kalıntılar değil, kapitalist üretim tarzının yaratımları ve işleyişinin ayrılmaz parçaları olduklarını bilincimizin merkezine taşıdığımızda, Marx'ın yukarıda sıralanan altı tezinin geçerli olduklarının görüldüğü bir tarihsel sistem olarak, kapitalizmin tutarlı bir açıklamasına ulaşabiliriz.

Marx'ın düşünceleri, öncelikle devlet sınırlarının içinde meydana gelen ve öncelikle özel sanayi burjuvazisi için çalışan kentli ücretli sanayi işçilerini içeren süreçler hakkında tezler olarak ele alındığı sürece, bu düşüncelerin yanlış, yanıltıcı ve ilişkisiz oldukları –ve bizi yanlış politik yollara yönlendirdikleri kolaylıkla gösterilebilir. Bir kez bu düşünceler, gelişmesinin kendisi "azgelişmişliği" içeren, gerçekte onun üzerinde temellenen, tarihsel bir dünya-sistemi hakkında düşünceler olarak ele alındığında, yalnızca geçerli olmakla kalmazlar, aynı zamanda devrimci olurlar.

Bu durumda, kapitalist dünya-ekonomisinin, zaman içindeki gerçek tarihsel gelişmesinin aşağıda belirtilen türde geniş bir açıklamasına sahibiz. Geç Ortaçağ'da, Avrupa üst tabakalarının, feodal sistem açısından merkezi nitelik taşıyan yöntemlerle, doğrudan üreticilerden önemli miktarlarda artık elde etme yeteneklerini tehdit eden feodalizmin kirizinin sonucu olarak, pazar mekanizmaları yoluyla gerçekleşen alternatif bir artık elde etme tarzına vurgu yapılmaya başlandı. Bu sistemi kapitalizm olarak adlandırıyoruz.

Kapitalizm, yeni üretim süreçleri biçimlerini, yeni emek kontrolü tarzlarını ve yeni kurumsal çerçeveleri gerekli hale getirdi. Aynı zamanda bizim burjuvanın ve proleterin rolleri olarak adlandırdığımız, yeni toplumsal rolleri gerekli kıldı. 200 yıllık nispeten kısa bir dönem içinde (örneğin 1650'den itibaren), bu yeni "üretim tarzı" o kadar başarılı oldu ki, üst tabakaların daha önce düşen artık elde etme

oranlarını tamamen tersine çevirdi ve gerçekte feodal toplumun imgeleminin çok ötesindeki yeni seviyeleri mümkün hale getirdi. Yeni sistem kendini Avrupa'da sağlamlaştırdı ve buradan, süreç içinde toplumsal örgütlenmenin bütün alternatif tarzlarını ortadan kaldırarak ve insanlık tarihinde ilk kez neredeyse bütün yeryüzünde tek bir işbölümünü tesis ederek, dünyaya egemen olmak üzere yayılmaya devam etti.

1650'den itibaren, yalnızca öncelikle Avrupa'da konumlanan bir kapitalist dünya-ekonomisine sahip olmakla kalmadık; aynı zamanda egemen devletlerden oluşan, işleyen bir devletlerarası sisteme de sahip olduk. Dünya-ekonomisi bütünleşmiş bir üretim süreçleri kümesiyle yapılandı. Bu üretim süreçleri, sadece artı-değerin doğrudan üreticilerden üst tabakalara aktarılmasını temin eden bir mübadele kalıbını içermiyordu; fakat aynı zamanda, esas olarak çevre alanlardaki daha az sayıda üst tabakaların aleyhine olarak, merkez alanlardaki üst tabakalara avantaj sağlayan eşitsiz mübadele mekanizmalarıyla, bu dünya-ekonomisinin merkez alanlarında birikimin yoğunlaşmasını da temin ediyordu. Egemen devletler, üretim faktörlerinin gerekli akışını örgütleyen başlıca politik birimler haline geldiler. Hiyerarşik bir düzen içinde yer alan bu devletlerin hepsi (aralarında en güçlü olanı bile) doğmakta olan "kuralların" ya da devletlerarası sistemin sınırlamalarına tabi idiler. Bu "kurallar", bir üretim tarzı olarak kapitalizmin temel önem taşıyan politik üstyapısını sağlıyorlardı.

Böyle bir sistemi işler hale getirmek için, giderek daha fazla üretken sürecin metalaşması, yani uzun "mal zincirleri" geliştiren bir dünya pazarı için üretime yönelmesi gerekiyordu. Bu mal zincirleri, bazı belli başlı tüketim maddelerinde kullanılan çeşitli girdilerin izleri geriye doğru sürülerek ampirik analize tabi tutulduklarında, başlangıçtan itibaren iki özellik gösterdiler. Birincisi zincirler, öncelikle çevreden merkeze doğru hareket ederek, birçok sınırı bir baştan öbür başa geçtiler. İkinci olarak, bu zincirlere katı-

lan girdiler çok renkli bir üretim ilişkileri kümesi tarafından üretiliyordu ve bunların yalnızca küçük bir bölümü, bizim yanlış biçimde "klasik anlamda kapitalist" olarak düşündüğümüz ilişkilerdi.

Zincirlerin biçimi ve belki daha önemlisi çeşitli ticari işlemlerin fiyat yapıları mutlak olarak serbest bir pazarda değil, fakat fiyat belirleme kurallarının bütün politik iktidarların (doğrudan ve devletlerarası sistemin "kuralları" aracılığıyla etkiyen, eşitsiz derecede güçlü egemen devletlerin) vektörü tarafından şekillendirildiği bir pazarda biçimleniyordu. Fiyat belirleme pratikleri orta vadede istikrarlıydı, ancak süregiden sınıf mücedelesinin sonucu olarak, uzun vadede değişkendi.

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin içkin çelişkileri, bir bütün olarak dünya-ekonomisinin (onu oluşturan parçalarda çok karmaşık bir değişiklikler kümesine neden olan), nispeten öngörülebilen sıklıkta ekonomik genişleme ve durgunlaşma çevrimleriyle sonuçlandı. Bu çevrimsel değişimlerin birçok veçhesinden birisi, kapitalist dünya-ekonomisinin, içsel olarak oluşan, fakat kesintili bir nitelik gösteren, işleyiş alanını (hem yaygın, hem de derinlemesine) genişletmek yönündeki gereksinmesiydi. Yaygın genişleme, yeni, daha önceden dışsal olan alanların, kapitalist dünya-ekonomisinin işbölümüne dahil edilmesini içeriyordu. Derinlemesine genişleme (ya da kapitalist süreçlerin derinleşmesi) ise (aynı anda meydana gelen, sermayenin artan yoğunlaşması, sabit sermayenin değişken sermayeye oranının artışı ve iş gücünün sürekli olarak vasıfsızlaşması pratikleriyle birlikte) toplumsal olarak ödüllendirilen teknolojik yenilikleri içeriyordu. Yaygın ve derinlemesine genişlemeden oluşan iki süreç bir ölçüde karşıt yönlerde ilerledi. Gerçekte, yaygın genişlemenin ardındaki başlıca itki, derinlemesine genişlemedeki bir artışın ekonomik *ve politik* sonuçları dolayısıyla toplam artı-değer elde etme oranında meydana gelen azalışın etkilerini gidermekti.

Bununla birlikte, bu kapitalist sürecin merkezi toplum-

sal sonucu, toplumsal kategoriler olarak proletarya ve burjuvazinin *yaratılması* oldu. Dünya pazarı için üretim yapan üretim süreçleri için uygun bir iş gücüne sahip olunabilmesi amacıyla, bu iş gücünün, kendinden öncekilerin çalışmaya zorlandığı biçimlerden farklı biçimlerde çalışmaya zorlanması gerekiyordu. Bu Marx'ın, proletaryanın yabancılaşması ve üretim araçları üzerindeki mülkiyetinin ve kontrolünün ortadan kaldırılması hakkındaki ünlü ve temel önem taşıyan kavrayışıdır. Ancak bu temel kavrayış, kısmen Marx'ın kendisi tarafından, bağımsız bir küçük köylünün elinden toprağın alınması ve böylelikle onun kentli bir ücretli işçi haline getirilmesi gibi basit bir olay olarak yanlış yorumlandı.

Tarihsel olarak, tablo, bu benzetmenin ifade ettiğinden o kadar daha fazla karmaşıktır ki, bu benzetmeyi ancak açıkça yanıltıcı olarak adlandırabiliriz. Gerçekte meydana gelen, emeğin metalaşmasına, emeğin "asgari geçinme" biçimlerinin yeniden şekillendirilmesinin eşlik etmesiydi; öyle ki bu biçimler, kapitalist üretim tarzında, emek gücünün yeniden üretilmesinin ayrılmaz bir ögesi olarak kaldılar. Tam da bu olgu, yani emek gücünün geniş çoğunluğunun yaşamları boyunca gelir gereksinmeleri bakımından yalnızca *kısmen* ücretli emeğe bağımlı olması, iş gücünün dünya-ekonomisinin mantığıyla tamamen bütünleşmesine yol açmıştır. Ve bu bütünleşme, iş gücünün ücret olarak işverenden alınandan başka gelir kaynağı olmadığı, gerçekte yalnızca tam gün çalışan ücretli sanayi işçilerinden oluştuğu bir duruma göre, üst tabakalar açısından çok daha etkili - ve karlı - olan yollarla gerçekleşmiştir.

Böyle bir durum yerine, işçiler bizim hanehalkları, her iki cinsten ve farklı yaşlardaki bireylerden oluşan topluluklar olarak adlandırabileceğimiz karmaşık yapılarda yeniden gruplandırıldılar. Buna karşın, hanehalklarını oluşturan bireyler ne zorunlu olarak yakın akraba idiler, ne de mutlaka aynı mekanı paylaşmaları gerekiyordu. Bu hanehalkları tipik olarak gelirlerini çeşitli kaynaklardan topla-

dılar; bunlardan birisi, günümüze kadar (gerçekte "ev kadınının" toplumsal rolünün simgeleştirdiği değeri düşürülmüş çalışmayla kutsanan) "yaşamı sürdürme" faaliyetinin çeşitli biçimleri olarak varlığını sürdürdü. Ek olarak, hanehalkı geliri küçük meta üretiminden, rantlardan, transfer ödemelerinden, bağışlardan ve elbette ücretli çalışmadan toplandı (bu sonuncusu istatistiksel olarak, genellikle bizim ileri sürdüğümüzden daha az önemlidir).

Sonuçta ortaya çıkan hanehalkları kendilerini iki sürekli baskı altında buldular: Toplumsal yeniden üretimin bütün veçhelerini daha da fazla metalaştırmak; ücretli işçilerin, hatta gerçek asgari ücretten daha fazla ücret alan azınlığın, yaşam süresince aldıkları ücret düzeylerinde önemli ölçüde düşüşlere olanak sağlayarak, artı-değeri dolaylı yoldan üst tabakalara akıtmak. Dolayısıyla, yalnızca bu hanehalkı yapılarına yansıyan geniş bir toplumsal kombinasyonlar yelpazesi varolmakla kalmamakta, fakat proletaryanın "klasik" imgesine yaklaşanlar –bugün bile, hatta merkez alanlarda bile– yalnızca bir azınlık oluşturmaktadırlar. Ancak paradoksal olarak –yeniden döneceğimiz bir paradoks– gerçekte proleterleşme derecesinin zaman içinde yine de artmakta olduğu doğrudur: Hem dünya pazarı için üretime katılan iş gücünün yüzdeleri olarak, hem de hanehalkı gelirinin bir yüzdesi olarak, ücretli emeğe bağımlılık derecesi bakımından.

Bu proleterleşme sürecine paralel olarak, bir burjuvalaşma süreci meydana geldi. Nasıl giderek daha fazla iş gücü dünya pazarı için üretime yöneldiyse, aynı şekilde daha fazla sayıda üst tabaka da, dünya pazarının mevcut işlemlerinden kendi artıklarını elde etmeye yöneldiler. Burjuva hanehalkları da, çeşitli gelir biçimlerini karmaşık yollarla biraraya getiren yapılar haline geldiler; yönetici konumundaki mülk sahipliğiyle elde edilen karlar bunlardan yalnızca birisiydi ve (iş gücü için ücretli emekte olduğu gibi) azınlıkta kalan bir biçimdi. İş gücünün "asgari geçinme" gelirinin

* Geniş anlamda (–ç.n.)

paraleli, üst tabakaların *(lato sensu)** "feodal rant" geliriydi. Nasıl kapitalist bir sistemde "asgari geçinme" burjuvaziye, bütün emek satışlarının pazar aracılığıyla olmasından daha büyük bir kar sağlıyorsa, aynı şekilde "feodal rant" kapitalist bir sistemde burjuvaziye, bütün emeğin pazar aracılığıyla satın alınmasından daha büyük bir kar sağlamaktadır.

Dolayısıyla yalnızca geniş bir burjuva hanehalkları yelpazesi varolmakla kalmamakta, fakat burjuvazinin "klasik" imgesine yaklaşanlar –bugün bile, hatta merkez alanlarda bile– yalnızca bir azınlık oluşturmaktadırlar. Ancak paradoksal olarak, burjuvalaşma derecesinin, proleterleşme için kullandığımız aynı çifte anlamda, artmakta olduğu doğrudur. Pazarda artık elde etme işlemlerine katılan üst tabakaların yüzdesi büyümekte ve gelirlerinin giderek daha büyük bir yüzdesi, gerçekte mevcut pazar işlemlerinden gelmektedir.

"Paradoks" sözcüğünü iki kez kulladım; bir kere proleterleşme hakkında, bir kere de burjuvalaşma hakkında. Paradoks nedir? Paradoks şudur ki, Marx tarafından tanımlandığı biçimiyle ve kendileri de sırasıyla dünyanın maddi ve toplumsal kutuplaşmasını açıklayan, kapitalist gelişmenin bu merkezi süreçleri, bir sınıf olarak burjuvazinin isteği ve çıkarları nedeniyle değil, fakat bunlara *rağmen* meydana gelmişlerdir. Bir sistem olarak kapitalizmin kar elde etme potansiyelini yaratan ve koruyan proleterleşmenin yüksek düzeyi değil, düşük düzeyidir. Kapitalizmin yaşamını sürdürmesini temin eden, politik yapıları yaratan ve koruyan burjuvalaşmanın yüksek düzeyi değil, düşük düzeyidir. Ne proleterleşme, ne de burjuvalaşma kapitalistin asıl çıkarı değildir. "Biriktirin, biriktirin! Bu Musa ve peygamberlerdir! (Marx 1967: cilt 1, 595).

Proleterleşme ve burjuvalaşma kapitalistlerin özerk güçleri nedeniyle değil, uzun vadede sistemin altını oymak gibi çelişkili bir etkisi olan, tekrar eden kısa vadeli krizleri çözmeye yönelik mekanizmalar olarak ortaya çıktılar. San-

ki bir bütün olarak dünya-ekonomisi düzeyinde giderek daha fazla maddi kutuplaşmaya yol açan kapitalist ekonomi politikaları (dünya nüfusunun çoğunluğunun artan gerçek iş yükü ve yaşam kalitelerindeki gerçek tarihsel düşüşler), giderek artan toplumsal kutuplaşmayla geri alındı (kapitalistler tarafından maddi kutuplaşmayı olanaklı kılmak için yaratılan "yeni-feodal" yapıların giderek ortadan kalkması). Çünkü son 150 yılda kapitalist dünyanın sistem-karşıtı hareketlerinin yükselmesi için asıl temeli yaratan, maddi kutuplaşmadan çok daha fazla toplumsal kutuplaşmadır.

Ve burada son paradoksa geliyoruz. Kapitalist dünya-ekonomisinin politik konfigürasyonu –devletlerarası bir sisteme yerleşmiş egemen devletler – hareketleri, gerçek alternatiflerin olmadığı bir seçime zorladı. Hareketler, ayrı ayrı egemen devletlerin çerçevesi içinde iktidarı hedeflemekle, belirli bir iktidara ulaşmak için makul bir imkana sahip olmamak arasında seçim yapmaya zorlandılar. Fakat işleyen bir işbölümüne dayanan devletlerarası bir sistemin sınırlandırdığı egemen bir devlet içinde iktidarı ele geçirmek, kapitalist dünya-ekonomisinin dışında kalmak yeteneği anlamına gelmedi ve muhtemelen bu anlama gelemezdi. Bunun yerine, dünya artığının sınırlı bir biçimde yeniden bölüştürülmesi yeteneği, kısacası, zorunlu olarak sistemin altını oymaksızın, reformlar gerçekleştirmek gücüne ulaşmak anlamına geldi.

Tam aksine. Sistem-karşıtı hareketlerin arka arkaya devletlerde iktidara gelmesi, diğer sistem-karşıtı hareketler için modeller ve destek sağlayarak, hiç kuşkusuz sistemin altını oydu. Ancak eş-zamanlı olarak, dünya iş gücünün isyankarlığını uysallaştırma araçları sağlayarak, sistemi güçlendirdi. Sovyetler Birliği –gerek "Stalinist" eğilimlerinde, gerekse "revizyonizminde"– ne bir sapma, ne de mantıksal olarak bir sürprizdir. Özellikle "azgelişmişlik" kavramının ışığında, tam olarak eğer Marx'ın tezlerini ciddiye almış olsaydık, bir dünya-sistemi olarak kapitalizmin gelişmesinin bir sonucu olarak öngörmemiz gereken şeyin

bir modelidir. Sovyetler Birliği güçlü bir devlet haline gelmeye, böylelikle bu bölgenin dünya-ekonomisi içindeki ekonomik rolünü değiştirmeye çalışan, zayıf bir devlet modelidir. Marksizm hem dünya kapitalist sistemine karşı mücadele etmek için bir araç olarak, hem de iktidarı ele geçirmiş olanlar için ideolojik bir kılıf ve bunların üzerinde ideolojik bir sınırlama olarak işlev gördü. İkircikli bilanço işte bundan ötürüdür.

Ancak tarih henüz tamamlanmadı. "Sosyalist devletler" kapitalizmin tarihinin bütünsel bir parçası olarak ortaya çıktılar. Süregiden ve yayılan, 20. yüzyılın etno-milliyetçilikleri de böyle ortaya çıktılar. Irkçılık ve cinsiyetçilik de böyle doğdular. Kapitalizm, 16. yüzyıl bir yana, 19. yüzyılda yaşayan hiç kimsenin hayal edemeyeceği kadar çok başlı bir canavardır. Bütün canavarlar gibi, kaçınılmaz yok oluşuna doğru yürümektedir; ama bu arada birçok yaşamı ve ekolojik mirasımızın büyük bir bölümünü yok etmektedir.

Bu beni yedinci teze, Marx'ın hakkında kuşkuya yer bırakmayacak kadar hatalı olduğu teze getiriyor. Tez numara 7, kapitalizmin daha önce varolanlar üzerinde ilerlemeyi temsil ettiği ve kendisini, kaçınılmaz olarak sınıfsız toplumun ortaya çıkışının izleyeceğidir. Bu bilimsel sosyalizm değil, ütopik sosyalizmdir. Kapitalizm dünyanın üst tabakaları için (şimdi dünya nüfusunun yüzde 1'inden belki yüzde 20'sine genişlemiştir), eski zamanların "Doğu hükümdarlarının" olanaklarını bile çok büyük ölçüde aşan maddi bir yaşam standardı ve yaşam tarzı sağlamış olsa bile, tarihsel olarak ahlaki gerilemeyi ve dünya nüfusunun geniş çoğunluğu için maddi gerilemeyi temsil etti.

Gerçekte, sistem-karşıtı hareketlerin ikilemlerinin bize gösterdiği gibi, dünya bugün kaçınılmaz ilerlemeyle değil, fakat gerçek bir tarihsel seçimle karşı karşıyadır. İstemeyerek burjuvalaşan dünya burjuvazisi yaşamını sürdürme mücadelesi veriyor. Nasıl feodal Avrupa aristokrasisi kendi büyük yapısal krizinden, kendisini yeni bir üretim tarzı

üzerinde hüküm süren burjuvaziye dönüştürerek kurtulduysa, aynı biçimde bugünün burjuvazisi de halihazırda, kendi yapısal krizinden, kendisini yeni bir üretim tarzı üzerinde hüküm süren "x"e dönüştürerek kurtulma ve hayatta kalmaya çalışma süreci içindedir.

Bu ne olanaksız, ne de kaçınılmazdır. Alternatif ihtimal, gelecek 100 yılda, kullanım için bir üretim sistemine dayanan, devletlerarası sistem söneceği için devletlerin sönmesini içerecek olan, kaynakların, zamanın, mekanın ve toplumsal rollerin makul biçimde eşitlikçi bir dağılımına yol açacak, sosyalist bir dünya düzeninin oluşturulmasıdır. Böyle bir sistem ütopya olmayacak, tarihin ötesinde de yer almayacaktır. Ve bugün bu sistemin kurumsal biçimlerini öngörmek büyük ölçüde olanaksızdır. Ancak bu alternatif, gerçekte ilerleme olacaktır.

Önümüzde duran, ahlaki ya da politik açıdan önem taşıyan tek sorun, bir tarihsel toplumsal sistem olarak kapitalizmin bu alacakaranlığında, görece eşitsizlikçi sonuca karşıt olarak, nasıl görece eşitlikçi sonucu daha olası kılabileceğimizdir. Bu soruya verilebilecek kolay bir yanıtım yok. Son 100 yılda, kollektif duygunun ve eylemin en ilerici patlamalarının, geriye en pozitif kalıntıları bırakmış olanların, hareketler tarafından yaratılan politik hareketliliğin son aşamalarında – bu hareketlerin "kontrolden çıktığı" aşamalarda ortaya çıktıklarını gözlemledim. Bir kez bu hareketler "iktidara" geldiklerinde, bu duygu ve eylem patlamaları daha pratik ve daha az çoşkulu hale geldiler ve sonunda manevi zayıflamayla, hayal kırıklığıyla, aktif baskıyla giderek güçlerini yitirdiler.

Hareketlerin hiçbir zaman devlet iktidarını ele geçirmemeleri gerektiği ya da eğer böyle yaparlarsa durumun umutsuz olacağı sonucunu çıkarmıyorum. Daha geniş, daha karmaşık bir mücadele stratejisi gelişmedikçe, eşitlikçi bir sosyalist dünya düzenine ulaşamayacağımız sonucunu çıkarıyorum. Hiçbirisi tam olarak baştan sona düşünülmemiş ve hepsinin birlikte yeterli olmayabileceği bazı spesifik

önerilerim var. Ama bunlar bana umut verici eylem hatları olarak görünüyorlar.

İlk olarak, İkinci Dünya Savaşından bu yana varolan üç politik "dünyada", üç farklı sistem-karşıtı hareket türü ortaya çıktı. Çevrenin "devrim-sonrası" devletlerinde ulusal kurtuluş hareketleri vardır. Başlıca merkez devletlerde, daha önce bir tarafa bırakılan her türlü grubu örgütleyen, çeşitli "yeni" hareket biçimleri vardır. "Devrim-sonrası" devletlerin partilerinin içinde ve dışında, hareketler yaratmaya yönelik olarak ortaya çıkan çabalar vardır. Her bir parça sistem-karşıtı hedefin (yani, kapitalist dünya-ekonomisine ve onun bütün sonuçlarına karşı muhalefet) farklı bir biçimini yansıttığı ölçüde, bu hareketlerin nasıl üç değil, bir hareketler ailesine dönüşebileceklerini düşünmeleri gerekmektedir.

İkincisi, bu hareketlerin nasıl varolan "işçi" hareketleriyle yeniden ilişki kuracaklarını yeniden düşünmeleri gerekmektedir. Gerçekte sorun, temel bir tanım sorunudur. Eğer gerçekten Marx haklıysa ve dünya toplumsal olarak burjuva ve proleterler olarak kutuplaşıyorsa, o zaman dünyanın en az yüzde 80'i (bu yüzde tikel devlet sınırları içinde hesaplandığında farklı olsa bile) gerçekte proleterdir ve sistem-karşıtı hareketlerin yeni türlerinin her üçü de esas olarak proleterlerden oluşmaktadır.

Üçüncüsü, devlet iktidarı modern dünya-sistemi içinde, iktidarın yalnızca bir biçimidir. Başka birçok biçimler de vardır –ekonomik, toplumsal, kültürel. Bu diğer iktidar biçimlerini devlet iktidarına giden yolda yalnızca tali yollar olarak düşünmeyi terketmek zorundayız. Bunları, içinde savaşın yapıldığı bir bütünün eşdeğer parçaları olarak düşünmek zorundayız. Devlet iktidarını, onu ihmal etmeksizin, fetiş olmaktan çıkarmalıyız.

Dördüncüsü, liberalizm ve Marksizmin iki başlıca versiyonu olduğu 19. yüzyıl toplumsal düşünce uzlaşmasını, sistematik ve eksiksiz olarak yeniden açmalı ve dünyanın gerçek evriminin ışığında, teorimizi ve herşeyden önce tarih

yazımımızı yeniden yazmalıyız. Marx'ın tavsiye ettiği gibi yapmak zorundayız: *Hic Rhodus, hic salta!*

Son olarak, geçiş metaforumuzu yeniden düşünmek yerinde olacaktır. Geç 19. yüzyıldan bu yana, iktidarı ele geçirmek için evrimci/devrimci yollar hakkında yanlış bir tartışmanın içine sokulmuş durumdayız. *Her iki* taraf da esas olarak reformistti ve her zaman reformist olageldi, çünkü her iki taraf da geçişin kontrol edilebilir bir olgu olduğuna inandı. Kontrol edilen, örgütlenen bir geçiş, sömürünün belirli bir sürekliliğini içermek zorundadır. Çöküş, çözülme biçimini alan bir geçişten duyduğumuz korkuyu terketmek zorundayız. Çözülme düzensizdir, biraz anarşik olabilir; fakat zorunlu olarak yıkıcı değildir. "Devrimler" gerçekte ancak böyle bir çöküşü destekledikleri derecede "devrimci" olabilirler. Örgütlenmeler başlangıçta kabuğu kırmak için asli bir önem taşıyabilirler. Yeni toplumu kurabilecekleri ise kuşkuludur.

Eğer bu size çok fazla rizikolu ve çok fazla muğlak geliyorsa, sizden alternatif senaryolar üzerine düşünmenizi rica ederim –hem Avrupa'nın feodalizmden kapitalizme tarihsel geçişi tarafından temsil edilen senaryo, hem de sistem-karşıtı hareketlerimizin günümüze kadarki çok belirsiz ve düzensiz öyküsünün işaret ettiği görünen senaryo üzerine. Hiçbir pasiflik biçimi öneriyor değilim. Çoğunluğun azınlığa karşı, sömürülenlerin sömürenlere karşı, yarattıkları artı-değerden yoksun bırakılanların bu artı-değere el koyan ve bunun sırtından geçinenlere karşı sınıf mücadelesinde, aynı anda düşünceyi ve ahlakı içeren, aktif aklın ve aktif örgütleyici enerjinin kullanılmasını öneriyorum.

12. ÜTOPYALAR OLARAK MARKSİZMLER: EVRİM GEÇİREN İDEOLOJİLER

I

Hepimiz belirli bir ölçüde eğitimimizin tutsaklarıyız. Ütopya kavramı benim aklıma hemen üç kitabı getiriyor: Sir Thomas More'un *Ütopya*'sı, Friedrich Engels'in *Bilimsel ve Ütopik Sosyalizm*'i ve Karl Mannheim'in *İdeoloji ve Ütopya*'sı. Gerçekte bu kitaplar, modern dünya-sisteminin entellektüel akımlarında yansımış oldukları haliyle, aslında bu sistemin tarihinin üç farklı uğrağını yansıtan, ütopya kavramının üç farklı anlamını ve kullanımını içermektedirler.

More *Ütopya*'sında, hiçbir yerde olmayan bu yerde neyin ütopik olduğu hakkında bizi kuşku içinde bırakmadı:

> Özel mülkiyetiniz olduğu sürece ve nakit para herşeyin ölçüsü olduğu sürece, bir ülkenin adil ya da mutlu bir biçimde yönetilmesi gerçekten mümkün değildir. Çünkü yaşamdaki bütün iyi şeylere en kötü yurttaşların sahip olduğu bir yerde adalet varolamaz;

> mülkiyetin az sayıda insana ait olduğu yerde hiç kimse mutlu da olamaz, çünkü bu az sayıda insan her zaman tedirgindir ve çoğunluk da tamamen çaresizdir.
>
> Bu nedenle, Ütopyacıların o kadar az yasayla o kadar güzel yönetilen olağanüstü bilge ve kutsal kurumları üzerine düşünüyorum. Bunların arasında erdem ödüllendirilmiştir, ancak herşey eşit olarak paylaşılmakta ve bütün insanlar bolluk içinde yaşamaktadırlar. (More 1975: 30-31)

O halde More için ütopya, oldukça yalın biçimde kapitalist gerçekliğin eşitlikçi idealler adına eleştirisiydi. Ayrıca More, sözkonusu eleştirilerin durumu düzeltecek toplumsal eyleme yol açabileceğine inandığını belirterek, buna açıklık kazandırdı. İyi bir devlet görevlisi olarak More, yasalaşmış reformun ütopyayı yaşama geçirebileceğine inandı.

More'un *Ütopya*'sında gözden kaçırılmaması gereken iki öge bulunmaktadır. Birisi ütopyasının homojenliğidir. Bu, ütopyanın coğrafyasının tanımlanmasının daha başında açıkça kendini göstermektedir: "Adada elli dört şehir vardır, hepsi de geniş ve görkemli, dilleri, gelenekleri, kurumları ve yasaları bakımından özdeştir. Mekan izin verdiği ölçüde, hepsi aynı plan üzerine kurulmuştur ve aynı görünüşe sahiptirler. En yakın olanları birbirlerinden en az yirmi dört mil uzaktadır ve en uzakta olanları da, bir insanın yürüyerek bir günde birisinden diğerine gidemeyeceği kadar uzak değildir" (More 1975: 35). Bu homojen eşitlikçi dünya, gün boyunca kırsal ve zanaat işlerinde çok çalışan, boş zamanlarında entellektüel ve kültürel faaliyetlere değer veren ve kollektif artığın belirli bir bölümünü entellektüel ve kültürel bir elitin varlığını sürdürmesi için vakfetmeyi hatırlayan –"yetişkinlikte ikinci bir mahkumiyetin ölümle cezalandırıldığı" (More 1975: 67)– yüksek derecede ahlaklı insanlardan oluşmaktadır.

Bununla birlikte belirtilmesi gereken İkinci şey, homojenliğin yanısıra ütopyanın, çok fazla ses çıkarmadan tanımlamaya giren küçük bir eşitsizliklik içeriyor olmasıdır. Öyle görünüyor ki ütopyada bile belirli bir miktar "pis ve ağır iş" (More 1975: 47) bulunmaktadır. Bunun için, birisinin köleleri vardır. Ve tehlikeli işler için, "çok yüksek ücret oranlarıyla" (More 1975: 50) paralı askerler kiralanır. Bunun nedeni, anlaşıldığı kadarıyla, ütopyanın yalnızca tek bir ülke olmasıdır. Ütopya bütün dünya değildir. Bereket versin ki, doğal çevresinden herhangi bir istila tehlikesine karşı iyi korunmuştur –o kadar önemli bir ayrıntı ki More'un yeri tanımlamasını açmasını sağlıyor. Ütopya geniş, hilal biçiminde bir adadır ve sakinleri, hilalin (birbirlerinden 11 mil uzaklıktaki) uçlarının oluşturduğu körfezin çok büyük iç kıyısında yaşamaktadırlar:

> Bir tarafta sığ yerleri, diğer tarafta kayalarıyla, körfeze girmek çok tehlikelidir. Kanalın ortasına yakın bir yerde, suyun üzerinde yükselen bir kaya vardır ve bu nedenle kendiliğinden bir tehlike oluşturmaz; kayanın üstünde bir kule yapılmıştır ve burada bir garnizon kurulmuştur. Diğer kayalar suyun altında bulundukları için, gemilerin geçişi için çok tehlikelidirler. Kanallar yalnızca Ütopyalılar tarafından bilinmektedir, bu nedenle rehberlerinden birisi olmadan herhangi bir yabancının körfeze girmesi çok zordur; ve Ütopyalılar bile, eğer kendilerini kıyıdaki bazı işaretlere göre yönlendirmezlerse, güvenli bir biçimde giremezler. Eğer Ütopyalılar bu işaretlerin yerini değiştirirlerse, ne kadar büyük olursa olsun, kendilerine doğru gelen bir düşman filosunu yanıltarak ortadan kaldırabilirler. (More 1975: 34)

Böylece düşman filolarına karşı oldukça iyi tahkim edilen ütopyanın izolasyonist olduğu düşünülebilir. Ama göründüğü kadarıyla ütopya demografik hareketlere, dolayısıyla genişleme için bir baskıya maruz kalmaktadır. Başlan-

gıçta sorunlar hanehalkları arasında ve daha sonra şehirler arasında (ancak ada içinde) aktarmalarla çözülmüştür. Yine de, bazen bu yeterli olmamaktadır.

> Ve eğer nüfus baştan başa bütün adada kotayı aşarsa, o zaman her şehirden yurttaşları listelere kaydederler ve yakınlarındaki ana karada, nerede yerlilerin boş bıraktıkları ve ekip biçmedikleri bol miktarda toprağı varsa, orada kendi yasaları altında bir koloni kurarlar. Ütopyalı göçmenlerle birlikte yaşamak isteyen yerliler koloniye kabul edilirler. Böyle bir birleşme gerçekleştiğinde, iki halk aynı yaşam tarzını ve gelenekleri paylaşarak, her ikisinin de yararına olacak şekilde, tedrici olarak ve kolaylıkla kaynaşırlar. Çünkü kendi politikalarıyla Ütopyalılar, daha önceden yerlileri beslemek için bile çok kıraç ve değersiz görünen toprağı, herkes için bolluk sağlayacak hale getirirler. Fakat eğer yerliler Ütopyalıların yasaları altında yaşamaya katılmazlarsa, Ütopyalılar onları, kendileri için istedikleri topraktan çıkartırlar ve eğer yerliler direnirlerse, onlarla savaşırlar. Ütopyalılar, kendi toprağını atıl ve ıssız bırakan, ancak yine de onun kullanılmasını, doğa yasası gereğince bu topraktan geçinmek zorunda olan başkalarına yasaklayan halkla savaşmanın tamamen haklı nedenlere dayandığını söylerler. (More 1975: 44-45)

Dış dünyanın eşitlikçi ütopyacılarının ne kadarının, "çok yüksek ücret ödenen" paralı askerleri yoluyla kendi kurallarına uydukları More tarafından hiçbir zaman açıklığa kavuşturulmaz. Her durumda, paralı askerlerin ücretlerinin ödenmesi, bol miktardaki paralarının herhangi bir şekilde kullanılması kadar yararlı görünür, çünkü "hayal edilebilecek her şekilde horgörebilecekleri kadar altın ve gümüşe sahiptirler" (More 1975: 51).

More'un *Ütopyası*'nın bu yeniden-okunması, Engels'in daha sonraki ütopyacılara karşı tavrını oldukça anlaşılır

kılmaktadır. Ütopya yalnızca burjuvazinin "aklın krallığı" (Engels 1959: 69) düşüncesinin gelişiminin en yüksek derecesiydi. Sosyalizmin, yani eşitlikçi komünal yaşamın bir versiyonudur; "mutlak hakikatin, aklın ve adaletin bir ifadesidir ve kendi gücüyle bütün dünyayı fethetmesi için yalnızca keşfedilmesi yeterlidir. Ve mutlak hakikat zamandan, mekandan ve insanın tarihsel gelişiminden bağımsız olduğu için, nerede ve ne zaman keşfedildiği sadece bir rastlantıdır" (Engels 1959: 81). Ancak bu "ebedi akıl gerçekte, tam da o zaman burjuvaya evrilen 18. yüzyıl yurttaşının idealize edilmiş kavrayışından başka birşey değildi" (Engels 1959: 71). Dolayısıyla ütopya egemen hale gelen bir toplumsal sınıf olarak bu burjuvazinin çıkarlarını yansıtıyordu. More, Aydınlanma düşünürlerinin arasında daha yaygın hale gelen bu bakış açısının, erken bir ifadesini temsil ediyordu.

Kısaca ütopya Engels için bir ideoloji, bütün ideolojiler gibi sınıf-bağımlı bir ideolojiydi. Engels için ideolojinin karşıtı bilimdi, ütopyacı sosyalizmin karşıtı da, dolayısıyla bilimsel sosyalizmdi. Bilimsel sosyalizm gerçek kapitalist dünyadaki gelişmelerin ürünüydü: "Proletarya ve burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi, bir yandan modern sanayinin, diğer yandan burjuvazinin yeni ele geçirdiği politik üstünlüğün gelişmesiyle orantılı olarak, Avrupa'daki en ileri ülkelerin tarihinde en ön sıraya yerleşti.... Bu zamandan geleceğe doğru, sosyalizm artık şu ya da bu yaratıcı beynin rastlantısal bir keşfi değil, fakat tarihsel olarak gelişmiş iki sınıf arasındaki mücadelenin zorunlu bir sonucuydu – proletarya ve burjuvazi" (Engels 1959: 88-89). Bu nedenle Engels için ahlaklı toplum hakkındaki öznel düşünceler, hem entellektüel olarak uygulanabilir değildi, hem de politik bakımdan zararlıydı. Bir kavram olarak ütopyanın değeri yoktu. En iyi ihtimalle öznel bir fantaziydi, ancak toplumsal dönüşüm reform zihniyetli teknokratların denetimi dışında nesnel bir süreçti: "Kapitalist üretim tarzı nüfusun büyük çoğunluğunu giderek tamamen proleterlere dönüş-

türdükçe, kendi yıkımının pahasına, bu devrimi gerçekleştirmeye zorlanan gücü yaratıyor.... Proletarya politik iktidarı ele geçirir ve üretim araçlarını devlet mülkiyetine dönüştürür" (Engels 1959: 105-06). Ve daha sonra ne olacaktır? Daha sonra Engels'in geleceğin açık (ve bilinen) bir imgesi gelir: "Devletin kendisini gerçekten bütün toplumun temsilcisi olarak tesis etmesine yol açan ilk eylem –toplum adına üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmek– yani aynı zamanda, bir devlet olarak onun son bağımsız eylemi. Devletin toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan diğerine gereksiz hale gelir ve daha sonra kendiliğinden tamamen yok olur; insanların yönetimi yerini, şeylerin idaresine ve üretim süreçlerinin yürütülmesine bırakır. Devlet 'ortadan kaldırılmış' değildir. Devlet söner [Çeviride "yok olur" denmektedir. Ben daha bilinen "söner" ifadesini kullandım.] (Engels 1959: 106). More'dan farklı olarak, Engels devletin söndüğü bu sosyalist bölgenin, dünyanın geriye kalan bölümüyle ilişkisi sorununu sözkonusu bile etmez. Ne hilal biçiminde doğal kale; ne paralı askerler vardır; ancak aynı zamanda emperyalizm de yoktur –hiç kuşkusuz, More'un *Ütopya*'sından daha ütopik bir ütopya.

Karl Mannheim kendisini öz güvenli devlet görevlisi ya da öz güvenli devrimci olarak değil, öz güvenli entellektüel olarak sundu. Nazizmin ve faşizmin güç kazandığı bir dünyanın politik gerçekleriyle yüzyüzeyken ve hem More'un, hem de Engels'in yaklaşımlarındaki yanlışı farketmiş olarak, Mannheim daha iyi bir dünyaya giden başka bir yol aradı ve bulduğunu düşündü. Mannheim'ın temel aracı, iki tür entellektüel kurgu –ideolojiler ve ütopyalar– arasındaki ayrımdı. Belirtmiş olduğu gibi, başlangıç noktası "düşüncede ilk olarak sınıf konumunun ve sınıf çıkarlarının rolüne gereken önemi veren" (Mannheim 1936: 74) Marksist teoriydi. Ancak, diye devam ediyordu, sonuçta ortaya çıkan görececilik* bizi epistemolojik bir ikilemle karşı kar-

* Relativism.

şıya bıraktı: "Bir kez bütün bilginin ilişkisel* bilgi olduğunu ve yalnızca gözlemcinin konumuna göre formüle edilebileceğini kabul ettiğimizde, bir kez daha, böyle bir bilgide neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu ayırdetme göreviyle karşı karşıya kalıyoruz. O zaman şu soru ortaya çıkıyor: Tarihe göre hangi toplumsal duruş noktası optimum bir doğruya ulaşmak için en iyi olanağı sağlıyor? Ne olursa olsun, bu aşamada tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş bir anlamlar kümesinden bağımsız bir formdaki doğruyu keşfetmek gibi boş bir umudun terkedilmesi gerekmektedir" (Mannheim 1936: 79-80). Buna karşın, Mannheim ortaya koyduğu sorunu gerçek anlamda çözmedi. Bir yandan, doğruluk için optimal duruş noktası olarak, "bağlantısız, *göreli olarak* sınıfsız bir tabaka" (Mannheim 1936: 155) olarak ortaya koyduğu, Alfred Weber'in "toplumsal olarak bağımsız entelijansiya"sını önerdi. Fakat Mannheim bile "göreli olarak" ifadesini italikle yazmıştır ve tezin savunulması oldukça güçtür. Herşeyden önce, sözkonusu tez çok fazla kendine hizmet etmektedir ki, bu da eninde sonunda ideoloji kavramının açığa çıkardığı düşünülen şeydir. Ayrıca, sentetik bilginin taşıyıcılarının kim olacağı sorusundan tamamen ayrı olarak, Mannheim aynı zamanda doğruluk kriterleri hakkında da zayıftır. Mannheim "eğer verili bir pratik durumda, ciddiyetle ele alındıklarında, kişinin kendisini bu tarihsel aşamaya uyarlamasını engelleyecek kavramlar ve kategoriler kullanıyorsa" bir teorinin "yanlış" (Mannheim 1936: 95) olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu, elbette yalnızca asıl sorunu başka bir yere kaydırmaktadır. Çünkü bir "uyarlamanın" ne olduğunu ve üstelik, ne olması gerektiğini, nasıl ve kimlerin aracılığıyla bileceğiz?

Engels'in ütopizmin bir ideoloji olduğu yolundaki görüşüne içkin sorunları gören, ancak aldatıcı bir el çabukluğu dışında bu sorunu çözemeyen Mannheim, ütopyacı zihniyet olarak adlandırdığı şey üzerine tartışmasında daha iyi bir şey yaptı. Eğer ütopyacı bir zihin halini "içinde meydana

* Relational.

geldiği gerçeklik haliyle bağdaşmayan" bir zihin hali ve bu nedenle de etkisiz olarak tanımlarsak, yel değirmenlerine karşı dövüşmüş oluruz diyerek başladı. Çünkü yalnızca "gerçekliği aşan" zihin halleri değil, fakat aynı zamanda, eş zamanlı olarak "varolan düzenin birleştirici bağlarını kıran" bazı zihin halleri de vardır (Mannheim 1936: 192). Ve Mannheim etkisiz olanları eleyerek, "ütopya" teriminin kullanımını bu tür zihin halleriyle sınırlandıracaktır. Mannheim'a göre tam da etkisiz olanlar ideolojilerdir, öyle ki bunların "hiçbir zaman tasarlanmış içeriklerinin *fiili olarak* (de facto) gerçekleşmesini başaramayan, duruma aşkın düşünceler" olarak tanımlanmaları gerekir (Mannheim 1936: 194). Bu kullanımda, Saint-Simon'un, Fourier'nin ve Owen'ın ütopyalarını yalnızca ideolojiler olarak tanımlarken, Engels pekâlâ haklı olabilirdi. Yine de soru ortada durmaktadır; Marx, Mannheim'ın kullandığı anlamda ütopyacı mıydı?[1]

Mannheim'ın kendisi tartışmasını garip, fakat kışkırtıcı bir notla sona erdirdi. Ütopyacı zihniyetin dört "formu" olarak gördüğü şeyin ana hatlarını çizerek, modern dünya-sistemindeki ütopyacı düşüncelerin tarihini anlattı: Anabaptistlerin refaha ve bolluğa dayalı Kiliyazm'ı*, liberal-insancıl düşünce, muhafazakar düşünce ve sosyalist-komünist ütopya. Mannheim'ın bunları artan bir tarihsellik ve determinizm sırasına göre yerleştirdiği anlaşılıncaya dek, bunun, dört formu tartışmak için alışılmadık bir sıra olduğu düşünülebilir. Kiliyazm, içinde ne geçmişin, ne de geleceğin varolduğu, tamamen tarih-dışı bir dünya görüşüydü. Herşey şu anda vardı ve herşey olasıydı: "Biz uzaysal ve zamansal aşamada her zaman burada ve şimdi bir konum işgal ediyoruz, ancak Kiliyastik deneyimin bakış açısına göre

1 Bu, Mannheim'a herhangi bir atıfta bulunmadan, E. K. Hunt (1984) tarafından ileri sürülmüştür.

* Chiliasm, kıyametten önce görünen bir şekil içinde dünyaya geleceğine ve bütün dünyada bin yıl sürecek bir barış ve huzur döneminin başlaya cağına duyulan dinsel inanç. (–ç.n.)

işgal ettiğimiz konum yalnızca tesadüfidir. Gerçek Kiliyast'a göre, şimdi, daha önce içeride olanın aniden boşalarak ortaya çıktığı yarık haline gelir, dış dünyayı yakalar ve onu dönüştürür" (Mannheim 1936: 215).

Liberalizm bizi uzaysal ve zamansal burada ve şimdiye daha fazla yaklaştırır; ancak bunu hâlâ "özgür iradeye başvuran ve belirlenmemiş ve koşullanmamış olma duygusunu canlı tutan" (Mannheim 1936: 229) bir formda yapar. Muhafazakarlıkta, burada ve şimdiye yaklaşma süreci tamamlanmıştır: "Bu durumda ütopya, başlangıçtan beri, varolan gerçekliğin içine yerleşmiştir.... Ya öznel olarak algılanan, "sessizce işleyen bir güç" (Savigny) olarak içimizdedir; ya da genellikle morfolojik olarak algılanan, kendisini topluluk, halk, ulus ya da devletin kollektif yaratımlarında içsel bir form olarak açığa çıkartmış olan, içkin bir güçtür" (Mannheim 1936: 233).

Mannheim'a göre, sosyalist-komünist ütopya, bir anlamda bu sürecin gerçek anlamda *tersine çevrilmesi*'ydi:

> Toplumun ekonomik ve toplumsal yapısı, sosyalist için mutlak gerçeklik haline gelir. Bu yapı, muhafazakarların daha önce bir birlik olarak algıladıkları kültürel bütünlüğün taşıyıcısına dönüşür.... Bu dünyanın tarihsel-toplumsal durumuyla en yakın ilişkiyi kuran ütopya, bu yakınlaşmasını, yalnızca amacını giderek daha fazla tarihin çerçevesinin içinde konumlandırarak değil, fakat dolaysız olarak erişilebilir olan toplumsal ve ekonomik yapıyı yücelterek ve ona manevi bir değer kazandırarak gösterir. Aslında burada gerçekleşen, muhafazakar determinizm duygusunun, dünyayı yeniden şekillendirmek için mücadele eden ilerici ütopyaya, kendine özgü bir biçimde asimile edilmesidir. (Mannheim 1936: 242)

Mannheim'ın tarihsel panoramasını sona erdirdiği tuhaf, ama çok çağdaş ve önemli not, toplumsal hareketler için tarihsel bir sıralama önermekti. Sınıf temelleri "geniş-

lediğinde" ve daha başarılı olduklarında, toplumsal hareketlerin bakış açısı büyük tarihsel somutluklardan birisine ve bu nedenle muhafazakarlığa doğru değişim gösterir (ancak neden, biraz önce dört dünya görüşünün hepsinin tarihsel olarak en somutu olduğu gösterilen, sosyalizm-komünizme doğru değil?). Böylece Mannheim kötümser bir notla, bütün kitabının ortadan kaldırmak üzere tasarlandığı şeyin bizzatihi kendisiyle bitirdi:

> Daha önce kendisine rakip ütopyaların ideolojiler olduklarını açığa çıkaran sosyalist düşünce, determinizm sorununu hiçbir zaman kendi pozisyonuna yönelik olarak ortaya koymadı. Bu yöntemi hiçbir zaman kendisine uygulamadı ve hiçbir zaman kendi mutlak olma arzusunu sorgulamadı. Buna karşın, burada da ütopyacı ögenin, determinizm duygusundaki bir artışla birlikte kaybolması kaçınılmazdır. Böylece ütopyacı ögenin, çok sayıda farklılaşan formları yoluyla (en azından politikada) kendisini tamamen ortadan kaldırdığı bir duruma yaklaşıyoruz. Eğer halihazırda varolan eğilimler izlenmeye ve bunlar geleceğe yansıtılmaya çalışılırsa, Gottfried Keller'in kehaneti –"Özgürlüğün nihai zaferi sonuçsuz kalacaktır"– en azından bizim için, uğursuz bir anlam kazanmaya başlar. (Mannheim 1936: 250)

Böylece Mannheim ideolojinin öldüğünü ya da ölmekte olduğunu söyledi. Marksizm onu teşhir etti ve onu gömdü. Herkes alkışlıyor! Ancak, ne yazık ki ütopya da ölüyor. Ve eğer ütopya ölürse, rasyonalizm kendi mahfolmasının nedeni olacak: "Böylece, uzun, dolambaçlı, fakat kahramanca bir gelişmeden sonra, tam da bilinçliliğin en yüksek aşamasında, tarihin kör bir kader olmaktan çıktığı ve giderek daha fazla, insanın kendi yaratımı haline geldiği bir sırada, ütopyaların terkedilmesiyle birlikte insan tarihi şekillendirme istencini ve bununla birlikte onu anlama yeteneğini yitirecek" (Mannheim 1936: 263)

II

Bunları çeşitli Marksizmlerle belirli bir ilişkiye sokmak için, ütopya kavramının çeşitli kullanışlarını biraz uzunca özetledim. Elbette Marksizm toplumsal bir hareketle bağlantılı bir dünya görüşü olarak, varoluşu boyunca sürekli saldırıya maruz kaldı. Ancak Marksizme, görünüşte oldukça çelişkili olan iki zeminde saldırıldı. Bir yandan (çok fazla) ütopyacı olduğu için, diğer yandan da yeteri kadar (ya da hiç) ütopyacı olmadığı için saldırıldı. Gördüğümüz gibi bu, ütopya kavramına yüklenen içeriğe bağlı olarak değişmektedir. Aynı zamanda Marksizmin nasıl tanımlandığına bağlı olarak da değişmektedir.

Benim görüşüme göre, üç Marksçı dönem varolmuştur. İlki, 1840'lardan 1883'te ölümüne kadar, Marx'ın kendi dönemidir. Bu, bizzatihi ölümü bir dönüm noktası olduğu için değil, fakat ölümü daha önceden varolan, ancak yaşadığı sürece formüle edilmesi olanaksız bir eğimilin gelişmesini olanaklı kıldığı için böyledir. Marx'ın ölümüyle birlikte "ortodoks Marksizm" dönemi başlar.

Ortodoks Marksizm garip, çok spesifik bir olgudur. Bu olgu, Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin (1880-1920) tarihsel deneyiminin artı Bolşeviklerin (1900-50) tarihsel deneyiminin ürünüydü. Kısaca bu olgu, deyim yerindeyse, Kautsky artı Lenin artı Stalin'dir. Ortodoks Marksizm göreli olarak sistemleştirilmiş bir fikirler kümesi haline gelmişti ve en kötü zamanlarında bir öğreti kitabına indirgenmişti. Ve bütün öğreti kitapları gibi, en dolaysız ve geçici politik sorunlara yanıt olarak, belirli bir sıklıkla gözden geçirilen, dışsal, değişmez bir hakikatler kümesi olmanın oldukça rahatsız edici niteliğini kazandı. Ortodoks Marksizm, Fransızca bir metafor kullanırsak, *yalnızca olayları anlatan tarihin* (histoire événementielle) prizmasından görülen *yapısal tarih*'ti (histoire structurale).

Ortodoks Marksizm, partilerin Marksizmiydi.[2] Ortodoks

2 Norbert Elias işte bu nedenle bana, "ortodoks Marksizm" adlandırması ye-

Marksizmin, platformu Marx'ın hiddetinin nesnesi olan Gotha Kongresi'nde doğduğu söylenebilir. 1959'da Bad Godesburg'da resmi bir gömme töreni yapılmak üzere, İkinci Enternasyonal'de yavaş fakat acısız bir ölüm yaşadı. Üçüncü Enternasyonal'de, Üçüncü Enternasyonal'in kendisi gibi, sarsıcı ve acılı bir ölüm yaşadı. (Örneğin, Portekiz Komünist Parti'sinde olduğu gibi) hayaletlerinin hâlâ yeryüzünün tek tük köşelerinde görünmesine karşın, 1956'daki 20. Parti Kongresinde, Kruşçev'in Gizli Raporunda ölümcül bir darbe aldı. Ortodoks Marksizmin öldüğünü söylerken, elbette bir ütopya olarak öldüğünü kastediyorum. Mannheim'ın, Marx'ın ideolojilerin maskesini düşürmesinin bütün modern ideolojileri güvenilmez ve dolayısıyla uygulanamaz hale getirmeye yettiği yolundaki oldukça naif varsayımına karşın, ortodoks Marksizm bir ideoloji olarak dikkate değer bir direnç gösterdi.

Üçüncü Marksçı dönem aşağı yukarı 1950'lerde başladı ve biz hâlâ bu dönemde yaşıyoruz. Bu binlerce Marksizm dönemi, "patlayan" Marksizm dönemidir (Lefebvre 1980). Bu dönemde yalnızca ortodoksluk varolmamakla kalmaz, fakat aynı zamanda herhangi bir versiyonun egemen olduğunu söylemek bile güçtür. Marksizm o kadar çok sayıda farklı dünya görüşünün üzerini örtmek için kullanılmaktadır ki, gerçekte içeriği çok sulandırılmış görünmektedir. Konstantin Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğunun resmi dini yaptığında meydana gelene koşut bir dilsel dönüşüme yaklaşıyoruz. Bir Hıristiyanlık cilasının eklenemeyeceği herhangi bir putperestlik var mıydı? Ancak yine de, binlerce Marksizm arasında, elbette hâlâ varolan kapitalist gerçeklik karşısında eleştirel olan, hâlâ, Mannheim'ın o kadar yerinde ortaya koyduğu gibi, dünyayı onsuz anlayamayacağımız bir ütopya arayışında (yenilenmiş bir arayış içinde) olan Marksist Marksizmler bile vardır.

---

rine, "partilerin Marksizmi" adlandırmasını kullanmanın, böylece bu düşüncelerin "maddi temellerinin" altını çizmenin daha iyi olacağını önermişti.)

Marx'ın döneminde hüküm süren Marksist ütopya, gerçekte More'un *Ütopya*'sıydı. Bu ütopya, ilk olarak ve öncelikle, mümkün bir insancıl alternatif adına kapitalist gerçekliğin bir eleştirisiydi –göreli olarak kısa bir tarihsel zaman dönemi içinde gerçekleşmesi için, yalnızca ilan edilmesi yeterli olan olası bir alternatif. Engels, Saint-Simon'a istediği her türlü saldırıyı yapabilirdi. Söylediği herşey neredeyse kelimesi kelimesine, bizzat Marx ve Engels'in yazılarının kendisi için geçerliydi. Gerçekte, Marx ve Engels, gördüğümüz gibi, More'un daha önce öncü yapıtında dile getirdiği, ahlaki, üretken, entellektüel bir ütopyaya ilişkin görüşlerinde olağanüstü derecede Saint-Simoncuydular (bkz. Meldolesi 1982).

Unutulmamalıdır ki, bu ilk Marksçı dönemin ütopyası esas olarak kiliyastik'tir. Bir gün işçi sınıfı ayağa kalkacak, devrimi yapacak ve devlet sönecektir. Bu 1848'de gerçekleşmediğinde, Marx zamanın neden henüz olgunlaşmadığı hakkında çok ayrıntılı, gelişkin ve ince analizler yazdı. Bu tür devrim, daha sonra bu ilk Marksçı dönemin ütopyacı ihtimallerinin tam bir simgesine dönüşen Paris Komünü'nde, gerçekleşmeye biraz daha fazla yaklaştı. Bununla birlikte, hepimizin bildiği gibi, Paris Komünü gelecekteki politik olayların bir habercisi değil, fakat kiliyastik sosyalizmin ölmeden önceki son girişimiydi.

Ortodoks Marksizm döneminin Marksizmi, özünde Marx'ın döneminin ütopyasını reddetti. Başvurulan hile, böyle söylemeden bunu yapmaktı. Bernstein en azından böyle yaptığını kabul etti. Kautsky, Lenin ve Stalin yüksek sesle Marx'ın döneminin ütopyasını reddettiklerini yadsıdılar, ama yine de bunu yaptılar. Bu şekilde, Marksizm kiliyastik bir kardeşliğin ifadesi olmaktan çıkarak, gerçek dünyada iş gören örgütlü partilerin ifadesi olmaya başladı. Elbette, bazen örgütlenme zorunlu olarak gizliydi. Buna karşın, partiler tamamen somut ve tamamen dünyevi bir amacı hedeflediler –devlet iktidarı, yani, belirli bir egemen devletin yönetim aygıtının denetimi.

Ortodoks Marksizmin ütopya hakkında kullandığı dil genellikle Engels'in diliydi. Ütopya, naif, sabırsız ya da hain başkalarının uygulanamaz önerilerini temsil ediyordu. Ütopya ideolojik bir aldatmacaydı. Parti kendisinde, arzuların tatmin edilmesini değil, rasyonel, belirli bir düzen içeren ve etkili bilimi cisimleştiriyordu. Elbette hangi tikel politikalar kümesinin en rasyonel, düzenlenmiş ve etkili olduğuna dair iç mücadeleler, en hafif tabirle, şiddetliydi. Bu herşeyden önce, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal arasındaki bölünmenin nedenini oluşturan şeydi.

Kavramın kendisini reddeden ortodoks Marksizmin bu partilerinde, herşeye karşın görülebilir bir ütopyacı zihniyet var mıydı? Evet, vardı, tam da Engels'in kitapçığında bulduğumuz gibi. Pek az tanımlanan, fakat açıkça varsayılan, yadsınmayan ütopya, tarihin sonuna, tam ufuk çizgisinin ötesine yerleştirilen mükemmel, sınıfsız toplumda ifadesini buluyordu. Oraya, partinin planladığı rasyonel, düzenli, etkili yol boyunca yürüyerek (hatta koşarak), şimdi ve burada ulaşılırdı. Şimdinin güncel politikaları üzerinde yoğunlaşılıyordu, bunlar politik dikkatin her derde çare olan nesnesi haline getiriliyordu ve ütopya kendisine göz kulak olacaktı. Bir gün ve aniden, devrimden sonra birkaç küçük zaman dilimi içinde, insanların yönetiminin yerini şeylerin idaresinin aldığının farkına varacaktık. Gözlerimizi ovuşturacak ve övgü dolu sözler söyleyecektik. Ama şu an için, yoldaşlar, partinin politik konumunu güçlendirmek yoluyla devrimi güvence altına alarak ve ilerleterek, şimdinin ağır çalışmasına dönelim.

Binlerce Marksizm döneminin Marksist ütopyası, kendini arayan bir ütopyadır. Ütopya görüşü, Mannheim'ın geliştirdiği aynı tür perspektifi yansıtmaktadır. Şimdiki görüşün yandaşları, ilk dönemin Marksist ütopyası hakkında, etkisiz olduğu ve dolayısıyla gerçek bir ütopya olmadığı üzerinde anlaşıyorlar. İkinci dönemin Marksist ütopyası hakkında ise, şimdi ve buradanın önemini ve ütopyacı ideolojinin eleştirilmesini kabul ediyorlar, ancak bu analizin

ortodoks Marksizme de uygulanmasında ısrar ediyorlar. "Gerçek, varolan sosyalizmin" bütün sonu gelmeyen eleştirilerinin ilişkili olduğu şey de bu değil mi?

Binlerce Marksizm döneminin Marksist ütopyası kendisini, Mannheim'ın kendi kavramlarını sunarken hedeflemiş olduğu gibi, bu ikilemlere çözüm olarak, etkili olan ve yalnızca bir ideoloji olmayan bir ütopya olarak sunmaya çaba gösteriyor. Ancak eğer bu yeni ütopyanın gerçeğe etkili, ideolojik olmayan bir "uygunluğu" gerçekten temsil edip etmediğinin nasıl bilineceği sorusu sorulursa, yanıtın, iddianın henüz kanıtlanmadığı olması gerekir. Fakat binlerce Marksizm dönemi henüz sona ermedi. Daha yeni başladı.

III

Marksizmin üç çağı basit bir tesadüf değildir. Marx'ın bize öğrettiği gibi, toplumsal hareketlerle ilintili olan düşünce kümeleri daha büyük tarihsel süreçlerin ürünleridirler. O halde Marksizmin üç çağının, kabaca paralel dönemlere ayrılan ve ütopyanın üç anlamı ya da kullanımıyla bağlantısız olmayan, sosyal bilimin üç çağıyla yan yana gerçekleşmesi bir sürpriz olarak görünmeyecektir.

Sosyal bilimin doğması uzun zaman aldı. Hıristiyan teolojisi Yunan felsefesini absorbe etmiş ve kendine bağımlı hale getirmişti. Hıristiyan Avrupa'da teolojiden ayrı bir bilgi kategorisi olarak felsefenin zor yeniden doğumu, tanımı gereği ebedi olmak zorunda olan teolojik hakikatlere karşıt olarak, modern dünyanın değişen, gelişen bir gerçeklik biçiminde analiz edilebileceği bir alanın yaratılması yolundaki uzun süren bir çabanın sonucu olarak gerçekleşti. Bu çabanın başarısının ölçüsü ve bu başarının sınırları şu olguda görülebilir: 18. yüzyılın sonundan itibaren, (genişliği günümüze kadar üniversitelerimizin en yüksek akademik diplomasıyla, doktora derecesiyle* övülen) felsefenin dökümlü

* Doktora derecesi İngilizcede Ph.D. olarak adlandırılmaktadır. Bunun açılımı ise, felsefe doktoru'dur. (–ç.n.)

elbisesinin altında toplanan herşeyin entellektüel özerkliği, Tanrı'nın varlığına biçimsel, alışılmış kalıplar içinde bir itaatten daha fazlasını gerektirmeyen bir şekilde, açıkça tesis edilmişti. Ancak sınırları şuydu ki, bu bilgi felsefe olarak kaldı, yani bu dünyanın analizinin, insani potansiyelin, doğru olan iyinin terimleriyle formüle edilmesi yönünde sürekli bir baskıya maruz kaldı. Böylelikle tarih öğretici tarihti ve toplumsal araştırma neyin yapılması gerektiği üzerinde yoğunlaştı. More'un *Ütopya*'sı, bu anlamda, bu ilk dönemin sosyal biliminin mükemmel bir örneğiydi. Fakat Rousseau'nun ve Hegel'in yazıları da böyleydi. Hatta, Marx'a kadar ve Marx dahil klasik ekonomistleri, bir sonraki dönemin başlangıcı olduğu kadar, sosyal bilimin bu felsefî döneminin en yüksek noktası olarak görmek muhtemelen en akıllıca yaklaşımdır.

Bir sonraki dönem bilimsel dönemdi. (Kavranışı değilse de) doğuş anı, hiç kuşkusuz Fransız Devrimiydi ve doğum travması oldukça derin oldu. Fransız devriminin dünyayı değiştirmesi, bizi dünyaya bakış tarzımızı değiştirmeye zorlamasından daha alt düzeydedir. 1789'dan 1815'e kadar meydana gelen olaylar, herkesin bilincinde kurumların dönüştürülebilir olduğuna dair derin bir etki bıraktı. Bu olaylar, aynı zamanda herkese, modern dünya-sisteminin global yapıları (dünya-ekonomisinin ağları, devletlerarası sistem, evrensel bilim kültürü) ve politik yerleşimleri (geliştirmeleri kendi çıkarlarına olan, sınırları ve özellikleriyle o tarihte oluşum halindeki ulus devletler) arasındaki giderilemez gerilimin önemini kavrattı.

Bir ütopya yaratmak için, ütopyayı betimlemekten daha fazlasını yapmak gerekiyordu. Böyle bir betimleme, gerçekte şimdi bir zaman kaybı olarak görülüyordu. Çalışma şimdi ve burada olan hakkında, rasyonel, düzenli, etkin bir biçimde yapılmalıydı. Bu, tarihin "gerçekte nasıl olduysa öyle" yazılması anlamına geliyordu. Bu, bilimsel – mantıksal, ampirik ve nicelikleştirilmiş olan toplumsal analiz anlamına geliyordu. Bu, şimdi isimler almaya ve her üniversitede

ve disiplinlerle ilgili derneklerin daha geniş ulusal ve uluslararası akademisinde kurumsallaşmaya başlayan, çeşitli disiplinlerde uzmanlaşmış ve mesleki eğitim almış bir araştırmacılar topluluğu anlamına geliyordu.

Sosyal bilim elbette ideoloji olarak ütopyanın reddedilmesini içeriyordu. Engels'in Saint-Simon'u sübjektif olmakla eleştirmesiyle, Weber'in değerden bağımsız bir sosyoloji için çağrıda bulunması arasında ne fark vardır? (Devrime giden tek anlamlı yol olarak amansız, süregiden parti faaliyetiyle birlikte) bilimsel sosyalizmin tek yorumlayıcısı olarak ortodoks Marksizmin partisiyle, (bilimsel hakikate giden tek anlamlı yol olarak yorulmak bilmeyen, devam eden araştırma faaliyetiyle birlikte) bilimsel yöntemin tek yorumlayıcısı olarak profesyonel sosyal bilimciler topluluğu arasındaki fark nedir? Sonunda, aynı örtük ütopya tam ufuk çizgisinin öteki tarafında yer alıyordu.

19. ve 20. yüzyılların entellektüel tarihi, sanki liberalizmle Marksizm arasındaki muazzam bir mücadeleymiş gibi yazılma eğilimi gösteriyordu. Liberalizm devlet yapılarına ve üniversitelere (özellikle de, sosyal bilimlere) egemendi ve Marksizm, (en azından 1917'ye kadar) devlet yapılarının dışında ve (en azından çok yakın bir tarihe kadar) büyük ölçüde üniversitelerin dışında yer alan muhalefeti temsil ediyordu. Ancak bu iki dev *dünya görüşünün* (Weltanschauungen) ortak olarak paylaştıkları çok sayıda ögeyi görmek, böylelikle gerçekte hem üniversite sosyal biliminin, hem de Ortodoks Marksizmin altında yatan ve muazzam liberal-Marksist uzlaşma olarak düşünülmesi gereken şeyi oluşturmak yerine, bunların arasındaki farklılıklara bakmak daha az ilgi çekicidir. Gerek sosyal bilim, gerekse Marksizm modern devleti, içinde toplumsal gerçekliğin meydana geldiği temel birim olarak almışlar ve her ikisi de bunu açık olmaktan ziyade, örtük olarak yapmışlardır. Her ikisi de bilimi, Baconcu-Newtoncu versiyonunda, tahayyül edilebilir biricik rasyonel dünya görüşü olarak ele almışlar ve her ikisi de kendilerini bunun yerine getirilmesine ada-

mışlardır. Hem sosyal bilim, hem de Marksizm, dünyanın başarılı bir biçimde yönetilmesini, entellektüel kriterler bakımından tanımlanan bir elitin çalışmasına bağlamışlardır. Ve herşeyin ötesinde, her ikisi de ilerlemenin en yüksek geçerliliğine inanmışlardır - istenen birşey olarak ilerleme, mümkün birşey olarak ilerleme, (Marksistler için devrim, evrimsel geçişin zorunlu bir uğrağı olduğundan) evrimsel birşey olarak ilerleme ve kaçınılmaz birşey olarak ilerleme. Ortak ütopyacı zihniyetleri, işte bu kaçınılmaz birşey olarak ilerleme düşüncesinde gizliden gizliye varlığını sürdürüyordu.

Bugün sosyal bilimin üçüncü döneminde bulunuyoruz. Bu dönemin belirli bir adı yok. Felsefi sosyal bilimden ve bilimsel sosyal bilimden sonra, sürecin yorumlanması olarak sosyal bilim biçiminde düşünülebilecek olan şeyin döneminde bulunuyoruz ya da böyle bir döneme giriyoruz. Sözkonusu dönemin ne zaman başladığını söylemek oldukça güçtür. İkinci Dünya Savaşından sonra bir tarihte, belki ancak 1960'larda başladı. Hâlâ büyük bir geçiş dönüşümündeyiz. Bu yeni sosyal bilim, bilimsel sosyal bilimin yaptığı gibi, aynı gerekçelere dayanarak, "felsefeyi" ideolojik ütopya olarak reddediyor. Fakat bilimsel sosyal bilime, siz de ideolojisiniz diyor. Gerçekten (yine aynı tema) etkili bir ütopya bulmaya çalışarak, ikilemlerin bir çözümünü arıyor – ne ahlaki olarak öğretici, ne de değerden bağımsız bir sosyal bilim; bize dünyayı "uyarlama"* imkanı tanımasındaki yeteneği bakımından gerçekten etkili bir sosyal bilim. Yeni sosyal bilim, "bir yöntem arayışına" girişmiş olan bir sosyal bilimdir.

Yeni sosyal bilimin başlangıç noktası, ikinci dönemin liberal-Marksist uzlaşmasında örtük olarak varolan ütopyanın reddedilmesidir. Analiz biriminin kendisi, üzerinde düşünülen bir nesneye dönüşüyor. Bu üçüncü dönem, bilimin biricik savunulabilir versiyonu olarak Baconcu-Newtoncu

* Adjustment. (–ç.n)

bilim hakkında kuşkucudur.[3] Bilimsel faaliyetin nesnesi olarak, evrensel yasaların öne sürülmesi yerine, bir tür denetimli yorumlamayı görüyor. Bilim adamları topluluğunun, çıkarlarını temsil ettiklerini iddia ettikleri kitlelerden bütünüyle yalıtılmasını kuşkuyla karşılıyor. Bununla birlikte, bunu, bilimsel düşünceyle politik eylem arasındaki ayrımı yadsımaksızın yapıyor. Ve herşeyden önce, bizim genel kabul gören ilerleme görüşümüze belirli bir kuşkuyla yaklaşıyor. Bunu, ilerlemenin gerçekten mümkün, hatta istenen birşey olduğunu yadsıyan bir yeni-muhafazaraklık adına değil, fakat ilerlemenin evrimsel ve kaçınılmaz olduğu düşüncesine karşı çıkarak yapıyor. Mümkün, ancak kaçınılmaz olmayan birşey olarak ilerleme; mümkün, ancak kaçınılabilir birşey olarak gerileme – bu, ütopyaya ilişkin bütün tartışma konularını yeniden açıyor, tarihsel seçimin imkanını yeniden var ediyor, gerçekte zorunluluğunu dayatıyor. Tek sorun şu ki, bu seçim hiçbir şekilde kolay değildir.

IV

Şu halde çeşitli ütopyalar, çeşitli Marksizmler, çeşitli sosyal bilimler hakkında hangi sonuca varıyoruz? Herşeyden önce, ütopyaların, Marksizmlerin, sosyal bilimlerin bu üçüncü döneminde, ikinci dönemde edinilen bilgeliğe güvenemeyeceğimiz sonucunu çıkartıyoruz. Kuşkusuz orada bilgelik vardır, ancak bu bilgeliği kullanılabilir formlarda yeniden biraraya getirmek için, onu çok küçük parçalara ayırmamız gerekmektedir. Böyle yapmamak, sadece, hem ortodoks Marksizmin, hem de bilimsel sosyal bilimin 1960'larda kendilerini buldukları muazzam çıkmaz sokağa bir kez daha girmek olur.

İkinci olarak, doğrudan ütopyalarımız üzerine düşünmeliyiz. Mannheim, eğer ütopyalardan vazgeçersek, rasyonel

3 Bu bakımdan, yeni sosyal bilim, fizik bilimlerindeki bir hareketle birleşiyor. Bkz. Prigogine ve Stengers (1984).

istençten de vazgeçmiş oluruz sonucuna varmakta kesinlikle haklıydı. Ayrıca, aynı zamanda etkisiz bir ütopyanın bir ütopya olarak adlandırılmayı haketmediğini söylerken de haklıydı. Ancak sanki bir anlamda alternatif şeylermiş gibi, ideoloji ve ütopyayı karşı karşıya getirerek, muhtemelen bizi yanlış bir biçimde yönlendirdi.

Ütopyalar her zaman ideolojiktir.[4] Bu noktada, herhangi bir zamanda tarihin bir sonu olabileceğine, ideolojilerin artık varolmayacağı bir dünya olabileceğine inanılmasında içerilen örtük ütopyada yanıldıklarının hatırlanması koşuluyla, Engels (ve Marx) haklıydı. Eğer ilerleme göstermek istiyorsak, bana göre çelişkiyi, yalnızca toplumsal gerçekliğin açıklanmasında anahtar bir kavram olarak kabul etmekle yetinmemeli, aynı zamanda (ortodoks Marksizme yabancı bir varsayım olarak) çelişkinin kaçınılmaz sürekliliğini de kabul etmeliyiz. Ütopyamız bütün çelişkilerin ortadan kaldırılmasını değil, fakat maddi eşitsizliğin kaba, vahşi, gereksiz sonuçlarını yeryüzünden silmeyi hedeflemelidir.

İşte bu anlamda, daha iyiyi her zaman varolan gerçeklik karşısında eleştirel bir biçimde tanımlayarak, ütopya bir süreçtir. Böyle bir tanım, doğası gereği, hiçbir zaman (az sayıdaki) bazıları tarafından (çok sayıdaki) başkalarının adına gerçekleştirilemez. Bu ancak, çok sayıda olanlar tarafından, kendi adlarına yapılabilir. Eğer birileri bu görüşün ütopyacı olduğunu düşünüyorsa, evet öyledir; ancak Mannheim'ın kullandığı anlamda, etkili, rasyonel dönüşümün bir failinin görüşü olarak. Buna karşın, ne toplumsal olarak bağımsız bir entelijansiya, ne bir parti, hiçbir parti bu dönüşümü gerçekleştiremez – diğer yandan bu, bunların

4 Burada Norbert Elias'ın, neden Mannheim'ın ütopyayı ideolojiden farklı birşeymiş gibi tartışmak istediği konusundaki değerlendirmesini aklımızda tutabiliriz: "Sık sık Mannheim'ın, bütün teorilerin ideolojik olduğu kavrayışına karşın, elbette aynı zamanda ideolojik bir niteliği olan ütopya kavramına ideolojilerin dışında bir tür özel bir konum atfetmesinin, sosyalizmi bir ideoloji olarak görecelileştirmesinin sonuçlarından, sosyalizm için içgüdüsel bir çıkış yolu aramasından kaynaklandığından kuşkulandım" (Elias 1984: 36).

hiçbir rol oynayamayacakları demek değildir.

Önümüzdeki görev tam olarak, entelijensiyanın faaliyetlerini (yani, sosyal bilim) ve politik örgütlenmelerin faaliyetlerini, tarihsel seçimleri gerçekleştirmeyi varsaymak yerine, birbirleriyle gerilim içinde ve birlikte çalışarak, bunları aydınlatacakları bir çerçeveye yerleştirmektir. Bu durumda, üçüncü dönemin sosyal biliminin ve binlerce Marksizm döneminin Marksizminin karşı karşıya oldukları entellektüel ve toplumsal görevler ne ölçüde farklıdır? Bana göre, özdeş değilse de, benzerdirler ve örtüşmektedirler. Politik görev, ütopyacı olması anlamında, gerçekten sonuç verecek bir değişim stratejisini yeniden oluşturmaktır. Mevcut stratejilerimiz gerçek anlamda sonuç vermediler ve bizi içinden çıkmakta olduğumuz tarihsel sistem kadar eşitliksizçi ve bir o kadar daha az özgürlükçü yeni bir tarihsel sisteme yönlendirme tehdidi oluşturdular. Entellektüel görev, A'nın hiçbir zaman A olmadığı, çelişkinin içkin olduğu, bütünün parçadan daha küçük olduğu ve yorumlamanın objektif olduğu, kavranamaz olanı –süreci– kavrayacak bir metodoloji yaratmaktır. Bu çok fazla ütopyacıdır, ancak yalnızca böyle bir entellektüel ütopya, politik ütopyayı olanaklı kılacaktır. İki görev karşıttırlar ve dolayısıyla birbirlerinden ayrılamazlar.

BÖLÜM V

BRAUDEL'E YENİDEN DÖNMEK

13. FERNAND BRAUDEL, TARİHÇİ

"konjonktür insanı"
("homme de la conjoncture")

Annales geleneğinde, bütün tarih yazımı *sorun-tarih* (histoire-problème) olarak örgütlenmelidir.[1] Fernand Braudel ve onun tarih yazımı hakkındaki bir değerlendirme, onun *sorunuyla* (problème) işe başlamalıdır: Fransa'da (ve dünyada) kurumun egemen ideolojisine karşı Braudel'in başarısını – Annales okulunun başarısını – nasıl açıklayabiliriz ve bu başarının Fernand Braudel'in yönettiği ve protesto ettiği yeni bir kurumun yaratılmasına yol açmasını nasıl açıklayabiliriz?[2]

1 Bu kod ifadenin orijinal kullanımını bulamadım. Büyük bir ihtimalle, Lucien Febvre'in bir icadı olsa gerek. Febvre'in tipik bir önermesi şöyledir: "Bir sorun ortaya koymak, tam olarak bütün tarihin başlangıcı ve sonudur. Sorunlar olmazsa, tarih de olmaz" (Febvre 1953d: 22). *Annales ESC.*'i tanıtan başyazıda Febvre "otomatik değil, fakat problematik olan tarih sunmayı" vaadetmişti (Febvre 1953c: 42). Serilere dayanan tarihin değerli niteliklerini tartışırken, François Furet "Bunun bir *anlatı-tarih* (histoire-récit) yerine, *sorun(lar)-tarihi* [histoire-problème(s)]" olduğunu ileri sürmüştü (Furet 1971: 71).

2 Braudel'in farklı "sorunları" ortaya koyan diğer düşünceleri şu kitaplarda bulunabilir: Hexter (1972), Kinser (1981) ve Stoianovich (1976).

Annales bize bir *soruna* yanıt vermenin yolunun *düşünülmüş tarih*'le (histoire pensée) olduğunu ve *anlatan tarih*'le (histoire historisante) olmadığını (yani, kronolojik bir tarih yerine, analitik tarihle) öğrettiği için, yanıtımı Braudel'in ortaya koyduğu toplumsal zamanlar üçlemesinin terimleriyle oluşturacağım: Yapı, *konjonktür* ve olay (Braudel 1972a). Biyografide bile, olayların "toz"[3] olduklarını ve sonunda açıklama olarak işe yarayan şeyin, yapının ve *konjonktürün* bileşimi olduğunu aklımda tutmaya çalışacağım. Aynı zamanda, çok uzun zamanın (yani, ebedi, tarihdışı zaman) çok büyük bir ihtimalle gerçek olmadığını aklımda tutmaya çalışacağım ve onu kullanmamak konusunda dikkatli olacağım. Braudel'in başyapıtı *Akdeniz* üç zamansallığı şu sırada ele almaktadır: Yapı, *konjonktür* ve olay. Bunun kitapta ciddi bir hata olduğuna inanıyorum ve Braudel eğer olaylarla başlayıp, daha sonra yapıyla ilgilenseydi ve *konjonktür*'le sona erdirmiş olsaydı, kitabın açıklayıcı inandırıcılığının artmış olacağını düşünüyorum. Buna inandığım için, burada bu sırayı izleyeceğim ve Fernand Braudel'in yaşamındaki olaylarla başlayacağım.

Fernand Braudel 1902 yılında, Doğu Fransa'da küçük bir kasabada doğdu. Bize "köylü bir aileden" geldiğini söyler (Braudel 1972b :449), ancak babası bir matematik öğretmeniydi (bu, kendi kuşağının birçok tarihçisinden farklı olarak, neden kesin rakamlardan ve aritmetik hesaplamalardan korkmadığını açıklayabilir). Her ne olursa olsun, "köylü bir aileden gelmesi", yaşamı boyunca tarımsal üretim kalıplarıyla ilgilenmesinde kendini göstermişe benzemektedir. Braudel bize, kendisinin (ve *Annales* okulundan diğerlerinin), Fransa'nın, "Almanya'ya kapı komşusu" olan bir bölgesinden geldiğini hatırlatır (Braudel 1972b: 467). Bu yakınlık Almanya'daki bilgi birikimine yaşamı boyunca

3 Braudel *Akdeniz*'in III. bölümünün başında şunu söyler: "Olaylar tozdur" ["Les événements sont poussière"] (Braudel 1966: cilt 2, 223). İngilizce basımda, bu şöyle çevrilmiştir: "Olaylar, tarihin uzun süreli önemleri olmayan olgularıdır" (Braudel 1973: cilt 1, 901).

sempatik bir ilgi duymasına yol açmıştır ve bir esir kampındaki beş yıl bile bu ilgiyi ortadan kaldırmamış görünmektedir. Hangi nedenle olursa olsun, Alman tarihsel düşüncesinin Braudel ve *Annales* üzerinde oldukça büyük bir etkisi olmuştur – ancak Gustav von Schmoller'in Almanya'sının;, Leopold von Ranke'nin Almanya'sının değil: Buyuran Almanya yerine, protesto eden Almanya. Ve son olarak "Akdenizi tutkuyla sevdim, belki de bir kuzeyli olduğum için" (Braudel 1973: cilt 1, 17). Yalnızca şiirsellik mi? Belki, ama belki de bu, psikolojik düzeyde, Braudel'in tarihsel imgelemini oluşturan, kendi bölgesinden uzaklaşmasının bir ifadesidir.

Doçentlik sınavından sonra, ilk öğretim görev yerinin on yıl kadar kaldığı Cezayir'de olması Braudel'in şansı oldu. Cezayir'deki bir merkezdendir ki, İspanya Kralı II. Philip hakkındaki diplomatik tarih çalışması, içine 16. yüzyılın *konjonktürlerini* yerleştireceği fiziksel-zamansal bir yer olarak Akdeniz'i daha geniş ve çok farklı incelemesine doğru serpilip gelişecekti. Braudel Cezayir'de, İspanya ve belki de Avrupa üzerine farklı bir perspektif geliştirdi. Cezayir'de on yıldan daha uzun bir süre kaldıktan sonra, Avrupa'sını bir bütün olarak görmek üzere, yalnızca Avrupa'sı dışında ayakta kalma becerisini derinleştiren Brezilya'da birkaç yıl geçirdi. Brezilya'dan dönüşünde, *Annales*'in ortak kurucusu Lucien Febvre'le aynı, nispeten küçük bir gemide tesadüfen yolculuk etmeye başlayınca, yaşamı derin bir biçimde değişikliğe uğradı. Çünkü Febvre'le gemi arkadaşlığı hızla dostluğa dönüştü ve dönüşte Paris'e gitmesine ve *Annales* okuluyla doğrudan örgütsel bir bağ kurmasına yol açtı. Bu arkadaşlık aynı zamanda Febvre'in, tezinin temel vurgusunu Philip II'den Akdeniz'e kaydırması yolundaki "düşüncesiz tavsiyesine" neden oldu.[4]

4 Lucien Febvre (1950: 217). Febvre, Braudel'e yazdığı bir mektuptan aşağıdaki alıntıyı yapıyor: "*Philip II ve Akdeniz*, güzel bir konu. Ancak neden *Akdeniz ve Philip II* değil? Bu da, başka bir mükemmel konu. Çünkü, iki başkahraman, Philip ve İç Deniz arasındaki benzerlik aynı düzeydeki bir benzerlik değil."

Fransa'nın 1940'taki yenilgisi Fernand Braudel'i esir düşmüş bir ordu subayı haline getirdi. Bütün savaş boyunca, son olarak Lübeck'de, Alman askeri hapishanesinde kaldı. Ve orada bile insanlara öncülük eden birisi oldu. Hapishane avantajlı bir ortama dönüştü. Çünkü hapishane tezini yazması için Braudel'e mecburi bir zaman verdi. Doğru, notları ve arşiv kayıtları yoktu. Fakat Febvre ona kitaplar gönderdi ve Braudel de görmesi için Febvre'e bir kitabın elyazmasından bölümler gönderdi. Yıllar sonra, bir İtalyan tarihçisi, Braudel'in *Akdeniz*'i hapishanedeyken yazdığını öğrendiğinde, bu olgunun *Akdeniz*'i neden her zaman bir "tefekkür kitabı" olarak düşündüğünü açıkladığını heyecanla ifade etti. (Braudel 1972b: 453). Her ne olursa olsun, Braudel'in kendisi bize bir hapishane yaşamının olaylarının kitabını nasıl etkilediğini söyler: "[Olayları] geride bırakmak, reddetmek, yadsımak zorundaydım. Olaylara, özellikle rahatsız edici olanlara lanet olsun! Tarihin, kaderin daha derin bir düzeyde yazıldığına inanmalıydım" (Braudel 1972b: 454).

Savaştan sonra, ustasının, Lucien Febvre'in yolunu izleyerek, Braudel hem Sorbonne tarafından reddedildi, hem de *Collège de France*'a atandı. Akademik güç olmaksızın saygınlık. Bu da bir çeşit şanstı, çünkü –Febvre ve Braudel için– çalışmaları açısından güvenli bir örgütsel merkez oluşturmak için üniversite dışına bakmaları gerektiği anlamına geliyordu. Bu merkez, École Pratique des Hautes Études'ün VI. *Bölümünde*, 1870'lerden beri yetkili kılınan, fakat Febvre ve Braudel tarafından ancak 1948'de etkin hale getirilen bir yapıda bulunacaktı. VI. *Bölüm* gelişti ve 1963'te Braudel tamamlayıcı bir kurum olarak Maison des Sciences de l'Homme'u kurdu. 1968'de Mayıs başkaldırısı meydana geldiğinde, Braudel ve *Annales*, oldukça beklemedikleri bir biçimde, kendilerinin büyük ölçüde yerleşik kurum olarak algılandıklarını gördüler. Braudel kriz aylarını göreli bir başarıyla geçirdi. Bununla birlikte, bundan kısa bir süre sonra, "Kurumunu" oluşturan üç yapıdan ikisin-

den çekildi. 1969'da *Annales ESC*'nin yayıncılık denetimini "yeni" (yani, Braudel-sonrası) *Annales*'e bıraktı. 1970'te, kısa bir zaman sonra yeni bir üniversiteye, École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS)'e dönüştürülen VI. *Bölümün* Başkanlığından istifa etti. Yalnızca Maison des Sciences de l'Homme'un yöneticisi rolünü koruyarak, Braudel, birçoklarının yeni Annales'de ve EHESS'de gördükleri *ufalanma*'yla (émiettement) özdeşleşmekten kaçındı.[5]

Bütün bu dönüm noktaları yalnızca şans eseri miydi? Tabii ki hayır. Elbette Fernand Braudel *talihi* (fortuna) yakalayan bir insandı, bir kere değil, fakat karşısına çıkarıldığı her seferinde. Bir kişi şans eseri dünya sosyal biliminin önde gelen bir şahsiyeti haline gelmez. Ancak *talihi* yakalamak yalnızca yakalama istencini değil, ancak yakalanacak *talihi* de gerekli kılar. Yakalanacak *talih*, *konjonktürde* yer alır ve *konjonktürü* değerlendirmek için, bizim onu yapı içine yerleştirmemiz gerekir. O halde gelin yapıya dönelim ve daha sonra *konjonktüre* doğru ilerleyelim.

Avrupa dünya-ekonomisinin 1600'den 1750'ye kadar süren uzun "durağanlığı" ekonomik rollerin coğrafi olarak esaslı biçimde değişmesine yol açtı. Hollanda hegemonyasının sona ermesini, Britanya ve Fransa arasında, hiçbir zaman olmadığı kadar sıkı bir biçimde bütünleşmiş üretim

5 "Emiettement" (Ufalanma) ya da "dağılma", "histoire-problème" gibi, herkesin kullandığı ve kaynağını kesin olarak çok az kişinin bildiği bir terimdir. Buna karşın, Jacques Revel 28 Eylül 1979 tarihli bir mektupta bana görüşlerini yazdı: "Bana "émiettement" teriminin kökenini soruyorsunuz. Orijinal versiyonu, Gallimard tarafından basılan *Bibliothèque des histoires* için Nora'nın tanıtım yazısı olarak yayımladığı ve "Tarihin patlamasını yaşıyoruz" ifadesinin yer aldığı küçük metinde bulunabilir. 1970'ten itibaren araştırmanın gelişmesini nitelendirmeyi amaçlayan bu formüle, hem bütünsel tarihin savunucuları (özellikle Braudel), hem de üniversite solu (Chesneaux) tarafından olumsuz bir tepki gösterilmişti. Ben "patlama" teriminin yerine "ufalanma" (ya da "küçük parçalardan oluşan tarih") terimini geçirenlerin onlar olduğunu düşünüyorum." Aynı zamanda "The Impact of *Annales* School on Social Sciences", Review, 1, 3/4 (Kış-İlkbahar 1978)'de geçen tartışmaya, özellikle Jacques Revel ve Traian Stoianovich'in katkılarına bakınız.

süreçlerini bağlayan dünya ticaretinin şimdi oldukça iyi eklemlenmiş ağının denetimi için, 1689'da başlayan ikinci bir yüzyıl savaşı izledi. Britanya'nın Fransa'yla bu rekabetçi mücadeleyi 1763'ten itibaren kazandığı ileri sürülebilirse de, 1815'e kadar Fransa'nın bozgunu kabul ettiği söylenemez. Yalnızca ekonomik ve askeri açıdan değil, fakat politik bakımdan da, bir kez Britanya hegemonyası 1815'ten sonra sağlandığında, bunu sözkonusu hegemonyayı kültür ve ideoloji alanlarında sağlamlaştırmak ve haklılaştırmak yönünde bir hamle izledi. 19. yüzyıl ortası "evrenselleştirici-bölümlere ayırıcı"* düşünce olarak adlandırılabilecek şeyin zaferine tanık oldu. Elbette bu perspektifin çok sayıda varyantları vardı, ancak her bir varyantın özü bir çift öncüldü: Bilgiye giden yol tikelle başlar ve soyut olanla sona erer –"evrenselleştirici düşünce"; gerçek dünyadaki ayrı ayrı, paralel süreçleri yansıtan bilginin farklı "bölümleri" için, ayrı ayrı, paralel yollar vardır– "bölümlere ayırıcı düşünce."

"Evrenselleştirici düşünce" görünürde karşıt, gerçekte ise yapısal olarak paralel olan başlıca iki biçime büründü. Biçimlerden birisi, ampirik gerçekliğin betimlenmesiyle başlanarak, tümevarım yoluyla, bütün zaman ve mekanda geçerli olan soyut yasaların, hakikatlerin formülasyonuna ulaşılabileceğini öne sürdü. Bu modern sosyal bilimin ideolojisi haline geldi. (Aynı zamanda modern fizik ve biyoloji bilimlerinin de ideolojisine dönüştü, ancak bunları tartışmanın dışında bırakıyorum.) 19. yüzyılda, bu ideoloji merkezi alanını İngiliz düşüncesinde buldu; burası oldukça uygundu, çünkü Britanya o tarihte dünyanın bütün başlıca kurumsal ağlarını merkezileştiriyordu.

"Evrenselleştirici düşüncenin" ikinci biçimi de ampirik gerçekliğin betimlenmesiyle başladı, fakat –az ya da çok güçlü bir biçimde, bu betimlemelerin herhangi bir şekilde ötesine geçilmesi ihtimalini yadsıyarak– orada durdu. Bu ikinci biçim, bütün tikellerin eşit olması anlamında "evren-

* "Universalizing-sectorializing". (–ç.n.)

selleştiriciydi"; dışsal etkenlerle *yapılandırılmış* farklılıklar yoktu. Bu yaklaşım, birçok modern tarihçinin (ve antropologların bir bölümünün) ideolojisine dönüştü. 19. yüzyılda merkezi alanı Almanya, yüksek rahibi Ranke'ydi ve tarih için çağrısı "*gerçekte nasıl olduysa öyle*" (wie es eigentlich gewesen ist) yazılması idi. Bu yer uygundu. Bağımlı düşünce metropolün dışındadır, fakat serpilip gelişmesini desteklemesi için güçlü bir yarı-çevre devletin kurumsal merkezlerine gereksinmesi vardır. 19. yüzyılın sonlarında, hatta 20. yüzyılda, "evrenselleştirici düşüncenin" bu iki biçiminin savunucuları, nomotetik ve idiyografik disiplinler arasında, temel olduğu iddia edilen büyük bir tartışmaya girişme gösterisi yaptılar; ama argüman esas olarak bir saptırmaydı.

Bilginin bölümlere ayrıldığı ve paralel olduğu biçimindeki ikinci öncül, sosyal bilimlerde çeşitli "disiplinlerin" doğmasına yol açtı. 18. yüzyılda felsefe, etik ekonomi, politik ekonomi terimlerinin hepsi kapsayıcı ve örtüşen (yani, hepsi bir bilgi gövdesinin parçaları olan) betimleyici terimlerken, 20. yüzyıldan itibaren yalnızca "tarih" "sosyal bilimlerden" oldukça farklı hale gelmekle kalmadı, "sosyal bilimler" de en az beş ayrı disipline bölündü: Antropoloji, ekonomi, coğrafya, politika bilimi ve sosyoloji. Ayrılma sadece entellektüel değil, aynı zamanda idari idi. Ayrılma "evrenselleştirici düşüncenin" terimleriyle haklı gösterilmişti. Genel yasalar aradığımıza göre, gerçek dünyanın her bir bölümü için uygun olan yasaları bulmalıydık ve bu yasalar biçimsel olarak paralel olsalar da, esas olarak ayrıdırlar ve ayırdedilebilirler. İdiyografik varyasyonu savunanlar ise, bu önermeyi yalnızca şunu demek üzere değiştirdiler: Genel yasalar olanaksız olduğuna göre, betimlemelerimizi dar bir biçimde dolaysız bilginin alanlarıyla sınırlandırmalıyız; bu da yalnızca bilginin "bölümlere ayrılmasına" değil, aynı zamanda her bir disiplinin içinde, özellikle tarih ve etnografyada, aşırı ölçüde uzmanlaşmaya yol açtı.

Britanya hegemonyasından faydalananların böyle bir öğ-

retiden nasıl bir avantaj çıkardıkları açıktır. "Evrenselleştirici düşünce", şu kaba (kaba, fakat yine de etkili) tercümeye yol açtı: Britanya yolu, evrensel bir yolun modeliydi. Bu tezin iki içerimi oldu: Britanyalıların yararlandıkları avantajlar, kendi elde ettikleri avantajlardı; ve eğer başkaları paralel avantajlar elde etmek istiyorlarsa, zorunlu olarak Britanyalıları taklit etmeliydiler. Bu "tarihin Whig yorumu", örtük olarak yerdikleri arasında bile, olağanüstü derecede yaygın hale geldi. Bu öylesine rahatlatıcı ve etkili bir ideolojiydi ki, 20. yüzyılda ABD Britanya'nın hegemonik rolünü üstlendiğinde, Amerikalı akademisyenler basitçe ideolojiyi baştan sona kabul ettiler.

"Bölümlere ayırıcı düşünceye" gelince, onun amacı negatifti. Analizin herhangi bir biçimde bütünü görmesini ve herhangi bir biçimde gerçek tarihsel dünyanın diyalektik akışını kavramasını engelledi. Böylelikle, herhangi birisinin dünya-sistemini ayakta tutan temel yapıları görmesini çok daha güçleştirdi, dolayısıyla bu yapıları değiştirmek üzere örgütlenmeyi de daha fazla zorlaştırdı.

Zor, fakat imkansız değil. Gerçekte "evrenselleştirici-bölümlere ayırıcı" düşünceye karşı belli başlı üç direniş akımı gelişti. İlki, anayurdu List'den Schmoller'e kadar Almanya olan *Staatwissenschaften* (politika teorileri) idi. Mesajı özünde çok basitti: Liberal, serbest ticarete dayanan Britanya, başka herhangi bir ülkenin izleyebileceği veya izlemesi gereken bir model değildi. Dünyanın farklı bölgelerinin toplumsal kalıpları, zorunlu olarak farklı kurumsal yapılara yol açan kendi farklı tarihlerinin sonucuydu ve bu farklı kurumsal yapılar da farklı çağdaş toplumsal süreçleri belirliyorlardı.

Bu ilk direniş akımı, modern dünyada devlet yapılarının merkezi rolünü vurgulamak üzere *Staatwissenschaften* (politika teorileri) olarak adlandırılmıştı. Örtük olarak gerçekte devletin, merkezin (bu durumda, Büyük Britanya) ekonomik, politik ve kültürel egemenliğine karşı, dünya ekonomisinin hegemonik-olmayan alanının temel bir savunma

mekanizması olduğuna inanılıyordu. Bu argüman, savunucularının hem ulusal, hem de yapısal olan, kendine has özellikler tanımlamaya çalışmalarına (dolayısıyla, "evrenselleştirici düşünceye" her iki versiyonunda da saldırıyorlardı) yol açtı. Anahtar terimleri – *Nationalökonomie* (ulusal ekonomi) ve *Volkswirtschaft* (geleneksel ekonomi) – bu kaygıları yansıtıyordu.

Akademiyi kuşatan temel entellektüel tartışmanın – ve büyük ölçüde aldatıcı nomotetik-idiyografik mücadelesinden çok daha derin olan bir tartışmanın – *Methodenstreit* (yöntem kavgası) olması tesadüf değildir. Bu tartışmada, Avusturya-Macaristan başbakanlığında resmi görevli olan Carl Joseph Menger, 1870'te Schmoller'in Alman tarihsel okuluyla mücadeleye girişti. Birbirini izleyen Avusturya Savaşında yaptıkları gibi ve esas olarak aynı nedenlerden ötürü, Avusturyalıların Prusyalılara karşı sembolik olarak İngilizlerden yana tavır koydukları sözkonusu tartışmada, Menger, açıkça Alman akademi dünyasında kendilerine yapılan çok ciddi bir saldırı olan şeye karşı "evrenselleştirici" öncülleri savundu.

Biraz daha geç ortaya çıkan ikinci direniş akımı, bizim *Annales* okulu olarak adlandırdığımız okuldu. Fransız tarih yazımı, bilinçli olarak Rankeci modele dayanan ve ampirik veriler, ilk elden kaynaklar ve politik ve diplomatik tarih üzerinde yoğunlaşan bir derginin, 1876'da *Revue historique*'in kurulmasıyla çağdaş anlamda bir "disiplin" haline geldi. Daha sonra Febvre bu tarih yazımını, "diplomatik tarihe dönük aşırı tutkularının 'Ah, eğer onu daha dikkatli incelemiş olsaydık, bugün olduğumuz yerde olmamamız gerekirdi' duygusunu yansıtan, 1870'te bozguna uğrayanlar tarafından yazılan tarih" olarak tanımlayacaktı (Febvre 1953a: vii). Nasıl Gabriel Monod ve Emile Bourgeois kendi tarih yazımı modellerini Leopold von Ranke'den aldılarsa, Lucien Febvre ve Marc Bloch da 1929'da yeni dergilerinin adını, *Annales d'histoire économique et sociale*'i,* neredeyse

* Ekonomik ve toplumsal tarih yıllığı. (–ç.n.)

doğrudan bir tercümeyle Schmoller geleneğindeki Almanya'nın önde gelen dergisinin başlığından seçtiler: *Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte.** Elbette "*Annales* geleneği" derginin 1929'daki kuruluşundan daha öncesine uzanmaktadır ve genellikle Henri Berr ve *Revue de synthèse historique'*e kadar geriye götürülmektedir.

Annales okulu "parçalara ayrılmış düşünceye" karşı bütünselciliği** - aldatıcı politik görünüşe karşı ekonomik ve toplumsal kökleri, *olaysal* (événementielle) olana karşı *uzun süreyi* (longue durée), "bölünmüş insana" karşı "bütünsel insanı" öne sürdü.[6] Ve "evrenselleştirici düşünceye" karşı, ateşini, Fransa'da oldukça yaygın olan idiyografik varyant üzerinde yoğunlaştırdı. Kronolojik anlatıya karşı, nicelikleştirilmiş eğilimlerin incelenmesini, tarihsel biricikliğe duyulan inanca karşı, tarih ve "sosyal bilimlerin" kaynaştırılmasını ve *anlatan tarihe* karşı, *yapısal tarihi* savundu. Eğer *Annales* "evrenselleştirici düşüncenin" nomotetik varyantına saldırmak için daha az zaman harcadıysa, yine de Braudel'in Lévi-Strauss hakkındaki çeşitli eleştirilerinde görülebileceği gibi, bu varyantın da diğeri kadar meşruluktan yoksun olduğuna inandı.[7]

Unutulmaması gerekir ki, *Annales* okulunun isyankar düşüncesinde, onu ayakta tutan ve sonuç olarak gelişmesini sağlayan, oldukça büyük dozda bir milliyetçilik vardı. Bu duygu, yine de içtenlikle hissedilen ve cömertçe ifade edilen Fransız kültürünün uluslararası güveninin, kendine özgü biçimde Fransız olân kanallarını açıklamaktadır ve aynı zamanda neden bu kültürün büyük uygulayıcılarının günümüze kadar Fransızlar olarak kaldıklarına da açıklık ka-

---

* "Toplumsal ve Ekonomi Tarihine ait üç Aylık Kitap". (-ç.n.)

** Holism. (-ç.n.)

6 Son anti-tez Febvre'in yazılarında değil, Ernest Labrousse'un yazılarında yer almaktadır, (Labrousse: 1970: 740).

7 Bkz. Braudel, (1972a: 32-35; 1978: 247). Son metinde Braudel şöyle demektedir: "Lévi-Strauss [her zaman] tarihe karşı kayıtsız kaldı ve tarihten etkilenmedi. Tarihin ne olduğunu bilmiyor ve bilmek istemiyor.... Gelişmeyen, bir tarihi olmayan, ilkel olsa bile, hiçbir toplum yoktur."

zandırmaktadır (Huppert 1978). (Karşılaştırılabilir önermeler *Staatwissenschaften* hakkında da ileri sürülebilir.) Milliyetçilik entellektüel bir saik olarak genellikle saygı duyulan birşey değildir, ancak kültürel milliyetçiliğin bu biçimde negatif olarak değerlendirilmesinin kendisi, dünya-sistemindeki hegemonik güçlerin kültürel egemenliğinin bir parçasıdır. *Annales* okulunun milliyetçiliği, sistem karşıtı direnişin bir odağı olarak iş görebilme yeteneğini ayakta tutan temel tutkuyu sağlamıştı.

Üçüncü büyük direniş okulu, akademi dışında, (en azından 1970'lere kadar) işçi sınıflarının sistem karşıtı (anti-kapitalist) hareketleri içinde gelişen Marksizmdi. Marx başından beri "evrenselleştirici düşüncenin" temel bir felsefi öncülüne, insan doğası kavramına saldırdı (Ollman 1971: bölüm II). İnsan davranışının bireysel değil, toplumsal olduğunu, tarihsel kökleri olduğunu ve tarihe aşkın olmadığını, fakat bununla birlikte yapısal olarak analiz edilebilir olduğunu öne sürdü – "bütün tarih sınıf mücadelesinin tarihidir." "Bölümlere ayırıcı" düşünceye gelince, Marksistler bu önermeleri, gerçek anlamda bütünselci proleter düşünceyle üstesinden gelinmesi gereken, burjuva düşüncesinin kusursuz bir örneği olarak algıladılar.

Bu üç direniş okulu –*Staatwissenschaften, Annales* ve Marksizm– evrenselleştirici-bölümlere ayırıcı düşünceye ortak saldırılarından kaynaklanan bazı ortak öncüller paylaşıyorlardı, ama elbette örgütsel bakımdan neredeyse tamamen ayrıydılar. *Annales*'in ilk isimleri arasında, kendilerinin *Staatwissenschaften* geleneğinden kaynaklandıkları biçiminde belirli bir duygu vardı, ancak bu yazılarında hiçbir zaman vurgulanmamıştır. *Annales*'in daha sonraki kuşaklarının Schmoller'i okuyup okumadıkları ise oldukça kuşkuludur. Marksizme gelince, akademinin dışında olmasından ötürü, son derece akademik olan diğer iki düşünce okuluyla örgütsel bağları olamazdı. Marksizm gerçekte bu bağları kurmayı da arzulamadı. 20. yüzyılın başında, *Staatwissenschaften*'in mirasçıları Marksizmle büyük polemiksel

tartışmalara girişmişlerdi; buna karşın Fransa'da, en azından İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar, *Annales* ve Marksistler büyük ölçüde birbirlerini görmezden geldiler.

İkinci Dünya Savaşından sonra, *Staatwissenschaften* tanımlanabilir bir düşünce okulu olarak gerçekte ortadan kalktı – Almanya'da ya da başka herhangi bir yerde. Ömrünü tamamladı ve doğal sonucuna ulaştı. Fakat *Annales* tam da doruk noktasına ilerliyordu ve Marksizm entellektüel bir perspektif olarak yeni bir evreye giriyordu. Fernand Braudel'in eserini ve etkisini 1945'ten 1967/73'e kadar uzanan bu özel *konjonktüre* yerleştirmemiz gerekiyor.

1945'ten önce *Annales* okulunun büyük düşünceleri vardı, hatta büyük eserler üretmişti; ancak esas olarak hâlâ anlaşılması güç bir entellektüel kuvvetti. Derginin aboneleri yüzlerle sayılıyordu ve büyük ölçüde Fransa'da bulunuyorlardı. 1945'ten 1968'e kadar *Annales* dünya çapında üne kavuştu (buna karşın İngilizce konuşan dünyanın özel bölgesinde gerçek bir şöhret kazanması 1970'lere kadar gecikmiştir). Bu çeyrek yüzyıl, tam olarak Marksizmin ve *Annales* okulunun "ekonomik tarih yoluyla, tuhaf buluşması" (Hobsbawm 1978: 158) dönemiydi – her yerde olmasa bile, birçok ülkede. 1968'den sonra, *Annales* yerleşik Kuruma dönüştü; (en azından bazılarına göre) *ufalanma* (émiettement) vardı; kendine dönük kuşku yerleşti – bir *Annales* okulu var mı? (Huppert 1978: 215).

1945'ten 1967/68'e kadar olan dönemde, hem *Annales*'in parlak ve kısa ömürlü yükselişini, hem de Marksizmle "tuhaf buluşmasını" açıklayan ne olmuştu ve Braudel'in bütün bunlardaki rolü neydi? Bildiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşını Müttefiklerin kazanmış olmasına karşın, Fransa Almanya tarafından onur kırıcı bir bozguna uğratılmıştı ve Vichy'de işbirlikçi bir rejimin yaratılmasına tanık olmuştu. Direnişin ve General de Gaulle'ün Bağımsız Fransız kuvvetlerinin kahramanlıkları bu durumu telafi etmeye yetmemişti, çünkü ne ABD, ne de Büyük Britanya, bu kuvvetlerin zaferdeki rollerinin gerçek önemine özel olarak açık-

lık kazandırmamışlardı. Fransa, ABD ve Britanya tarafından "istenmemesine karşın öyle kabul edilen büyük bir güç" olarak görülüyordu ve kendisini de böyle görüyordu. Bu Fransa'nın artık aralıksız olarak güneşteki yeri için savaşmak zorunda olması anlamına geliyordu.

Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasındaki yıllar, soğuk savaş ve Stalinizmin en kemikleşmiş biçiminde doruk noktasına ulaştığı dönemi oluşturdu. ABD karşısında Fransız milliyetçiliğine vücut kazandıran kuvvetler, aynı zamanda kendilerini güçlü bir biçimde SSCB'nin dış politikasının bir pozisyonuna adamışlardı. Bu ikilem Fransa'da bir "Üçüncü Güç" konumunun ifade edilebileceği yollar için bir arayışa yol açtı – yani, SSCB'ye karşıt olan, bununla birlikte ABD'ye doğrudan bir bağımlılığı içermeyen bir konum. Bu dengeleme işinde vurgunun nereye yapılacağı sorunu, Fransız iç politikasındaki mücadelenin büyük bölümünün kaynağını oluşturdu. Aynı anda hem Anglo-Sakson, hem de sovyetik olmamanın en kolay alanlarından birisinin, kültür ve düşünceler alanı olduğu kendini gösterdi.

Bu bağlam içinde, *Annales* okulunun varlığı böyle bir duygu için son derece uygun bir odak sağladı. *Annales*, Anglo-Sakson hegemonyasına karşı bir direniş okuluydu, fakat (bakış açısının klasik Marksizmin bazı öncülleriyle analitik olarak yakınlığı ne olursa olsun) Fransız Komünist Partisi'nden açıkça ayrı bir okuldu. Böylece, "bütün üniversite gençliğinin *Annales* tarzı tarihe doğru dönmesi" hiç de sürpriz değildi (Braudel 1972b: 462). Elbette *Annales* üniversite gençliğinin yüzünü döndüğü tek ideoloji değildi. Varoluşçuluk da, esas olarak aynı nedenlerden ötürü, çok popülerdi. Buna karşın, eğer *Annales* okulu geliştiyse ve varoluşçuluk gücünü yitirdiyse, bunun nedeni Febvre ve Braudel'in *Annales*'i desteklemek üzere varlığını uzun süre koruyan kurumsal yapılar yaratma bilgeliğini göstermeleriydi - VI. *Bölüm* ve Maison des Sciences de l'Homme. Ve eğer böyle yapılar yaratabildilerse, bunun nedeni de entel-

lektüel duruşlarının, eninde sonunda fonları ve politik desteği sağlayan üst düzey devlet görevlileri ve kabine üyeleri arasında yankı bulmasıydı. Kim bilir? Denemiş olsalardı, varoluşçular da aynı şeyi yapabilirlerdi.

Dünya Marksizmi bu tarihlerde en katılaşmış çağını yaşıyordu. 1923'ten 1956'ya kadar Stalin dönemi, başka ne olursa olsun, Marksist teorinin giderek ve sonu gelmez bir biçimde, özel bir parti-devletin hizmetindeki basitleştirilmiş bir dogmalar kümesine dönüştüğü bir dönemdi. Bu durum, neredeyse bütün yaratıcı Marksist çalışmanın ortadan kalkması sonucunu doğurdu – SSCB'de ve başka yerlerde. Birisi ya bir Stalinist (veya karşı-dogmaya dönüşen bir Troçkist) oluyordu, ya da kendi Marksizmini yüksek sesle duyurmayı bırakıyordu. Hiç kuşkusuz iyi çalışmaların yapıldığı küçük alanlar vardı, ama durum kasvetliydi. Dünya Marksist kuramsal etkinliğinin kötü durumu, sınırlı olsa da, böyle bir kuramsal geleneğe sahip olan Batı ülkelerinde –yani Fransa, İtalya ve daha küçük ölçüde Büyük Britanya'da– özel bir ilgi konusuydu. Bu nedenle, bu ülkelerde varolan Marksist politik hareketlerle açık bir politik kopuşa gitmeden katılaşmaya son vermek için yollar arayan en azından bazı Marksist kuramcılar vardı.

Dolayısıyla "Tuhaf buluşmanın" açıklanması güç değildir. Fernand Braudel 1957'de şunları yazdı:

> Marksizm tam bir modeller toplamıdır. Sartre modellerin katılığına, şematik ve yetersiz doğasına karşı çıkıyor ve bunu tikel ve bireysel olan adına yapıyor. Ben onun yaptığı gibi modele değil, daha çok insanların modeli hizmetine koşmaya kendilerini yetkili gördükleri kullanıma karşı çıkacağım. Marx'ın dehası, onun kalıcılık gösteren gücünün sırrı, uzun dönemden başlayarak, gerçek toplumsal modeller kuran ilk kişi olmasında yatmaktadır. Bu modeller sürekli olarak basit hallerinde sabitleştirildiler; onlara yasa gücü verildi ve her yerde bütün

> toplumlara uygulanabilir, kullanışlı, otomatik açıklamalar olarak ele alındılar. Bunun yerine, tekrar bu modelleri zamanın meydana getirdiği değişimlere tabi tutarak, gerçek yapılarını ortaya çıkarmalıyız; öyle ki bu yapı sağlam ve iyi örülmüştür.ve başka kurallar ve modellerin terimleriyle tanımlanabilir başka yapıların yakınlığıyla bulanıklaştırılmış ya da aydınlatılmış, küçük değişimlerle her zaman tekerrür edeçektir. Bu şekilde geçen yüzyılın en güçlü toplumsal analizinin yaratıcı gücü prangaya vuruldu. Gücünü ve hayatiyetini ancak uzun dönemde yeniden kazanabilecek.... Günümüz Marksizminin bana, kendisini saf halinde modele ve onun yararı uğruna adamış herhangi bir sosyal bilimin karşı karşıya olduğu tehlikenin tam bir imgesi olarak göründüğünü ekleyeyim mi? (Braudel 1972: 38-39).

Böylece, politik olarak olmasa da, entellektüel olarak el uzatılmıştı – *Annales* "[Marksizmle] arasına mesafe koymaz" (Braudel 1978: 249). *Annales*'in eli, gerçek, ampirik dünyayla ilgilenen, hem yapılar, hem de *konjonktür* üzerinde duran ve kendileri de *Annales*'le işbirliği yapmak isteyen bütün Marksistlere uzatılmıştı.

İster eski parti üyesi ya da halen parti üyesi olsunlar, ister tamamen çeşitli partilerin dışında olsunlar – zihinleri Stalinist ya da Troçkist dogmalarla çelinmemiş olan Marksistler, bazen örtük, bazen de açık olarak uzatılan ele yanıt verdiler. Britanyalı Marksistlerden sözederken Hobsbawm "genel olarak kendilerinin *Annales*'le aynı safta savaştıklarını düşünüyorlardı" demektedir (Hobsbawn 1978: 158). Verilen yanıt, o dönemde Stalinist olmayan bir Marksist olmanın oldukça güç olduğu Polonya ve Macaristan gibi yerlerde özellikle olağanüstüydü (Pomian 1978). Fakat aynı zamanda, o dönemde kendini herhangi bir türden Marksist olarak tanımlamanın eşit derecede zor olduğu Quebec gibi bir yerde de olağanüstüydü (Dubuc 1978).

Ve başlıca Batı ülkelerinde –Fransa, Britanya, İtalya–

Marksistlerin yanıtı bölünmüştü. Bazıları buluşmayı uygun bulmuşlardı; başkaları ise rahatsız edici buldular ve reddettiler. En fazla yalıtılmış durumdaki Britanyalı Marksistler, yanıt vermeye en çok istekli olanlardı. (*Annales*'i daha az elverişli hale getiren) Croceci ampirik-olmayan gelenekleriyle ve (*Annales*'le bağlantıyı daha az gerekli kılan) Gramsci'yi meşru şekilde bir dogmatik-olmama tarzı olarak kullanma yetenekleriyle, İtalyan Marksistleri en az ölçüde yanıt verdiler.[8] En çok çeşitlilik gösteren ise Fransızların yanıtıydı. Pierre Vilar *Annalist* olarak görülebilir, ama Albert Soboul görülemez. Fransız Komünist Partisi'nin kendisi, *Annales*'e karşı düşmanca bir tutumdan, ölçülü bir kuşkuculuğa doğru konum değiştirmişti. Ayrıca, "tuhaf buluşma", en azından 1967-öncesi dönemde, soğuk savaşın iki merkezinde, ABD ve SSBC'de ve onların ideolojik olarak en fazla bağımlı müttefiklerinde, Batı ve Doğu Almanya'da hiçbir şekilde varolmadı. Yumuşama (détente) başladığında bu durum değişecekti; ancak o zaman bile, *Annales* okuluna *hemşehrilik hakkı* (droit de cité) verilmesinden önce uzun bir süre geçti.

O halde 1945-67 *konjonktürü*, en azından dünya-sisteminin bazı parçalarında, *Annales*'in lehineydi; ve bu *konjonktür* özel Braudelci vurguyla *Annales*'in lehineydi: Toplumsal tarihten daha fazla ekonomik tarih, "erken modern dönemi" vurgulayan tarih, çok sayıda toplumsal zamansallıkların analiziyle bilgilenen tarih, "Marksizmle arasına mesafe koymayan" tarih yazımı.

Konjonktür 1967 civarında değişti. Öncelikle, (ekonomik genişlemenin) A-evresi sona ermişti ve –böyle bir değişimin her zaman gerekli kıldığı dünya-ekonomisindeki bütün ekonomik ve politik değişikliklerle birlikte– (ekonomik durgunluğun) bir B-evresi başlamaktaydı. Değişimin bir

8 Bkz. Poiman "Discussion," (1978: 121). Ve bkz. Maurice Aymard (1978). Aynı zamanda, *Stroria d'Italia*'nın editörlerinin, diğerleri tarafından *Annales* okulundan olduklarının ileri sürüldüğü, editörlerin ise *daha çok* Marksist olarak görülmeleri gerektiğini iddia ederek bu savı yadsıdıkları tartışmaya bakınız (Caracciolo ve diğerleri, 1974).

ifadesi, en keskin biçimini Mayıs olaylarında alan, dünya çapındaki 1968 politik krizleriydi. B-evresinde "yeni" bir *Annales* ve "yeni" bir Marksizm billurlaşmaya başladı ve "tuhaf buluşma" bir ölçüde başarısızlığa uğradı.

"Yeni" *Annales* belirli bir anlamda hiç de yeni değildi. *Annales*'in geleneksel ilgilerini benimsedi ve bunları daha ileriye götürdü. *Annales* her zaman sistematik verilerin önemini vurgulamıştı. Bu ilgi, ABD'de yeni bir niceliksel "sosyolojik" tarih çalışması akımıyla giderek artan bir benzerlik duygusuna yol açtı. Bu "sosyolojik tarih" çalışması, yapısal-fonksiyonalist sosyolojinin tekniklerini almaya ve bunları tarihsel verilere uygulamaya eğilim göstermesi bakımından neo-pozitivistti.[9]

Annales her zaman toplumsal sistemin bütünlüğünün analiz edilmesinin önemini vurgulamıştı. Bu ilgi, yapısalcı antropoloji ve onun günlük toplumsal etkileşimlerin formel yapılarının ayrıntılı analizleriyle giderek artan bir benzerlik duygusuna yol açtı. Bununla birlikte, yapısalcı antropoloji uzun vadede, tarih-karşıtı olmasa bile, tarih-dışı olma eğilimi gösterdi.[10] *Annales* her zaman *zihniyetlerin* (mentalités) anlaşılmasının önemi üzerinde durmuştu. *Zihniyetler*'den kastedilen, tikel grupların zamanın belirli noktalarında içinde toplumsallık kazandıkları düşünceler ve önkabuller kümesiydi. Bu ilgi, yeni bir sofistike biyografi biçiminin ve analiz birimi olarak bireyin lehine, uzun dönemli ekonomik ve toplumsal yapılara gösterilen ilgiyi azaltma eğilimde olan, yeni ortaya çıkan psiko-tarih alanıyla (Le Goff 1974; Elmore 1978) giderek artan bir yakınlık duygusuna yol açtı.

Bütün bu yollarla, "yeni" *Annales* kendisini, dünya-sisteminin kültürel mücadelelerinde farklı bir entellektüel

9 ABD "sosyolojik" tarihinin, *Journal of Interdisciplinary History* ve *Social Science History* gibi, kendi yeni dergileri vardır. "Yeni" *Annales* versiyonu için, Furet (1971)'deki tartışmaya bakınız.

10 Tilly (1978). Aynı zamanda, "Stalinizm-sonrası" dönemde neden "yapısal Marksizm" ve "yapısal antropoloji" arasında yeni bir "tuhaf buluşmanın" ortaya çıktığı hakkında bkz. Copans (1978).

duruşa doğru ilerlerken buldu. (İster Polanya'da, isterse Quebec'te geçerli olan nedenler dolayısıyla olsun) bazı Marksistlerin sistem-karşıtı olmak için bir perde olarak kullandıkları *Annales*, sistem-karşıtı bir düşünce okulu olmaktan çıkarak, egemen dünya-görüşüne daha yatkın, bu dünya-görüşüne daha çok yakınlık duyan ve bazı anti-Marksistlerin sistem-yanlısı olmak için bir perde olarak kullandıkları bir düşünce sistemine dönüşme tehlikesi içine girdi.

"Yeni" Marksizmde meydana gelenler ise oldukça farklı bir gelişme izlediler. Stalinist dönem 1953'te, Stalin öldüğünde değil, fakat 1956'da, Kruşçev 20. Parti Kongresinde gizli konuşmasını yaptığında sona erdi. Resmi ifşalar ideolojinin kabuğunu öyle bir biçimde kırdı ki, hiçbir zaman yeniden yaratılamadı. Bunu SSCB ve Çin arasındaki ayrılma, Çin Kültür Devrimi ve Mao Zedung'un ölümünden sonra Deng Xiaoping'in iktidara yeniden dönmesi izledi.

Doruk noktasına gerçekte 1968 öğrenci isyanları ve sonrasında ulaşan Yeni Solun yükselişi, desteklediği ideolojik pozisyonlar ve örgütsel biçimler bakımından geçici olabilir. Ancak bu hareket, başka herşeyden daha fazla, ABD, Batı Almanya ve Büyük Britanya gibi kilit ülkelerde liberal ideolojinin sorgulanmayan ve sorgulamayan egemenliğine son verdi. Soğuk savaş günlerinin aforozundan sonra sola yeniden meşruiyet kazandırdı ve böylelikle, neredeyse ilk kez olarak, Marksizmin bu ülkelerin üniversitelerine ve meşru söylemin alanına girişini mümkün hale getirdi.

Bir yandan, Marksist sapkınlıklar şimdi çoğalmışlardı. Artık bir Marksizm (ya da hatta iki – Stalinist ve Troçkist) yoktu. Şimdi binlerce Marksizm gelişmişti. Diğer yandan ise, kemikleşmiş-olmayan Marksistler kendi işlerini sürdürmek için artık *Annales*'in ya da başka birisinin perdesine ya da yardımına gereksinme duymuyorlardı. Çok sayıda *Annales* okulları ve çok sayıda Marksizmlerle, bu yeni *konjonktürde* "buluşmadan", hatta ayrılıktan sözetmek

bir anlam taşıyor muydu? Daha erken bir *konjonktürün* genellemelerinin uygulanması artık kolay değildi.

Mevcut *konjonktür* devam ettikçe, *Annales*'in ve Marksizmin başına ne gelmesini bekleyebiliriz? *Annales* ayakta kalmayı sürdürecek midir? Sürdüreceğinden emin değilim ve eğer sürdürürse, Febvre'in ve Bloch'un ve herşeyden önce Braudel'in *Annales*'inin formel bir devamından daha fazla birşey olacağını sanmıyorum. Eğer şimdi *Staatwissenschaften*'in ömrünü tamamladığını yazabiliyorsak, birisi 20 yıl sonra aynı şeyi *Annales* hakkında yazmayacak mıdır? Muhtemelen, ama bunun için kederlenmemiz gerektiği açık değildir. *Staatwissenschaften* ve *Annales* gibi entellektüel hareketler, yapısal olmaktan çok genellikle *konjonktürel* olan gerçek sorunlara yanıt vererek, tarafgir ve partizan olma eğilimi gösterdiler. Bu haliyle, *konjonktür* geçtiğinde, bir ismi sürdürmek pek fazla bir amaca hizmet etmiyor. İsmi korumaya çalışmak genellikle hatıraya zarar veriyor.

Marksizm tamamen farklı bir öyküdür. Marksizm *konjonktürün* değil, yapının ideolojisi olarak düşünülmüştür. Kapitalist dünya-ekonomisindeki bütün sistem-karşıtı güçlerin ideolojisi, dünyanın kapitalizmden sosyalizme geçişinin ideolojisi olma iddiasını öne sürmüştür. İddiasını yerine getirmişe benziyor. Sistem-karşıtı politik hareketler geliştikleri ölçüde, bir ideoloji olarak Marksizm yaygınlık kazandı. Yakın gelecekte bir gün, Constantin'in ilanıyla birlikte, Hıristiyanlığın geç Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonrasının *dünya görüşüne* (Weltanschauung) dönüşmesi gibi, Marksizmin bir anda geç kapitalist dönemin ve onu izleyen sistemin evrensel *dünya görüşüne* (Weltanschauung) dönüştüğünü keşfedebiliriz.

Bu meydana geldiğinde ve çok yakında da meydana gelebilir, o zaman gerçek bir *ufalanma* (émiettement) karşımıza çıkacak. Çünkü eğer herkes (ya da neredeyse herkes) bir Marksist olursa, Marksist olan herhangi birisi olacak mı? Solda, merkezde ve sağda Marksistlerimiz olacak.

Bunlara zaten sahibiz. Determinist ve iradeci (volontarist) Marksistlerimiz olacak. Bunlara zaten sahibiz. Ampirist ve rasyonalist Marksistlerimiz olacak. Bunlara zaten sahibiz. "Evrenselleştirici-bölümlere ayırıcı" Marksistlerimiz ve direniş Marksistlerimiz olacak. Bunlara zaten sahibiz. Gelecek yüzyılda, dönüşümün politik kargaşası büyük bir entellektüel karmaşada yansımasını bulacak ve bir düşünce tarzı olarak Marksizmin erken zaferinin bu karmaşaya hiç kuşkusuz büyük katkısı olacak. Bu dönemde, bir direniş okulu olarak *Annales* okulunun hatırası, Marksistler arasında bir direniş Marksizmini sürdürmek için bize yardım edebilir.

Fernand Braudel, tarihçi, böylece *konjonktür insanı* olarak ortaya çıkıyor; tam da onun entellektüel ve örgütsel etkinlik ve üstünlük dönemiyle çakışan bir *konjonktür*. Braudel, hem üzerinde durduğu entellektüel temalar, hem de oluşturduğu örgütsel çerçevelerle, aksi halde böyle bir sürekliliğin aleyhine olan bir *konjonktürde*, direniş geleneklerinin sürekliliğinden önemli ölçüde sorumluydu. Buradan hareket ederek, önümüzdeki dönemde tarihsel sosyal bilimlerin öncüllerinin bir yeniden değerlendirilmesine geçilmesine esaslı biçimde katkıda bulunabilirdi – muhtemelen 1815-73 döneminde gerçekleşen kadar temel olabilecek bir yeniden değerlendirme. Herşeyin ötesinde, Braudel bizim güvenli bir biçimde yeniden işler hale getirebileceğimiz ve zor zamanlarda bütünlüğünü korumanın olanaklı olduğunu hatırlatan bir uyarı olarak yararlanabileceğimiz, entellektüel tutkunun ve insani ilginin bir standartını sağlamıştır.

14. KAPİTALİZM: PAZARIN DÜŞMANI MI?

40 yıl önce kapitalizmde pazarın rolü oldukça açık görünüyordu. Pazar, kapitalizmin tanımlayıcı bir niteliği olarak düşünülüyordu; bunun nedeni yalnızca kapitalizmin işleyişinde temel bir öge olması değil, fakat kapitalizmi, genellikle karşılaştırıldığı iki anti-tezden ayırdetmesiydi: Bir yandan, kapitalizmi önceleyen feodalizmden; diğer yandan ise, kapitalizmden sonra geleceği varsayılan sosyalizmden. Normal olarak, feodalizm pazar-öncesi bir sistem ve sosyalizm pazar-sonrası bir sistem olarak tanıtılıyordu.

Bugün böyle bir şemayı analizin temeli olarak kullanmak artık mümkün değildir. Bunun sebebi şemanın basitleştirici olmasından çok, en az üç nedenden ötürü tartışma götürmez biçimde yanlış olmasıdır.

Herşeyden önce, 1945'ten bu yana önemli bir gelişme gösteren feodal toplum üzerine araştırmalar, feodalizmi sözüm ona doğal bir ekonomi içinde, geçimlik bir çiftçilikle yaşayan kapalı bir sistem olarak düşünmenin mümkün olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Gerçekte, pazarlar

her yerde vardılar ve bu tarihsel sistemin işleyişinin mantığında derin biçimde yer edinmişlerdi. Elbette feodalizm ve bir kapitalist sistem arasında çok sayıda farklılık vardı. Metalaşma sınırlıydı ve pazarlar genellikle ya oldukça yerel, ya da uzun mesafeliydi; fakat seyrek olarak "bölgesel"diler. Uzun mesafeli ticaret, öncelikle lüks mallarla yapılan bir ticaretti. Yine de, feodal toplumun gerçekliklerini daha yakından inceledikçe, daha sonra kapitalizm altında gelişen şeyle olan karşıtlık giderek bulanıklaşmaya başladı.

Aynı şekilde, gerçekten varolan sosyalizmin iki biçimde pazarı geliştirme eğilimi gösterdiği görünüyordu. Öncelikle analistler, sözüm ona sosyalist/komünist ülkelerin gerçekten ve kesin olarak dünya pazarından çekilmiş olduklarının doğru olmadığı konusunda giderek artan bir anlaşma içindedirler. İkinci olarak ise, ulusal düzeyde, pratikte sosyalist kamptaki her ülke, iç pazarın belirli ölçüde liberalizasyonunun erdemleri hakkında uzun bir tartışmaya sahne oldular. Hatta bugünlerde yeni bir kavram bile sözkonusudur: "Piyasa sosyalizmi."

Böylelikle, feodalizmin gerçekliği ve sosyalizmin gerçekliği eski teorik şemayla çeliştiler. Ama aynı zamanda kapitalist gerçekliğin bu teorik şemayla çeliştiği de doğrudur. Ve burada Braudel'in eseri, bu durumun anlaşılması açısından merkezi bir öneme sahip olmuştur. Yakın dönemde yazdığı, bir üçlemeden oluşan yapıtının (Braudel 1981-84) merkezi noktası, kapitalist gerçeklikte üç bölüm ayırdetmek ve "pazar" sözcüğünün yalnızca bu parçalardan birisini, altta yer alan "gündelik yaşam" ve üstte yer alan "kapitalizm" arasındaki tabakayı tanımlamak için kullanılması gerektiğini öne sürmektir. Özellikle, Braudel pazar ve tekeller arasındaki ilişkiyi yeniden formüle etmek istemektedir. Normal olarak, rekabet ve tekel, belirli bir biçimde ikisi arasında gidip gelen kapitalist pazarın iki kutbu olarak düşünülür. Braudel ise daha çok bunları, birbirleriyle sürekli bir mücadele içinde olan iki yapı olarak görmektedir ve bu ikisinden, "kapitalist" sözcüğünü yalnızca tekelleri adlandırmak

için kullanmak istemektedir.

Bunu yaparak, Braudel entellektüel tartışmayı tersine çevirmektedir. Serbest pazarı tarihsel kapitalizmde esas unsur olarak düşünmek yerine, tekelleri esas unsur olarak görmektedir. Pazara egemen olan tekeller sistemimizin tanımlayıcı unsurudur ve kapitalizmi feodal toplumdan açık olarak ayırdeden de budur –ve belki gerçekleşebilecek bir dünya sosyalist sisteminden ayırdeden de bu olacaktır; şimdiye kadar yeterli ölçüde farkedilmeyen bir husus.

Adam Smith ve Karl Marx belirli şeyler üzerinde anlaşıyorlardı. Ortak görüşlerinin en temel olanlarından birisi, rekabeti kapitalizmde normal olan şey olarak düşünmeleriydi –ideolojik olarak normal ve istatistiksel olarak normal. Sonuç olarak, tekel istisnaiydi. Tekelin açıklanması ve ona karşı savaşılması gerekiyordu. Bu ideoloji, bugün halen insanların görüşlerinde derin biçimde kök salmış durumdadır; yalnızca kamuoyunda değil, fakat sosyal bilimcilerin arasında da.

Buna karşın, tekelin istatistiksel olarak seyrek olduğu doğru değildir. Tam tersine. Kanıtlar her yanda çoğalmaktadır ve bunun ne kadar geriye gittiğini görmek için, Braudel'in eseri okunmalıdır. Tekeller kapitalizmde yalnızca her zaman varolmakla kalmamışlar, fakat her zaman son derece önemli olmuşlardır. Ayrıca, bu tekelleri kontrol edenler, her zaman güçlü ve en büyük sermaye birikimi sahipleri olmuştur. Gerçekte, çok büyük bir sermaye biriktirme kapasitesinin, tekeller yaratabilme yeteneğine bağlı olduğu öne sürülebilir.

Bana göre, Braudel'in okunmasından üç temel ders çıkarılabilir. Her üçü de kabul edilen doğrulara veya en azından egemen görüşlere aykırıdırlar. Ünlü kategorileştirmeden, burjuvazinin ya da kapitalistlerin, tüccarlar, sanayiciler ve finansörler olarak sınıflandırılmasından başlayalım. Spesifik zamanlarda ve mekanlarda, sermayenin hangi türünün egemen olduğunu ortaya çıkarmak için ne kadar çok mürekkep akıtıldı, hâlâ da akıtılmaktadır? Ticari sermayenin

egemenliğinden sanayi sermayesinin egemenliğine ve daha sonra finans sermayesinin egemenliğine doğru bir tür doğal ilerleme olduğunu öne sürmek için kaç farklı teori geliştirildi? Tarımsal kapitalistlerin rolü, bizzatihi varlıkları hakkında ne kadar çok kafa karışıklığı yaşandı?

Ve buna karşın bu sorun-olmayan bir sorundur. Braudel bize çok açıkça göstermektedir ki, büyük kapitalistler her zaman herşeyi yapmayı hedeflemişlerdir –ticaret, üretim, finans. Ancak bütün sektörlerde parmakları olduğu içindir ki, tekelci avantaj sağlamak umuduna sahip olabilmişlerdir. Uzmanlaşanlar yalnızca ikinci dereceden olanlar, sadece tüccar ya da sadece sanayici olanlardır.

Dolayısıyla kapitalistler arasındaki temel ayrım, tüccarlar, sanayiciler ve finansörler arasında değildir. Ayrım, bir alanda uzmanlaşmış olmayanlarla, uzmanlaşmış olanlar arasındadır. Ve bu ayrım, büyük/küçük, uluslarötesi/yerel-ulusal, tekelci sektör/rekabetçi sektör, yani Braudel'in "kapitalizm" olarak tanımladığı şey ve "pazar" olarak tanımladığı şey arasındaki ayrımla çok güçlü biçimde bağlantılıdır.

Bir kez pistte bu düzlüğe ulaştığımızda, başka birçok sorun-olmayan sorun da, sonuç olarak yarışı terketmektedirler: Sermaye ne zaman uluslararasılaştı (tekeller her zaman "uluslararasıydılar"); ya da burjuvazinin çok sayıdaki "ihanetlerini" nasıl açıklamalıyız (sermayenin sektörler arasında transfer edilmesi, konjonktürel değişimlerle karşılaşan tekellerin mantığının ayrılmaz bir parçasıdır). 18. yüzylın sonunda, İngiltere'deki Sanayi Devriminin açıklanması da şimdi oldukça farklı bir soruya dönüşüyor: Bu tikel anda, dokuma üretiminde büyük sermayeyi çekmeye yetecek kadar tekelci karların olması nasıl mümkün oldu?

İkinci ders daha az Braudel'e özgüdür. Yine de, Braudel'in yazıları bize, şu tikel hakikatin kabul edilmesine karşı gösterilen dirençle savaşma imkanı tanıyor: Bütün tekeller politik bir temele sahiptirler. Hiç kimse, politik destek olmaksızın, hiçbir zaman, bir ekonomiye egemen olmayı, eğilimlerin oluşmasını engellemeyi, pazar güçlerini

sınırlandırmayı başaramaz. Pazara girişe karşı ekonomik-olmayan engeller oluşturmak, insafsız fiyatlar belirlemek, insanların acil olarak gereksinme duymadıkları şeyleri satın almalarını sağlamak, bir gücü, belirli bir politik iktidarın gücünü gerekli kılar. Birisinin, devlete karşı olmak bir yana, devlet olmaksızın (terimin Braudel'in kullandığı anlamda) bir kapitalist olabileceği fikri fazlasıyla saçmadır. Devlet olmaksızın diyorum, ancak elbette bunun zorunlu olarak kapitalistlerin kendi devleti olması gerekli değildir. Bazen bu tamamen başka bir devlettir.

Fakat eğer bu doğruysa, modern dünyadaki sol-sağ politik mücadelelerin anlamını değiştirmektedir. Sol ve sağ arasındaki politik mücadele, devletin ekonomiye müdahalesinin meşruluğu üzerine bir mücadele değildir ve hiçbir zaman olmamıştır. Devlet, kapitalist sistemin işleyişinin kurucu bir unsurudur. Mücadele daha çok, kimin devlet müdahalesinden dolaysız olarak yararlanacağı üzerinedir. Bunu görmek, birçoklarına, mistifiye edilmiş bir politik mücadelenin gerçek anlamını anlama olanağı sağlar.

Son olarak, Braudel bize, Smith ve Marx'ın izleyicilerinin çoğu tarafından normal olarak "ilerleme" olarak tanımlanan yeni teknolojiye yönelik çoşkumuzda, oldukça çekinceli davranma imkanı sağlamaktadır. Her büyük teknolojik gelişme tekelci sektöre yeni bir yaşam vermiştir. Ne zaman rekabetçi pazar, ekonomik aktörlerin sayısını arttırarak, üretim maliyetlerini, dolayısıyla fiyatları ve karları düşürerek tekelci sektöre karşı üstünlük sağlar görünse, birisi (ancak kimdir bu "birisi"?), ileriye doğru büyük, yeni bir teknolojik sıçrama gerçekleştirmek, kapitalist dünya-ekonomisini yeniden bir genişleme evresine sokmak – ve büyük kapitalistler için bir kez daha, belki başka bir 30 yıl sürecek, kapalı ve ve yüksek oranda karlı bir sektör yaratarak, onların cüzdanlarını şişirmek – için çaba gösterir.

Braudel'in değerli yönlerini ana hatlarıyla belirttim. Bu argümanların kullanılmasıyla sapılabilecek çok tehlikeli bir dönemece işaret etmeliyim. Alçak ve özgürlüğü kısıtla-

yan büyük adama karşı, özgürlüğü seven küçük adam hakkında yenilenmiş bir romantizme doğru bir sıçrama yapmak çok kolaydır. Bu, neo-Poujadist bir dünya görüşünden yalnızca bir adım uzakta olmaktır.

Kendimizi böyle talihsiz bir çıkarımdan kurtarmak, Braudel'i kurtarmak için, Fransız Devriminin büyük sloganı hakkında konuşmama izin verin: Özgürlük, eşitlik, kardeşlik. Bu kavramlar her zaman üç farklı kavram olarak ele alınmışlardır. Yaklaşık 200 yıldır, bu kavramların nasıl birbirleriyle bağdaşabileceği hakkında tartışıyoruz. Eğer eşitlik varsa, özgürlük olanaklı mıdır? Özgürlük, eşitliğin kazanımlarına karşı bir engel midir? Özgürlük ve eşitlik, kardeşliğin karşıtına yol açmamakta mıdır? Ve buna benzer tartışmalar.

Belki bu üçlemeyi Braudel'in analizinin ışığında yeniden ele almamız gerekiyor. Eğer "pazar", küçük adamın alanı, özgürlüğün alanı "tekellerle", büyüğün alanı, kısıtlamanın alanıyla sürekli bir mücadele içindeyse ve eğer tekeller ancak belirli bir devlet eylemi sayesinde varoluyorsa, buradan şu sonuç çıkmıyor mu: Çeşitli eşitsizliklere – ekonomik, politik, kültürel – karşı mücadele gerçekte bir ve aynı mücadele değil midir? Tekeller, ekonomik alanda özgürlüğü ve eşitliği yadsıyarak egemenlik kuruyorlar; dolayısıyla, zorunlu olarak politik alanda ve (bunu tartışmamış olmamıza karşın), aynı ölçüde kültürel alanda da özgürlüğü ve eşitliği yadsıyarak egemen oluyorlar. Braudelci "pazardan" yana olmak, bana göre sonunda dünyanın eşitlikçi kılınmasından yana olmaktır. Başka bir deyişle, insanların özgürlükleri için mücadele etmektir. Ve dolayısıyla kardeşlik için mücadele etmektir (çünkü böyle bir mücadelenin mantığı alt-insanların varlığına izin vermez). Ve bu bizi perspektifin nihai olarak tersine çevrilmesine götürüyor. Pazarın (Braudel'in kullandığı anlamda) zaferi, kapitalist sistemin işareti olmaktan çıkarak, dünya sosyalizminin işareti haline gelebilir. Ne kadar hayret verici bir tersine çevrilme!

Açıkça şimdi tarihsel geçmişi değil, kurulması güç bir ge-

leceği tartışmaktayız. Ve bu bizim Braudel'den öğrenebileceğimiz son derstir. Braudel'in pazarının zaferini gerçekleştirmek hiç de kolay olmayacaktır. Bir bakıma, son 500 yılın öyküsünün, bu pazarın sürekli bozguna uğramasının öyküsü olduğu söyleneblir. Braudel'in bize sunduğu yegane umut, bu pazarın ya da aslında pazarı oluşturan insanların hiçbir zaman bu bozgunu kabul etmemiş olmalarıdır. Her gün bu insanlar, onları ekonomik olarak sabote ederek ve temel politik yapılarının altını oyarak, kısıtlayıcıları kısıtlamak üzere zorlu mücedeleye yeniden başlıyorlar.

15. KAPİTALİZM ÜZERİNE BRAUDEL YA DA HERŞEY TEPETAKLAK

Fernand Braudel bizden modern dünyanın tarihini bir örgütleme ve analiz etme biçimi olarak, en azından 15. yüzyıldan itibaren, kapitalizm kavramını ciddiye almamızı istemişti. Elbette bu görüşü savunan yalnızca o değildi. Fakat Braudel'in yaklaşımının alışılmadık bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir; çünkü 19. yüzyılın iki büyük karşıt dünya görüşünün her ikisinin, klasik liberalizmin ve klasik Marksizmin yaklaşımlarında merkezi bir yer verdikleri iki teze karşı çıkan teorik bir çerçeve geliştirmişti. Birincisi, liberallerin çoğu ve Marksistlerin çoğu kapitalizmin, herşeyden önce, serbest, rekabetçi bir pazarın oluşumunu içerdiğini öne sürüyorlardı. Braudel ise bunun yerine kapitalizmi *pazar-karşıtı* (contre-marché) sistem olarak görüyordu. Ve ikinci olarak, liberaller ve Marksistlerin çoğu kapitalistlerin, ekonomik uzmanlaşmanın büyük uygulayıcıları olduklarını savunuyorlardı. Braudel bunun yerine, başarılı kapitalistlerin asli niteliklerinin uzmanlaşmayı reddetmeleri olduğuna inanıyordu.

Dolayısıyla Braudel kapitalizmi, meşlektaşlarının çoğunun gözünde, ancak onu "tepetaklak" görmek olarak tanımlanabilecek bir biçimde görüyordu. Braudel'in merkezi argümanları olarak ele aldığım şeyi açıklamaya ve daha sonra bu yeniden-kavramsallaştırmanın, günümüzde ve gelecekteki çalışma için içerimlerini analiz etmeye ve onun önemini belirlemeye çalışacağım.

I

Braudel üç katlı bir ev analojisiyle başlar – "son derece temel bir ekonomi anlamında" (Braudel 1981-84: cilt 2, 21) maddi yaşamın oluşturduğu bir giriş katı, genellikle "ekonomik yaşam" olarak adlandırdığı ikinci bir kat ve "kapitalizm" ya da bazen "gerçek kapitalizm" olarak tanımladığı bir üçüncü ya da en üst kat. O halde burada ilk sürprizle karşılaşıyoruz. İki üst kat arasında, bir yandan "ekonomik yaşam" (ya da "pazar") ve diğer yandan "kapitalizm" arasında bir ayrım yapılmaktadır. Bu gerçekte, muhtemelen ne anlama gelebilir? Braudel bu ayrımda altı ögenin bulunduğunu önermektedir.

(1) Ekonomik yaşamı, giriş katından ayırdederek başlamaktadır. Ekonomik yaşam, maddi yaşamın "rutin, bilinçsiz gündelik faaliyetinin dışına" çıktı. Bununla birlikte "düzenliliklerle" ilişkili kılınmıştı; fakat bu "düzenlilikler", "aktif ve bilinçli" bir iş bölümünün örgütlenmesine ve yeniden üretilmesine yardımcı olan pazar süreçlerinden kaynaklanıyordu (Braudel 1981-84: cilt 1, 562). O halde bu pazarların dünyası, "içinde herkesin, ortak deneyimin faydasıyla, mübadele süreçlerinin nasıl işleyeceği hakkında önceden emin olduğu" bir dünyaydı (Braudel 1981-84: cilt 2, 455). Böylece bilinçli açık faaliyet, ekonomik yaşamı maddi yaşamdan, tüketim alanından ve dolaysız tüketim için üretim alanından ayırmıştı. Kapitalizm elbette maddi yaşamdan farklıydı, fakat ekonomik yaşamın düzenliliklerinden de farklılık gösteriyordu. "Kapitalist oyun yalnızca

olağandışı, çok özel veya çok uzun mesafeli bağlantıyla ilgileniyordu... O bir 'spekülasyon' dünyasıydı" (Braudel 1981-84: cilt 2, 456). Bu son tanımlamanın, 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geçerli olsa bile, bugün artık doğru olmadığı düşünülebilir. Bu soruna tekrar döneceğiz.

(2) Pazar ekonomisi "'şeffaf', görülebilir gerçekliklerin" dünyasıydı ve "ekonomi biliminin dili ilk olarak, bu gerçekliklerin içinde meydana gelen, kolaylıkla gözlemlenen süreçlerin" temelinde "kurulmuştu." Buna karşın, pazarın altında ve üstündeki alanlar, "gölgeli" ya da ışık geçirmeyen (opak)[1] alanlardı. Aşağıdaki alanın, maddi yaşam alanının "görülmesi, gerekli tarihsel belgelerin eksikliğinden ötürü genellikle zordur." Işık geçirmezliği, analist için gözlem yapmanın güç oluşundan ileri gelmektedir. Diğer yandan, yukarıdaki alan, kapitalizmin alanı da ışık geçirmezdir; fakat bu durumda, bunun nedeni, kapitalistlerin böyle olmasını istemiş olmalarıdır. Kapitalizmin alanı, içinde "imtiyazlı aktörlerden oluşan bazı grupların, sıradan insanların hakkında hiçbir şey bilmedikleri, dolaşım ağlarına ve hesaplamalara giriştikleri" alandı. Kapitalistler "en fazla, yalnızca işin sırrını bilen az sayıdaki insana açık olan gelişmiş bir sanat" icra ediyorlardı. "Pazar ekonomisinin güneşli dünyasının üstünde" varolan bu alan olmaksızın, kapitalizm, yani "*gerçek* kapitalizm" "düşünülemezdi" (Braudel 1981-84: cilt 1, 23-24).

(3) Braudel'in arada bir "mikro-kapitalizmin" alanı olarak adlandırdığı pazarın alanı, "küçük karların" alanıydı. "Çehresi kabul edilemez değildi." Oradaki faaliyetlerin "sıradan çalışmadan ancak güçlükle ayırdedilebilen bir niteliği vardı." Bu alan, "muazzam ağlara, sıradan ölümlülere daha şimdiden şeytanca görünen işlemlere sahip olan" gerçek kapitalizmden ne kadar farklıydı (Braudel 1981-84: cilt

1 İngilizce çevirideki, "gölgeli alanlar"ın, Fransızca orijinalindeki "ışık geçirmeyen (opak) alanlardan" ["zones d'opacité"] (Braudel 1979: cilt 1, 8) daha az güçlü bir ifade olduğunu düşünüyorum. Işık geçirmezlik, gölgelere göre, daha büyük bir yoğunluğu, açık olarak görmekteki daha büyük bir güçlüğü akla getirmektedir.

1, 562). Kapitalizmin alanı "yatırımın ve yüksek oranda bir sermaye oluşumunun krallığı" (Braudel 1981-84: cilt 2, 231), "istisnai karların" alanıydı (Braudel 1981-84: cilt 2, 428). "Bugün olduğu gibi dün de, karın çok yüksek voltajlara ulaştığı yerde, yalnızca ve yalnızca orada kapitalizm vardır" (Braudel 1979: 378).[2] Ancak kapitalistlerin karları yüksek olmalarına karşın, yıllık mahsül gibi, düzenli değillerdi. "Kar oranları her zaman değişiyordu" (Braudel 1981-84: cilt 2, 430).

Yine de bu yalnızca, küçük, düzenli karlarla rahat bir yer edinmeye istekli olan bazılarının tercihi karşısında, daha maceracı oldukları için, olağandışı ancak değişken karların riskini üstlenmeye hazır olan başkalarının tercihi sorunu değildi. Herkes böyle bir tercih hakkına sahip olmamıştı: "Açık olan birşey varsa.... gerçekten büyük karlara ancak büyük miktarlarda parayı – kendilerinin ya da başka insanlarınkini – yöneten kapitalistler ulaşabilirler..... Para, hiçbir zaman olmadığı kadar daha fazla para gerekiyordu: Uzun bekleyişlerin, işlerin kötüye gidişinin, şokların ve gecikmelerin atlatılmasına yardımcı olması için" (Braudel 1981-84: cilt 2, 432).[3]

(4) "Pazar özgürleşmeyi, açıklığı, başka bir dünyaya erişmeyi ifade eder. Temiz hava almak anlamına gelir." (Braudel 1981-84: cilt 2, 26). Bu tanımlama büyük olasılıkla geç Ortaçağa uymaktadır. Aynı zamanda, Kültür Devrimi-sonrası Çin'in duygularını yansıttığı da söylenebilir. Buna karşın, pazar-karşıtı alan "büyük sömürücülerin başıboş dolaştıkları ve orman yasasının işlediği" alandır (Braudel 1981-84: cilt 2, 230).[4]

İlk başta, pazar-karşıtı alan özellikle uzun mesafeli tica-

2 Bir nedenle, muhtemelen editörün bir *dikkatsizliğinin* (lapsus) sonucu olarak, bu cümle İngilizce basımda çevrilmemiştir. Braudel (1981-84: cilt 2, 428)'deki koşut İngilizce paragrafa bakınız.

3 Braudel burada uzun mesafeli ticaret yapan tüccarlardan sözediyor, fakat tanımlama Boeing Aircraft gibi çağdaş bir şirkete de pekâlâ uymaktadır.

4 Orijinal Franszca metin belki daha az canlıdır: "Pazar-karşıtı alan, açıkgözlünün ve en güçlü olanın adaletinin dünyasıdır" (Braudel 1979: cilt 2, 197).

rette gelişip güçlenmişti. Bununla birlikte, yüksek karların nedeni kendi başına mesafe değildi. "*Fernhandel*'in,* uzun mesafeli ticaretin tartışılmaz üstünlüğü, olanaklı hale getirdiği *yoğunlaşmalarda* yatıyordu ki, bu da uzun mesafeli ticaretin sermayenin hızla yeniden-üretimi ve artışı için rakipsiz bir makine olduğu anlamına geliyordu" (Braudel 1981-84: cilt 2, 408). Kısacası, ekonomik yaşam Braudel tarafından gerçekten rekabetçi olan faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Kapitalizm ise, yoğunlaşmanın, göreli olarak yüksek tekelleşme derecesinin, yani pazar-karşıtının alanı olarak tanımlanmaktadır.

(5) Pazar ekonomisinin alanı "farklı pazarlar [çoğul olmasına dikkat edin – I.W.] arasındaki yatay iletişimlerin" alanıydı: "Burada, belirli bir derecedeki otomatik koordinasyon genellikle arz, talep ve fiyatları birbirine bağlamaktadır" (Braudel 1981-84: cilt 2, 230). Kapitalizmin alanı temelden farklıydı. "Tekeller, gücün, kurnazlığın ve zekanın ürünüydü" (Braudel 1981-84: cilt 2, 418). "Eşitsiz veya mecburi mübadele olan sömürüyü" tanımlarken Braudel şu görüşü ileri sürmektedir: "Bu türden bir güç ilişkisi olduğunda, arz ve talep terimleri tam olarak ne anlama geliyordu?" (Braudel 1981-84: cilt 2, 176)[5]

(6) Güç sorunu, bu durumda bizi devletin rolüne getirmektedir. Burada Braudel, birisi düzenleyici olarak devlet, diğeri ise garantör olarak devletle ilgili, iki nokta ortaya koymaktadır. Ve argümanı paradoksaldır. Düzenleyici olarak, devlet özgürlüğü korumaktadır; garantör olarak ise, özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır. Braudel'in mantığı şu şekilde işler: Düzenleyici olarak devlet fiyat denetimi anlamına gelir. Her zaman tekelcilere hizmet etmiş bir ideoloji olan serbest girişim ideolojisi, çeşitli biçimlere bürünerek,

* Uzun mesafeli ticaret (–*ç.n.*)

5 İngilizce çevirideki bir ifadeyi değiştirdim. Bu bağlamda, Braudel'in "rapport de force" ifadesinin "güç dengesi" olarak değil, fakat "güç ilişkisi" olarak çevrilmesi gerektiğini düşünüyorum. Orijinal Fransızca metin şöyledir: "Quand il y a ainsi rapport de force, que signifient exactement les termes 'demande' et 'offre'?" (Braudel 1979: cilt 2, 149).

her zaman hükümet tarafından yapılan fiyat kontrolüne saldırmıştır. Ancak Braudel'e göre, fiyat denetimi rekabeti sağlamıştır:

19. yüzyıldan önce, "gerçekten" kendi kendini düzenleyen pazar görüntüsünü yadsımak için temel bir argüman olarak kullanılan fiyat kontrolü, her zaman varolmuştur ve bugün de hâlâ varlığını sürdürmektedir. Fakat sanayi-öncesi dünyadan sözederken, pazar fiyat listelerinin, arz ve talebin rolünü engellediğini düşünmek bir hata olacaktır. Teoride, pazar üzerinde sıkı denetim tüketiciyi, yani rekabeti korumak anlamına geliyordu. Hem denetime, hem de rekabete son verenin, İngiltere'de "özel alış-veriş" olgusunda olduğu gibi, "serbest" pazar olduğu bile ileri sürülebilir. (Braudel 1981-84: cilt 2, 227).

Burada devletin rolü pazar-karşıtı güçleri denetlemekti. Çünkü özel pazarlar yalnızca verimliliğin gelişmesini sağlamak için değil, aynı zamanda "rekabeti ortadan kaldırmak" için ortaya çıkmışlardı (Braudel 1981-84: cilt 2, 413).

Fakat devlet aynı zamanda bir garantör, tekelin garantörü, gerçekte onun yaratıcısıydı. Bununla birlikte, bu her devlet için geçerli değildi; sadece bazı devletler bunu yapabilmişlerdi. Sözkonusu olan yalnızca en büyük tekellerin, büyük tüccar şirketlerinin "devletin düzenli desteğiyle kurulmuş olmaları" değildi (Braudel 1981-84: cilt 2, 421). "Varlıkları o kadar çok sorgulanmadan kabul edilen" çok sayıda tekel vardı ki, "bunlar, onlardan yararlananlar için neredeyse görünmezdiler" (Braudel 1981-84: cilt 2, 423). Braudel sorgulanmadan, olduğu gibi kabul edilen bir tekel olarak, para birimi örneğini verir – Ortaçağ'da, altın ve gümüşe sahip olan tekelciler ve yalnızca bakıra sahip olan çoğunluk; bugün, güçlü para birimlerini kullanan tekeller ve yalnızca "zayıf" para birimlerini kullanan çoğunluk. Ancak hepsinden en büyüğü, hegemonik gücün, bütün sistemin garantörünün sahip olduğu tekeldi. "Bir bütün olarak Amsterdam'ın konumu kendi içinde bir tekel oluşturuyordu ve bu tekel güvencenin değil, fakat egemenliğin gerçek-

leştirilmesini hedefliyordu" (Braudel 1981-84: cilt 2, 423).

İşte resmimiz. Ekonomik yaşam düzenli, kapitalizm ise alışılmışın dışındadır. Ekonomik yaşam önceden ne olacağının bilindiği bir alandır; kapitalizm spekülatiftir. Ekonomik yaşam şeffaf, kapitalizm gölgeli ya da ışık geçirmezdir. Ekonomik yaşam küçük karları, kapitalizm ise olağanüstü karları içerir. Ekonomik yaşam kurtuluş, kapitalizm ormandır. Ekonomik yaşam gerçek arz ve talebin otomatik olarak fiyatlandırılması, kapitalizm ise güçle ve kurnazlıkla fiyatların dayatılmasıdır. Ekonomik yaşam denetimli rekabeti, kapitalizm ise hem denetimin, hem de rekabetin ortadan kaldırılmasını içerir. Ekonomik yaşam sıradan insanların alanıdır; kapitalizm hegemonik güç tarafından garanti edilir ve onda cisimleşir.

II

Tüccarlar, sanayiciler ve bankerler arasındaki ayrım eski ve aşikar bir ayrımdır. Onlar, girişimcilerin kar edebildikleri üç başlıca ekonomik faaliyetin failleridirler: Ticaret, imalat (ya da daha genel olarak, üretken faaliyetler) ve para yönetimi (parayı borç vermek, paraya güvence sağlamak, bir işe yatırmak). Normal olarak bunların farklılaşmış mesleki ya da kurumsal roller oldukları düşünülür ve genellikle, örneğin şu üçlemede olduğu gibi, üç farklı toplumsal grupta somutlaştırılırlar: Ticaret sermayesi, sanayi sermayesi, finans sermayesi.

Gerçekte birçok analist bu tür kategorileri, kapitalizmin kategorik bir kronolojisini oluşturmak üzere kullanır: İlk olarak ticaret sermayesi dönemi, daha sonra sanayi sermayesi dönemi ve son olarak finans sermayesi dönemi. Ayrıca, gerek liberal, gerekse Marksist geleneklerde, ticari faaliyetlerin sanayi üretimine göre, hem ahlaki bakımdan daha kuşkulu, hem de daha az "kapitalist" olduğu biçiminde bir kavrayış olagelmiştir. Bu herşeyden önce, Saint-Simon'un ve onun (kendisi Fizyokratlardan kaynaklanmış olan) üret-

ken emekle, üretken-olmayan emek arasında ayrım yapan kavramının mirasıdır. Her halükarda, Sanayi Devrimi olarak adlandırılan varsayımsal tarihsel dönüşüm anının merkezi niteliği, bu ayrımlara ve bunların ontolojik gerçekliklerine dayanmaktadır.

Braudel sözkonusu ayrımlara, tamamen köklerinden başlayarak saldırır:

> O halde sahip olunan izlenim (çünkü kanıtların azlığı gözönüne alındığında, yalnızca izlenimlerimiz vardır) ekonomik yaşamda her zaman yüksek karların elde edilebileceği sektörler olduğu, ama bu sektörlerin değiştiğidir. Ekonomik gelişmenin baskısı altında ne zaman bu değişimlerden birisi meydana gelse, sermaye bunların kokusunu almakta, yeni sektöre geçmekte ve zenginleşmekte hızlı davranmıştır. Bir kural olarak, sermayenin bu değişimleri hızlandırmadığına dikkat edin. (Levant),* Amerika, Doğu Hindistan, Çin, köle ticareti vb arasında veya ticaret, bankacılık, sanayi ya da toprak arasında yön değiştirmesinde olduğu gibi, karın farklılaşan coğrafyası, kapitalizmin kısa vadeli dalgalanmalarının temelidir....
>
> Dolayısıyla, tarımdan, sanayiden ve topraktan elde edilen karlar gibi, her zaman geçerli olacak bir sınıflandırma oluşturmak güçtür. Genel olarak, aşağıya doğru inen bir sıra içindeki standart sınıflandırma: Ticaret, sanayi, tarım belirli bir gerçekliğe karşılık gelmektedir; ama bir sektörden bir başkasına doğru değişimleri kanıtlayan çok sayıda istisna varolmuştur.
>
> Kapitalizmin genel tarihinin asli bir özelliği olduğunu düşündüğüm niteliği vurgulamama izin verin: Onun sınırsız esnekliği, değişim ve kendisini uyarlamada gösterdiği kapasite. Benim düşündüğüm gibi, 13. yüzyıl İtalya'sından günümüz Batı dünyasına kadar, eğer kapitalizmde belirli bir bütünlük varsa, bu bütün-

* Akdeniz'in doğu kıyısı ve buradaki ülkeler. (–ç.n.)

lüğün herşeyden önce burada tespit edilmesi ve gözlemlenmesi gerekir. (Braudel 1981-84: cilt 2, 432-33)

Bir kez kapitalistin sermayenin dolaşımındaki değişen konumunu, kar fırsatlarının belirlediği ortaya konulduktan sonra, geriye kapitalistin bu "sınırsız esnekliği" nasıl sağladığını görmek kalıyor. Braudel için yanıt basittir. Gerçek kapitalist her zaman uzmanlaşmaya karşıdır ve böylelikle geçmişteki yatırımlar, geçmişteki ağlar,* geçmişteki beceriler tarafından kıstırılmaya karşı direnmiştir. Elbette uzmanlaşma vardır, ancak Braudel'e göre bu daha alt katların işidir:

> Uzmanlaşma ve iş bölümü, genellikle aşağıdan yukarıya doğru işlemiştir. Eğer modernizasyon veya rasyonalizasyon, farklı görevlerin ayrıştığı ve işlevlerin alt bölümlere ayrıldığı bir süretçen oluşuyorsa, böyle bir modernizasyon ekonominin alt tabakasında başlamıştır. Ticaretteki her gelişme, dükkanların artan uzmanlaşmasına ve ticaretin asalak takımının arasında yeni mesleklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.
>
> Garip bir biçimde, toptancı [*le négociant*] gerçekte bu kurala uymamış ve ancak çok ender olarak uzmanlaşmıştır. Servet yapmış ve bir tüccar haline gelmiş küçük bir dükkan sahibi bile, hemen uzmanlaşmadan uzmanlaşmamaya doğru geçiş yapmıştır. (Braudel 1981-84: cilt 2, 378-79)

Kapitalistin tutumu dükkan sahibinin tutumundan oldukça farklıdır:

> Ekonominin hakim doruklarında bulunmanın karakteristik avantajı, Jacques Coeur'ün [14. yüzyılın büyük tüccarı] zamanında olduğu kadar günümüzde de, tam olarak kendini tek bir tercihle sınırlandır-

* Networks, (–ç.n.)

mak zorunda olmamak, olağanüstü ölçüde uyarlanabilir olmak, dolayısıyla uzmanlaşmamış olmaktan ibaret olmuştur. (Braudel 1981-84: cilt 2. 381)[6]

III

Kapitalizmi bu biçimde "tepetaklak" görmenin ne gibi sonuçları vardır? Bir kere, tarih yazımının gündemini değiştirmektedir. İkincisi, Aydınlanmanın ilerleme teorilerinin örtük bir eleştirisini içermektedir. Üçüncüsü, çağdaş dünya için çok farklı bir politika mesajı vermektedir. Bunlar Braudel'in açık hale getirdiği sonuçlar değildir. Akademik çalışmasında, akademik çalışmasında yer alan içerimlerin açıklamasını yapmak Braudel'in alışkanlığı değildi. Eğer ender olarak mülakatlarda böyle yapmışsa, yorumları genellikle, dünya hakkındaki görüşlerini yansıtmaktan ziyade, mülakatlar hakkındaki görüşlerini yansıtan, o anda söylenen doğaçlama bir niteliğe sahipti. Belki Braudel, eğer okuyucunun kendisi keşfederse, alt-metnin daha etkili olduğuna inanmıştı. Belki de, nadiren entellektüel mücadeleden kaçınmasına karşın, çok fazla politize edilmiş bir tartışmanın içine çekilmek istememişti. Braudel'in kendi tereddütlerinin ya da sessizliklerinin açıklaması ne olursa olsun, bunların bizi, onun eserini kendi görüşlerimizin köşe taşlarını dile getirmek için bir temel olarak kullanmaktan alıkoymaması gerekir.

En azından 19. yüzyılın ortasından itibaren, Tarihin (büyük T harfi ile) gündemine, şu şekilde gelişen açıklayıcı bir mit[7] hakim olmuştu. Şu ya da bu yolla köylüleri sömüren toprak sahiplerinin karakterize ettiği, daha önceki, daha

6 Son dört sözcüğün çevirisini değiştirdim, çünkü İngilizce çeviri "seçeneklerini tercih etmekte serbest kalabilmek" ["able... to keep one's options open], tamamen doğru olmasına karşın, Fransızca orijinalin açıklığını yitirmektedir: "Olağanüstü ölçüde uyarlanabilir olmak, dolayısıyla uzmanlaşmamış olmak" ["D'être éminemment adaptable, donc non spécialisé"] (Braudel 1981-84: cilt 2, 335).

7 Tarihsel mitlerin rolü hakkında bkz. McNeill (1986) ve bu kitaptaki 4. bölüm).

basit ve daha küçük bir sistemden, sonunda modern ulus-devletlerin egemen gücüne dönüşen "orta sınıflar" ya da "burjuvazi" ortaya çıktı. Bu "yeni grubun" ve uyguladıkları ekonomik sistemin, kapitalizmin büyüyen gücü, 19. yüzyılın dönemecinde dünya tarihinde büyük bir zamansal bölünmeye yol açan iki büyük devrimin, Büyük Britanya'daki Sanayi Devriminin ve Fransız burjuva devriminin nedenlerini oluşturmaktadırlar.

Bütün dönemselleştirmemiz bu mite dayalıdır: Ortaçağ ve modern zamanlar arasındaki kopuş; erken ve geç modern tarih arasındaki (ya da Avrupa terminolojisinde, modern ve çağdaş tarih arasındaki) kopuş. Fakat, üstüne üstlük, bu mitoloji sıfatlarımıza da yerleşmiştir; bu da gerçekte sorgulanmamış öncüllerimize yerleştiği anlamına gelmektedir. Örneğin, "sanayi-öncesi" toplumlardan ve daha yakın zamanda ise "sanayi-sonrası" toplumlardan sözediyoruz; öyle ki her iki terimin sonunda yer alan sıfatlar, "sanayi toplumu" olarak adlandırılan birşeyin ölçülebilir dönemleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Son olarak, mitoloji sorunsallarımıza da yerleşmiştir: Neden burjuva devrimi İtalya'da bu kadar geç olmuştur? Fransa ya da Rusya veya Hindistan ne zaman Sanayi Devrimini gerçekleştirmişlerdir? ABD'nin güneyindeki köle sahipleri, feodal ağalar mı, yoksa kapitalist girişimciler miydiler? Yanlış bir kanı oluşturmamak için, Braudel'in kendisinin, özellikle sıfatların kullanımında, bütün bu öncüllerden kurtulmuş olmadığını eklemeliyim. Fakat onları büyük ölçüde önemsememişti.

Bununla birlikte, kapitalizmi "tepetaklak" görüşünün bu mitolojilere yıkıcı bir saldırı olduğunu öne süreceğim. Eğer kapitalistler, rekabetçi pazarlarda faaliyet gösterenlere karşıt olarak tekelcilerse, o zaman gerçeklikteki ayrım çizgileri, bizim düşünmeye alışkın olduklarımızdan oldukça farklıydı. Üretimin ya da ticaretin veya finansmanın çeşitli tekelci kontrol biçimleri ortaya çıkarılabilir. Geniş plantasyonlar bu biçimlerden birisidir, büyük ticaret şirketleri bir başkasıdır, ulusötesi şirketler bir üçüncüsü, dev-

let işletmeleri bir dördüncüsüdür. Bunların karşısında sıralananlar ise, maddi yaşam alanında yaşayan, fakat tekelcilerin gücüne karşı mücadele etmek üzere pazarın alanına doğru yola koyulan, kırsal ve kentsel, dünyanın çalışan halkları olacaktır.

Bu çalışanlar, ücret gelirlerini arttırarak, küçük meta üretimi ve pazarlama biçimleri yaratarak ve mümkün olduğu ölçüde tekeller tarafından dayatılan fiyat yapısına karşı koyup, bunun yerine gerçekten arz ve talebi, yani gerçek değeri yansıtan bir fiyat yapısı geçirerek, yarattıkları artıdeğerin daha fazlasını geri almayı hedeflediler. "Kurtuluşa" dönük bu çabalarında, düzenleyici olarak, "rekabetin" koruyucusu olarak devletin desteğini aradılar; ama tekrar tekrar, tam da karşısında mücadele ettikleri tekellerin "garantörü" olarak devletin rolüyle karşılaştılar. Dolayısıyla devlete karşı tavırlarında ikircikli olmak zorundadırlar.

Kapitalistlerin gücü, kendilerini uyarlayabilmelerinde, esnekliklerinde, yüksek kar alanlarına doğru harekete geçmekteki çabukluklarında yattığı için, 1780'deki pamuklu dokuma üretimine geçiş, 17. yüzyıldaki Venedik Terraferma'sında tarımda yatırıma geçişten ya da 1980'lerdeki ulusötesi şirketlerin finansal spekülasyona doğru geçişlerinden daha fazla ya da daha az önem taşımıyordu. Ayrıca, düzenleyici olarak devletle birlikte "kontrollü rekabet" kavramı, son on yılda sosyalist ülkelerin bir politika seçeneği olarak "piyasa sosyalizminin" dikkat çekici yükselişi hakkında yeni düşünme biçimlerine kapı açmaktadır. Braudel bize, kapitalist dünya-ekonomisinde, güç ve kurnazlığı yanlarına alan tekelciler ve ekonomik yaşamdaki hareketleri, faaliyetlerinin şeffaflığı ve açıklığı tarafından engellenen nüfusun çoğunluğu arasında süregiden bir mücadelenin imgesini sunmaktadır. Son iki yüzyılın politik tarihi, bu çoğunluğun karşı-güç oluşturmaya ve kendi karşı-kurnazlığını sistematize etmeye çalıştığı bir tarih olarak tahayyül edilemez mi?

O halde Braudel'in imgesinin, egemen ideolojilerimizin en yavanlaştırılmış görüşleriyle bağdaşmadığının açık ol-

ması gerekir. Hiç kuşkusuz, gerek Adam Smith, gerekse Karl Marx usta düşünürlerdi ve bizim Braudel'in okunmasından çıkarabileceğimiz şeylerin çoğunu öngörmüşlerdi. Ancak bir ideoloji olarak liberalizm, Adam Smith'in görüşlerinden farklıdır ve Marksizm, Karl Marx'ın görüşlerinden farklı olmuştur. Ve ufuklarımıza egemen olan, Adam Smith'in ya da Karl Marx'ın görüşleri değil, liberalizm ve Marksizmdir.

Kapitalizmi yeniden kavramsallaştırarak, Braudel, hem liberallerin, hem de Marksistlerin kaçınılmaz ilerleme teorisine bağlı kalmalarını haklı çıkartmak için kullandıkları temel argümanın gücünü kırmıştır. Gerek liberaller, gerekse Marksistler, içinde kapitalistlerin ve/veya burjuvazinin ve/veya orta sınıfın ortaya çıktığı ve kendi yapılarını, kendine özgü yollarla geliştirdikleri tarihsel bir sıra gördüler. Liberallere göre, bu süreç, tamamlandığında, bir tür ütopik yücelişle sona erecekti. Marksistlere göre ise, bu süreç tamamlandığında, bir patlamayla son bulacaktı ve bu da bir tür ütopik yücelişe ulaşacak olan yeni yapılara yol açacaktı.

Bunun yerine Braudel, doğrusal bir ilerleme değil, fakat tekel (gerçek kapitalizm) güçleri ile kurtuluş güçleri arasında süregiden bir gerilim görüyordu ve kurtuluş güçleri, bu kurtuluşu bir rekabetçi pazarlar düzeninin, faaliyetlerinin "sıradan çalışmadan ancak güçlükle ayırdedilebildiği" bir düzenin çerçevesi içinde, kendi kendini kontrol eden ekonomik faaliyetlerde arıyorlardı.

Braudel'in kendisi daha ileri gitmez. Bu çatışmanın ebedi bir çatışma olduğunu varsayabiliriz ya da istikrarsız dengesini giderek ayakta kalamayacak bir hale getirerek, bu tarihsel sistemi dönüştürecek asırlık eğilimleri bulmaya çalışabiliriz. Bu boşluğu bizim doldurmamız gerekiyor. Ben bu türden asırlık eğilimlerin kapitalist dünya-ekonomisinin içinde varolduğuna ve artan çelişkilerin, sistemin başka birşeye dönüşümünü zorlayacak sistemik bir "çatallaşmaya" yol açacağına inanıyorum. Aynı zamanda, bizim kollektif tarihsel seçimimize bağlı olduğu ve önceden saptan-

mış olmadığı anlamında, başka birşeyin ne olacağının açık uçlu olduğuna inanıyorum. Bu görüşleri geliştirmenin yeri burası değil; bunu başka yerlerde yapmıştım.

Anlaşılmasının önemli olduğunu düşündüğüm şey, Braudel'in görüşlerinin, varsayımsal bir "küçük iş adamını" şereflendiren gizli bir Poujadizmi yansıtmadığıdır. Tam aksine. Braudel'in "kurtuluşçu" pazarı, bizim gerçek dünyada bir pazar olarak tanıdığımız şey değildir. Braudel'in pazarı gerçek anlamda rekabetçidir; şu anlamda ki, arz ve talep gerçekten fiyatı, yani potansiyel (ya da tam olarak gerçekleşmiş) arz ve talebi belirlemektedir. Bunu, "karların" çok az olması, gerçekte çalışma karşılığında bir ücret niteliğinde olması izleyecektir. Böyle bir sistemin tarihsel olarak uygulanabilir olup olmadığı bir soru olarak kalır. Fakat Braudel'in "pazarı" gündeme getirmesinin, 1980'lerin neo-liberal ideolojisiyle karıştırılmaması gerekir. Gerçekte tam karşıtı sözkonusudur.

Son olarak, Braudel'in görüşlerinin çağdaş dünya için politikayla ilgili içerimleri çok güçlüdür. Eğer kapitalizm, gerçek kapitalizm, tekelse ve pazar, gerçek pazar değilse, o halde ne yapmak gerektiği sorusu, belki sistem-karşıtı hareketlerin geçen 100 yılda yanıtladıkları yollardan çok farklı biçimde yanıtlanmaya ihtiyaç göstermektedir.

Burada Braudel'in, kapitalizmin kabul gören kavramsallaştırmalarına hangi yollarla karşı çıktığını açıklamaya çalıştım. Kapitalizmin bu biçimde görünüşünü "tepetaklak" olarak adlandırdım. Daha sonra, Braudel'in kendisini yapmaktan alıkoyduğu şeyi yapmaya, yeniden kavramsallaştırmasının entellektüel ve toplumsal içerimlerini açık hale getirmeye çalıştım. Braudel'in bu son çabaya girişmediği için suçlanmaması gerekir. Belki başkaları Braudel'in yeniden kavramsallaştırmasını alacak ve ondan başka içerimler çıkaracaklardır. Ne olursa olsun, Braudel'in, içinde yaşadığımız tarihsel sistemin merkezi kurumsal biçimleri hakkındaki sorgulanmamış öncüllerimizin alanına taze hava üflemesine izin vermek hepimiz için yararlı olacaktır.

16. *ANNALES*'İN ÖTESİNE?

Annales hareketi, 19. yüzyılda sosyal bilimlerin kurumsallaşmasını belirleyen egemen öncüllere karşı bir tepki olarak doğmuştu. Bugün biz, toplumsal süreçler ve yapılar hakkındaki bilgiyi, önde gelenleri (alfabetik sırayla) şunlar olan, isimlendirilmiş bir kategoriler dizisine bölmeye alışmış bulunuyoruz: Antropoloji, ekonomi, tarih, politika bilimi ve sosyoloji. Bu sözcüklerden en az üçünün 19. yüzyıldan önce varlıkları bile sözkonusu değildi. 19. yüzyılın ikinci yarısında (1850-1914 dönemi diyelim), bu isimlerin kurumsallaştırıldığı başlıca üç yol varoldu: Üniversiteler bu isimleri taşıyan bölümler (ya da en azından kürsüler) oluşturmuşlardı; bu isimleri taşıyan ulusal (ve daha sonra uluslararası) akademik dernekler kurulmuştu; belli başlı kütüphaneler kitapları, bu isimler etrafında düzenlenmiş sistemlere göre tasnif etmeye başlamışlardı.

Neden kategorilerin kurumsallaşmasının tam olarak zamanın bu noktasında meydena geldiğinin[1] analiz edilmesi-

1 Bir ilk yaklaşım için bkz. bölüm 1.

nin ve bunun meydana geldiği süreci ayrıntılı olarak açıklamanın[2] yeri bu makale değil. Sürecin zamanında çok sayıda tartışmaya yol açtığını, fakat şu andaki düzenlemenin bütün Avrupa ve Kuzey Amerika'da oldukça yaygın biçimde üstünlük sağladığını ve daha sonra (genellikle ancak 1945 sonrası dönemde) yerkürenin bütün bölgelerine yayıldığını belirtmek yeterlidir.

19. yüzyıl kurumsallaşmasının dayandığı öncüllerin esas olarak aşağıdaki yedi öncül olduğunu düşünüyorum:[3]

1. Sosyal bilimler, birbirlerinden farklı konuların entellektüel olarak tutarlı gruplandırmaları olan bir dizi "disiplinden" oluşmaktadırlar.

2. Tarih, tikelin geçmişte nasıl olduysa öyle incelenmesi ve açıklanmasıdır. Sosyal bilim, insani/toplumsal davranışın açıklandığı evrensel kurallar kümesinin ortaya konulmasıdır.

3. İnsanlar, içinde insan yaşamının yaşandığı temel toplumsal çerçeveleri oluşturan, toplumlar olarak adlandırabileceğimiz varlıklarda örgütlenmişlerdir.

4. "Serbest", satış ve satın alma için pazarda bulunabilir olması anlamına gelmek üzere, kapitalizm serbest metalarla birlikte serbest emeği kullanan serbest üreticiler arasındaki rekabete dayanan bir sistemdir.

5. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı, kapitalistlerin sonunda belli başlı devletlerde devlet-toplumsal iktidarı ele geçirmeleriyle karakterize olan, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

6. İnsanlık tarihi ilerlemecidir ve kaçınılmaz olarak böyledir.

7. Bilim, neden herşeyin oldukları gibi olduğunu ve şeylerin nasıl meydana geldiklerini en özlü biçimde ifade eden kuralların aranmasıdır.

---

2 Fernand Braudel Center halihazırda bu konu hakkında araştırmaya girişmiş bulunmaktadır.

3 Bu liste, benim yedi öncülün her birisinin sınırlılıklarını belirtmeyi hedeflediğim bir makaleden alınmıştır. Bkz. bölüm 18.

Elbette herkes bu öncülleri kabul etmemişti, ama bunlar egemen hale geldiler.

Annales hareketi sıkça, Henri Berr'in 1900'da kurduğu dergiye, *Revue de synthèse historique*'e kadar geri götürülür. Bu dergi ateşini, yedi öncülden ilkine, ayrı ayrı disiplinlerin gettolaştırılmasına karşı yoğunlaştırmıştı. Fransa'da bile, entellektüel olarak üniversite kamuoyunun tutumunu değiştirmekte pek fazla başarılı olamamıştı. Lucien Febvre ve Marc Bloch, 1929'da *Annales d'histoire économique et social*'i kurduklarında, marjinal bir üniversitede, marjinal akademisyendiler. Ateşlerini ikinci öncüle, bütün bilginin birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan (ve birbirlerini karşılıklı olarak eleştiren) iki epistemolojiye, idiyografik ve nomotetik epistemolojilere bölünmesine karşı yoğunlaştırmışlardı. İdiyografik tikelcilerin (çoğunlukla tarihçiler ve etnograflar) dünyanın yararlı bir biçimde, ancak karmaşık somutluğu içinde anlaşılabileceğini öne sürmelerine karşın, nomotetik evrenselciler (çoğunlukla ekonomistler ve sosyologlar) dünyanın yararlı bir biçimde, ancak onu belirleyen genel yasaların öğrenilmesiyle anlaşılabileceğini iddia ediyorlardı. *Annales* hareketi her iki görüşe de karşıydı ve "iki cephede birden bir savaş" vermeyi hedefledi (bkz. Wallerstein 1980a). 1933'te, Collège de France'taki Açılış Dersinde, Febvre "Tarih, insan bilimi, insan geçmişinin bilimi"* sloganını önerdi. Dört uyarı ekledi: "İnsan bilimi olarak tarih, dolayısıyla *olgulardan* oluşan tarih, evet: Ancak bunlar *insana ilişkin* olgulardır.... Yazılı kaynaklar, evet: Ancak bunlar *insanların* yazılı kaynaklarıdır.... Yazılı kaynaklar, elbette: Ancak *bütün yazılı kaynaklar*.... Yazılı kaynaklar, kesinlikle: Ancak *yalnızca yazılı kaynaklar değil*" (Febvre 1953b)

Annales hareketi, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar Fransız (ve dünya) entellektüel yaşamı içinde marjinal kalmasına karşın, 1945-67 döneminde hızla doruk noktasına ulaştı ve mükemmel bir örnek oluşturdu. Bu ilk önce Fransa'da gerçekleşti, fakat yalnızca Fransa'da değil. *Annales*

* "Histoire science de l'Homme, science du passé humain" (–ç.n.)

hareketi Güney Avrupa'da, Doğu Avrupa'da, Büyük Britanya'da ve sonunda Kuzey Amerika'da etkili oldu.[4] Bu ani entellektüel *ve kurumsal* başarının, *Annales*'in görüşlerine yönelik artan bir kabul yaratan özel bir *konjonktürden* kaynaklandığını düşünüyorum.[5] *Konjonktür,* soğuk savaş konjonktürüydü. *Annales* hareketinin bu bağlamda sunmak zorunda olduğu şey, aynı anda hem Anglo-Sakson entellektüel hegemonyasına, hem de katılaşmış resmi Marksizme karşı direnişi ifade eden entellektüel bir dünya görüşüydü. 1945-67 *konjonktürü* hakkında daha önceki bir analizimde söylediğim gibi, "Braudel'in özel vurgusuyla birlikte, [*Konjontür*] *Annales*'in lehineydi: Toplumsal tarihten daha fazla ekonomik tarih, 'erken modern dönemi' vurgulayan tarih, çeşitli toplumsal zamansallıkların bir analiziyle bilgilenen tarih, 'Marksizme mesafeli yaklaşmayan' tarih yazımı."[6]

Fakat genellikle yaptıkları gibi, *konjonktürler* değişirler. Ve şu andaki 1967-sonrası *konjonktürü*, *Annales* hareketini olabilecek en belirsiz konuma yerleştirmiştir. Bu *konjonktürün* daha geniş toplumsal sahnesi başlıca iki unsurdan oluşmaktadır. Birinci unsur, ABD'nin gücünün nispi zayıflamasıdır; öyle ki artık hegemonyası sorgulanmaz değildir. ABD'nin bu nisbi zayıflamasının çeşitli ve farklı göstergeleri vardır. Birisi 1960'lardan itibaren Japonya'nın ve Batı Avrupa'nın (Avrupa için 1992'de oluşturulacak olan yeni yapıların kurumsal sonuçlarıyla birlikte) nisbi ekonomik yükselişleridir. İkincisi, ABD'nin Üçüncü Dünya'daki durumlara doğrudan müdahale etme yeteneğinin önemli ölçüde azalmasıdır. Üçüncüsü, bugün eski sosyalist ülkelerde, değişen tempolarda gelişmekte olan, dikkat çekici ekonomik ve toplumsal yeniden-yapılanmalardır. Bu son gelişmeler kümesini, ABD'nin nisbi zayıflamasının bir göstergesi

4 *Review*'un, bu konu hakkında önemli kanıtlar sağlayan, "*Annales* Okulunun Sosyal Bilimler Üzerindeki Etkisi" üzerine I, 3/4 (Kış/Bahar 1978) özel sayısına bakınız.)

5 *Konjonktür* burada, genellikle belirli bir çevrimsel hareketin bir evresi olan, orta vadeli bir döneme Fransızcada verilen anlamda kulanılmıştır.

6 Bkz. bölüm 13, sayfa 280.

olarak anmak şaşırtıcı gelebilir. Bununla birlikte ben, Stalinizm/Yalta düzenlemeleri kümesinin (hem içsel olarak SSCB için, hem de uluslararası düzeyde sosyalist blok için), ABD'nin savaş sonrası dönemin hegemonik kurumsal düzenlemelerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünüyorum. Bu düzenlemeler, bir kez ABD'nin dışardan fiili desteği çökmeye başlayınca, kışkırttıkları içsel karşıtlıklar altında varlıklarını sürdüremediler. 1967-sonrası *konjonktürün* bu yeni koşulları altında, ne *Annales* hareketinin 1945-67 döneminde egemen olan versiyonu artık çok fazla uygun düşüyordu, ne de oldukça farklı bir alanda, bağlantısız ülkeler hareketi, dünya-sisteminin yeni politik gerçekliği içinde pratik bir önem taşımayı sürdürebiliyordu.

Bununla birlikte, 1967-sonrası dönemin ikinci ve hatta daha temel ve ABD hegemonyasının zayıflamasından daha önemli bir dönüşümü sözkonusuydu. Bu 1968 dünya devrimiydi. 1968 dünya devriminin politik eyleminin iki hedefi vardı. İlki, elbette ABD hegemonyasına (ve SSCB'nin bu hegemonyayla gizli bir anlaşma içinde olmasına) karşı mücadele etmekti. Ancak ikinci ve nihai olarak daha fazla önem taşıyan politik hedef, başlıca üç versiyonu içindeki "Eski Sol" sistem-karşıtı hareketlerdi: Batı dünyasındaki İkinci Enternasyonal hareketleri (ya da benzerleri); sosyalist ülkeler (ve güçlü oldukları başka yerlerdeki – örneğin Fransa, İtalya, Japonya) Üçüncü Enternasyonal hareketleri; ve Üçüncü Dünyadaki ulusal kurtuluş hareketleri (bkz. Wallerstein 1989c; Arrighi ve diğerleri, 1989). 1968-sonrası dönemde, Eski Sola karşı gelişen hareketlerin (kadınlar hareketi, "azınlıklar hareketi", ekoloji hareketi, anti-bürokratik hareketler vb) asıl eleştirisi, Eski Sol hareketlerin gerçekten sistem-karşıtı olmadıkları ve (çeşitli ülkelerde iktidara ya da kısmi iktidara geldikleri ölçüde) vaadettikleri gibi dünyayı dönüştürmemiş olmalarıydı.

Bir kez daha, bu önermelerin geçerliliklerini tartışmanın, "Eski Solun" ve 1968'den bu yana "yeni" hareketlerin karşılaştırmalı güçlerini tespit etmenin ve bütün bu hare-

ketlerin yakın gelecekteki muhtemel yörüngelerini tartışmanın yeri burası değil. Bunun yerine, ben yalnızca 1968'in dünya entelektüel topluluğu üzerindeki etkisini tartışmak istiyorum. Bana göre, bu etki dünya üniversite sisteminde bir dönüşüm başlattı.

Esas olarak üniversitelerin yönetiminin yeniden yapılanmasına atıfta bulunmuyorum. Elbette böyle bir yeniden yapılanma meydana geldi. Ancak bu yeniden yapılanmayı önemli görmekle birlikte, temel bulmuyorum. Eğer tek sonucu bu olsaydı, 1968 pek ağırlığı olmayan bir olay olurdu; çünkü yönetim yapılarına yeni katılanları kafalamak* ve nötralize etmek nispeten kolaydır ve gerçekte çoğu için de, bu zaten son 20 yılda gerçekleşmiştir.

Aynı şekilde, 1968'in dünya üniversite sistemi üzerindeki etkisinin, üniversiteleri toplumsal bakımdan daha bilinçli ve politik olarak daha elverişli hale getirmek olduğunu da düşünmüyorum. Bu gerçekte, 1968'de ve bundan biraz daha önce veya sonra meydana gelen birçok öğrenci başkaldırısının bir temasıydı, fakat günümüze bıraktığı miras küçük oldu. Üniversite her zaman, Ortaçağ'da kuruluşundan bu yana, politik iktidarlarla *gerginlik içindeki* etkinliklerin yeri olmuştur. Üniversite her zaman politik iktidarlarla bağını tamamen koparmayı olanaksız görmüş, fakat her zaman belirli bir mesafe oluşturmaya çalışmıştır. Bu bir bekle-göre yol açmıştır ve muhtemelen de her zaman böyle olacaktır. Bu anlamda, 1968 yalnızca sarkacın çevrimsel bir salınımını temsil etmektedir. 1945-67 döneminde üniversiteler devletleriyle *aşırı ölçüde* özdeşleşmişlerdi. 1968 hareketleri üniversiteleri aksi yöne doğru itti. Gerçekte belirli bir süreden beri, ilk yöne doğru yeniden bir salınım yaşıyoruz.

1968'in gerçek etkisi daha çok üniversitelerin *entellektüel* yaşamları üzerinde oldu. Sadece yakın geçmişte, 1945-67 dönemindeki konsensüse meydan okumakla kalmadı, fakat dünya entellektüel yaşamını en az 19. yüzyılın ortasından beri yöneten daha derindeki konsensüsü de sarstı. 1968'in

* (co-opt).

yaptığı, herşeye karşın kurumsal temelini yıkmaksızın, 19. yüzyıl konsensüsünün meşruiyetini ciddi biçimde zayıflatmaktı. 1968'den önce, üniversitelerde tartışmak üzere entellektüel bakımdan izin verilen şeyin çerçevesi, gerçekte konsensüs tarafından sınırlandırılmıştı. Başka görüşler esas olarak ultravires* idiler. 1968'in saldırısı konsensüs görüşlerinin savunucularının kibirlerini sarstı, (çeşitli entellektüel ufuklardan gelip) konsensüsü sorgulayanları cesaretlendirdi ve ilk olarak üniversiteleri açık (ya da çoğulcu) entellektüel alanlara dönüştürdü. 1968'den önce Batılı üniversitelerin çoğunda, "merkezi bir liberalizmin" tarihçiler ve sosyal bilimciler için neredeyse tek kabul edilebilir konum olmasına karşın, 1968'den sonra hem muhafazakar-olmayan, hem de Marksist görüşler *hemşehrilik hakkı* (droit de cité) kazandılar. (Çeşitli adlar taşıyan) "etnik" araştırmalar ve azımsanmayacak ölçüdeki kadın araştırmaları gibi, bütün yeni araştırma alanları meşrulaştılar. Bu elbette pozitif bir mirastı. Fakat aynı zamanda düzeni sarsan bir mirastı. Entellektüeller bunun değerini, başka herhangi birisinden daha fazla takdir etmiyorlar: "Şeyler parçalara ayrıldıklarında, merkez yerinde tutunamaz."[7]

Ancak artık sorgulanmaz olmaktan çıkan bu konsensüs neydi? Temel epistemolojik öncül benim listemde ikinci sırada yer alan, nomotetik ve idiyografik bilme biçimleri arasındaki ünlü ayrımdır. *Annales* hareketinin – Febvre ve Bloch altında ve Braudel altında – çürütmeyi hedeflediği bu ölcüldür. Bu konumun en güçlü teorik ifadesi, 1958'de *Annalles ESC*'da çıkan Braudel'in "Tarih ve Sosyal Bilimler" başlıklı denemesinde yer almaktadır. Bu denemede, Braudel ilk önce, idiyografik tarihçilerin toplumsal zamanı olan *olaysal tarihin* (histoire événementielle) sınırlarını açıklar. Daha sonra ateşini, hakkında "eğer varsa bile, ancak bilgelerin zaman süresi olabilir" (Braudel 1972a: 35) yorumunu yaptığı, "çok uzun zamanın"** taraftarlarına

* "Yasal otoritenin dışında." (–ç.n.)

7 William Butler Yeats, "The Second Coming," stanza 1.

** "la très longue durée"

yöneltir. Metinde, ampirik araştırmayı "sonsuz küçük ile çok uzun sürenin keşismesine" iten (Braudel 1972a: 34) nomotetik bilimin bu son görüşü, Lévi-Strauss'da cisimleşir.

İdiyografik tarihçilerin, uzayda ve zamanda sonsuz küçük üzerinde yoğunlaşması ile nomotetik sosyal bilimcilerin, ölçek bakımından sonsuz küçük ve zaman bakımından ebedi olan üzerinde yoğunlaşması arasındaki epistemolojik sıkışmaya *Annales* hareketi hangi çözümü sunmuştur? *Annales* hareketinin yanıtı, yavaş değişen kalıcı yapıların ve bu yapılar içindeki çevrimsel *konjonktürlerin* çifte zamansallığını kullanarak, geniş uzay ve uzun zamanı analiz etmekti.

Fakat bu pratikte üniversite sistemi bakımından ne anlama gelmekteydi? Gerçekte, *Annales* hareketi dikkatini öncelikle tarihçi olarak eğitim görmüş ve arşivlerde çalışmaya alışkın olan kişilere yöneltti ve onlara şunu söyledi: Çeşitli sosyal bilimciler tarafından oluşturulmuş bilgileri okuyun, onlardan yararlanın ve araştırmanızı örgütlemek ve bulgularınızı yorumlamak için onların hipotezlerini veya genellemelerini kullanın. Kısaca, *Annales* hareketi şunu vaaz etti: Tarihçiler – sosyal bilimlere "açık" olun! *Annales* hareketinin ikinci pratik mesajı, tarihin, prenslerin ve diplomatların öyküsünden daha fazla birşey olduğu idi. Tarih, (zaman boyunca ekonomik ve toplumsal kalıplarda görüldüğü gibi) kollektif olarak insanların ve (gündelik yaşamın kalıplarında görüldüğü gibi) onu yaşamış oldukları haliyle, yaşam düzeyindeki insanların öyküsüydü. Kısaca, *Annales* hareketi şunu vaaz etti: Demografiye, aile tarihine, *zihniyetlere* (mentalités) vb açık olun.

Hepimizin oldukça iyi bildiği gibi, bu bir noktaya kadar işledi. Gerçekte mükemmel derecede iyi işledi. Kütüphaneler, sosyal bilimlere "açık" bu bütünsel tarih programının kanıtları olan mükemmel kitaplarla doludur. Buna karşın bu programda, *Annales* hareketinin idiyografik-nomotetik karşıtlığını aşma ya da yadsıma, yani epistemolojik bir

geçersizleştirmeye (Aufhebung) ulaşma yeteneğini sınırlayan ölümcül bir sakatlık vardı. *Annales* hareketi gerçekte "çok-disiplinliliği" önermişti. Elbette sözkonusu dönemde bu pratiği öneren tek hareket o değildi. Yine aynı 1945-67 dönemi, ABD'de, çok-disiplinliliğin başka bir biçimi olan ve (yazılarından bildiğimiz gibi) Braudel'in oldukça yakından bildiği "alan çalışmalarının" gelişmesine tanık olmuştu. Çok-disiplinlilik, disiplinleri aşmaya çalışma görüntüsü vermektedir. Buna karşın, pratikte, genellikle yalnızca disiplinleri pekiştirmektedir. Böyle yapmaktadır, çünkü bizzatihi terimin kendisi ayrı ayrı disipliner kategorilerin meşruluğunu ve anlamlı olduklarını varsaymakta ve ayırdedici farklılıklar yaratan bilgeliklerin bütünleştirilmesini öne sürmektedir. Dolayısıyla, bunun altında yatan mesaj, ayırdedici bilgeliklerin varolduğudur.

Çok-disiplinlilik üzerinde yoğunlaşmak ikinci bir sakatlığa yol açmaktadır: Başlangıçta neden *Annales* hareketinin disiplinleri aşmayı hedeflemiş olduğunun sebebini unutmak. Üçüncü kuşakta, bazı *Annalistler* toplayabildikleri niceliksel verilerle ve girişebildikleri teori sınamasıyla kafaları o kadar karışık bir duruma geldiler ki, onların çalışmalarını, *Annales* hareketinin varsayımsal olarak karşı çıktığı nomotetik sosyal bilimcilerin çalışmalarından ayırdetmek güçleşmeye başladı. Ve bazı başka *Annalistlerin* zihinleri, gündelik yaşamın inanılmaz karmaşıklığı ve burada yansıdıkları görülebilen *zihniyetlerden* (mentalités) ötürü o kadar karışık bir hal aldı ki, onların çalışmalarını, *Annales* hareketinin varsayımsal olarak karşı durduğu, küçük ölçek ve zaman süresi üzerinde yoğunlaşan idiyografların çalışmalarından ayırdetmek zorlaşmaya başladı. *Annales* hareketi benzersizliğini kaybediyordu; onun *ufalanması* (émiettement) hakkında sıkça gündeme gelen gözlemin arkasındaki gerçek anlam da buydu. Eğer herşey *Annales*'e dönüşüyorsa, *Annales* olarak geriye birşey kalmaz.

Annales hareketinin asıl sınırlılığı kurumsaldı. Şimdi bunu tuhaf bulabilirsiniz, çünkü oldukça sık olarak *Annales*

hareketinin dehasının, onların örgütlenme için gösterdikleri kollektif yetenek olduğu söylenmiştir – merkezi bir derginin oluşturulması; muazzam kitap dizileri; daha sonra Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'e dönüşen EPHE'nin VI. *Bölümünün* kurulması; ve son olarak, ancak elbette daha az önemli olmayan, Maison des Sciences de l'Homme'un icadı. Ve bu Fransa'nın dışında *Annales*'den esinlenen yapıları dışarda bırakmak olur. Kesinlikle çok az entellektüel hareket, kendi entellektüel yaklaşımlarını geliştirmek ve savunmak üzere bu kadar önemli kurumlar yaratmıştır.

Yine de başarının sınırları kolayca ölçülebilir. *Annales* hareketinin saldırmayı hedeflediği 19. yüzyıl öncüllerinden gelişen temel üniversite sistemi esas olarak yerinde kaldı; gerçekte hiçbir zaman olmadığı kadar güçlü olduğu da söylenebilir. Ancak büyük ölçekli örgütsel dönüşüm için zaman yaklaşmaktadır. Göstermeye çalıştığım gibi, yapılar daha geniş toplumsal alanda evrim geçirmektedirler ve *konjonktür* olgunlaşmıştır ya da yakında olgunlaşacaktır.

Ne için olgunlaşma? Tam da "*Annales*'in ötesine", çokdisiplinliliğin ötesine, (herşeyden önce) idiyografik-nomotetik karşıtlığın ötesine geçmek için. Tarihsel sosyal bilimler tek bir disiplindir ve bizim sosyal bilimlerin "disiplinleri" olarak adlandırdığımız mevcut kategorizasyon kümesi için geçerli entellektüel bir neden yoktur. Eğer deneysel olarak araştırmaya yardımcı olması bakımından tarihsel sosyal bilimleri alt-disiplinlere bölmek yararlı olsa bile, bu alt-disiplinlerin şu andaki "isimleri" kullanmaları gerektiğine inanmak için pek az neden vardır; muhtemelen tam tersi sözkonusudur.

Tarihsel sosyal bilimler ancak şu öncülü temel alarak ilerleyebilirler: İnsanlar ölçek bakımından geniş, zaman olarak uzun, fakat yine de doğal yaşamları olan tarihsel sistemlerin içinde yaşamaktadırlar. Bu tarihsel sistemler doğarlar ve nihayetinde de yok olurlar. Bütün sistemler sistemiktir, yani yapılara sahiptirler. Fakat bütün sistemler eş-

zamanlı olarak tarihseldir, yani yalnızca çevrimsel ritimlere (ya da *konjonktürlere*) sahip olmakla kalmazlar, aynı zamanda asırlık eğilimleri vardır; bu nedenle, doğal yaşamları nihai bir sona ulaşır. Aynı anda değişmeyen ve kendisini tekrar edeni ve sürekli ve ebedi olarak değişeni analiz etmeyen hiçbir akademik çalışma yarar sağlamaz.

Ayrıca, ayrı ayrı mantıkları ve ayrılmış süreçleriyle, insan eyleminin üç varsayımsal özerk alanı olarak politika, ekonomi ve kültürden oluşan 19. yüzyılın kutsal üçlemesini ortadan kaldırmalıyız. Bu üç varsayımsal olarak ayırdedici alanlar içinde ve arasındaki bütün toplumsal süreçlerin, ebedi, anlık, sürekli hareketi hakkında konuşmamıza imkan tanıyacak yeni bir dil icad etmeliyiz.

Ve son olarak, o zaman üniversitelerimizin bölümsel yapılarını ve akademik toplantılarımızın kurumsal yapılarını yeniden örgütleyerek, bu tür bir yeniden-kavramsallaştırmanın örgütsel sonuçlarını çıkarsamaya hazır olmalıyız. O zaman ve ancak o zaman, bir eleştiri olarak *Annales* hareketinin vaadinin kalıcı biçimde gerçekleşme şansı olacaktır. Eğer bu meydana gelmezse, *Annales* hareketi bir ya da iki on yıl içinde sadece düşünce tarihçilerinin belli belirsiz bir anısına dönüşecek ve *Staatswissenschaft* (politika teorisi) hareketinin bugün yarattığı yankı kadar bir yankıya sahip olacak, yani pek fazla bir yankısı olmayacaktır. 21. yüzyılın, 19. yüzyıl sosyal bilimlerinin bugün çok az kişinin inandığı ve yalnızca çok az sayıda insanın hâlâ yararlanabildiği modası geçmiş konsensüsünü geviş getirmeye gerek duymamasını sağlayacak şekilde, yeni bir epistemoloji ve yeni bir örgütsel yapıya dayanan yeni bir konsensüs arayışında rehberlik etmesi gereken doğal mirasçılar, *Annales* hareketinin –Fransa'da, SSCB'de, ABD'de ve başka [illegible]– mirasçılarıdırlar.

BÖLÜM VI

DÜŞÜNMEMEK OLARAK DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ

17. KARMAŞIK SİSTEMLER OLARAK TARİHSEL SİSTEMLER

"Tarihsel sistem" terimi sosyal bilimlerde sıkça kullanılmamaktadır. Gerçekte, genel olarak birçok sosyal bilimci bu terimin anormal bir ifade olduğunu düşünecektir. Tarihsel olanı vurgulayanlar genellikle sistemik olanı hafife alırlar ya da yadsırlar. Ve sistemik olanı vurgulayanlar da, normal olarak tarihsel olanı görmezden gelirler. Ve burada sözkonusu olan, soyut bir mesele olarak, bu standart dikotomiyi* ya da statik ve dinamik, senkronik** ve diyakronik*** olan arasındaki ayrımı uzlaştırmanın öneminin kabul edilmemiş olması değildir. Bu kabul edilmiş ve selamlanmıştır; ancak pratikte, toplumsal yaşam alanındaki idiyografik ve nomotetik araştırma tarzları arasında, geç 19. yüzyılda *Methodenstreit* (Yöntem kavgası) olarak adlandırılan şeyin bir ya da diğer yönüne doğru ilerlemek konusunda güçlü bir kurumsal baskı varolagelmiştir.

* Bir sürecin birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan iki bölüme ayrılması (–ç.n.)
** Tarihsel olarak daha önce meydana gelenleri görmezden gelerek, sınırlı bir zaman süresi içinde varolan olaylarla ilgili olan (–ç.n.)
*** Olguları bir zaman süresi içinde değiştikleri halleriyle ele alan (–ç.n.)

Ve buna karşın, en azından bana, tarihsel olan herşeyin sistemik olduğu ve sistemik olan herşeyin tarihsel olduğu apaçık görünüyor. Bütün karmaşık olguların kendi kuralları, kendi kısıtları, kendi eğilimleri veya vektörleri, yani yapıları vardır. (Hayali yapılara karşıt olarak) her gerçek yapının, meydana gelişinden, yaşam tarihinden ve çevresinden kaynaklanan tikel özellikleri, dolayısıyla işleyiş tarzı açısından merkezi olan bir tarihi vardır. Yapı ne kadar karmaşık olursa, tarihi de o kadar önem kazanır. Sorun bunu metafizik bir doğruluk olarak öne sürmek değil, fakat bu doğruluğu her türlü gerçek karmaşık olguyu incelememizde uygun bir biçimde kullanmaktır. Benim bunu ele alma biçimim, toplumsal dünyayı, üç tanımlayıcı karakteristiği olan, tarihsel sistemler olarak adlandırdığım çeşitli büyük-ölçekli ve uzun-süreli varlıkların birbirlerini izlemesi ve birlikte varolması olarak kavramaktır. Bunlar göreli olarak özerktirler, yani öncelikle kendilerine içsel olan süreçlerin sonuçlarına göre işlerler. Zaman-sınırları vardır, yani başlarlar ve sona ererler. Uzay-sınırlamaları vardır, fakat bunlar yaşam-tarihleri boyunca değişebilirler.

Bu basit, belki aşikar görünüyor. Bu kriterler işler hale getirilmek istendiğinde ise önemli sorunlar ortaya koymaktadır ve gerçekte, genellikle bu dilden kaçınılmasına karşın, son 150 yılın tarih yazımı, tikel tarihsel sistemlerin sistemik sınırları hakkında yapılan tartışmalarla doludur. Ben sınırlar sorununa, emeğin toplumsal iş bölümüyle, toplumsal yaşamın kendisini sürdürmesini temin etmesinin koşullarıyla başlayarak yaklaşmaya çalıştım. Bir tarihsel sistemin, toplamları sistemi birarada tutan, bütünleşmiş bir ekonomik, politik ve kültürel süreçler ağını temsil etmesi gerektiğini varsayıyorum. Bu, eğer herhangi bir tikel sürecin parametreleri değişirse, diğer süreçlerin bir şekilde ayarlanmaları gerektiğini varsayar. Bununla birlikte, bu sıradan varsayım bize, tarihsel sistemin dışında olanın yerini saptamamıza imkan sağlar. Eğer birşey verili bir tarihsel sistemin Y zamanında bir parçası olduğu düşünülen ya da

olduğundan kuşkulanılan bir alanda, X alanında meydana gelebiliyorsa ya da geliyorsa, ve sistemin geri kalanı gerçekte bu meydana gelişi önemsemiyorsa, o halde, X alanı ile bu sistem arasında bazı görülebilir toplumsal etkileşimler varmış gibi görünse bile, X alanı tarihsel sistemin dışındadır. Belki bu önermeyi somut bir meselenin tartışılmasına tercüme edersem, daha açık hale gelecektir. Uzun 16. yüzyıldaki Avrupa dünya-ekonomisi üzerine kitabımda, Polonya'nın bu dünya-ekonomisinin toplumsal işbölümünün parçası olduğunun söylenebileceğini, ancak Rusya'nın böyle olmadığını ileri sürdüm. Elbette hem Polonya, hem de Rusya'nın, çeşitli Batı Avrupa ülkeleriyle deniz ticareti bağları vardı (ve Polonya'nın Almanya'yla karadan da bağları vardı). Bununla birlikte, iki durum arasındaki fark şuydu ki, bana göre (bunun için bazı ampirik kanıtlar sunuyorum), Polonya ve diyelim Aşağı Ülkeler* arasındaki bağların anlık olmaktan biraz daha uzun bir süre kesintiye uğramasının (1626-29 arasında ciddi, fakat gerçekleşmemiş bir ihtimal) her iki mekandaki üretim süreçlerinde önemli bir değişime yol açacak olmasına karşın, Çar IV. İvan'ın 1550'ler ve 1560'larda, o zaman varolan bu tür bağları kesmek üzere gösterdiği çabalar gerçekte böyle bir değişime yol açmadı. Dolayısıyla, Polonya ve Aşağı Ülkelerin tek bir toplumsal iş bölümünde yer aldıkları, fakat Rusya'nın bu tarihsel sistemin dışında olduğu söylenebilir.[1]

O halde eğer bir ölçme çubuğu kullanılırsa, bu tür özerk toplumsal iş bölümlerinin tarihsel olarak yalnızca, daha çok, hem uzaysal, hem de zamansal olarak küçük olan, küçük varlıklarda – bunları mini-sistemler olarak adlandırıyorum – ve göreli olarak büyük ölçekli, uzun süreli varlıklarda – bunları dünya-sistemleri olarak adlandırıyorum –

* Bugünkü Hollanda, Belçika ve Lüksemburg ile Fransa ve Almanya'nın bazı bölümlerini içine alan bölge. (--ç.n.)

1 Argümanımın ayrıntıları için, bkz. Wallerstein (1974: Bölüm 6, birçok yerde ve özellikle sayfalar 304-5, 315). Rusya'nın uzun 16. yüzyılda Avrupa dünya-ekonomisinin parçası olup olmadığı hakkında benimle birlikte sorunu ampirik olarak ele alan bir görüş için, bkz. Nolte (1982: 32-48).

bulunabileceğinin doğru olduğunu düşünüyorum. Ayrıca, dünya-sistemlerini iki başlıca yapısal varyanta bölüyorum: Bütün diğerlerini kapsayan tek bir politik yapıya sahip olanlar, dünya-imparatorlukları; ve böyle bir politik yapıya sahip olmayanlar, dünya-ekonomileri (Wallerstein, 1979: Bölüm 9; Wallerstein 1984: Bölüm 14).

Bugün mini-sistemlerin nasıl işlediğine dair neredeyse hiçbir şey bilmediğimize inanıyorum. Öncelikle bir nedenden ötürü. Bunların artık varolmadıklarını düşünüyorum. Ayrıca, mini-sistemler olarak tanımlananların çoğunun, gerçekte yalnızca dünya-sistemlerinin yerel bileşenleri olduğunu düşünüyorum; çünkü mini-sistemlerin incelenmesinin önkoşullarından birisi, şimdiye kadar bunların böyle bir dünya-sistemine dahil edilmesi olmuştur. Son olarak, bu tür mini-sistemlerin kısa ömürlü olduklarını ve neredeyse tanımı gereği, yaşam-tarihlerini kaydetme yöntemine sahip olmadıklarını düşünüyorum. Dolayısıyla şimdiye kadar, çok kısa ömürlü bir varoluşa sahip olan son derece küçük partikülleri incelemeye çalışan fizikçilerin karşılaştıkları soruna benzer bir sorunla karşı karşıya bulunuyoruz. Belki bir gün, insan türünün toplumsal tarihinin bu kadar büyük bir bölümünü kapsayan bu partikülleri (mini-sistemleri) algılama modlarını bulacağız, fakat şu an için bunu yapabilmekten uzağız. Dolayısıyla, söyleyeceklerim öncelikle dünya-sistemleriyle ilgilidir.

Dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomilerinin ilişkisindeki tarihsel bir değişimi belirterek başlıyorum. MÖ 10.000 civarından MS 1500 civarına kadar (bilinmeyen, muhtemelen çok büyük sayıdaki mini-sistemler olduğu kadar), çok, ancak sayılabilir sayıda bu tür dünya-sistemleri de varoldu (ve birarada varoldular). Bu dönem boyunca, dünya-imparatorluğu biçiminin, dünya-ekonomisi biçiminden daha "güçlü" olduğu görünmektedir, şu anlamda ki genişleyen dünya-imparatorlukları, belirli bir düzenlilikle, yakınlarındaki dünya-ekonomilerini (ve yakınlarında bulunan mini-sistemleri) soğurdular. Dünya-imparatorlukları-

nın ayrılmaz bir parçaları olarak uzay ve zaman sınırlarına sahip oldukları görülmektedir, çünkü dışarıya doğru genişleme her zaman, merkezi iktidarın gücünün, parçalayıcı güçler tarafından devralındığı bir noktaya ulaşmıştır ve o zaman bu dünya-imparatorlukları daralmışlardır. Böylelikle oluşan "boşluklarda", sonradan yeni dünya-ekonomileri ve mini-sistemler yeniden ortaya çıkmışlardır. Söyleyebileceğimiz, dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomilerinin bu uzun dönemde birlikte varoluşları hakkında iki genellemenin yapılabileceğidir. Başarılı olan bu dünya-imparatorlukları (yani, hiç kuşkusuz, bunlara ek olarak dünya-imparatorlukları kurmak yolunda çok sayıda sonuçsuz çaba olmuştu), önemli zaman süreleri boyunca varlıklarını korumuşlardır (örneğin, başlangıçtan sona kadar yarım-bin yıl mertebesinde). Diğer yandan, dünya-ekonomileri daha kırılgan görünmektedirler ve hiçbirisi bu dönemde, bu kadar uzun bir süre kendisini sürdürememiştir.

1500 civarında, bana göre şimdiye kadar gerçek anlamda tatmin edici bir açıklamanın getirilmediği tuhaf birşey meydana geldi. Dünya-ekonomisi ve dünya-imparatorluğu biçiminin göreli gücü tersine çevrildi. Yani, özel bir dünya-ekonomisi, bu dönemde Avrupa'nın geniş sahasında kurulmuş olan dünya-ekonomisi daha az kırılgan olduğunu kanıtladı. Yaşamını sürdürdü ve dolayısıyla, bir dünya-ekonomisi biçimini gerektiren ve ancak böyle bir biçim içinde varolabilen kapitalist bir üretim tarzının tam gelişimi için çerçeve olarak işlev görebildi. Bir kez bu kapitalist dünya-ekonomisi kendisini sağlamlaştırınca, çevresindeki dünya imparatorluklarını (örneğin, Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu) ve elbette etrafındaki mini-sistemleri de soğurarak, kendisine içsel süreçlerin mantığı sayesinde uzaysal olarak genişledi. Ayrıca, daha önce dünya-imparatorluklarında meydana gelen şeyden farklı olarak, genişleme sürecinin yapısından ileri gelen uzaysal sınırları olmadığı görüldü. 19. yüzyılın sonuna kadar, kapitalist dünya-ekonomisi, bütün

diğer tarihsel sistemleri soğurarak, bütün gezegeni kaplamak üzere genişledi. Dolayısıyla, gezegenin tarihinde ilk kez olarak, gezegende yalnızca bir tarihsel sistem varoldu. Bu tamamen yeni bir yapısal durum yarattı, çünkü şimdi kapitalist dünya-ekonomisi olarak adlandırılan, yaşamını sürdüren sisteme dışsal, onunla birarada varolan tarihsel sistemler yoktu.

Bu üç entellektüel sorun ortaya koymaktadır. (a) 1500 dolaylarındaki geçişi açıklayan nedir? Daha önce, benimki dahil olmak üzere, getirilmiş olan açıklamaların zayıf olduğunu söyledim; şu an için bu sorunun peşinden gitmeyeceğim. (b) Mevcut sistemin kesintisiz genişlemesini açıklayan, bu sisteme ilişkin olan nedir? (c) Bu tarihsel sistemin, bugün kendisine dışsal başka sistemler olmaksızın işlemesinin sonuçları nelerdir?

Kapitalist dünya-ekonomisinin kesintisiz genişlemesi, onun merkezi dinamiğinin, sermayenin kesintisiz birikiminin bir işlevi olmuştur. Bu dinamik üç biçimde işler. İlk olarak, artı-değer elde etme marjının küresel olarak düştüğü her seferinde, yatay uzaysal genişlemenin artı-değer elde etme marjının yeniden-yaratılmasında spesifik etkileri vardır; şöyle ki, dünya ekonomisini konjonktürel bir düşüşten kurtarmak amacıyla, bu artı-değerin göreli olarak düşükgelirli kesimlere kısmen yeniden dağıtımı yoluyla küresel efektif talebi genişletir. Coğrafi genişleme süreci, düşük gelirler alan doğrudan üreticilerin yeni kesimlerinin dahil edilmesine hizmet eder; bu da az sayıdaki göreli olarak büyük sermaye birikimcilerinin elinde merkezileşen artı-değerin yüzdesini yeniden genişletir.[2]

İkinci olarak, kapitalist dünya-ekonomisi, teknolojik ilerlemeyi spesifik olarak daha sıkça ödüllendiren yapılar içerir. Dünya-imparatorluklarında da teknolojik ilerleme için ödüller vardı, ancak (süreçleri önemli ölçüde yavaşlatma eğilimi gösteren) büyük cezalar da sözkonusuydu; çün-

2 Bu süreç elbette başka unsurlar da içermektedir. Bkz. Wallerstein (1982: 15-22).

kü merkezileşmiş iktidarlar, sürekli olarak coğrafi olarak dağınık yüksek mevkilerdeki kadrolarını denetlemek gibi zor bir sorunla karşı karşıya bulunuyorlardı ve teknolojik ilerleme de, kuvvetin kullanılmasını demokratikleştirmek olarak adlandırılabilecek eğilimi yoluyla, bunu daha da güçleştiriyordu. Böylece kapitalist dünya-ekonomisinin normal işleyişleri içinde rahatlıkla gerçekleşen hızlı teknolojik ilerleme, dünya-imparatorluklarının dünya-ekonomisine dahil edilmelerine karşı direnişlerinin üstesinden gelinmesini teknik olarak, çünkü askeri olarak mümkün kıldı.

Üçüncü olarak, kapitalist bir üretim tarzı, sermaye birikimini azamileştirmenin değişen en uygun modalitelerine kayıtsız kalan davranışı özel olarak cezalandıran mekanizmalar içerir. Ekonomik işlemleri denetleyenler ve sermaye birikimini azamileştirmek doğrultusunda hareket etmeyenler sonunda iflas ederler ve aktörler olarak oyundan çıkarılırlar. Buna karşılık, (bir dünya-imparatorluğunda olabileceği gibi) dünya ürününü tüketmenin irrasyonel biçimlerini cezalandıran mekanizmalar yoktur. Gerçekte, karar verme süreçlerine sistematik ve sürekli olarak pazar-karşıtı değerleri katmanın bir yolu yoktur. Sonuç olarak, bir kez coğrafi genişlemenin sermaye birikiminin çıkarlarına hizmet ettiği gösterildiğinde, coğrafi genişlemeye karşı muhalefetin üzerine basarak etkin biçimde yükselebileceği bir temel yoktur.

Kapitalist süreçlerin derinleşmesi ve emeğin toplumsal iş bölümünün sınırlarının coğrafi genişlemesi, o halde bir dünya-ekonomisinin bizzatihi oluşmasında ve sağlamlaşmasında içerilen çok güçlü kuvvetlerin sonucuydu. Bu kuvvetler böylelikle günümüze kadar durdurulamaz bir niteliğe sahip olageldiler. Hatta önüne çıkan herşeyi kasıp kavuran büyük bir etkiden bile sözedilebilir. Elbette bu, içinde her parametrenin sürekli olarak değiştiği tarihsel bir süreç olmuştur. Tarihsel sistemler tersine çevrilemez zaman okunun seçkin örnekleridirler. Bununla birlikte, biz bu sistemi

yapısal olarak analiz etmek niyetindeyiz, ki bu kendisini tekrar eden belirli türdeki olguların varoluşunu ve (sınırlı da olsa) belirli bir düzeyde, hareket edenlerin bile, dengeye doğru belirli türdeki hamlelerini içerir. Böylelikle şu ifadenin orijinal çelişkisine geri dönmüş oluyoruz: "Tarihsel sistem" – her zaman yönsel olarak değişen, fakat aynı zamanda her zaman, en azından geçici olarak, özsel bakımdan aynı olan birşey.

Entellektüel bakımdan mesele, çevrimsel ritimleri, asırlık eğilimleri ve geçişler, dolayısıyla kopuşlar olan krizleri ayırdetmek meselesidir. Yeni olana moral bir öncelik tanımak, mevcut dünya-sistemimizin yönetici toplumsal ideolojisinin bir parçasıdır. Dünya her an değiştiği için, sonuç olarak yeni olanı keşfetmek ve aydınlatmak her zaman entellektüel çocuk oyunudur. Gerçekte "esas olarak" değişmemiş olan şeyi keşfetmek çok daha zordur. O halde bir numaralı metodolojik öğüt olarak şunu ortaya koyuyorum – ilk olarak değişmeyenin, yani kendisini tekrar edenin, çevrimsel olanın tanımlamasını tüketin. Besbelli ki, bunu yapmak için, analiz birimi üzerinde karar vermekle başlamamız gerekiyor ve tarihsel sistemlerin sınırlarına ilişkin tartışmam işte bu şekilde temel bir önem kazanıyor. Kendisini tekrar eden ya da çevrimsel olan, verili bir tarihsel sistemin zaman ve uzay sınırları içinde ölçülen şeydir.

Gerçekte herşeyin her zaman değiştiği kabul edildiğinde, çevrim, tekrar etme, en iyi yaklaştırmayla, hiçbir zaman tam değildir. Ancak değişimler tesadüfi değillerdir. İlkesel olarak, sistemin işleyişinin kuralları içinde öngörülebilirler – yoksa bu bir sistem olmazdı. Örneğin, daha önce belirli bir sıra öne sürdüm: Ekonomik durgunluk; artı-değerin belirli bir biçimde yeniden dağıtımı ve dolayısıyla hem yeni efektif talep, hem de artı-değere el konulmasının küresel olarak azalması; yatay sistemik genişleme ve dolayısıyla yeni düşük gelirli üretken alanların dahil edilmesi ve sonuçta artı-değere el konulmasının küresel olarak artması. Bu daha karmaşık bir resmin küçük bir parçasıdır ve şu an için

bu analizin değerli yönlerini ayrıntılı olarak işlemeyeceğim. Yalnızca eğer sıra doğruysa, bu sıranın işleyişinde gizli asırlık eğilimlerin varolduğuna işaret etmek istiyorum. Bunlardan birisi, yatay uzaysal genişleme asırlık eğilimi apaçıktır. Başka birisi, benim burada size verdiğim malzemeden açıkça belli olmuyor; ancak bu sıranın içinde yer alan, emek gücünün proleterleşmesi yönünde bir eğilimin varolduğunu kanıtlayabileceğimi söylememe izin verin. Şimdi eğer bu eğilimlerden her birisini basit bir lineer eğri olarak çizersek ve bu eğride y-ekseni bütünün yüzdesini (gezegenin kapitalist dünya-ekonomisine dahil olan bölümünün yüzdesini, bu dünya-ekonomisinin proleter olan emek gücünün yüzdesi) temsil ederse, bu durumda asırlık eğilimlerin asimtotlara doğru ilerlediği sonucu çıkar.

Bu basit gerçeklik krizi, geçişi, kopuşu açıklar. Eğer, orta vadeli bir sorunu, kendisini tekrar eden ekonomik durgunluklar sorununu çözmek amacıyla, (diğer şeylerin yanısıra) içsel olarak proleterleşmek ve yatay olarak sınırları genişletmek asli bir öneme sahipse, o zaman uzun vadede bu asimtotlara yaklaşıldığında, kendisini tekrar eden orta vadeli sorunlar artık çözülemez. Elbette, sorunu çözmenin etkin alternatif biçimlerinin olmadığını göstermem gerekiyordu. Fakat bir kez daha bu, tikel bir tarihsel sistemi yöneten yapısal kurallara ilişkin ampirik bir argümandır. Eğer bu kurallar hakkında yanılıyorsam, o zaman başka kurallar bulunacaktır. Ancak bu kurallar ne olursa olsun, konjonktürel, çevrimsel sorunlara (isterseniz dengesizlik durumu diyelim) yönelik orta vadeli çözümler ile bu çözümleri kullanmanın uzun vadeli ihtimalleri (asimtota yaklaşma) arasındaki çelişki varlığını koruyacaktır.

O halde, bu nedenle, her tarihsel sistem tarihsel kalmak zorundadır. Eğer bir başlangıcı varsa, bir sonu da olacaktır. Bu son birçok biçim alabilir. Bununla birlikte, bu sonu keskin bir çizgi olarak değil, fakat bir zaman şeridi, bir "geçiş" olarak düşünmenin çok yararlı olduğunu düşünüyorum; öyle ki, bu "geçiş" süresince, çevresindeki salınımlar, ölçü-

len çizgi ne olursa olsun, daha büyük ve daha değişken hale gelmektedirler. Fizik bilimlerinin dilinde değil, fakat geleneksel felsefenin dilinde, bunun, toplumsal aktörlerin tercih yelpazesinin, özgür iradenin zorunluluk üzerindeki baskın olma derecesinin genişlemesi anlamına geldiğini düşünüyorum. Temel olarak, işleyen bir tarihsel sistemde, gerçek anlamda özgür iradenin olmadığını öne sürüyorum. Yapılar tercihi kısıtlar ve hatta tercih yaratırlar. Örneğin, gerek zayıfın güçlü tarafından ezilmesi, gerekse zayıfın güçlüye karşı direnişi yapılanmış, öngörülebilir, ölçülebilir olgulardır. Buna karşın, sistem, kendi ortadan kalkma ya da kopuş dönemine işaret eden bu zaman şeridine girdiğinde (ki bu tanımı gereği, yalnızca bir defa ve yalnızca sonunda meydana gelir), herşey (ya da neredeyse herşey) isteyenlerin elde etmesi ya da kazanması için hazırdır. Sonuç belirsizdir. Daha yüksek bir soyutlama düzeyinde bu sonuçları açıklayabileceğimizi varsayıyorum, ama yaşamın gerçekten yaşandığı düzeyde, bunu yapamayız. Bu eski bilgece sözün anlamıdır: "Tarih sürprizlerini saklar."[3]

Şimdi böyle bir değişim şeridine girdiğimize inanıyorum. Gerek politik, gerekse entellektüel – salınımların daha büyük ve daha değişken hale gelmeye başladıklarını düşünüyorum. Sonucun belirsiz olduğuna inanıyorum. Aynı şekilde, gerçek tercih yelpazemizin böylelikle devasa biçimde büyüdüğünü ve politik tercihlerimizin ve entellektüel tercihlerimizin de böylelikle, bir yüzyıl önce gerçek olmadıklarını söyleyebileceğimiz biçimlerde, derin bir şekilde ahlaki

3 Fizik bilimlerinin dilinde asimtota yaklaşma, bir sistemin, "sisteme empoze edilen sınırlamalarla bağdaşan minimum entropi üretimiyle karakterize olan" durağan bir duruma doğru evrilmesine karşılık gelmektedir. Prigogine ve Stengers (1984: 138) şöyle devam etmektedirler : "Sistemin evrildiği durağan durum, o halde zorunlu olarak hiçbir zaman sıfırlanmayan bir hızla enerji kaybına yol açan süreçlerin meydana geldiği bir dengesizlik durumudur." Hiçbir zaman sıfırlanmayan bir hızla enerji kaybına yol açan süreçlerin varoluşu bana, filozofların "özgür irade" olarak adlandırdıkları şeyin hüküm sürmeye ya da en azından daha geniş bir hareket alanına sahip olmaya eğilim gösterdiği koşul olarak gözüküyor. Sonuç, şu halde, "belirsizdir."

tercihlere dönüşmeye başladıklarını düşünüyorum. Dolayısıyla, böylesi anlarda, politik, entellektüel ve ahlaki olan tercihler arasında geçerli olan ayrım (hiçbir zaman ortadan kalktığını düşünmememe karşın) daralmaktadır ve bu yolla yapılan her tercih, daha kolay değil, daha zor hale gelmektedir. Bunun fiziksel ve biyolojik bilimler için doğru olduğundan kuşku duymuyorum. Hepsinin en karmaşığı olan sistemlerin, tarihsel toplumsal sistemlerin incelenmesine geldiğimizde ise, en büyük doğruluğu kazanmaktadır.

18. PARADİGMA HAKKINDA BİR MÜCADELE İÇİN ÇAĞRI

"Dünya-sistemleri analizi" toplumsal dünya hakkında, ya da bu dünyanın bir bölümü hakkında bir teori değildir. "Dünya-sistemleri analizi", biz hepimiz için, 19. yüzyılın ortasındaki başlangıcında sosyal bilimsel araştırmanın içinde yapılandığı biçimlere karşı bir protestodur. Bu araştırma biçimi genellikle sorgulanmayan a priori bir varsayımlar kümesine dönüştü. Dünya-sistemleri analizi, dünya çapında icra edilen bu sosyal bilimsel araştırmanın, en önemli ya da en ilgi çekici sorulardan birçoğunu açmak yerine kapatmak yönünde bir etki gösterdiğini iddia etmektedir. 19. yüzyılın imal ettiği at gözlüklerini takarak, yerine getirmek istediğimiz ve dünyanın geri kalanının bizden yerine getirmemizi istediği toplumsal görevi yerine getiremedik: Önümüzde duran gerçek tarihsel alternatifleri rasyonel olarak ortaya koymak. Dünya-sistemleri analizi, ahlaki ve geniş anlamda, politik protesto olarak doğdu. Bununla birlikte, dünya-sistemleri analizi, hüküm süren araştırma biçimine, bilimsel iddialar temelinde, yani toplumsal ger-

çeklik hakkında sistematik bilginin imkanlarıyla ilişkili iddialar temelinde meydan okumaktadır.

Bu bir mücadeledir, dolayısıyla temeller üzerine bir mücadeledir ve böyle mücadeleler her zaman güçtürler. Herşeyden önce, katılanların çoğu temellere derinden bağlıdırlar. İkincisi, herhangi bir açık veya en azından herhangi bir basit, ampirik testin meseleleri çözebildiği, hatta aydınlatabildiği durumlar oldukça enderdir. Ampirik mücadele çok karmaşık ve bütünselci* bir düzeye hitap etmek zorundadır. Acaba şu ya da bu öncüller kümesinden başlanarak türetilen kuramsallaştırmalar toplamı, gerçekliğin bilinen betimlemelerini daha "tatminkar" bir biçimde kapsıyor mu? Bu bizi her türden ikincil açmazlara bulaştırır. Bilinen gerçeklik "betimlemelerimiz" belirli bir ölçüde öncüllerimizin bir işlevidir; gelecekteki "betimlemeler" elbette gerçeklik duygumuzu dönüştürebilirler. Bugün gerçekliği kapsadığı söylenen "kuramsallaştırma" gerçekten gerçekliği kapsamakta mıdır? Ve son olarak, fakat aynı derecede önemli olan, gerçekliği "tatminkar bir biçimde" kapsamak ne anlama gelmektedir? Bu son kriterin estetik bir eklentiden daha fazla birşey olduğu söylenebilir mi?

Temeller hakkındaki mücadeleler yalnızca bu nedenlerden ötürü hayal kırıklığı yaratmakla kalmazlar; aynı zamanda her bir taraf, içsel olarak yapılaşmış bir handikapa sahiptir. Varolan görüşün savunucuları, anomaliler, dolayısıyla bizim mevcut sorgulamamız için "açıklamada bulunmak" zorundadırlar. Fakat sorgulayıcıların da, 150 yıllık geleneksel sosyal bilimsel araştırmayla karşılaştırıldığında, gereken ilgili "verileri" biriktirmek için çok daha az zamana sahip oldukları bir durumdayken, ikna edici "veriler" sunmaları gerekir. İçsel olarak deneysel kullanıma boyun eğmeyen bir konuda, "veriler" çabucak biriktirilemezler. Dolayısıyla, temeller hakkındaki tartışma, biraz sindirim güçlüğü çeken iki boksör arasında yapılan, fakat bir hakemin olmadığı ve her birinin sol elinin arkasına bağlı olduğu

* Holistic.

bir ağır siklet boks maçına benzetilerek düşünülebilir. Seyretmek eğlenceli olabilir, ancak bu boks yapmak mıdır? Bu bilim midir?

Ve kim karar verecektir? Bir anlamda, izleyiciler karar verecektir – ve muhtemelen boksörlere bakarak değil, fakat aralarında kavga ederek karar vereceklerdir. Öyleyse neden kendini yormalı? Zira boksörler de, hepsi elbette boksör olan izleyicilerin bir parçasıdırlar.

Benzetmelerin içinde kaybolmamak için, temellerin tartışılmasına geri dönmeme izin verin. Sosyal bilimsel araştırmanın yedi ortak varsayımını ele almayı ve bunlarla ilgili olarak beni neyin rahatsız ettiğini belirtmeyi öneriyorum. Daha sonra, alternatif (ya da hatta karşıt) varsayımların aynı dercede veya daha akla yakın olup olmadığını inceleyeceğim ve bu alternatif varsayımların bizi götüreceği yönü göstereceğim.

I

Sosyal bilimler, birbirlerinden farklı konuların entellektüel olarak tutarlı gruplandırmaları olan belirli bir sayıda "disiplinden" oluşmaktadırlar.

Bu disiplinler, en sık biçimde antropoloji, ekonomi, politika bilimi ve sosyoloji olarak listelenmektedir. Elbette, coğrafya gibi, bu listeye potansiyel eklemeler vardır. Tarihin sosyal bilim olup olmadığı bir ihtilaf konusudur ve bu soruna daha sonra döneceğiz (bkz. bölüm II). Psikoloji veya en azından sosyal psikoloji hakkında da benzer bir tartışma vardır.

En azından 1945'ten bu yana, "disiplinler" arasındaki gereksiz engelleri onaylamamak ve "disiplinler-arası" araştırmanın ve/veya öğretimin erdemlerini desteklemek yönünde giderek büyüyen bir moda olagelmiştir. Bu iki değerlendirmeye dayanılarak ileri sürülmüştür. Birisi, bazı "sorun alanlarının", birçok disiplinin perspektiflerini biraraya getiren bir yaklaşımdan yarar sağlayabileceğinin öne sürül-

mesidir. Örneğin, eğer "emeği" incelemek istiyorsak, ekonomi, politika bilimi ve sosyoloji disiplinleri tarafından sunulan bilgileri biraraya getirmek büyük bir avantaj olabilir, denmektedir. Böyle bir yaklaşımın mantığı çok-disiplinli ekiplerle ya da en azından "emekle" ilişkili oldukları ölçüde, "birçok disiplini öğrenen" tek bir akademisyenle sonuçlanır.

"Disiplinler-arası" araştırma için varsayılan ikinci temel biraz farklıdır. Kollektif araştırmamızı sürdürdükçe, konularımızdan bazılarının iki ya da daha fazla disiplinin "sınırlarında" olduğunun açıkça ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Örneğin, "dilbilim" böyle bir "sınıra" yerleştirilebilir. Böylesi bir yaklaşımın mantığı nihayetinde, yeni bir "özerk disiplinin" gelişmesine yol açabilir, ki son 30 yıl boyunca dilbilimin incelenmesinde birçok biçimde meydana gelen şey bu olmuştur.

Birçok disiplinin olduğunu biliyoruz, çünkü dünyanın her yerindeki üniversitelerde çeşitli akademik bölümler, bu disiplinlerde lisans-üstü dereceler ve bu disiplinlerden akademisyenlerin ulusal ve uluslararası dernekleri var. Yani, farklı disiplinlerin varolduğunu *politik olarak* biliyoruz. Sözkonusu disiplinler, kollektif çıkarlarını savunmak ve kollektif yeniden üretimlerini temin etmek üzere, sınırları, yapıları ve personelleri olan örgütlenmelere sahipler. Ancak bu bize, ayrılık hakkındaki *entellektüel* iddiaların, büyük bir ihtimalle örgütsel ağları haklı gösteren iddiaların geçerliliğine ilişkin hiçbir şey söylemiyor.

Sosyal bilimlerde disiplinler-arası çalışmanın erdemlerinin övülmesi, şimdiye kadar ayrı ayrı disiplinler için kalkan işlevi gören örgütsel aygıtların güçlerini dikkate değecek şekilde zayıflatmadı. Gerçekte, tam tersi doğru olabilir: Her bir disiplinin, uygun metodolojilere bağlı olan, ayrı bir tutarlı analiz düzeyini temsil ettiği yolundaki iddiasını güçlendiren şey, çeşitli disiplinlerin icracılarının, her bir disiplinin spesifik metodolojileriyle kendi analiz düzeyini izleyerek bilemediği ve başkasından öğrenebileceği birşey olduğu

ve bu "başka" bilginin, her bir disiplinin üzerinde çalıştığı entellektüel sorunların çözümüyle doğrudan doğruya ilgili olduğu ve önem taşıdığı biçimindeki sürekli savlarıdır. Disiplinler-arası çalışma, kendi başına ele alındığında, hiçbir şekilde sosyal bilimin bölümlere ayrılmasının entellektüel bir eleştirisi değildir ve her durumda varolan kurumsal yapıları değiştirebilecek politik bir etkiden yoksundur.

Fakat çeşitli sosyal bilimsel disiplinler gerçekten "disiplinler" midir? Bu kadar yaygın kullanılan bir sözcük için, bir "disiplini" oluşturan şeyin ne olduğu pek az tartışılmaktadır. Bu terim için ne *International Encyclopaedia of the Social Sciences*'da, ne de *Encyclopaedia of Philosophy*'de bir madde vardır. Bize aşağıdaki tanımı veren *Oxford English Dictionary*'a başvurmak daha iyi olacaktır:

> Etimolojik olarak, öğrenciye ilişkin olan *disiplin*, doktora yapmış akademisyenin ya da öğretmenin sahip olduğu *doktrinin* tam karşıtıdır; bu nedenle, sözcüklerin tarihinde *doktrin* soyut teoriyle, *disiplin* ise pratik ve uygulamalı çalışmayla daha yakından ilişkilidir.

Ancak terimin kökenlerini hatırlatmış olmakla, *OED* terimin gerçek anlamı konusunda bize, onu "bir eğitim ya da öğretim dalı; bir öğrenme ya da bilgi kolu; eğitimsel yönüyle bir bilim ya da sanat" olarak tanımlamaktan daha fazla birşey sunmuyor. Buradaki vurgunun bilginin yeniden üretimine (ya da en azından yayılmasına) yapıldığı ve üretimine yapılmadığı görünüyor. Fakat herhalde "disiplin" kavramının, bilginin üretimi süreciyle bağlantısız kılınması olanaklı olmasa gerekir?

Sosyal bilimlerin tarihi, en azından kalın fırça vuruşlarıyla, oldukça açıktır. Bir zamanlar sosyal bilimler yoktu ya da sadece "selefleri" vardı. Daha sonra, 19. yüzyılın akışı içinde, yavaş fakat istikrarlı bir şekilde, bir isimler ve sonra bölümler, akademik dereceler ve dernekler kümesi orta-

ya çıktı; bunlar (bazen daha erken olmakla birlikte) 1945'ten itibaren, bugün bizim kullandığımız kategoriler halinde billurlaştılar. Yararsız görülerek dışarıda bırakılan ve muhtemelen farklı "konuların" "gruplandırmasını" içeren başka "isimler" vardı. "Moral ekonomi" veya *Staatswissenschaft* (politika teorisi) gibi terimlerle neyin kapsandığı ya da kapsanmış olduğu bütünüyle açık değildir. Bunun nedeni, bunların savunucularının yeterli derecede açık düşüncelere sahip olmamaları değil, fakat bir "disiplinin" gerçek anlamda kendisini, uzun bir dönem boyunca pratiğinde tanımlamasıdır. Kesintiye uğramış bir pratik, gerçekleşmesini tamamlamamış bir disiplindir. Örneğin, antropolojinin ünlü dört alt bölüme bölünmesi (fiziksel antropoloji, toplumsal ya da kültürel antropoloji, arkeoloji ve dilbilim) bir "doktrinden" çok, bir "pratikti" (ve bir ölçüde hâlâ böyledir). Daha sonra bir disiplin haline gelmiş, doktora sahibi akademisyenler veya öğretmenler tarafından öğretilmiş ve geçerli kılınmıştır. Ancak bütün, tutarlı, savunulabilir bir analiz düzeyine veya analiz biçimine mi ulaşmıştır, yoksa yalnızca yalıtılmış bir konuya mı dönüşmüştür?

Bütün bu konu bölünmelerinin nereden geldiklerini biliyoruz. Entellektüel olarak, devletin ve pazarın, politikanın ve ekonominin analitik bakımdan ayrı (ve büyük ölçüde kendisine yeterli) olduklarını ve her birinin kendi özel kuralları ("mantıkları") olduğunu öne süren 19. yüzyıl egemen ideolojisinden türemektedirler. Topluma bunları ayrı tutması tembih edilmişti ve akademisyenler bunları ayrı ayrı incelediler. Açıkça ne pazarın alanında, ne de devletinkinde yer almayan birçok gerçekliğin olduğu görüldüğü için, bu gerçeklikler, bir telafi etme işi olarak, sosyoloji büyük ismini alan, geriye kalanların yer aldığı bir piyango torbasına konuldular. Bir anlamda sosyolojinin, ekonomi ve politika biliminin açıklama getiremedikleri, görünürde "irrasyonel" olguları açıklayacağı düşünülüyordu. Son olarak, uygar dünyanın krallığının ötesinde yer alan – uzak ve iletişim kurulması güç – halklar olduğu için, bu halkların in-

celenmesi özel kuralları ve özel eğitimi içerdi ve biraz polemiksel bir isim olan antropoloji ismini aldı.

Alanların tarihsel kökenlerini biliyoruz. Bu alanların, özellikle 1945'ten bu yana karmaşık ve düzensiz çizgiler içeren, entellektüel yolculuklarını biliyoruz. Ve neden "sınırlar" hakkında güçlükler içine düştüklerini de biliyoruz. Gerçek dünya evrildikçe, "ilkel" ve "uygar", "politik" ve "ekonomik" arasındaki temas çizgisi bulanıklaştı. Akademik kaçak avlanma sıradanlaştı. Kaçak avlananlar, herşeye karşın çitleri kırmadan, çitlerin yerini değiştirmeyi sürdürdüler.

Bugün önümüzde duran soru, antropoloji, ekonomi, politika bilimi ve sosyolojiden oluşan dört varsayımsal disiplin arasındaki sınırları, nispeten açık ve savunulabilir bir biçimde ileri süren herhangi bir kriterin olup olmadığıdır. Dünya-sistemleri analizi bu soruya şüpheye yer bırakmayacak şekilde "hayır" yanıtını vermektedir. Bütün varsayılan kriterler – analiz düzeyi, konu, yöntemler, teorik varsayımlar – ya artık pratikte doğru değillerdir ya da sürdürülmeleri durumunda, daha fazla bilginin yaratılmasını teşvik edici olmak yerine, bu bilgilerin önünde engel oluşturmaktadırlar.

Ya da, başka bir şekilde söylersek, bu "disiplinlerin" herhangi birisinin *içindeki* izin verilebilir başlıklar, yöntemler, kuramlar ya da kuramlaştırmaların arasındaki farklar, disiplinlerin *arasındaki* farklardan çok daha büyüktür. Bu pratikte, örtüşmenin gerçek olduğu ve bütün bu alanların tarihsel evrimi bakımından, sürekli olarak artmakta olduğu anlamına gelmektedir. Bu dört disiplinin bir tek disiplin olduğunu söyleyerek, bu entellektüel bataklıkta kendimize yol açmanın zamanı geldi. Bu, bütün sosyal bilimcilerin özdeş bir iş yapmaları gerektiği demek değildir. "Araştırma alanlarında" uzmanlaşmak için düşünülebilecek her türlü gereksinme ve bunu gerçekleştirme olasılığı vardır. Fakat sahip olduğumuz önemli bir örgütsel örneği hatırlayalım. 1945-55 dönemi civarında, daha önce örgütsel olarak ayrı

olan iki "disiplin", botanik ve zooloji, biyoloji olarak adlandırılan tek bir disiplinde birleştiler. Bu tarihten beri, biyoloji gelişen bir disiplin olageldi ve çok sayıda alt-alanlar oluşturdu; fakat bildiğim kadarıyla, bunlardan hiçbirisi botanik ya da zooloji adını taşımamakta veya botanik ya da zoolojinin dış sınırlarının çizgilerini taşımamaktadırlar.

Dünya-sistemleri analizinin argümanı açık ve dolaysızdır. Kollektif insan eyleminin üç varsayılan alanı – ekonomik, politik ve toplumsal ya da toplumsal-kültürel – toplumsal eylemin özerk alanları değillerdir. Bunların ayrı "mantıkları" yoktur. Daha önemlisi, sınırlamaların, tercihlerin, kararların, normların ve "rasyonalitelerin" iç içe geçmeleri öyledir ki, hiçbir yararlı araştırma modeli, ekonomik, politik ve toplumsal kategorilerine bakarak "faktörleri" yalıtamaz ve örtük olarak diğerlerini değişmez kabul ederek, yalnızca bir tür değişkeni ele alamaz. Biz, bu çeşitli yapıların içinde işledikleri bir tek "kurallar kümesi" ya da bir tek "sınırlamalar kümesi" olduğunu öne sürüyoruz.

Varsayılan sosyoloji ve antropoloji alanlarının neredeyse toptan örtüşmesi daha da güçlüdür. Hayal gücü ne kadar zorlanırsa zorlansın, Elliot Liebow'un *Tally's Corner* ve William F. Whyte'ın *Street-Corner Society*'sinin – her ikisi de klasik eserlerdir, birisi bir "antropolojist", diğeri ise bir "sosyolog" tarafından yazılmıştır – iki farklı "disiplinde" eserler olduğu ileri sürülemez. Her okuyucunun bildiği gibi, böyle örneklerin yer aldığı uzun bir listeyi biraraya getirmek hiç de güç olmayacaktır.

II

Tarih, tikelin geçmişte gerçekten nasıl olduysa öyle incelenmesi ve açıklanmasıdır. Sosyal bilim, insani/toplumsal davranışın açıklandığı evrensel kurallar kümesinin ortaya konulmasıdır.

Bu, birbirlerinin tam karşıtı oldukları düşünülen, idiyografik ve nomotetik analiz biçimleri arasındaki ünlü ayrım-

dır. Bu anti-tezin "sert" versiyonu, (benimsenen görüşe göre değişen) analiz biçimlerinden yalnızca birisinin meşru, üzerinde durulmaya değer veya hatta "mümkün" olduğunu öne sürmektedir. Bu "sert" versiyon, *Methodenstreit*'ın (yöntem kavgası) ilişkili olduğu şeydi. "Yumuşak" versiyon ise bu iki biçimi, toplumsal gerçekliğe nüfus etmenin iki yolu olarak görür. Ayrı ayrı, farklı şekillerde ve benzeşmeyen (hatta karşıt) amaçlar doğrultusunda girişilen analiz biçimleri olmalarına karşın, akademi dünyası için bu iki biçimi birleştirmek verimli olacaktır. Bu "yumuşak" görüş, sosyal bilimlerde "disiplinler-arası" çalışmanın erdemlerinin savunulmasıyla karşılaştırılabilir. İki yaklaşımın değerli yönlerinin birleştirilmesini öne sürerek, bunları iki ayrı analiz biçimi olarak görmenin entellektüel meşruiyeti pekiştirilmektedir.

İdiyografik ve nomotetik okulların en güçlü argümanlarının her ikisi de akla yakın görünmektedir. İdiyografik okulun argümanı "herşeyin akış" olduğunu ileri süren eski doktrindir. Eğer herşey her zaman değişiyorsa, o halde iki ya da daha fazla varsayımsal olarak karşılaştırılabilir olguya uygulandığı iddiasını taşıyan hiçbir genelleme, hiçbir zaman doğru değildir. Yapılabilecek tek şey, bir olaylar dizisini empatik olarak anlamaktır. Buna karşın, nomotetik okulun argümanı (toplumsal dünya dahil olmak üzere), gerçek dünyanın bir tesadüfi meydana gelişler kümesi olmadığının aşikar olduğudur. Eğer böyleyse, "düzenlilikleri" tanımlayan kuralların olması gerekir, ki bu durumda bilimsel faaliyet için bir alan vardır.

Her bir tarafın diğeri hakkındaki en güçlü eleştirileri de akla yatkındır. Nomotetik görüşün idiyografik görüşe yönelik eleştirisi, "geçmişteki olayların" her aktarılışının tanımı gereği (gerçekten meydana geldiği haliyle) gerçeklikten yapılan bir seçme olduğu ve dolayısıyla seçme kriterleri ve tanımlama kategorileri gerektirdiğidir. Bu kriter ve kategoriler açıkça doğrulanmamış, fakat yine de bilimsel yasalara benzeyen gerçek genellemelerdir. Nomotetik görüşe dönük

eleştiri ise, (kısmen toplumsal gerçekliğin kendisini etkileyen ve kendisini değiştiren bir niteliğe sahip olmasından* ötürü bu dönüşümsel olguları ihmal etmesidir, ki bu olgular yapısal düzenlemelerin "tekrar etmesini" olanaksız kılarlar.

Bu karşılıklı eleştirilerle başa çıkmanın çeşitli yolları vardır. Bunlardan birisi, tarih ve sosyal bilimleri "birleştirmek" çizgisidir. Tarihçiye, sosyal bilimcinin bunlardan yasa-benzeri genellemelerini oluşturması için, sosyal bilimciye daha geniş, daha derin veri kümeleri sağlayarak hizmet etmesi söylenir. Sosyal bilimciye ise, tarihçiye tikel bir olaylar dizisinin açıklanmasına yönelik bir kavrayış sağlayan araştırma sonuçlarını, makul ölçüde kanıtlanmış genellemeleri sunarak, tarihçiye hizmet etmesi söylenir.

Bu akıllıca entellektüel işbölümünün sorunu şudur ki, bu işbölümü "tarihsel" analize tabi "olay dizilerinin" ve "sosyal bilimsel" analize tabi küçük "evrenlerin" yalıtılmasının olanaklı olduğunu varsaymaktadır. Bununla birlikte, pratikte, bir kişinin olaylar dizisi bir başkasının evrenidir ve tarafsız gözlemci, diyelim üslup ya da takdimle ilgili temellere karşıt olarak, tamamen mantıksal temellere dayanmak yoluyla, ikisinin birbirinden nasıl ayırdedilmesi gerektiği konusunda belirli bir açmaz içindedir.

Buna karşın sorun bundan daha derindir. Olaylar dizisi ve evren, tarih ve sosyal bilim arasında anlamlı bir fark var mıdır? Bunlar iki ayrı faaliyet mi, yoksa bir tek faaliyet midirler? Şeyleri birarada (aynı anda) varolarak gösteren düzenleme** geometrik bir boyutla benzerlik taşımaktadır. Geometrik bir boyut mantıksal olarak tanımlanabilir; ancak yalnızca sahici olmayan bir biçimde kağıda çizilebilir. Geometride, bir nokta, bir doğru ya da bir düzlem ancak üç (ya da dört) boyutta çizilebilir. Bu "sosyal bilimde" de böyledir. Şeylerin birarada (aynı anda) varolduklarını gösteren düzenleme kavramsal bir limittir, toplumsal olarak kulla-

* "Reflexiveness of social reality".
** Senkroni.

nışlı bir kategori değil. Bütün betimlemelerin zamanı vardır ve tek sorun ne kadar genişlikte bir zaman şeridinin dolaysız olarak uygun olduğudur. Benzer biçimde, benzersiz olaylar dizisi ancak benzersiz-olmayan kategorilerle betimlenebilir. Bütün kavramsal dil, evrenler arasında karşılaştırmaları varsayar. Nasıl sözcüğün gerçek anlamında bir nokta "çizemiyorsak", aynı şekilde sözcüğün gerçek anlamında benzersiz bir "olayı" da "betimleyemeyiz." Çizme, betimleme, kalınlığa ya da karmaşık genellemelere sahiptirler.

Bu içinden çıkılmaz bir mantıksal açmaz olduğundan, çözümün bilgi edinmeye yardımcı olacak deneysel* zeminlerde aranması gerekmektedir. Dünya-sistemleri analizi, tarih-ötesi genellemeler ile tikelci anlatılar arasındaki *orta yolun* deneysel değerini önermektedir. Dünya-sistemleri analizi, formatımız iki uç noktadan birisine doğru eğilim gösterdikçe, çok az fayda ve çok az kullanışlılık sağlayan bir açıklama eğilimi içine girdiğini ileri sürmektedir. En uygun yöntemin, analizin, diziler halindeki gerçekliğin en büyük bölümünü "belirleyen" yönetici "mantıkları" kapsamak üzere, zamanda yeteri kadar uzun ve uzayda yeteri kadar geniş, sistemik çerçevelerde sürdürülmesi olduğunu; diğer yandan ise, eşzamanlı olarak bu sistemik çerçevelerin başlangıçları ve sonları olduğunun kabul edilmesi ve hesaba katılması, dolayısıyla "ebedi" olgular olarak düşünülmemeleri gerektiğini öne sürmektedir. Bu, o halde, bizim her an, hem kavramsal olarak tanımladığımız çerçeveye (sistemin "çevrimsel ritimleri"), hem de diziler halinde tanımladığımız, nihayetinde sistemin yok olmasına yol açacak, içsel dönüşüm kalıplarına (sistemin "asırlık eğilimleri") bakmamızı gerektirmektedir. Bu, görevin, tek bir görev olduğu anlamına gelmektedir. Ne tarihçi, ne de sosyal bilimci vardır, fakat yalnızca tikel sistemlerin genel yasalarını ve bu sistemlerin içinden geçmiş oldukları (buradaki dilbilgisel zaman, kasten etnografik şimdiki zaman değildir) tikel di-

* Heuristic.

zileri analiz eden bir tarihsel sosyal bilimci vardır. Bu durumda, içinde çalışmamız gereken "analiz birimini" belirlemek sorunuyla karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz, ki bu bizi üçüncü öncülümüze getirmektedir.

III

İnsanlar, içinde insan yaşamının yaşandığı temel toplumsal çerçeveleri oluşturan, toplumlar olarak adlandırabileceğimiz varlıklarda örgütlenirler.

Modern sosyal bilimde, toplum kavramından daha yaygın olarak kullanılan başka bir kavram yoktur ve hiçbir kavram, tanımlanmasına ayrılmış sayısız sayfalara karşın, toplum kavramından daha otomatik olarak ve üzerinde düşünülmeden kullanılmamıştır. Ders kitabı tanımlamaları "bir toplum nedir?" sorusu etrafında dönmektedirler; oysa biraz önce tarihsel sosyal bilimin birliği hakkında ortaya koyduğumuz argümanlar bizi farklı bir soru sormaya yöneltiyorlar: "Bir toplum ne zaman ve neredeydir?"

"Toplumlar" somutturlar. Ayrıca toplum, kavramsal tarihinden ötürü ve bu nedenle, neredeyse sökülüp atılamaz ve derin biçimde yanıltıcı olan çağrışımları dolayısıyla, kullanmayı terketmekle iyi yapacağımız bir terimdir. Toplum, tarihte ve sosyal bilimlerdeki geçerli kullanımının, sosyal bilimlerin 19. yüzyıldaki kurumsal doğuşuyla aynı yaşta olduğu bir terimdir. Toplum, birbirleriyle karşıtlık içinde çalışan, iki parçadan oluşan bir mekanizma gibi, diğer yarısı devlet olan bir düzeneğin bir yarısıdır. Fransız devrimi modern dünya-sisteminin ideolojik tarihinde kültürel bir dönüm noktasıydı; şu anlamda ki, sözcüğün hem normatif, hem de istatistiksel anlamında, toplumsal durağanlık yerine, toplumsal değişimin normal olduğu fikrinin yaygın biçimde kabul görmesine yol açtı. Böylelikle bu normal değişim ve evrim sürecinin nasıl düzenleneceği, hızlandırılacağı, yavaşlatılacağı veya başka bir şekilde etkilenebileceği şeklindeki entellektüel sorunu ortaya koydu.

Kurumsallaşmış toplumsal bir etkinlik olarak sosyal bilimin doğuşu, bu entellektüel soruna verilen başlıca sistemik yanıtlardan birisiydi. Sosyal bilim, (ister idiyografik olarak, isterse daha fazla benimsendiği gibi, nomotetik olarak olsun) eğer birisi süreci anlayabilirse, belirli bir ahlaki, pozitif tarzda süreci etkileyebileceği yolundaki rasyonalist ideolojiyi temsil etmeye başladı. (Değişimi denetim altına almaya kendilerini adamış olan "muhafazakarlar" bile, geniş anlamda bu yaklaşımı onaylayabiliyorlardı.)

Böyle bir girişimin politik sonuçları hiç kimsenin gözünden kaçmadı (ve halen de kaçmamaktadır). Sosyal bilimlerin bugüne kadar "tartışmalı" bir alan olarak kalmasının nedeni elbette budur. Ancak 19. yüzyılda, "toplum" kavramının "devlet" kavramının karşısına konulmasının nedenini de bu oluşturmaktadır. Kurulmuş ve kurulmakta olan çeşitli egemen devletler, politik faaliyetin açık odak noktalarıydı. Bu devletler, etkin toplumsal kontrolün yeri ve dolayısıyla içinde toplumsal değişimin etkilenebileceği ve gerçekleştirilebileceği alan olarak görünüyorlardı. Bu entellektüel-politik meseleye yönelik standart 19. yüzyıl yaklaşımı, toplum ve devletin nasıl "uzlaştırılacağı" sorusuyla ilgiliydi. Bu formülasyonda, devlet doğrudan gözlemlenebilir ve analiz edilebilir. Devlet, bilinen (yasal) kurallar yoluyla, formel kurumlar aracılığıyla işliyordu. "Toplum", formel kurallar olmaksızın, bunlara rağmen ya da bunlara karşıt olarak, bir insan grubunu bir arada tutan davranış biçimleri ve göreneklerden oluşan doku olarak yorumlanıyordu. Bir anlamda, "toplum", devletten daha kalıcı ve "daha derin", yönetilmeye daha az elverişli ve muhtemelen daha zor ele geçirilebilir birşeyi temsil ediyordu.

O zamandan beri, toplumun ve devletin birbirleriyle nasıl ilişkilendirileceği, hangisinin diğerine tabi olduğu ya da olması gerektiği ve hangisinin daha yüksek ahlaki değerleri cisimleştirdiği üzerinde devasa bir tartışma olagelmiştir. Bu süreçte, bir toplumun ve bir devletin sınırlarının eşanlamlı olduğunu ya da eğer değilse, bu hale getirilmesi ge-

rektiğini (ve sonunda getirileceğini) düşünmeye alıştık. Böylelikle, bunu teorik olarak açıkça ileri sürmeksizin, tarihçiler ve sosyal bilimciler, (varsayımsal olarak, zaman içinde geriye doğru şimdiki halleriyle tasarlanan) mevcut egemen devletleri, içinde toplumsal yaşamın sürdürüldüğü temel toplumsal varlıklar olarak görmeye başladılar. Bu görüşe karşı antropologların tek tük direnişleri oldu; fakat onlar, dünya nüfusunun büyük bölümleri için temel bir öneme sahip olmayı sürdüren (birçokları bunu ileri sürmüşlerdi), daha erken, varsayımsal bir politik-kültürel varlık adına karşı koyuyorlardı.

Bu yolla, arka kapıdan ve analiz edilmemiş olarak, bütün bir tarih yazımı ve bütün bir modern dünya teorisi, hem tarihin, hem de sosyal bilimin dayandığı temel olarak yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Devletlerde yaşıyoruz. Her bir devletin temelini oluşturan bir toplum vardır. Devletlerin tarihleri, dolayısıyla gelenekleri vardır. Herşeyden önce, değişim normal olduğu için, normal olarak değişen ya da gelişen devletlerdir. Devletler üretim tarzlarını değiştirirler; şehirleşirler; toplumsal sorunları vardır; refaha kavuşurlar ya da durumları kötüleşir. Devletlerin sınırları vardır; bu sınırların içindeki faktörler "içsel" ve dışındaki faktörler ise "dışsaldırlar". "Mantıksal" olarak bağımsız varlıklardır, öyle ki, istatistiksel amaçlarla, devletler "karşılaştırılabilirler".

Toplumsal gerçekliğin bu imgesi bir fantezi değildi ve bu nedenle hem idiyografik, hem de nomotetik kuramcıların, toplum ve devlet hakkındaki sözkonusu varsayımları kullanarak makul bir özgüvenle çalışmalarını sürdürebilmeleri ve bazı akla yakın bulgulara ulaşmaları mümkün oldu. Tek sorun şuydu ki, zaman ilerledikçe, giderek daha fazla sayıda "anomalinin" bu çerçeve içinde açıklanmadığı ve giderek artan sayıda (insan etkinliğinin araştırılmamış alanlarına ilişkin) boşluğun ortaya çıktığı görünmeye başladı.

Dünya-sistemleri analizi, analiz birimini bir mücadele konusu haline getirir. Toplumsal yaşamın içinde meydana

geldiği varlıklar nerede ve ne zaman vardırlar? Dünya-sistemleri analizi, "toplum" teriminin yerine "tarihsel sistem" terimini geçirir. Elbette bu yalnızca anlamla ilgili (semantik) bir yer değiştirmedir. Ancak "toplumun" edindiği merkezi çağrışımdan, "devletle" bağlantısından ve dolayısıyla "nerede" ve "ne zaman" hakkındaki önvarsayımdan bizi kurtarır. Ayrıca, "tarihsel sistem" bir terim olarak, sosyal bilimlerin birliğini vurgular. Varlık aynı anda hem sistemik, hem de tarihseldir.

Analiz birimi sorunu gündeme getirildiğinde, bunun basit bir yanıtı yoktur. Ben şimdiye kadar tarihsel sistemlerin üç bilinen biçimi ya da çeşidinin varolduğu deneysel hipotezini ileri sürdüm: Benim mini-sistemler, dünya-imparatorlukları ve dünya-ekonomileri olarak adlandırdığım tarihsel sistemler. Aynı zamanda, başka biçimleri ya da çeşitleri tanımlayabilmemizin düşünülemez olmadığını da önerdim.

Tarihsel sistemlerin çeşitleri hakkında iki şey öne sürdüm: Birisi "mantık" ve biçim ilişkisiyle ilgilidir; diğeri ise biçimlerin birarada varoluşlarının tarihini sözkonusu etmektedir. Biçim bakımından, bir tarihsel sistemin tanımlayıcı sınırları olarak, içinde sistemin ve sistemin içindeki insanların, belirli türde süregiden bir işbölümü yoluyla düzenli olarak yeniden üretildiği sınırları aldım. Ampirik olarak, bu türden üç biçimin varolduğunu ileri sürüyorum: "Mini-sistemler", uzayda küçük oldukları ve muhtemelen zamanda göreli olarak kısa oldukları (yaklaşık altı kuşaktan oluşan bir yaşam süresi) için böyle adlandırılmaktadırlar, kültürel ve idari yapılar bakımından büyük ölçüde homojendirler. Temel mantık, mübadelelerde "karşılıklılık" mantığıdır. "Dünya-imparatorlukları", geniş politik yapılardır (en azından, yazgıları olduğunu söyleyebileceğimiz genişleme ve daralma sürecinin doruk noktasında) ve geniş bir "kültürel" kalıplar çeşitliliğini kapsarlar. Sistemin temel mantığı, başka koşullarda yerel olarak kendi kendilerini yöneten (genellikle kırsal) doğrudan üreticilerden vergi

alınması ve bu verginin yukarıya, merkeze doğru aktarılması ve az sayıda, fakat kritik önemdeki devlet görevlileri ağına yeniden dağıtılmasıdır. Dünya-ekonomileri, çeşitli politik yapılar tarafından parçalara ayrılmış olan, bütünleşmiş üretim yapılarının geniş, eşitsiz zincirleridirler. Temel mantık, birikmiş artı-değerin, pazar ağlarında çeşitli türlerde geçici tekeller oluşturabilenlerin lehine olarak eşitsiz biçimde dağıtılmasıdır. Bu "kapitalist" bir mantıktır.

Biçimlerin birarada varoluşunun tarihi şu şekilde açıklanabilir. Tarım-öncesi çağda, sürekli olarak ölmeleri, büyük ölçüde ekolojik talihsizlikler artı çok fazla büyümüş grupların bölünmesinin bir sonucu olabilen, çok sayıda mini-sistemler vardı. Bilgilerimiz çok sınırlıdır. Yazı yoktu ve arkeolojik yeniden-kuruluşlarla sınırlanmış bir durumdayız. Belirli bir dönemde, diyelim İÖ 8.000 ve İS 1500 yılları arasında, yeryüzünde herhangi bir tarihte, her üç çeşidi temsil eden çok sayıda tarihsel sistem birarada varoldu. Dünya-imparatorluğu bu çağın "güçlü" biçimiydi, çünkü ne zaman birisi genişlese, hem mini-sistemleri, hem de dünya-ekonomilerini yıktı ve/veya soğurdu ve ne zaman daralsa, mini-sistemlerin ve dünya-ekonomilerinin yeniden yaratılması için alan açtı. Bu dönemin "tarihi" olarak adlandırdığımız şeyin büyük bölümü, bu tür dünya-imparatorluklarının tarihiydi; ki bu tarih anlaşılabilirdir, çünkü neyin olup bittiğini kaydetmek üzere dünya-imparatorlukları kültürel yazıcılar yetiştirdiler. Dünya-ekonomileri, tek tek hiçbir zaman uzun süre yaşayamayan, "zayıf" bir biçimdi. Bunun nedeni, ya bütünlüklerinin parçalanması, ya dünya-imparatorluğu tarafından soğurulmaları ya da (tek bir politik birimin içsel genişlemesiyle) bir dünya-imparatorluğuna dönüşmeleriydi.

1500 civarında, bu türden bir dünya-ekonomisi bu yazgıdan kurtulmayı başardı. Açıklanması gereken nedenler dolayısıyla, "modern dünya-ekonomisi" bir dünya-ekonomisinin güçlenmesinden doğdu. Bu yüzden, kapitalist bir sistem olarak tam gelişmesini gerçekleştirmek için zamanı

vardı. *Sistemin* içsel mantığı gereği, daha sonra bu kapitalist dünya-ekonomisi, süreç içinde bütün varolan mini-sistemleri ve dünya-sistemlerini soğurarak, yerkürenin bütününü kapsamak üzere yayıldı. Dolayısıyla geç 19. yüzyıla kadar, ilk kez olarak, yerkürede sadece bir tarihsel sistem varoldu. Bugün halen bu durumda bulunmaktayız.

Tarihsel sistemlerin birarada varoluşunun biçimleri ve tarihi hakkındaki hipotezlerimi taslak halinde sundum. Bu hipotezler dünya-sistemleri analizini oluşturmamaktadırlar. Bunlar, dünya-sistemleri analizi içinde, tartışılmaya, inceltilip geliştirilmeye, çürütülmeye açık olan bir hipotezler kümesidir. Kritik önem taşıyan mesele, analiz birimlerinin – tarihsel sistemler – tanımlanmasının ve açıklanmasının bilimsel girişimin merkezi bir nesnesine dönüşmesidir.

IV

"Serbest", satış ve satın alma için pazarda bulunabilir olması anlamına gelmek üzere, kapitalizm, serbest metalarla birlikte serbest emeği kullanan serbest üreticiler arasındaki rekabete dayanan bir sistemdir.

Bu gibi serbestlikler üzerindeki kısıtlamalar, nerede olurlarsa olsunlar, tamamlanmamış bir evrimsel sürecin kalıntılarıdırlar ve sahip oldukları öneme bağlı olarak, bir alanın ya da bir girişimin, bu tür kısıtlamaların olmadığı bir duruma göre, "daha az kapitalist" olduğu anlamına gelirler. Bu esas olarak Adam Smith'in görüşüdür. Smith kapitalist sistemin "insan doğasıyla" en uyumlu tek sistem olduğunu düşündü ve alternatif sistemleri, toplumsal varoluşa doğal olmayan ve istenmeyen kısıtlamların dayatılması olarak gördü. Fakat bu aynı zamanda, esas olarak Karl Marx'ın da görüşüydü. Sistemi karakterize ederken, Marx serbest emeğe özel bir vurgu yaptı. Kapitalist sistemi ebedi bir doğallık olarak görmedi ve bu sistemi istenir bir sistem olarak düşünmedi. Ancak kapitalist sistemi insanlığın tarihsel gelişiminde normal bir evre olarak gördü.

Son 150 yılın liberallerinin ve Marksistlerinin çoğu, bu "rekabetçi kapitalizm" resmine, kapitalist normun eksiksiz bir tanımlaması olarak baktılar ve dolayısıyla serbest olmayan emeği/üreticileri/metaları içeren bütün tarihsel durumları bu normdan sapmalar ve bu nedenle açıklanması gereken olgular olarak tartıştılar. Norm büyük ölçüde, normun mükemmel bir örneği olarak düşünülen şeyin idealize edilmiş bir portresini yansıtıyordu – (esas olarak topraksız, araçsız kentli işçiler olan) proleter işçilerin, (esas olarak bu fabrikaların hisseli sermayelerinin özel sahipleri olan) burjuva girişimcilerin mülkiyetindeki fabrikalarda çalıştıkları "Sanayi Devrimi" sonrası İngiltere. Fabrika sahibi, yaşamak için ücretli-iş aramaktan başka gerçek bir alternatifi olmayan işçilerin – ki bunlar öncelikle yetişkin erkeklerdi – emek-gücünü satın alıyordu (bunlara ücret ödüyordu). Hiçkimse hiçbir zaman, bütün iş durumlarının bu modele uyduğunu iddia etmeye kalkışmadı. Ancak gerek liberaller, gerekse Marksistler, bu durumdan farklılık gösteren her türlü duruma, farklılık gösterdiği oranda, daha az kapitalist olarak bakma eğiliminde olageldiler.

Eğer her iş durumu bir kapitalizm-derecesi ölçeğinde sınıflandırılabiliyorsa, o zaman, bu tür iş durumlarının yeri olarak her bir devlet, bu ölçekte bir yerlere denk düşmesine bakılarak tanımlanabilir. Bir devletin ekonomik yapısı, o halde, "daha fazla" ya da "daha az" kapitalist olarak görülebilir ve devlet yapısının kendisi de, makul biçimde, ekonomideki kapitalizm derecesiyle uyumlu veya uyumsuz olarak değerlendirilebilir – ki bu durumda devlet yapısının bir şekilde, zaman içinde daha fazla uyumluluk yönünde değişmesini bekleyebiliriz.

Bu tanımlamaya göre, tamamen kapitalist olmak yerine, daha az kapitalist olan iş durumlarına nasıl bir anlam vermeli? Bunların, sonunda kapitalist yapıların egemen hale geldiğini görecek olan bir devlette, henüz kapitalist olmayan bir durumu yansıttıkları düşünülebilir. Ya da sözkonusu iş durumları, kapitalist yapıların egemen olduğu bir devlette,

geçmişten gelen anomalilerin devamı olarak görülebilirler.

Uzaysal bir varlık (devlet) içinde, iş birimlerinin belirli bir biçimdeki yapılanmasının "egemenlik kazanmasının" nasıl saptanabileceği hiçbir zaman bütünüyle açık olmadı. Ünlü bir ABD Yüksek Mahkeme kararında, Yargıç William Brennan pornografinin tanımı hakkında şunları yazmıştı: "Onu, gördüğüm zaman biliyorum." Bir anlamda, hem liberaller, hem de Marksistler, kapitalizmin egemenliğini benzer bir biçimde tanımladılar: Onu, gördükleri zaman biliyorlardı. Hiç şüphesiz, bu yaklaşımda örtük olarak niceliksel bir kriter vardır. Fakat böyle bir kelle sayımı sözkonusu olduğunda, hangi kellelerin sayıldığını bilmek kritik önem taşımaktadır. Ve bu konuda rivayet muhteliftir.

Üretken ve üretken olmayan emek arasında bir ayrım yapıldı. Fizyokratların, Saint-Simon'un ve Marx'ın kesin tanımlamalarının oldukça farklı olmasına karşın, hepsi de "ekonomik faaliyetin" belirli türlerini iş-olmayan faaliyet, yani üretken-olmayan faaliyet olarak tanımlamak istediler. Bu, kapitalizmin tanımında muazzam ve son derece işe yarayan bir boşluk yarattı. Eğer üretken-olmadıkları gerekçesiyle elenen çeşitli faaliyet türleri arasına, kapitalist bir iş durumunun modeline uymayan önemli sayıda faaliyet giriyorsa – en aşikar, fakat kesinlikle tek olmayan örnek ev işidir – o zaman, bazı ülkelerdeki iş durumlarının "çoğunluğunun" modelde tanımlanan türde olduklarını öne sürmek çok daha kolay hale gelir ve böylelikle, tanımın terimleri bakımından, gerçekten bazı "kapitalist" ülkelere sahip olmuş oluruz. Eğer çıkarsanan "norm" gerçekte istatistiksel norm olsaydı, bütün bu manipülasyon neredeyse gereksiz olurdu. Fakat bu istatistiksel norm değildi ve değildir. Ücret için serbest üreticilerin işletmelerinde çalışan serbest emekçilerin durumu, modern dünyada bir azınlık durumudur. Eğer analiz birimimiz dünya-ekonomisiyse, bu kesinlikle doğrudur. Eğer analize, 20. yüzyılda yalnızca yüksek derecede sanayileşmiş tek tek ülkeler çerçevesinde girişmiş olsak bile, bu muhtemelen ya da büyük ölçüde doğrudur.

Çıkarsanan bir "normun" istatiksel norm olmadığı ortaya çıktığında, yani durum çok sayıda istisna barındırdığında (anomaliler, kalıntılar), o halde normun tanımının herhangi bir işe yarar işleve sahip olup olmadığı konusunda kuşkulanmamız gerekir. Dünya-sistemleri analizi kapitalist dünya-ekonomisinin tikel bir tarihsel sistem olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, eğer normları, yani bu somut sistemin işleyiş tarzını ortaya çıkarmak istiyorsak, en iyi yol bu sistemin tarihsel evrimine bakmaktır. Eğer, yaptığımız gibi, sistemin geniş ücretli ve ücretli-olmayan emek alanları, geniş metalaşmış ve metalaşmamış mal alanları ve devredilebilir ve devredilemez mülkiyet ve sermaye biçimleri alanları barındırdığını keşfediyorsak, bu durumda en azından, bu serbest ve serbest-olmayan "bileşiminin" ya da karışımının bizzatihi kendisinin, bir tarihsel sistem olarak kapitalizmin tanımlayıcı özelliği olup olmadığından kuşkulanmamız gerekir.

Bir kez soru ortaya serildiğinde, basit yanıtlar yoktur. Karışımın oranlarının, uzaysal ve zamansal olarak, eşitsiz olduğunu keşfediyoruz. Bu durumda, sözkonusu karışımların herhangi bir tikel karışımının istikrarını koruyan yapıları (yine çevrimsel eğilimler) olduğu kadar, zaman içinde, bu karışımların karışımını dönüşüme uğratabilecek temelde yatan basınçları da (asırlık eğilimler) araştırabiliriz. Böylelikle bilimsel çabanın psikolojisini tersine çevirerek, anomaliler şimdi açıklama getirilmesi gereken istisnalara değil, fakat analiz edilmesi gereken kalıplara dönüşürler. Hem liberallerin, hem de Marksistlerin 19. yüzyıl düşüncelerine egemen olmuş olan kapitalizm tanımının, bize miras olarak bırakılmış merkezi tarih yazımı kavrayışının nedenini oluşturduğu sonucuna varmak zorundayız.

V

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başı, kapitalistlerin sonunda belli başlı devletlerde devlet-toplumsal iktidarı ele

geçirmeleriyle karakterize olan, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Bu dönemde meydana gelen iki büyük "olayın", İngiltere'deki Sanayi Devrimi ve Fransız Devriminin, sosyal bilimsel teorinin gelişmesinde temel öneme sahip oldukları ileri sürülmektedir. Basit bir bibliyografik kontrol, dünya tarihinin dikkat çekici ölçüde büyük bir bölümünün bu iki "olaya" ayrıldığını doğrulayacaktır. Üstelik, daha da büyük bir bölümü, diğer "durumların", bu iki "olaya" uygun özelliklere ne ölçüde sahip oldukları bakımından analiz edilmelerine ayrılmıştır.

Bu iki "olaya" tanınan tarihsel merkezilik ile kapitalizmin baskın tanımı arasındaki bağlantıyı açıklığa kavuşturmak zor değildir. Daha önce kapitalizmin dereceleri kavramının zorunlu olarak nicelikleştirmenin örtük bir kullanımına yol açtığına, öyle ki kapitalizmin ne zaman "egemen" hale geldiğini ortaya çıkarabileceğimize işaret etmiştik. Bu teori, "ekonomik" egemenlik ve devlet-toplumsal iktidar arasında uygun olmayan bir eşleşmenin mümkün olduğunu ve bunun üstesinden gelinebileceğini varsaymıştı.

Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ilgi odaklarıdır, çünkü varsayımsal olarak yanlış bir eşleşmenin üstesinden gelinmesini temsil etmektedirler. Fransız Devrimi politik alanı vurgulamaktadır. Şimdi güçlü biçimde sarsıntaya uğramış, fakat uzun süre egemen olan "toplumsal yoruma" göre, Fransız Devrimi, burjuvazinin feodal aristokrasiyi devlet iktidarından kovarak yerine geçtiği ve böylelikle kapitalizm-öncesi *ancien régime*'i kapitalist bir devlete dönüştürdüğü.andı. Sanayi Devrimi böyle bir dönüşümün meyvelerini vurgulamaktadır. Bir kez kapitalistler devlet iktidarını ele geçirdiklerinde (ya da A. Smith'in terimleriyle, devlet müdahalesini azalttıklarında), kapitalist bir sistemin zaferinden kaynaklanan olanakları önemli ölçüde genişletmek mümkündür.

Bu varsayımlar verili olduğunda, bu olguların her ikisini de "olaylar" olarak ele almak ve nelerin meydana geldiği-

nin ve bunların neden bu özel biçimde meydana geldiklerinin ayrıntıları üzerinde yoğunlaşmak olanaklıdır. Sanayi Devrimi üzerine kitaplar tipik olarak, hangi faktör (ya da faktörlerin) Sanayi Devriminin meydana gelişinde daha önemli olduğunu, kesin tarihlendirilmesinin ne olduğunu ve bu terimin kapsadığı çeşitli özelliklerden hangisinin gelecekteki dönüşümler açısından en fazla önem taşıdığını tartışırlar. Fransız Devrimi üzerine kitaplar ise tipik olarak, devrimin ne zaman başladığını ve sona erdiğini, hangi faktör ya da faktörlerin onu harekete geçirdiğini, önemli süreçlere hangi grupların katıldıklarını ve karakterlerin niteliğindeki değişimlerin ne zaman meydana geldiğini ve devrimin geriye hangi mirası bıraktığını tartışırlar.

Elbette bu "olayların" bu kadar yakından ve nihai olarak idiyografik biçimde irdelenmesi, kaçınılmaz olarak kuşkuculuğu beslemektedir. Giderek artan biçimde, devrimlerin ne ölçüde devrimci olduğunden kuşku duyan sesler vardır. Yine de, neredeyse bütün analizler (gerek inananların, gerekse kuşkucuların analizleri) bu iki "olayın" öncelikle seçilerek ayrılmasına yol açan analitik referans çerçevesini kabul etmektedirler: Kapitalizmin (ya da onun yerine geçen, bireysel özgürlüğün), tikel devletler içinde bir noktada, bir anlamda "zafer kazanması" gerektiği varsayımı.

Ayrıca, tarihin yalnızca tarihçiler açısından merkezi bir önem taşıdığı düşünülmesin diye, tarihin nasıl dolaysız olarak sosyal bilimcilerin analitik uygulamalarında merkezi bir yer tuttuğunu belirtmeliyiz. "Sanayi Devrimi" düşüncesi "*bir* Sanayi Devrimi" ya da "sanayileşme" sürecine dönüşmüş ve bütün bir alt-kategoriler, dolayısıyla alt-konular ailesini beslemiştir: "Kalkış" ("take-off") düşüncesi, gerek "sanayi-öncesi", gerekse "sanayi-sonrası" toplumlar nosyonları ve bunun gibi. "Burjuva devrimi" düşüncesi, bir "burjuva devriminin" (ya da orta sınıfların iktidarının) ne zaman ve nasıl meydana gelebileceği ya da geleceğinin analizine dönüşmüştür. Bu tartışmaların gerçek dünya hakkında olmadıklarını önermiyorum. Şurası açıktır ki, 20.

yüzyıl Brezilya'sı, sanayileşme ya da ulusal burjuvazinin rolü veya orta sınıfların orduyla ilişkisi bakımından tartışılabilir. Ancak bir kez daha, yapılmış olan anahtar niteliğindeki varsayımların incelenmeleri gerekmektedir.

Dünya-sistemleri analizinin çağrıda bulunduğu şey, öyle oldukları farzedilen bu anahtar "olayların" merkezi niteliğinin, içinde meydana geldikleri tarihsel sistemin *uzun süresi* (longue durée) bakımından değerlendirilmesidir. Eğer modern-dünya sisteminin analız birimi kapitalist dünya-ekonomisiyse (ve bu bir "eğer" olarak kalmaktadır), o halde kabul edilen kategorik ayrımların – tarım ve sanayi, toprak sahibi ve sanayici – tarihsel gelişmenin etrafında odaklandığı bir ana temayı temsil edip etmediklerini sormamız gerekecektir. Ancak eğer bir sanayi evresi olduysa, biz bir sanayi-sonrası evrede olabiliriz. Devlet iktidarını ve ekonomik gücü elinde bulunduranlar arasında ayrımlar, ancak eğer biz analitik olarak ayrılabilir grupları ele alıyorsak, varolabilirler. Bütün bu kategoriler şimdi bilinçdışımızda o kadar derin bir biçimde bulunmaktadır ki, onları kullanmadan dünya hakkında neredeyse hiç konuşamıyoruz. Dünya-sistemleri analizi, tarihimiz hakkında bilgi sağlayan kategorilerin tarihsel olarak (ve çoğunlukla yalnızca bir yüzyıl kadar önce) oluştuklarını ileri sürmektedir. İncelenmek üzere yeniden tartışılmaya açılmalarının zamanıdır.

Elbette, hüküm süren bu tarihin kendisi, bizzat modern dünyanın egemen metafiziği tarafından bilgilendirilmektedir. Bu modern metafiziğin zaferi uzun bir mücadele gerektirmiştir. Ancak Aydınlanmada zafer kazanmıştır ve bu da bizi altıncı öncüle getirmektedir.

VI

İnsanlık tarihi ilerlemecidir ve kaçınılmaz olarak böyledir.

Elbette ilerleme düşüncesinin aleyhinde görüşler öne sürenler oldu; ancak bunlar iki yüzyıldır belirgin bir azınlık

olageldiler. Bu azınlığa, *naif* ilerleme görüşünü eleştiren ve çabalarını irrasyonel olanı açıklamak üzerinde yoğunlaştıran bütün bu kişileri dahil *etmiyorum*. Onlar irrasyonel olanı, rasyonel hale getirmektedirler. Aynı zamanda, ilerleme hakkında bir tür umutsuzluğu ve çaresizliği benimseyen, sayıları giderek artan yanlış düşüncelerden arınmış müminleri de bu azınlığa dahil etmiyorum. Onlar daha çok, sürekli olarak bir zamanlar sahip oldukları imanı arayan, bir Graham Greene romanındaki delalete düşmüş katoliklere benziyorlar.

Gerçek muhafazakarlar, dünyada sistematik değişimin ya da iyileşmenin arzu edilir ya da verimli bir kollektif etkinlik olduğuna inanmayanlar, modern dünyada gerçekte oldukça az sayıdadır. Fakat bir kez daha egemen varsayımların, kuşkucuları ve taraftarları nasıl sınırlandırmış olduğuna dikkatinizi çekerim. İlerlemenin kaçınılmaz olduğu kavrayışına karşı tek yanıtın umutsuzluk olduğu görülmektedir: Tez doğru olmadığı için umutsuzluk veya tez doğru olduğu için umutsuzluk.

Dünya-sistemleri analizi, ilerleme düşüncesini katedilecek bir yol statüsünden çıkartmak ve onu analitik bir değişken olarak gözönüne sermek istemektedir. Daha iyi ve daha kötü tarihsel sistemler olabilir (ve yargıya vardığımız kriterleri tartışabiliriz). Doğrusal – yukarıya doğru, aşağıya doğru ya da hiç sapma göstermeyen, dosdoğru – bir eğilimin varolduğu hiç de kesin değildir. Eğilim çizgisi belki düzensiz ya da belki de belirsizdir* Bunun mümkün olduğu teslim edildiğinde, hemen bütün bir yeni entellektüel analiz alanı açılmaktadır. Eğer dünyada çeşitli tarihsel sistemlerin örnekleri ve tipleri varolduysa ve eğer bütün tarihsel sistemlerin başlangıçları ve sonları varsa, o zaman tarihsel sistemlerin (zaman-uzayda) birbirlerini izledikleri süreç hakkında birşeyler bilmek isteyeceğiz.

Bu tipik olarak, "geçişler" sorunu olarak tartışılagelmiştir; fakat geçişler, doğrusal dönüşümler çerçevesi içinde

* İndeterminate.

analiz edilegeldiler. Dönüşüm sürecini, tek gerçek tarihsel alternatif olduğunu ya da olmuş olduğunu varsaydığımız belirli bir kaçınılmaz son noktaya doğru ayrıntılandırıyoruz. Ancak yeni tarihsel sistemlerin kuruluşunun stokastik bir süreç olduğunu varsayın. Bu durumda, önümüzde tamamen yeni bir entellektüel etkinlik alanı bulunmaktadır.

"Özgür irade" karşısında "belirlenimcilik" (determinizm) tartışması çok eski bir tartışmadır. Fakat geleneksel olarak, bir ya/ya da önermesi biçiminde sürdürülmüştür. Geçişler meselesinin yeniden gündeme getirilmesinin yaptığı şey – gerçekten meydana gelmekte olan geçişler, belirsiz sonuçlara doğru ilerleyen geçişler – bu tartışmanın farklı bir formülasyonunu önermektir. Belki bizim "belirlenimcilik" (determinizm) olarak adlandırdığımız şey, büyük ölçüde tarihsel sistemlere içsel olan süreçtir; öyle ki bu sürecin içinde, sistemin "mantığı", uzun vadeli gelişme yolunu "belirleyen", kendi kendine-hareket eden, kendi kendini-güçlendiren bir kurumsal yapılar kümesine tercüme edilmektedir. Fakat belki bizim "özgür irade" olarak adlandırdığımız şey de genellikle "geçiş" sürecinde, tam da bu yapılar çöktükleri için, gerçek tarihsel tercihler geniş bir yelpazede ve öngörülmeleri güç oldukları zaman gerçekleşmektedir.

O halde bu, kollektif dikkatimizi, sözkonusu stokastik süreçlerin tam olarak nasıl işlediklerinin incelenmesine çevirecektir. Belki sözkonusu süreçlerin hiç de stokastik olmadıkları, fakat gizli bir iç anahtara sahip oldukları ya da belki de iç anahtarın, bu süreçlerin stokastik bir niteliğe sahip olmalarının sürmesini sağlayan belirli bir süreç olduğu (yani, insanların yönlendirmesine gerçekten tabi olmadıkları) ortaya çıkacaktır. Ya da belki de, hiç kuşkusuz yeryüzünün mevcut sakinleri açısından en az kabul edilebilir olanı, Tanrının zar attığı ortaya çıkacaktır. Bakmadan bilemeyeceğiz. Elbette baktığımızda bile bilemeyebiliriz. Ancak nasıl bakıyoruz? Bu bizi varsayımların en son ve en derin olanına, bilimin doğası hakkındaki varsayımlara getirmektedir.

VII

Bilim, neden herşeyin oldukları gibi olduğunu ve şeylerin nasıl meydana geldiklerini en özlü biçimde ifade eden kuralların aranmasıdır.

Modern bilim 19. yüzyılın bir çocuğu değildir. En az 16. yüzyıla, belki de 13. yüzyıla kadar geriye gider. Modern bilim, güçlü bir biçimde, denklemin belirlenimci (deterministi) tarafını, doğrusallık ve özlü olma tarafını destekledi. Bilim adamları evrenin gittikçe daha fazla alanını kendi himayeleri altına aldılar, ki insan dünyası hiç şüphesiz bu alanların sonuncusuydu. Nomotetik sosyal bilim işte bu geleneğin adına meşruluğunun tanınmasını talep etti.

Nomotetik sosyal bilimin metodolojisi, toplumsal bakımdan başarılı olan kendi öncelinin, doğa bilimlerinin temel ilkelerini benimsedi, onlara öykündü: Sistematik ve kesin ampirik araştırma, daha sonra da teorilere götüren tümevarım. Teori ne kadar hoşa gidecek şekilde yalın ve açık seçikse, bilim de o kadar ileriydi. Pratik uygulamalar elbette ardından gelecekti. Nomotetik sosyal bilim – fizikle bir karşılaştırma yapıldığında – sürekli biçimde ortaya çıkan kendi yetersizlikleriyle karakterize oldu, ancak bilimin birikimci olduğu ve aşamalar halinde geliştiğine duyduğu kesinlikten güç aldı.

Önceki varsayımlara ilişkin kuşkularımızda, örtük – şimdi açık olması gerekiyor – başka bir bilim görüşü vardı. Eğer nomotetik-idiyografik ayrımının işe yaradığını reddedersek, o zaman Newtoncu bilim görüşünün yararlılığına kuşkuyla yaklaşmış oluyoruz. Bunu, idiyografların yaptıkları gibi, toplumsal araştırmanın kendine özgülüğü (eylemleriyle kendi kendilerini etkileyen aktörler olarak insanlar) temelinde yapmıyoruz. Newtoncu bilim görüşünün yararlılığından, doğa bilimleri için de kuşku duyuyoruz (ve gerçekte son yirmi yılda, stokastik süreçlerin merkezi bir öneme sahip olduğu, lineer-olmayan bir doğa bilimine yönelik bir güven doğmuştur).

Özgül olarak, bizim tarihsel sosyal bilimler olarak adlandırdığımız şey bakımından, somuttan soyuta, tikelden evrensele doğru gitme yönteminin tersine çevrilip çevrilemeyeceği sorusunu ortaya koyuyoruz. Belki tarihsel sosyal bilimin soyutla *başlaması*, somuta doğru ilerlemesi ve tarihsel sistemlerin nasıl tikel bir somut tarihsel yol izlediklerini akla yakın bir biçimde açıklayan, tikel tarihsel sistemlerin süreçlerinin tutarlı bir yorumuyla sona erdirmesi gerekmektedir. Belirli olan* basit değil, fakat karmaşık, gerçekte son derece karmaşıktır. Ve elbette hiçbir somut durum, daha basit sınırlamalar çöktüğünde, uzun geçiş anlarından daha karmaşık değildir.

Tarih ve sosyal bilim halihazırdaki egemen biçimlerini, mevcut tarihsel sistemimizin mantığının tamamen sorgulanmamış zafer anında kazandılar. Onlar bu mantığın çocuklarıdırlar. Buna karşın biz şimdi, bu sistemin çelişkilerinin, sistemin kendi mekanizmasını ayarlamaya devam etmesini olanaksız kıldığı, uzun geçiş anında yaşıyoruz. Biz gerçek bir tarihsel seçim döneminde yaşıyoruz. Ve bu dönem, bu sistemin varsayımları temelinde anlaşılamaz.

Dünya-sistemleri analizi, geçişin belirsizliklerinden rahatsız olmayan, iyinin kaçınılmaz zaferine duyulan inancın desteğine başvurmaksızın, seçimleri aydınlatarak, dünyanın dönüşümüne katkıda bulunan bir tarihsel sosyal bilimin kurulması için bir çağrıdır. Dünya-sistemleri analizi, bizi gerçek dünyanın birçok alanını araştırmaktan alıkoyan kepenklerin açılması için bir çağrıdır. Dünya-sistemleri analizi, tarihsel sosyal bilimin bir paradigması değildir. Paradigma hakkında bir mücadele için bir çağrıdır.

---

* Determinate.

19. EKONOMİK TEORİ YERİNE BİR EKONOMİK TARİH TEORİSİ Mİ?

> Ekonomik tarih geniş bir tuval üzerindeki bir ahlak oyunudur. Çağlar boyunca, iyilik ve kötülüğün ta kendisi burada birbirleriyle mücadele ettiler. İyilik, sık sık alaşağı edilmesine karşın, eski gücünden daha fazlasına kavuştu.
>
> E. L. Jones, *Growth Recurring*

Oldukça iyi bilindiği gibi, ekonomi tarihçileri örgütsel olarak bazen ekonomi bölümleri, bazense tarih bölümlerinde bulunmaktadırlar. Şu da oldukça iyi bilinmektedir ki, bazı (bugün, belki de birçok) ekonomi bölümleri, ekonomi tarihçilerini barındırmak istemiyorlar ve bazı tarih bölümleri de (ekonomi bölümlerinde olduğundan daha az sıklıkla olmakla birlikte) aynı duyguyu paylaşıyorlar. Belirli durumlarda, ekonomi tarihi özerk bir üniversite bölümünün adı oluyor. Ve son olarak, hâlâ başka isimler (antropoloji, coğrafya, sosyoloji) taşıyan bölümlerde yer alan ve çoğu kişinin ekonomik tarih olarak düşündüğü faaliyette bulunan insanlar var. Bu son grup, küçük bir gruptur; fakat belki sayısal olarak büyümektedir.

Bütün bunlar, bizim bugün sahip olduğumuz üniversite sistemi içinde, ekonomi tarihinin biraz anormal statüsünü yansıtmaktadır. Bu biraz, sanki ekonomi tarihi istenmeyen bir üvey evlat, yırtık pırtık elbiseler içindeki bir Kül Kedisiymiş gibi bir görüntü çiziyor. İzlenimim şu ki, birçok ekonomi tarihçisi, biraz kuşkucu yaşlıların gözünde konularının değerli yönlerini haklılaştırmaya çalışarak, araştırma konuları hakkında tereddütlü ve özgüvensiz bir davranışla karşılık veriyorlar. Ekonomi tarihçileri, bir grup olarak, özellikle ekonomistlerden tanınma ve kabul görme elde etmekle ilgilenmişlerdir. Ekonomistler ciddi ve sağlam görünüyorlar ve kesinlikle kendileri hakkında bu şekilde düşünüyorlar.

Ekonomistler, özellikle 1945-sonrası dönemde, ekonomi tarihini ampirik, betimleyici, ateorik ve biraz ilgisiz görerek, küçümseme eğilimine girdiler. Bu türden ancak güçlükle gizlenebilen bir horgörüye karşılık olarak, ekonomi tarihçileri tarafından verilen iki ana yanıt olagelmiştir. Nomotetik yanıt, ceza olarak kendini kırbaçlama biçiminde olmuştur: Ekonomistler haklıdırlar. Ekonomi tarihçilerinin çalışmalarının çok büyük bir bölümü ateorik olmuştur. Bizim de ortodoks ekonomi biliminin ilerlemesine katkıda bulunabileceğimizi göstererek, çalışmamızı düzeltmek, titiz modellemeye ve (tercihen ekonometri kullanarak) hipotez test etmeye girişmemiz gerekiyor. İdiyografik yanıt ise, daha anlatısal* bir yaklaşımın sunması gereken ayrıntı zenginliğine ve açıklamanın karmaşıklığına dikkat çekmek, ekonometrik modellerin bunlardan ne kadar yoksun olduklarına, dokunun analizinin ne kadar gerekli olduğuna işaret etmek ve anlatısal bir vurgunun, değerli bir girişimi temsil ettiğinde ısrar etmek olmuştur.

Ana görüşü temsil eden ekonomistlerin, bu yanıtların ikisine de en küçük bir dikkat göstermedikleri izlenimine sahibim. Yalnızca "eski" ekonomi tarihçileri değil, fakat "yeni" ekonomi tarihçileri bile geniş ölçüde görmezden ge-

* Narrative.

linmişlerdir. Büyük ölçüde entellektüel bakımdan kapalı bir loncayı temsil eden şeyin üyelerinin koruyucu zırhında önemli sayılabilecek bir göçük oluşturulmamıştır. Ekonomistler hâlâ, sanki ekonomik tarih en iyi ihtimalle olağandışı bir delilik, en kötü ihtimalle ise, kıt akademik kaynakların akıllıca kullanılmasından ciddi bir sapmaymış gibi davranmaktadırlar. Çoğunluğu ekonomik tarih dünyasından kurtulabilmeyi istemişlerdir. ABD'de sosyal bilimcilerin "bilgi gereksinmeleri" üzerine yakında yapılan bir değerlendirmede, rapor ekonomistler hakkında şunları söylemektedir: "Çoğu [ekonomist] göreli olarak yakın tarihli verilere ihtiyaç duyuyor – on yıldan daha eski tarihli olanlara değil – ve bazıları neredeyse en son bilgileri içeren verileri talep ediyorlar" (Gould ve Handler 1989: 7).

Elbette, imparatorun giysileri yoktur! İnsan varoluşunun yalnızca son on yılı hakkındaki verilerden öğrenebileceklerimiz nasıl bir önem taşıyabilirler? Çok az! Ekonomistler tarafından çalışma konumuzdan akademik olarak yoksun bırakılmamıza karşı kendimizi savunmak yerine, ekonomi tarihçilerinin, tamamen ekonomistlerin yerini almaları gerektiğini ileri sürmeleri gerekir. Ekonomiyi ortadan kaldırmalıyız! *Ceteris paribus* hükmüne son vermeliyiz! Tarih teoridir. Ya da muhtemelen geçerli olabilecek tek ekonomik teori, ekonomi tarihinin bir teorisidir.

Gelin, bütün bilimin merkezi metodolojik ikilemlerini ortaya koyan iki aşikar öncülle başlayalım. Gerçek dünyayı analiz ettiğimiz ölçüde, bu gerçekliği kavramsal dil kullanarak soyutlamak zorundayız. Bir kavram tanımı gereği sürekliliğin ileri sürülmesidir. Eğer "köylü" ya da "ticaret dönemleri" veya "enflasyon" kavramını kullanıyorsak, terim tarafından özetlenebilen ve dolayısıyla sabit bir içsel ilişki içinde kalmayı sürdüren, şeyleri birbirlerinden ayıran spesifik bir özellikler kümesi olduğu savını öne sürmekteyiz. Eğer kavramı kullandığımız her seferinde farklı bir şey kastetmiş olsaydık, hiçbir iletişim meydana gelmezdi.

Ve buna karşın, bildiğimiz gibi, herşey her zaman değiş-

mektedir. Bir kavram herzaman ilişkiseldir* ki bu kavramın bütünsel bağlamı dışında anlamı olmadığını gerektirir ve bütünsel bağlam elbette ebedi hızlı kargaşa içindedir. Fizikçilerin bile, fiziksel olguların analizinde (hatta atomlar gibi varsayımsal olarak değişmeyen olgular sözkonusu olduğunda bile), "zaman okunun" merkezi önemini (yeniden)-keşfettikleri bir çağda, sosyal bilimcilerin bu gerçekliği ihmal etmeleri hiç uygun düşmemektedir. Eğer bazı ekonomistler devekuşu benzeri böyle bir davranışta ayak diretirlerse, periler ülkesi hakkında masallar uydurup anlatarak, yalnızca kendilerini bilimsellik-karşıtı duruşlarıyla karakterize ederler.

Ciddi metodolojik sorun şuradadır ki, eşzamanlı olarak yapıların sürekliliğini ve yapısal değişimin sürekliliğini ileri sürmek çok güç, belki de imkansızdır. Ve buna karşın seçeneğimiz yoktur. O halde, eğer bu ikilemi merkezi sorunumuz haline getirmezsek ve hasarı en aza indiren ve bulgularımızın, dolayısıyla kuramlaştırmamızın deneysel* geçerliliğini en fazla çoğaltan pratikleri icad etmeyi hedeflemezsek, kollektif çabamızı çok fazla ileriye götüremeyeceğiz. Şu halde, bana bir ekonomi tarihi teorisi geliştirmenin metodolojik temeli olarak gözüken altı pratiği kabaca tanıtmak istiyorum.

1. Analiz birimini belirle ve gerekçelendir

Bugün birçok yazıda, analiz birimi genellikle örtüktür. Belirtilmemiştir ve neredeyse hiçbir zaman gerekçelendirilmemiştir. Böylelikle analiz birimi büyük ölçüde sorgulanabilir, a priori bir varsayıma dönüşmektedir. Bütün insan faaliyeti, benim bir "tarihsel sistem" olarak adlandırmayı tercih ettiğim belirli bir bağlamsal bütün içinde meydana gelir. Ona bu ismi, bütün bu türden bağlamsal bütünlüklerin çifte gerçekliğini vurgulamak için veriyorum – sistemiktirler (yani, birbirleriyle analiz edilebilir bir ilişki içinde

* Relational.
* Heuristic.

olan, süreklilik gösteren yapılara sahiptirler) ve tarihseldirler (yani, doğal yaşamları, başlangıçları ve sonları vardır).

Bu noktada, konu hakkında sağlam görüşlerim olmasına karşın, uygun analiz birimini tanımlamak üzere belirli kriterleri savunmayacağım. Ancak bu kriterler meşru bir tartışma konusudurlar ve bunlar hakkında süregiden bir tartışmanın olması, hiç şüphesiz entellektüel açıdan sağlıklıdır. Benim isteğim, daha çok, bu öncüllerin açık hale getirilmesi ve açıkça savunulmasıdır.

Bir kez analiz birimi tanımlanınca, tanımı gereği sınırları olmak zorundadır. Nedensel faktörler hakkındaki, sistemin içinde üretilen faktörler-sistemin dışında üretilen faktörler* tartışmasının konuyla herhangi bir ilişkisi olduğu ölçüde, bu tartışma genel olarak yalnızca tarihsel sistemlerin sınırlarına ilişkindir ve spesifik bir çalışmanın tikel araştırma nesnesinin sınırlarına ilişkin değildir. Analiz birimine ve onun sonucu olan sınırlara dikkat gösterilmemesi ve dolayısıyla bunlar hakkında içsel olarak tutarsız pozisyonlar alınması nedeniyle, feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine meşhur Dobb-Sweezy tartışması, derin biçimde hatalı olarak yürütülmüş bir tartışmadır.

Ek olarak, hemen apaçık hale geldiği gibi, bir kez bir tarihsel sistemin sınırları hakkında düşündüğümüzde, sistemin sınırları zaman içinde değişebilir ve genellikle değişmektedir ve zorunlu olarak, yapılan her türlü ölçmenin böleni, verili bir tarihsel andaki verili bir sınırlar kümesine ilişkin rakamlara göre değişmek zorundadır. Elbette bunları söylemek, yapmaktan daha kolaydır; fakat eğer en alt düzeyde geçerli sonuçlarımız olacaksa, asli bir önem taşımaktadırlar.

2. Çevrimler ve eğilimleri birbirinden ayır

Bu apaçık görünmektedir, fakat oldukça ender olarak

* Endogenous-exogenous.

açık bir biçimde yapılmaktadır. Doğal olarak, toplumsal zamanların çokluğu hakkındaki Braudelci bir bilinçle başlanması gerekmektedir. Eğer zaman sadece kronometri artı kronolojiyse, o halde bütün olgular doğrusaldır. Ancak eğer gerçekte biz dünyayı çeşitli toplumsal zamanlara göre örgütlüyorsak, o zaman daha karmaşık kalıpları ayırdetmek olanaklıdır.

Bir kez daha temel ikilemimize geri dönüyoruz – değişmeyen kavramları, ebedi olarak değişen gerçeklikle nasıl ilişkilendirmeli? Toplumsal zaman bakımından bu, çevrimsel ritimler (ya da *konjonktürler*) ve asırlık eğilimler (yapıların neden oldukları ve yapıların uzun vade boyunca sabit/değişmez olamamalarını sağlayan olgular) arasındaki ayrımdır.

Akademisyenlerin çoğunluğuyla karşılaştırıldığında, ekonomi tarihçileri *konjonktür* olgusuna daha fazla duyarlı olma eğilimi gösterirler. Ekonomi tarihçileri, tabii ki, bütün spesifik *konjonktürlerin* ampirik olarak tarihlendirilmesi konusunda, küçük ayrıntılara ilişkin sürekli bir tartışma içindedirler. Ve bazen daha geniş bütünün kalıplarını gözden kaçırarak, çevrimsel değişimin kaynaklarını aşırı ölçüde yerel düzeyde analiz etmektedirler (ki bu bizi analiz birimi meselesine tekrar geri götürmektedir). Fakat en azından ekonomi tarihçileri, *konjonktürün* gerçekliğini tanıma ve bir analitik araç olarak gücünü teslim etme eğilimindedirler.

Analizde daha sık gözden kaçırılan asırlık eğilimdir. Bu, asırlık eğilimlerin kalın fırça vuruşlarıyla tartışılmadığı demek değildir. Orta sınıfların yükselişi, kentleşme, nüfus artışı vb gibi modern dünyaya ilişkin standart temalar bunun kanıtıdır. Bununla birlikte, ihtiyaç duyulan şey, kalın fırça vuruşlarından çok, eğrilerin kesin şekillerinin bazı tutarlı açıklamalarıdır. Ve elbette aynı zamanda ihtiyaç duyduğumuz şey, bu eğrilerin uygun sınırlar içinde çizilmesidir; analiz biriminin sınırları içinde olduğu kadar, bu alt-birimin eğrilerinin önemini anlamamız için, doğrudan incelen-

mekte olan alt-birimin sınırları içinde çizilmesi.

Ayrıca ve bu unsur temel bir önem taşımaktadır, bir çevrimsel ritimler kümesi ve buna karşılık gelen asırlık eğilimler arasındaki spesifik ilişkiyi ortaya koymak gerekir. Çevrimsel ritimler, gerçekte asırlık eğilimlerin tek mümkün kaynağıdır. Bu böyledir, çünkü bir B-evresi hiçbir zaman bir A-evresinin ayna imgesi değildir ve dolayısıyla, *konjonktürler* hiçbir zaman bizi başlangıç noktasına geri götürmezler. Bu, nasıl olup da olguların eşzamanlı olarak kendilerini tekrar eden ve değişen bir niteliğe sahip olduklarının açıklamasıdır. Yine de bu, yalnızca zorunluluklara ilişkin sofuca bir bağlılık değildir. Çevrimsel ritimlerin işleyişinde, asırlık eğilimlerin varolmasını kaçınılmaz kılan şeyin tam olarak ne olduğunu bilmek isteyeceğiz. Bu nedenle çelişkiler meselesine geliyoruz.

3. Tarihsel sistemin özgül bir tipinin özgül yapılarına içkin olan çelişkileri tanımla ve belirle

Çelişkiler elbette yalnızca uyuşmazlıklar *değillerdir*. Uyuşmazlıklar ya da bağdaşmaz farklılıklar, muhakkak ki bütün tarihsel sistemlere özgüdürler ve herhangi bir geçerli analizin parçası olarak tanımlanmaları gerekir. Ancak çelişkiler ayrı bir olgudur. Çelişkiler, sistemik yapılar tarafından dayatılan ve bir davranış kümesini kısa vadede aktörler için optimal hale getiren ve aynı aktörler için farklı, hatta karşıt yönde bir davranış kümesini orta vadede optimal kılan sınırlamaların sonucudurlar. O halde besbelli ki, çelişkiler ilkesel olarak çözülemezdirler. Ya da daha çok, aktörler sorunları kısa vadede çözdükleri ölçüde, orta vadede sorunlar yaratırlar. İşte böylelikle çevrimsel ritimleri (kısa vadeli sorunlara getirilen çözümlerin sonucunu) asırlık eğilimlere (bu çözümlerin orta vadeli sonucuna) dönüştürürler.

Bu nedenle, yazılarımızda antropolojik şimdiki zamandan her zaman kaçınmamız gerekir. Ekonomi tarihçileri

ampirik çalışmalarında geçmiş zaman kullanmakla gerçekte oldukça iyi etmektedirler, fakat ekonomi tarihinden yaptıkları kuramlaştırmalarda, zaman zaman şimdiki zamana kaymaktadırlar. Ancak eğer çelişkilerın varlığı epistemolojik bir öncülse, kuramlaştırmada şimdiki zaman olamaz. Teoriler verili ampirik gerçekliklerden yapılan soyutlamalardır ve formülasyonlarında "zaman okunu" içermeleri gerekir.

4. *Konjonktürdeki* bir değişim ile tarihsel bir geçişi dikkatli bir biçimde ayırdedin

"Kriz" sözcüğü zorlu bir düşmandır, çünkü ayrım yapılmaksızın her iki olguyu tanımlamak için de kullanılmaktadır. Eğer çevrimsel ritimler varsa, arkasından inişlerin geldiği doruk noktalarının olması gerekir. Tikel aktörlerin bunu kendi açılarından bu şekilde algılayabilmelerine karşın, elbette sözkonusu olan, hiçbir şekilde yapısal bir "kriz" değildir. Sözkonusu olan vektörlerin yönünde ve kısa vadeli ikilemlere getirilen orta vadeli ayarlamalardaki normal bir değişimdir.

Geçişler tamamen farklı bir konudur. Kısa vadede yaşanan optimallik, orta vadeli ayarlamalarla çözülen orta vadeli sorunlar yarattığında, tarihsel sistem normal biçimde işlemektedir. Ancak orta vadeli ayarlamalar zaman içinde üst üste eklenerek, uzun vadeli sorunlar yaratan asırlık eğilimlere yol açarlar. Bir sistemin çelişkileri tarafından yaratılan kritik önemdeki uzun vadeli sorun, asırlık eğilimin, kısa vadeli sorunlara dönük orta vadeli ayarlamaların orta vadede bile artık etkisiz kaldıkları noktaya ulaştığında meydana gelir. Bu noktada, bir sistemik kriz olarak adlandırılabilecek şeyin içindeyizdir ki, burada, çağdaş fizik bilimlerinin dilinde, şiddetli salınımlar ve dönüşümsel olan bir çatallaşma meydana gelir. Yani, varolan tarihsel sistemden başka birşeye *yapısal* bir geçişin olması gerekir. Bu elbette makul biçimde uzun, fakat tersine çevrilemez olan bir

süreçtir. Bu aynı zamanda, sonucu belirsiz (ya da stokastik) olan bir süreçtir.

Büyük metodolojik yanlış, bu tür geçişleri, yalnızca, süreklilik gösteren tarihsel bir sürecin içindeki anlar olarak analiz etmektir. Böyle değillerdir. Bizi kronozofi sorununa getiren, başlıça tarihsel tercih anlarıdırlar.

5. Kuramsallaştırmanın temelini oluşturan kronozofiyi belirle ve gerekçelendir

Kronozofi Krzysztof Pomian (1977) tarafından icad edilmiş bir sözcüktür. Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişki hakkında yaptığımız varsayımlara gönderme yapar. Geçen iki yüzyılda, bütün tarihsel sosyal bilimlerin çalışması ezici bir biçimde, ilerleme teorisinde cisimleşen doğrusal kronozofinin egemenliği altına girmiştir. Bu kronozofideki geçmiş, şimdi ve gelecek ilişkisi, yükselen bir eğri ilişkisidir. Bu güçlü versiyonunda ve sözkonusu güçlü versiyon en yaygın olanıydı, insanlığın bu yukarıya doğru yükselişi kaçınılmaz ve geri çevrilemezdi.

Sözü edilen dönemde bu kronozofi zaman zaman sorgulandı. Ancak sorgulayanlar, pek de ikna edici olmayan çevrimsel bir kronozofi ortaya koyma eğilimindeydiler. Onlar gibi, değişmeyen bir dünyanın bir kronozofisini savunanlar, bilgi kurumlarından bütünüyle dışlanmışlardı. Bu yüzden ilerleme teorisi, yakın döneme kadar ciddi bir sorgulamayla karşılaşmadı. Ve şimdi bile sorgulama, alternatif mümkün dünya görüşünü açıklamaksızın, genellikle ilerlemenin gerçekliğinden kuşku duyan bir biçime bürünme eğilimi göstermektedir. Yani şu andaki sorgulayıcılar, yeni bir çerçeve sağlamak gibi güç bir çalışmayı yerine getirmeksizin, çok sık olarak sadece ilerleme teorisinin ideolojik temellerini alaya aldılar. Herşeyin söylem olduğunu söylemek yeterli değildir, çünkü bu doğru olsaydı bile, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki söylem arasındaki ilişkiyi bilmek isteyecektik.

Alternatif bir kronozofi – olası ilerleme teorisini – önerebilir miyim? Eğer her biri çevrimsel ritimlere ve asırlık eğilimlere, her biri çelişkilere sahip olan ve herbiri nihayetinde, doğası itibariyle içsel olarak stokastik olan, bir çatallaşma noktasına ulaşan tarihsel sistemler varsa, bu, tarihsel zaman ve uzayda, içinde başlıca tarihsel seçimlerin gerçekleştiği, birbirini izleyen anların (görece oldukça fazla sayıda anların) varolmuş olduğu anlamına gelir.

Bir geçişin stokastik olduğunu söylemek, herşeyin olası olduğunu söylemek demek değildir. Olası vektörler sonsuz olmayıp, varolan gerçekliklerin toplamı tarafından yaratılan bir aralık* içinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla, bugün sahip olduğumuz tercihler, diyelim İÖ 1450'de ya da İS 500'de mevcut olan tercihlerden oldukça farklıdırlar. Zaman oku tersine çevrilemezdir ve birikimseldir – ancak kaçınılmaz olarak ilerlemeci değildir.

İlerlemeci elbette ahlaki bir kavramdır ve iyi toplum hakkındaki bazı varsayım kümelerine referans yapılarak ölçülür. Fakat doğal olarak, bizzatihi bu varsayımlar, bizim bir parçası olduğumuz tarihsel sistemin *zihniyetinin* (mentalité) parçalarıdırlar ve kendileri de değişebilir ve değişmektedirler. Yine de, varsayımsal olarak ilerleme olduğunu düşündüğümüz şey üzerinde geçici olarak anlaşabiliriz ve tarihsel dönüşümün niteliğini, bu kriterlerin ışığında saptayabiliriz.

Eğer çatallaşma (belirli parametrelerin içinde olmasına karşın) radikal ölçüde farklı sonuçlara imkan tanıyorsa, bunun nedeni şudur: Varolan yapılar o kadar hassas hale gelmişlerdir ki, (süregiden sistemlerde büyük dalgalanmalarda bile ancak küçük sonuçların olası olmasına ve bu nedenle denge durumuna doğru görünürdeki eğilime karşıt olarak), küçük bir dalgalanma, zamanın bu anında, büyük sonuçlara yol açabilir. Eğer küçük dalgalanmaların büyük sonuçları oluyorsa, o halde çeşitli aktörlerin tikel projeler geliştirmek üzere bu "özgür irade" tipindeki durumdan

* Range.

avantaj *sağlayabilecekleri* açıktır. Burada, birinci sınıf tenis ya da masa tenisi oyuncuları arasında topu yere düşürmeden hızlı vuruşların yapıldığı ve analistin toptan gözünü ayırmadan, eşzamanlı olarak bütün diğer ayrıntıları hesaplama yeteneğinin, geriye dönük olarak sonucu öngörmek, hatta anlamak açısından asli bir öneme sahip olduğu bir durumun eşdeğeri sözkonusudur. İşte E. L. Jones'un "geniş bir tuval üzerindeki ahlak oyunu" sözü. Bu sözü yadsımak bilimsellik-karşıtıdır.

Bunun üzerine, metodolojik ilkelerin en sonuncusuna, izlenmesi en zor olanına geliyoruz.

6. Politik ve toplumsal olgulardan ayırdedilebilir, farklı ekonomik olgular yoktur: Bütün dikişsiz bir yumaktır

19. yüzyıl sosyal bilimi tarafından bize dehşet verici bir miras bırakıldı. Bu toplumsal gerçekliğin üç farklı ve ayrı alanda meydana geldiği önermesidir: Politik, ekonomik ve toplumsal-kültürel alanlar. Bilgi kurumlarımızı bu ayrım etrafında kurduk ve yazılarımızda üç faktörler ya da değişkenler kümesinden sözediyoruz. Ekonomik olgularla, hayali/kurgusal pazara ilişkin olguları, politik olgularla önünde sonunda devlet düzeyinde karar vermeye ilişkin olguları ve toplumsal-kültürel olgularla da (pazarın ve devletin daha "objektif" sınırlamalarına karşıt olarak genellikle daha "sübjektif" olduğu düşünülen) zihin hallerimiz tarafından belirlendiğini varsaydığımız olguları kastediyoruz. Fakat bu, dünyanın gerçekten nasıl işlediği bakımından anlamsızdır. Hiç kimsenin öznel olarak üç yalıtılmış motivasyonu – ekonomik, politik ve toplumsal-kültürel – yoktur. Ve gerçekte yalnızca bir alana münhasır olan, gerçek kurumlar yoktur.

Ekonomi tarihçilerinin hakkında düzenli olarak yazdıkları tipik bir kurum alın: Tarımda ve sanayide üretim sistemleri. Neden bu tür yazıları *ekonomik* tarih olarak adlan-

dırıyoruz? Eğer ekonomi tarihçilerinin kendi yazıları okunursa, şurası oldukça açıktır ki, bu yapılar yalnızca bir "pazarla" nasıl bir bağlantı içinde olduklarına bakılarak tasvir edilmemektedirler. Üretim sistemleri, belirli inanç sistemlerini cisimleştiren bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak örgütlenmişlerdir. Belirli politik süreçleri varsayarlar ve bu süreçler tarafından sınırlandırılırlar. Pratikte, eğer görünürde bir geçerliliği bile olacaksa, analizimizin "bütünselci"* olması gerekiyor.

Politika/ekonomi/toplum-kültür kutsal üçlemesinin bugün entellektüel deneysel** bir değeri bulunmamaktadır. Muhtemelen hiçbir zaman böyle bir değeri yoktu, fakat artık olmadığı kesindir. Ekonomi tarihçileri, "toplumsal tarihçiler" haline gelerek, bunu giderek daha fazla teslim ediyorlar. Ancak elbette bebeği banyo suyuyla birlikte atmamalıyız. Evet, aile tarihinin dinamiklerini inceleyelim, fakat süreçteki fiyat eğrilerini de unutmalayım. Ve neden ana havuza tekrar dalmamalı ve aynı zamanda, spesifik olarak fiyat eğrileri ya da aile tarihi siyasetini analiz etmemeli? Kısacası, bir yandan ekonomi tarihçileri ekonominin yerini alma iddiasında bulunurlarken, "ekonomik" sıfatının atılması gerektiğinde de ısrar etmelidirler – ekonomik faktörleri unutmak için değil, fakat bütünselci analiz üzerinde ısrarlı olmak için.

İhtiyaç duyduğumuz şey, tarihsel sosyal bilimlerdeki bilgi etkinliğinin küresel ölçekte temelli bir yeniden örgütlenmesidir. Ekonomi tarihçileri geçmişte, gelecekte yaratmak zorunda olduğumuz tarihsel sosyal bilimler türüne ruh olarak en yakın olanlardı; içinde teorimizi, gerçekliğin incelenmesinden, yani tarihten hareket ederek kurduğumuz bir tarihsel sosyal bilimler türü. Varolan tek gerçeklik, sürekli olarak değişen gerçekliktir. Kuramsallaştırılması gereken, işte bu tarihsel gerçekliktir.

---

* Holistic.
** Heuristic.

20. DÜNYA-SİSTEMLERİ ANALİZİ: İKİNCİ EVRE

Dünya-sistemleri analizi bu isim altında, aşağı yukarı 15 yıldır varlığını sürdürmektedir. Argümanlarından bazılarının, elbette daha uzun tarihleri, hatta çok uzun tarihleri vardır. Buna karşın, bir perspektif olarak, ancak 1970'lerde ortaya çıktı. Kendisini, çeşitli sosyal bilimlerde varolan egemen görüşlerin ve öncelikle 1960'lar boyunca sosyal bilimlere dünya çapında egemen olduğu görünen kalkınmacılık ve modernizasyon teorisinin bir eleştirisi olarak sundu.

Dünya çapındaki 1968 devrimi, dünya sosyal bilimini etkilemekten geri durmadı ve dünya-sistemleri analizi, ABD hegemonik dünya görüşünün dünya sosyal bilimindeki karşılığı olan ideolojikleştirilmiş pozitivizme ve sahte apolitizme karşı, daha geniş bir tepkiye katıldı; bu tepkinin bir parçası oldu. Bu eleştirinin yalnızca bir varyantı olmasına karşın, geriye doğru bakıldığında, dünya-sistemleri analizi 19. yüzyıl sosyal bilimiyle, (muhtemelen yeterince derin olmamasına rağmen) diğer eleştirilerden daha derin bir kopuş yaşamış olmasıyla sivrildi.

"Ne öğrendiğimizi" nasıl tespit edeceğimizi bilmek zordur. Yapacağım şey, akla yatkın bir biçimde açıklanmış olduklarına inandığım, belli başlı öncüller ya da argümanlar olarak düşündüklerimi bir bir anlatmak olacaktır. "Açıklanmış" fiilini dikkatli bir şekilde seçiyorum. Bu, sözkonusu öncüllerin ya da argümanların yaygın biçimde benimsendikleri ya da dünya-sistemleri perspektifine katıldıklarını düşünenler arasında bile, en azından ayrıntılarda, doğruluklarının tartışma konusu yapılmadıkları anlamına gelmemektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Argümanlar yeterli ölçüde işlenip geliştirilmişlerdir, öyle ki uzmanlar çevresinin sınırlarının ötesinde de bilinmektedirler (ve böylelikle, örneğin, ders kitaplarında bir "bakış açısını" yansıtan argümanlar olarak yer alabilmektedirler). Diğer yandan, bu öncüller ve argümanlar, bir dünya-sistemleri perspektifinin tanımlayıcı karakteristiklerinin parçası olarak görülebilirler.

Ben bu türden üç tanımlayıcı karakteristik görüyorum. İlki ve en açık olanı, toplumsal davranış için uygun "analiz biriminin" bir "dünya-sistemi" olduğudur. Hiç şüphesiz bu önerme, makro-mikro olarak adlandırılan sorun etrafında büyük tartışmalara yol açmıştır ve bu özel durumda sözü edilen sorun, yerel ve/veya ulusal davranışın ne kadarının dünya-sistemi düzeyindeki yapısal evrim tarafından açıklandığı/belirlendiği sorununa tercüme edilmektedir. Bunun tamamen sahte bir sorun olduğuna inanıyorum, fakat burada bunu tartışmayacağım. Ben yalnızca formel olarak, ister bir "toplumun" sınırlarının bir "dünya-sisteminin" sınırları olduğuna karar verilsin, ya da ister bu sınırların şu ya da bu ölçüde "ulus-devletlerin" sınırlarına karşılık geldiği düşünülsün, makro-mikro sorununda bir farklılık olmadığına işaret ediyorum. Yine makro-mikro sorununun olduğu söylenebilir. Gerçek yenilik, o halde, dünya-sistemleri perspektifinin, "ulus-devletin" herhangi bir anlamda, zaman içinde "gelişen" göreli olarak özerk bir "toplumu" temsil ettiğini yadsımasıdır.

İkinci tanımlayıcı karakteristik, *uzun süre* (longue durée) karakteristiği olmuştur. Bu doğal olarak bizi, *Annales* geleneğine olduğu kadar, hızlı bir gelişme gösteren "tarihsel sosyoloji" geleneğine de yerleştirmektedir. Ancak ben dünya-sistemleri perspektifinin her ikisinden daha özgül bir niteliği olduğunu ve diğer iki gelenekte bulanık olan bazı unsurları açıkladığını düşünüyorum. Uzun süre (longue durée), "dünya-sisteminin" uzaysal niteliğinin, birbirleriyle ilişki içinde olan, zamansal karşılığıdır. "Dünya-sistemlerinin", "tarihsel sistemler" olduğu, yani başlangıçları, yaşamları ve sonları olduğu konusundaki ısrarı yansıtmaktadır. Bu duruş, yapıların "hareketsiz" olmadıklarını açıklığa kavuşturur. Ek olarak, bir tarihsel sistemden, onu takip edene ya da edenlere "geçişler" olduğunda ısrar eder. Bu çift, bir "dünyanın" uzayı ve bir "uzun sürenin" zamanı, herhangi bir tikel tarihsel dünya-sistemini oluşturmak üzere biraraya gelirler.

Dünya-sistemleri analizinin üçüncü ögesi, tikel bir dünya-sistemi, bizim içinde yaşadığımız sistem olan kapitalist dünya-ekonomisi hakkında belirli bir görüşe sahip olmasıdır. Açıklanmış olan çeşitli ögelerin bir listesini vermeme izin verin. Bunların bazıları, doğrudan ya da değişikliğe uğratılmış biçimde, daha önceki başka perspektiflerden ödünç alınmıştı. Diğer bazıları ise göreli olarak yeniydiler. Ancak dünya-sistemleri analizi denilince akla gelen görüş, bu argümanların bir bileşimi olmuştur. Şimdi sadece, kapitalist bir dünya-ekonomisinin tanımlanması olduğu varsayılan karakteristiklerin listesini veriyorum:

1. Kesintisiz sermaye birikimi onun itici gücüdür;
2. Bir merkez-çevre geriliminin varolduğu eksenel bir işbölümü; öyle ki uzaysal nitelikte olan belirli bir eşitsiz mübadele biçimi vardır. (Bununla birlikte, bu eşitsiz mübadele biçiminin, ilk olarak Arghiri Emmanuel tarafından tanımlandığı şekilde olması zorunlu değildir.)
3. Yarı-çevre bir alanın yapısal varlığı;
4. Ücretli emeğin yanısıra, ücretli olmayan emeğin bü-

yük ve sürekli rolü;

5. Kapitalist dünya-ekonomisinin sınırlarının, egemen devletlerden oluşan bir devletlerarası sistemin sınırlarına karşılık gelmesi;

6. Bu kapitalist dünya-ekonomisinin kökenlerinin 19. yüzyıldan daha erken bir dönemde, muhtemelen 16. yüzyılda yer alması;

7. Bu kapitalist dünya-ekonomisinin, yerkürenin bir parçasında (büyük ölçüde Avrupa) başlamış olduğu ve daha sonra birbirini izleyen "dahil etmeler/kapsamalar" yoluyla, bütün yerküreye yayıldığı görüşü;

8. Bu dünya-sisteminde hegemonik devletlerin varlığı; bununla birlikte, her birinin tam ve tartışma götürmez hegemonya dönemlerinin göreli olarak kısa sürmüş olması;

9. Hepsi sürekli olarak yaratılan ve yeniden yaratılan, devletlerin, etnik grupların ve hanehalklarının, kapitalist-dünya sisteminin başlangıcından bu yana varolan, verili varlıklar olmadıkları;

10. Sistemin örgütleyici ilkeleri olarak, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin önemi;

11. Eşzamanlı olarak, hem sistemin altını oyan, hem de onu pekiştiren sistem-karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı;

12. Sistemin içkin çelişkilerini cisimleştiren ve şu anda içinde yaşadığımız sistemik krizi açıklayan, hem çevrimsel ritimler, hem de asırlık eğilimlerden oluşan bir kalıp.

Elbette bu liste, yalnızca göreli olarak bir bütünlüğe kavuşturulmuş ve nispeten çok sayıda insan için aşina hale gelmiş bir öncüller ve argümanlar kümesidir. Hepimizin sadakat gösterdiği bir inançlar listesi olmak bir yana, bir doğrular listesi de değildir. Hiç kuşkusuz, bu hususların her birisi üzerinde çok fazla ampirik çalışma yapılması gerekiyor ve gelecekte bunlar, teorik olarak çok farklı biçimlerde yeniden formüle edilebilirler. Ancak, tarihsel kapitalizmin göreli olarak tutarlı ve bütünlüğe kavuşturulmuş bir görüşü olarak, bu öncül ve argümanlar vardır.

Şimdi "ikinci evre" hakkında konuşmak istiyorum – or-

taya çıkmış, fakat henüz yeterli ölçüde bir bütünlük kazandırılmamış ve bana göre, önümüzdeki on ya da yirmi yılda bizi meşgul etmesi gereken sorunlar.

İlki, kapitalist dünya-ekonomisi dışındaki dünya sistemlerinin açıklanmasıdır. Bu çalışmaya Chris Chase-Dunn ve Janet Abu-Lughod olduğu kadar, yazıları, modern dünya-sistemi üzerinde çalışan dünya-sistemleri analistleri tarafından büyük ölçüde okunmamış olan, belirli sayıda arkeolog tarafından başlanmıştır. Bu tür bir çalışmaya giriştiğimizde, muhtemelen üç şey meydana gelecektir. (a) Gerçekte modern dünya-sistemimize özgü olan şeyi yeni bir değerlendirmeye tabi tutacağız. (b) Gerek zamansal, gerekse uzaysal bakımından, bir dünya-sistemiyle kastettiğimiz şeyi yeniden değerlendireceğiz. (c) Farklı türlerdeki dünya-sistemlerini sistematik olarak karşılaştırmaya başlayacağız. Bunun bizi şaşkınlığa uğratıp, yeni bir nomotetik dünya-görüşüne mi ("karşılaştırmalı dünya-sistemleri bilimi"), yoksa yeni bir idiyografik dünya görüşüne mi ("en az 10.000 yıldır evrilen tek bir dünya-sisteminin betimlenmesi") götüreceği, o zaman belli olacak birşey olarak kalıyor.

İkinci alan, kapitalist dünya-ekonomisi içindeki kutuplaşmayı nasıl tanımladığımız ve ölçtüğümüzün açıklanmasıdır. Savaş-sonrası dönemde, kutuplaşma nispeten popüler olmayan bir kavrama dönüşmüştü. Dünya-sistemleri analizi bu kavrama yeniden hayat kazandırdı, fakat hiçbir zaman gerçek anlamda işleyip geliştirmedi. Kutuplaşmanın varlığını nasıl kanıtlıyoruz? Gerçekte, onun varlığını nasıl ölçüyoruz? Herşeyden önce, şöyle bir teknik güçlük var ki, dünya-sistemi çapında olmayan ölçümlerin hiçbirisi yararlı ya da ilişkili değildir ve sistemin sınırları zaman içinde sürekli olarak değişmektedir. İkinci olarak, kutuplaşma teorik olarak devletler arasında olmayıp, ekonomik alanlar, sınıflar ve halklar arasındadır. Son olarak, istatistikler devlet aygıtları tarafından böyle bir analize uygun bir biçimde toplanmamışlardır. Ölçüm sorunları bu nedenle göz korkutmaktadır.

Yeni veri tabanlarının zorunlu olarak icad edilmesinden tamamen farklı olarak, ki bu konuda geçen 15 yılda çok az gerçek ilerleme sağlandı, bizim kutuplaşmayı nasıl kavramsallaştırdığımız sorunu sözkonusudur. Eğer kutuplaşmayı belirli türdeki parasal gelir terimleriyle ölçersek, parasallaşmamış, fakat yine de gerçek olan gelirin, parasal terimlerle ifade edilen gelire nasıl çevrileceği gibi, göreli olarak iyi bilinen ve uzun süredir üzerinde durulan, ancak gerçek bir çözüme kavuşturulmamış sorunlarla karşılaşıyoruz. Bununla birlikte, bu sorunlarımızın en küçüğüdür. Asıl büyük sorun, yaşam kalitesi kümesinin altında toplanmaktadır. Örneğin, bugün dünyada daha fazla insan olduğu için, kişi başına muhakkak daha az uzay düşmektedir. Daha az gerçek uzay? Kesinlikle. Daha az kullanılabilir uzay? Muhtemelen. Gelir dağılımının kutuplaşmış uçlarındaki insanlar ne kadar uzay kullanıyor ya da ne kadar uzayı özgürce kullanma hakkına sahipler ve bunu nasıl bileceğiz? Ve ağaçlar için ne demeli? Bundan 500 yıl öncesine göre, dünyanın üst tabakalarının seyretmek için daha fazla ağacı ve dünyanın alt tabakalarının daha az ağacı mı var? Arkasından sağlık sorunu geliyor. Eğer hepimiz ortalama x yıl daha uzun yaşıyorsak, fakat bazılarımız bu x yılı işlevlerimizin daha iyi bir biçimde yerine gelmesine izin veren bir sağlık düzeyinde yaşıyorsak ve diğerleri cansız bir yaşam sürüyorsa, bu daha fazla kutuplaşma demektir. Buradaki sorunlar eşzamanlı olarak hem tekniktir (nasıl ölçmek gerekiyor), hem de gerçek bir öneme sahiptirler (neyi ölçmek gerekiyor). Bunlar zorluklarla dolu olan sorunlardır. Bu sorunlar aynı zamanda, canlılığını çok büyük ölçüde koruyan kalkınmacı perspektifle mücadelede, entellektüel bakımdan temel bir önem taşımaktadırlar. Kutuplaşma sorununu ikna edici bir biçimde çözümlemeden, gerçek anlamda etkili olmayı umamayız.

Üçüncü olarak, gelecekte önümüzde duran tarihsel tercihler üzerinde araştırma yapmaya başlamamız gerekiyor. Eğer bütün tarihsel sistemlerin bir sona ulaştıklarına ina-

nıyorsak, içinde yaşadığımız tarihsel sistemin de bir sonu olacaktır. Ve eğer varolan sistemin asırlık eğilimlerinin, onu sistemik kriz ya da "geçiş" bölgesine getirdiğine inanıyorsak, o halde ütopistik* – ütopyacılık değil, ütopistik – alanında çalışmaya başlamamız her zamankinden daha fazla gerekiyor. Ütopistik, ütopyacı ütopyaların bilimidir, yani bir tarihsel sistem kendi kriz evresine girdiğinde, önümüzde duran gerçek tarihsel alternatifleri açıklığa kavuşturma ve aşırı dalgalanmalar anında, alternatif stratejilerin artılarını ve eksilerini değerlendirme çabasıdır.

19. yüzyıl sosyal biliminin reddedilmesinde, dünya-sistemleri analizi zorunlu olarak onun hüküm süren inancını, kaçınılmaz ilerlemeye duyduğu inancı reddetmektedir. Geçerliliği olan alternatif bir değişim modelinin, sonunda çatallaşma noktalarına ulaşan ve bunun sonucu olarak (büyük dalgalanmaların küçük sonuçlar doğurduğu deterministik denge durumlarının aksine), küçük dalgalanmaların büyük sonuçlara yol açtığı, lineer-olmayan süreçlere özgü bir değişim modeli olduğunu düşünüyorum. Bu, Prigogine'in bütün karmaşık sistemler için önerdiği modeldir ("kaos yoluyla düzen") – ve bilinen bütün sistemlerin en karmaşığı, bir tarihsel toplumsal sistemdir. Fiziksel sistemler gibi basit sistemler için bile, gerçeklik stokastik ve geri çevrilemez süreçler içeren şekilde yeniden kavramsallaştırılarak, zaman temel değişken haline gelmiştir; öyle ki bu süreçlerin içinde, deterministik, geri çevrilebilir süreçler sınırlı, özel bir durum oluşturmaktadırlar. *Daha da güçlü bir nedenle,* bu karmaşık tarihsel sistemler için de geçerlidir.

Bir çatallaşmanın çözümünün deterministik olmaması, bunun rasyonel araştırmanın erişebileceği alanın dışında birşey olduğu anlamına gelmez. İş başındaki kuvvetler ağını açıklığa kavuşturabiliriz, olası vektörleri (ve dolayısıyla mümkün bilinçli müdahalenin yerini) açıklayabiliriz ve böylelikle, önümüzde bulunan gerçek tarihsel tercihleri aydınlatabiliriz. Bu bir spekülasyon konusu değil, ciddi araş-

* Utopistics.

tırmanın konusudur. Bu, bizim yapmak zorunda olduğumuz çalışmadır.

En sona, temel sorun ve kırılması en zor ceviz olduğunu düşündüğüm şeyi bıraktım. Başlangıçtan beri perspektifimizin, tek-disipline dayalı bir niteliği olduğunu söyledik. Fakat bu görüşü yalnızca sözle destekledik. Üç düzeyde, yapılması gereken güç bir çalışma var: Teorik, metodolojik ve örgütsel düzeyler.

Teorik olarak, sorun basittir. Sosyal bilimlerdeki herkes, düzenli olarak üç alanın ayrımını kullanıyor: Ekonomik, politik ve sosyo-kültürel. Tek bir mantığa sahip, yalnızca tek bir alan olduğunu söylediğimizde, hiç kimse bize inanmıyor. Buna kendimiz inanıyor muyuz? Hiç kuşkusuz bazılarımız, ancak hepimiz bile değil. Ve hepimiz, neredeyse yazdığımız herşeyde, üç alanın dilini kullanarak geriye düşüyoruz. Sorunu ciddi olarak çözümlemenin zamanıdır.

Teorik sorun, bu toplumsal eylem alanları üçlemesinin – ekonomi ya da pazar; politik kurumsallaşma ya da devlet; toplum ya da kültür – şu ya da bu biçimde yararlı mı olduğu, yoksa gerçekte zarar verici mi olduğudur. Üçünden herhangi birisinin, varsayımsal olarak bile olsa, özerk bir etkinliğe sahip olduğu tahayyül edilebilir mi? Bütün ekonomik etkinlikler, toplumsal-kültürel kuralları ve tercihleri varsayar ve politik sınırlamalar içinde iş görürler. Üstelik, pazarlar toplumsal-politik yaratımlardır. Örneğin, herhangi bir biçimde üzerinden politik ve toplumsal temelini çıkarıp soyabileceğimiz, gerçek bir ekonomik fiyat var mıdır? Bütün politik etkinlik, ekonomik avantajın ya da ihtiyacın temin edilmesi ya da elde edilmesi amacına olduğu kadar, toplumsal-kültürel hedeflerin güçlendirilmesine hizmet eder. Gözetilen bu amaçlardan soyutlanmış bir iktidarı elde etme çabası olabilir mi? Ve toplumsal-kültürel etkinliğin bizzatihi kendisi, ekonomik ve politik durumla olanaklı hale getirilir ve açıklanır ve nihai olarak bu terimlerle tanımlanmış amaçlara hizmet eder. Bu faktörlerin sökülüp çıkarıldığı toplumsal (ve/veya kültürel) etkinlik nasıl hayal edilebilir?

Sorun yalnızca üç alanın yakın bir biçimde birbirleriyle bağlantılı olmaları da değildir. Sorun şudur ki, verili bir dünya-sistemindeki insan etkinliği, ayrım gözetmeden ve hissedilmeksizin, üç alanın içinde ve arasında ilerler. O halde bunlar gerçekten ayrı alanlar mı oluşturuyorlar? Zaman zaman, kapitalist dünya-sisteminin ortaya çıkışından önce ayrı alanlar olmamalarına karşın, bu sistemle birlikte ayrı alanlar haline geldikleri ileri sürülüyor. Ancak, dünya-sistemleri analizinin, tarihsel kapitalizmin gerçekte nasıl işleyegeldiği hakkında şimdiye kadar yaptığı betimleyici çalışma, alanların ayrılmasının bu sistem içinde bile herhangi bir işlevsel gerçekliği olduğuna son derece kuşkucu yaklaşılmasına yol açmaktadır. Eğer böyleyse, o zaman biz yanlış modeller izliyoruz ve böyle bir dil kullanmayı sürdürerek, kendi argümanlarımızı oluşturma sürecimizin altını oyuyoruz. Alternatif teorik modeller geliştirmemiz aciliyet kazanmaktadır.

O zaman bu bizi, dünya-sistemleri analizinin metodolojik içerimlerini cesaretle ele almaya ve açıklığa kavuşturmaya zorlayacaktır: Gerçekte ne nomotetik, ne de idiyografik bilme biçimleri vardır ve akla yatkın olan tek epistemoloji, bir tarihsel sistem kavramının bataklıklı zemininde yatmaktadır. Başka bir deyişle, bilgimiz, sürekli olarak değişirken kendilerini yeniden üreten ve sonuç olarak hiçbir zaman kendilerini yeniden üretmeyen yapılar hakkındadır. Herhangi bir verili ampirik durumu hiçbir zaman gerçek anlamda betimlemediklerini aklımızdan çıkarmadan, çevrimsel ritimlerin işlediği kuralları keşfedebiliriz. Karmaşık olanın bilimi, içsel olarak kesin olmayanın, olabilecek en iyi biçimde betimlenmesidir.

Yapmamız gereken yalnızca bu metodolojiyi açıklamak değildir. Ek olarak, kesin olmayan bu gerçekliği maksimum bir uygunlukla yansıtan, dünya-sistemik verilerin yaratılması gibi devasa bir görevimiz var. Bu entellektüel bakımdan zor, maddi ve zamansal olarak tüketici bir imgelem işidir ve tekdüze ve sıkıcıdır; anlamlı bir biçimde başarılı ol-

maya başlamadan önce, on binlerce akademisyenin 50 yılını alacaktır. Çok uzun bir süredir işi ağırdan alıyoruz.

Son olarak, istemeden, çalışmamızın politik bakımdan zorlu örgütsel sonuçlarıyla karşı karşıya kalabiliriz: Üniversitelerimizin ve kütüphanelerimizin sosyal bilim bölümünün kapsamlı bir biçimde yeniden örgütlenmesi. Şu andaki disiplinsel bölünmelerimizin kendilerini kurumsallaştırmaları 100 yıl sürdü ve şimdi oldukça sağlam bir yere sahipler. Sosyal bilim dev bir heykeldir; balçıktan yapılmış ayakları bile büyüktür ve küçük parçalar koparmak kolay değildir. Yine de, bir kez teorik ve metodolojik sorunlarla karşı karşıya kaldığımızda, radikal görüşlerimizin örgütsel sonuçlarından kaçınamayabiliriz. Fakat bu belki üçüncü evredir. İkinci evre şu an için yeterince muazzamdır.

KAYNAKÇA

Amin, S. 1980: Révolution ou décadence? La crise du système impérialiste contemporain et celle de l'Empire romain. *Review*, 4, 1 (Summer), 155-66.

Amin, S. 1982: Crisis, nationalism and socialism. In S. Amin. G. Arrighi, A.G. Frank and I Wallerstein (eds), *Dynamics of Global Crisis*, New York: Monthly Review Press, 167-231.

Arrighi, G. and Drangel, J. 1986: The stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone. *Review*, 10 1 (Summer), 9-74.

Arrighi, G., Hopkins, T.K. and Wallerstein, I. 1989: *Antisystemic Movements*. London: Verso.

Aymard, Maurice 1978: Impact of the *Annales* school in Mediterranean countries. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 53-64.

Bergeron, Louis 1978: La revolution agricole en Angleterre. In Pierre Leon (ed), *Histoire économique et sociale du monde*, III, Louis Bergeron (ed.), *Inerties et révolution*, 173-1840, Paris: Armand Colin, 226-32.

Bergier, J.F. 1973: The industrial bourgeoisie and the rise of the working class, 1700-1914. In C.M. Cipolla (ed.), *Fontaana Economic History of Europe*, III, *The Industrial Revolution*, London: Collins, 397-451.

Bloch, Marc 1930: La lutte pour l'individualisme agraire dans la France du dix-huitième siècle. *Annales d'historie économique et sociale*, II, 329-83, 511-56.

Braudel, F. 1966: *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II*. 2nd ed. enl. Paris: Armand Colin. (First published in 1940) (English translation 1973: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*.)

Braudel, F. 1969: Histoire et sciences sociales: la longue durée. In *Ecrits sur l'histoire*, Paris: Flammarion, 41-83. (First published in *Annales ESC* in 1958). (*English translation 1972: History and the Social Sciences*.)

Braudel, F. 1972a: History and the social sciences: the *longue durée*. In P. Burke (ed.), *Economy and Society in Early Modern Europe*, London: Routledge and Kegan Paul, 11-42.

Braudel, F. 1972b: Personal Testimony. *Journal of Modern History*, 64 (December), 448-67.

Braudel, F. 1973: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. 2vols, New York: Harper and Row.

Braduel, F. 1978: En guise de conclusion. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 243-83.

Braudel, F. 1979: *Civilisation matérielle, Economie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècles*. Paris: Armand Colin. (English translation: 1981, 1982, 1984: *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*.)

Braudel, F. 1981-84: *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*. 3 vols, vol. 1 1981, vol. 2 1982, vol. 3 1984, New York : Harper and Row.

Bücher, Carl 1901: *Industrial Revolution*. New York: Henry Holt.

Bücher, Karl 1913: *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. 9th ed. Tübingen: H. Laupp'schen Buchhandlung.
Caracciolo, A., Giarrizzo, G., Manselli, R., Ragionieri, E., Romano, R., Villari, R. and Vivanti, C. 1974: "Caratteri originale e prospettive di analisi: ancora sulla 'Storia d'Italia' Einaudi," discussione. *Quaderni Storici*, 26 (May-August), 523-58.
Chase-Dunn, C. (ed.) 1982: *Socialist States in the World-System*. Beverley Hills:Sage.
Chaudhuri, K. N. 1981: The World-System east of longitude 20: the European role in Asia, 1500-1750. *Review*, 5,2 (Fall), 219-45.
Cole, G. D. H. 1952: *Introduction to Economic History, 1750-1950*. London: Macmillan.
Cole, W. A. and Deane, Phyllis 1966: The growth of national incomes. In H. J. Habakkuk and M.M. Postan(eds),*The Cambridge Economic History of Europe*, VI, *The industrial Revolutions and After: Incomes, Population and Technologial Change, Cambrige*: Cambridge University Press, 1-55.
Coleman, D.C. 1966: Industrial growth and industrial revolutions. In E. M. Carus-Wilson (ed.) *Essays in Economic History*, New York: St. Martin's Press, III, 334-35.
Copans, Jean 1978: In search of lost theory: Marxism and structuralism within French anthropology. *Review*, 3, 1 (Summer), 45-73.
Crouzet, François (ed) 1972: *Capital Formation in the Industrial Revolution*. London: Methuen.
Daumas, Maurice 1965: Introduction. In M. Daumans (ed.), *Histoire générale des techniques*, II, *Les premières étapes du machinisme*, Paris: Presses Univ. de France, v-xix.
Davis, Ralph 1973: *The Rise of the Atlantic Economies*. London: Weidenfeld and Nicolson.
Deane, Phyllis 1973: Great Britain. In C. M. Cipolla (ed.), *The Fontana Economic History of Europe, IV, The Emergence of Industrial Societies*, London: Collins, part 1, 161-227.
Deane, Phyllis 1979: *The First Industrial Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
Dubuc, Alfred 1978: The influence of the *Annales* school in Quebec. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 123-45.
Elias, Norbert, 1984: Notizen zum Lebenslauf. In P. Gleichmann et al. *Macht und Zivilization*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 9-82.
Elmore, Richard 1978: View from the Rive Gauche: A comment on *Annales* historiography. *Psychohistory Review*, 7 (Fall) 30-35.
Engels, Friedrich 1880: *Socialism: Utopian and Scientific*.
Eversley, D. E. C. 1967: The home market and economic growth in England, 1750-80. In E. L. Jones and G. E. Mingay (eds), *Land, Labour and Population in the Industrial Revolution*, London: Edward Arnold, 206-59.
Febvre, Lucien 1950: Un livre qui grandit: La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II. *Revue historique*, CCIII, 2 (204),

216-24.
Febvre, Lucien 1953a: Avant-propos. In *Combats pour l'histoire*. Paris: Armand Colin, v-ix.
Febvre, Lucien 1953b: De 1892 à 1933. Examen de conscience d'une histoire et d'un historien. In *Combats pour l'histoire*. Paris: Armand Colin, 3-17.
Febvre, Lucien 1953c: Face au vent: Manifeste des "Annales" nouvelles. In *Combats pour l'histoire*. Paris: Armand Colin, 34-43.
Febvre, Lucien 1953d: Vivre l'histoire. In *Combats pour l'histoire*. Paris: Armand Colin, 18-33.
Fohlen, Claude 1973: France, 1700-1914. In C. M. Cipolla (ed.), *Fontana Economic History of Europe*, IV, *The Emergence of Industrial Societies*, London: Collins, part 1, 7-75.
Furet, François 1971: L'histoire quantitative et la construction du fait historique. *Annales ESC*, 26, 1 (January-February), 63-75.
Genêt, Jean 1960: *Les nègres*. Décines: Marc Barbezat.
Gerth, H. H. and Mills, C. Wright 1946.: *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.
González, José Luis 1980: *El país de cuatro pisos*. Rio Piedras, Puerto Rico: Ed. Huracán.
Goubert, Pierre 1969a: *L'Ancien Régime*, I, La Société. Paris: Armand Colin.
Goubert, Pierre 1969b: *L'Ancien Régime*, II, Les Pouvoirs. Paris: Armand Colin.
Gould, Constance C. and Handler, Mark 1989: *Information Needs in the Social Sciences:* An Assessment. Mountain View, CA: Research Libraries Group, Inc.
Hazard, J. 1973: *The European Mind, 1680-1715*. Harmondsworth: Penguin.
Hexter, J. H. 1972: Fernand Braudel and the *Monde Braudelien*. .... *Journal of Modern History*, 44, 4 (December), 480-539.
Hobsbawm, E. J. 1962: *The Age of Revolution, 1789-1848*, New York: Mentor.
Hobsbawm, E. J. 1978: Comments. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 157-62.
Hofstadter, D. R. 1981: Metamagical themas. *Scientific American*, 245 (November), 22-43.
Hopkins, T. K. and Wallerstein, I. 1987: Capitalism and the incorporation of new zones into the world-economy. *Review*, 10, 5/6, supplement (Summer/Fall), 763-79.
Hunt, E. K. 1984: Was Marx a utopian socialist? *Science and Society*, 48, 1 (Spring), 90-97.
Huppert, George 1978: *The Annales school before the Annales. Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 215-19.
Jones, E. L. 1988: *Growth Recurring: Economic Change in World History*. Oxford: Clarendon Press.
Keyfitz, N. 1976: World resources and the world middle class. *Scientific American*, 235 (July), 28-35.
Kinser, Samuel 1981: Annaliste paradigm? The geohistorical structure of

Fernand Braudel. *American Historical Review*, 86, 1 (February), 63-105.
Labrousse, Ernest 1970: En survol sur l'ouvrage. In Fernand Braudel and Ernest Labrousse (eds), *Histoire économique et sociale de la France. II, Des derniers temps de l'âge seigneurial aux préludes de l'âge industriel, 1660-1789*, Paris: Presses Univ. de France, 693-740.
Landes, David 1969: *The Unbound Prometheus*. Cambridge: At the University Press.
Lefebvre, Henri 1980: Marxism exploded. *Review*, 4,1 (Summer), 19-32.
Le Goff, Jacques 1974: Les mentalités: une histoire ambigue. In J. Le Goff and P. Nora (eds), *Faire de l'histoire*, Paris: Gallimard, vol. 3, 76-94.
Le Roy Ladurie, Emmannuel 1975: De la crise ultime à la vraie croissance, 1660-1789. In Georges Duby (ed), *Histoire de la France rurale*, II, E. Le Roy Ladurie, dir., *L'âge classique des paysans, 1340-1789*, Paris: Seuil, 355-599.
McNeill, William H. 1986: *Mythistory and other Essays*. Chicago: University of Chicago Press.
Mannheim, Karl 1936: *Ideology and Utopia*. New York: Harvest. (German original published in 1929).
Mantoux, Pierre 1928: *The Industrial Revolution in the Eighteenth Century*. 2nd rev. ed. London: Jonathan Cape.
Marx, Karl 1967: *Capital*. Trans. By Samuel Moore and Edward Aveling, 3 vols, New York: International.
Marx, Karl 1972: *Critique of the Gotha Program*, In Robert C. Tucker (ed.), *The Marx-Engels Reader*, New York: W. W. Norton, 383-98.
Marx, Karl 1977: Result of the immediate process of production. Published in English as the Appendix to Karl Marx, *Capital*, trans. By Ben Fowkes, New York: Vintage, 943-1084.
Marx, Karl 1978: *The Class Struggles in France*, 1848 to 1850. In Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, X, New York: International, 45-145.
Marx, Karl 1979: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. In Karl Marx and Frederick Engels, Collected Works, XI, New York: International, 99-197.
Marx, Karl and Engels, Frederick 1942: *Selected Correspondence, 1846-1895*. New York: International.
Marx, Karl and Engels, Frederick 1982: *Collected Works*, XXXVIII, New Work: International.
Mathias, Peter 1969: *The First Industrial Nation*. London: Methuen.
Mathias, Peter and O'Brien, Patrick 1976: Taxation in Britain and France. 1715-1810. *Journal of European Economic History*, 1, 3 (Winter), 601-50.
Meldolesi, Luca 1982: *L'utopia realmente esistente: Marx e Saint-Simon*. Bari: Laterza.
More, Thomas 1975: *Utopia*. Trans. By Robert M. Adams, New York: W. W. Norton.
Morineau, Michel 1971: *Les faux-semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle*. Paris: Armand

Colin.
Myrdal, Gunnar 1930: *Vetenskap och politik I nationalekonomien.* Stockholm: Norstedt.
Myrdal, Gunnar 1944: *An American Dilemma*, with the assistance of Richard Sterner and Arnold Rose. New York: Harper and Row.
Myrdal, Gunnar 1954: *The Political Element in the Development of Economic Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
Myrdal, Gunnar 1957: *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Gerald Duckworth.
Myrdal, Gunnar 1958: *Value in Social Theory*. New York: Harper.
Myrdal, Gunnar 1968: *Asian Drama*. 3 vols, New York: Pantheon.
Myrdal, Gunnar 1969: *Objectivity in Social Research*. New York: Pantheon.
Myrdal, Gunnar 1972: *Against the Stream: Critical Essays on Economics*. New York: Pantheon.
Myrdal, Gunnar 1975: The equality issue in world development. *Swedish Journal of Economics*, LXXVII, 4, 413-32.
Myrdal, Gunnar 1976: The meaning and validity of institutional economics. In K. Dopfer (ed.), *Economics in the Future*, Boulder, CO: Westview, 82-89.
Myrdal, Gunnar 1981: What is political economy? In R. A. Solo and C. W. Anderson (eds), *Value Judgment and Income Distribution*, New York: Praeger, 41-53.
Nef, John U. 1943: The industrial revolution reconsidered. *Journal of Economic History* III, 1, 1-31.
Nolte, Hans- Heinrich 1982: The position of eastern Europe in the international system in early modern times, *Review*, 6, 1 (Summer), 25-84.
O'Brien, P.K. and Keyder, Caglar 1978: *Economic Growth in Britain and France, 1780-1914*. London: George Allen and Unwin.
Ollman, Bertell 1971: *Alienation: Marx's Conception of Man in Capitalist Society*. Cambridge: At the University Press.
Polanyi, Karl 1957: *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press.
Pomian, Krzystof 1977: Cicli. In *Enciclopedia Einaudi*. vol 2, 1141-91.
Pomian, Krzystof 1978: Impact of the *Annales* school in Eastern Europe. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 101-18.
Pomian, Krzystof 1979: The secular evolution of the concept of cycles. *Review*, 2, 4 (Spring), 563-646.
Prigogine, I., Allen, P.M. and Herman, R. 1977: Long-term trends and the evolution of complexity. In Ervin Laszlo and Judah Bierman (eds), *Studies in the Conceptual Foundations*, New York: Pergamon. 1-26.
Prigogine, Ilya and Stengers, Isabelle 1979: *La nouvelle alliance*. Paris: Gallimard. (English translation: 1984 *Order Out of Chaos*.)
Prigogine, I. et al. 1982: Openness: a round-table discussion. *Family Process*, 20 (March), 57-70.
Prigogine, Ilya and Stengers, Isabelle 1984: *Order Out of Chaos*. New York: Bantam Books.
Randall, J. H. Jr. 1940 *The Making of the Modern Mind*. Cambrige, MA: Ho-

ughton Mifflin.
Schumpeter, Joseph 1939: *Business Cycles*. 2 vols, New York: McGraw Hill.
Stein, Lorenz von 1959: *Der Begriff der Gesellschaft und die soziale Geschichte der Französischen Revolution bis zum Jahre 1830* 3 vols, Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung. (English translation: 1964: *The History of the Social Movement in France.1789-1850*).
Stein, Lorenz von 1964: *The History of the Social Movement in France, 1789-1850*. Totowa, NJ: The Bedminster Press.
Stoianovich, Traian 1976: *French Historical Method: The Annales Paradigm*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
Supple, Barry 1973: The state and the industrial revolution, 1700-1914. In C.M. Cipolla (ed), *Fontana Economic History of Europe*, III, *The Industrial Revolution*, London: Collins, 301-57.
Thomson, E. P. 1978: *The Poverty of Theory*. London: Merlin Press.
Tillich, P. 1948: *The Protestant Era*. Chicago: University of Chicago Press.
Tilly, Charles 1978: Anthropology, history and the *Annales*. *Review*, 1, 3/4 (Winter-Spring), 207-13.
Wallerstein, I. 1974: *The Modern World-System*, vol. I. *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. 3 vols, New York: Academic Press.
Wallerstein, I. 1979: *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
Wallerstein, I. 1980a: The *Annales* school: the war on two fronts. *Annales of Scholarship*, 1,3 (Summer), 85-91.
Wallerstein, I. 1980b: The future of the world-economy. In Terence K. Hopkins and Immuanuel Wallerstein (eds), *Processes of the World-System*, Beverly Hills, CA: Sage, 167-80.
Wallerstein, I. 1980c: *The Modern World-System*, vol. II, *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750*. 3 vols, New York: Academic Press.
Wallerstein, I. 1982: Crisis as transition. In S. Amin, G. Arrighi, A. G. Frank and I. Wallerstein (eds), *Dynamics of Global Crisis*, New York: Monthly Review Press and London: Macmillan, 11-54.
Wallerstein, I. 1983: *Historical Capitalism*. London: Verso.
Wallerstein, I. 1984: *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
Wallerstein, I. 1989a: The French Revolution as a world-historical event. *Social Research*, 57, 1 (Spring), 33-52.
Wallerstein, I. 1989b: *The Modern World-System*, vol III, *Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy*. 3 vols, San Diego, CA: Academic Press.
Wallerstein, I. 1989c: 1968: Revolution in the world-system. *Theory and Society*, 18, 4 (July) 431-49.

"Bu kitabı 'sosyal bilimi yeniden düşünmek' olarak değil, 'sosyal bilimi düşünmemek' olarak adlandırdım. Akademisyenler ve bilim adamlarının konuları yeniden düşünmeleri normaldir. Yeni kanıtlar eski kuramların geçerliliğini sarstıkça ve öngörüler gerçekleşmedikçe, öncüllerimizi yeniden düşünmek zorunda kalırız. Bu anlamda, spesifik hipotezler biçimi altında, 19. yüzyıl sosyal biliminin pek çoğu sürekli olarak yeniden düşünülmektedir, Ancak, oldukça normal olan yeniden düşünmeye ek olarak, 19. yüzyıl sosyal bilimini 'düşünmemeye' ihtiyacımız olduğuna inanıyorum. Çünkü, bizi yanlış bir biçimde yönlendirdiğine ve daraltttığına inandığım ön-varsayımlardan birçoğu düşünme biçimlerimiz üzerinde hâlâ çok güçlü bir etkiye sahiptirler. Bir zamanlar zihni özgürleştirdiği düşünülen bu ön-varsayımlar, bugün toplumsal dünyanın yararlı ve uygun bir analizinin önünde merkezi entellektüel engeller olarak işlev görmektedirler."

İmmanuel Wallerstein

avesta